

GRÓF TISZA ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI

AZ ORSZÁGOS TISZA ISTVÁN EMLÉK-BIZOTTSÁG
KEZDEMÉNYEZÉSÉRE ÉS TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HATODIK KÖTET

1916 JÚNIUS -1918 OKTÓBER KÖZÖTT ÍRT LEVELEK
ÉS KÜLDÖTT TÁVIRATOK

BUDAPEST, 1937
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IKOD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

FRANKUN-TÄRSULAT NYOMDÁJA,

MEGJEGYZÉSEK.

Gróf Tisza István az Összes Munkák II-VI. kötetében közzétett leveleket, táviratokat, távbeszélőn küldött izeneteket, egyes előterjesztéseket és a hírlapoknak címzett közléseket 1914 január 1-től 1917 június 17-ig tollba mondta dr. Keblovszky Lajos miniszteri titkárnak, aki mind magyar, mind német nyelven kiváló gyorsíró volt. Ennek alapján dr. Keblovszky Lajos írógépbe diktálta az anyagot Bauer Erzsébet írógépkezelőnek. Az írógépen többnyire két példány, kivételesen egyes levelekről több példány is készült.

Egyes levelek, illetőleg táviratok fogalmazványa gr. Tisza István sajátkezű írása. Ilyen esetben a másolatot a miniszterelnök felkérésére gr. Tisza Istvánné úrnő, illetve dr. Keblovszky Lajos vagy dr. Latinovits Endre miniszteri titkárok készítették.

A II-VI. kötetben felvett leveleket, táviratokat stb. azon iratok alapján közöljük, amelyeket özv. Tisza Istvánné úrnő Gesztről 1921 nyarán a M. T. Akadémiának két nagy ládában közlés végett, rendezetlenül megküldött.

A GRÓF TISZA ISTVÁN-LEVELEK VI. KÖTETÉNEK BETŰRENDES NÉV- ÉS TÁEGYMUTATÓJA

Adress of president Wilson 1836/f.
Ágai Béla dr., hírlapíró 1857.
Ágner Lászió, a képviselőház segéd-
titkára 1859, 1878.
Aggastyánhoz írt vigasztaló levél 1805.
A gyermekért (für das Kind) hadi-
Jótékonyági akció 1859.
Aknák. Az entente hatalmak fontos
tengeri utakat – elhelyezésével
tettek járhatatlanná 1875/a.
Albánia 1835, 2041/d.
Alfonz (XIII) király közbenjárt IV.
Károly király ö Felségénél T. I.
lemondása ügyében 1967.
Álföldi élelmezési nehézségek 1791.
Álgya alezredes 1901.
Alkotmánypárt nem kíván résztvenni
a Közélelmezési Tanácsban 1827.
Almásy Denise grófnő 2044.
Általános választójog kérdésében kör-
levél 1985/k/n.
Ambrózy Gyula gróf 1787/b, 1813/v,
1827, 1945.
— megválasztása koronaörre 1787/a/b.
Amerikajegyzék 1900/a/b/c/d.
Ancona-ügy 1836/c.
— Note 1900/a/b/c.
Andrássy Gyula gróf o. k. 1906.
április 8-tól 1910. január 17-ig
belügyminiszter, 1918. októberben
külgügyminiszter 1768, 1780, 1888/a,
190.0/c, 1910, 1938/g, 1978/a, 1982/d,
2029, 2030.
- jelöltetése külgügyminiszterrel 179C/a.

Andrássy Gyula gróf kihallgatása 1917.
március 8-án 1910.
Andrássy Sándor gróf, b. t. t. 1813/r.
Angol nevelőnő hazautazási enge-
délye 1776.
Apor Sámuel báró, altábornagy, had-
osztályparancsnok 1789.
Apponyi Albert gróf 1781/b, 1853,
1888/a, 1920, 1920/c, 1938/g.
- Sándor gróf 1813/z.
Aradi iskolák igénybevétele kórházi
célokra 1968.
Arany János születése százados évfor-
dulója alkalmából tanulmány 1937.
Aranysarkantyús vitézek jelölése
1813/sz, 1863.
- lovaggá ütese tárgyában előter-
jesztés 1813/bb/cc.
Aratási rendelet kiegészítése
2036/a/b/c.
Arbeiter Zeitung (bécsi szocialista
napilap) támadása Magyarország
ellen 1913.
Árdrágítási visszaélések enyhe bünte-
tése ellen Tisza István felszólalása
1822.
Arz Artúr báró gyalogsági tábornok,
később vezérezredes, 1916. decem-
ber után a vezérkar főnöke 1914.
Ausztria 1852.
— élelmezése miatt tárgyalások
1802/ab, 1917/a/b, 1939.
— és a hadsereg élelmezése 1929.
— békevágyának bizonyítékai 1812/1 .

- Ausztriával kiegyezési tárgyalások 1839, 1897/a/b.
 ---- val élelmezési készlet megosztása 1928/a-c.
 — -i kérelmező felvilágosítása 1955.
 — és Magyarország közt jótékonycélra felajánlott áruk megosztása 1878.
 Austro-polnische Lösung 1851.
 Baán Endre főispán 1862, 1907.
 Baden 1916. decembertől kezdve az osztrák-magyar főhadiszállás szók-helye 1979, 1981.
 Ballplatz (a külügyminisztérium épületének megjelölése) 1856.
 Balogh Jenő igazságügyminiszter 1796/a/b, 1889, 1909/a, 1909/c, 1909/d, 1938/b, 1984, 2004/b, 2044.
 - Kálmán képviselőházi elnöki fogalmazó előléptetése 2026.
 Baltazar Deasó református püspök 1819, 1864.
 Bánffy György gróf 1813/z.
 Bányamunkások felmentése a katonai szolgálat alól 1884.
 Bárczy István főpolgármester 1995,
 Bartal Aurél főispán 1893, 1938/f, 1987, 1999.
 - Aurélné 1938/d.
 Batocki Friebe (Adolf von) német államférfi, 1916/17-ben a német hadiéllelmezési hivatal vezetője, később Kelet-Poroszország tartományi főnöke 1852.
 Batthyány-Strattmann László herceg 1982/m.
 Bécs 1856.
 - -i szocialista újság támadása Magyarország ellen élelmezési kérdésben 1913.
 Becskey Emii főispán 1982/b.
 Bédi-Schwimmer Róza 1847.
 Békássy István főispán 1987.
 Békeajánlat (a központi hatalmaké) az entente hatalmak részére 1812/a/b.
 - átadása semleges államok követelne-
 nek 1812/a.
- Békehajlandóság az Egyesült Államokban 1836/c.
 Békekísérletek 1780/a/b.
 Békekísérletre Tisza István hajlandósága 1780/b.
 Béketörökvései Tisza Istvánnak 1914. augusztus 30-án (II. köt. 218. sz.) és 1916. novemberben 1812/a.
 Béla Henrik o. k. 2004/a.
 Belgrádi katonai kormányzóság ügyei 1904.
 - helyzet T. I. lemondása után 2000.
 Beniczky Aladár 1824.
 Beöthy László ny. miniszter o. k. 1982/j, 1979.
 — Pál, o. k. 1813/dd.
 — Zsolt, a főrendiház tagja 2004/a.
 Berchtold Lipót gróf, volt külügyminiszter, Károly Ferenc József trónörökös úr ő Fensége főudvarmestere, később IV. Károly király Ő Fensége főkamaraasí 1960, 1979, 2041/e,
 Berg Herman 1971.
 Berlin 1852, 1856.
 Betegh Miklós főispán, kormánybiztos, 1807.
 - jellemzése 1896.
 Bethlen Balázs gróf, főispán 1773,
 - 2009.
 — István gróf o. k. 1974, 1948, 1985/i.
 — felszólítása a Tisza-kormányba lépésre 1948.
 — Károly gróf 1879, 1881.
 Id. Bethlen Károly gróf, tart. főhadnagy 1881.
 Bethlen László gróf 1879, 2009.
 - Pál gróf, ny. főispán 1881 (jzt).
 Id. BethlenPálné gróf né Tisza Jolán 2009.
 Berzeviczy Albert o. k., a M. T. Akadémia elnöke 1979, 2027.
 Bethmann HoUweg német birodalmi kancellár 1780/d, 1790/c, 1812/a, 1856, 1900/d, 1917/b, 1935/a.
 - tárgyalásai Bécsben március közepén 1917/a.

- Bevásárlási kedvezmények megszorítása 1767/a.
- Bihar vármegye élelmezési nehézségei 1791.
- vidékének gazdasági nehézségei 1940.
- élelmezési viszonyai 2001.
- egyik tisztviselőjének T. I. levele 2021.
- Bilinski Leo lovag, v. közös pénzügyminiszter 1850 (jzt), 2041/e.
- Biró Béla, a Munkapárt titkára 201 l/a.
- Birtokpolitikai tervek 1962.
- Birtokváltozások a háború alatt 1765.
- Birtokváltozási statisztika 1765/b.
- Birtokvásárlási lehetőségek 1962.
- képessége szélesebb néprétegeknek 1962.
- Bogáth István (Kortonjevaci) altábornagy, 1783/0, 1866, 2007.
- Boroszlói Mária-rendi nővéreket a román hadsereg letartóztatta 1946.
- Bozsik János kecskeméti lakos 2017.
- Bracht örnagy 1996.
- Bratianu Jonel, Románia miniszterelnöke 1780/c, 1784, 2041/b/c.
- Brcsko, járás Pozsega megyében 1853.
- Bresgyán Szilárd közhuszár 2020.
- Budapesti lapok megküldése Czerinnek 1784.
- Bud Titusz püspöki helynök 1975.
- Buday László, az Orsz. Statisztikai Hivatal igazgatója 1869.
- Bukaresti követ tájékoztatása a harc-
téri helyzetről 1784.
- Bukovinai vasúti csatlakozás 1771/a/b.
- Bulgária 1835, 2041/a/b/d.
- békevágyának bizonyítékai 1812/b.
- helyzete 1914. júniusban 1914/b.
- zászlájának használata a koroná-
zásnál 1813/k.
- Burián István báró (később gróf) 1916.
december 22.ig és 1918. április
16-tól kezdve közös külügyminisz-
ter; 1916. december 22-től 1918.
április 16-ig közös pénzügyminiszter
1790/á7b/c, 1812/a/ 1813/j/k/m/n,
- 1904, 1978, 1978/c, 1980, 1981,
1995, 2008/b, 2029, 2030, 2033,
2039.
- közös pénzügyminiszteri kinevezése
1834.
- Bürok 1836/e.
- Carol román király 2041/b.
- Cicacritis Lajos főispánnak 1987.
- Címer- és zászlókérdés újabb rende-
zése 1889/a.
- Clam Martinitz Henrik gróf 1917. janu-
ártól osztrák miniszterelnök 1839,
1856,1897/a/b, 1898,1909/b/d,1913,
1917/a/b, 1941.
- Conrad von Hötendorff báró, 1916.
decemberig a vezérkar főnöke,
később a tirolai hadseregcsoport pa-
rancsnoka 1793/a/b, 1868, 2041/e.
- -dal levelezés kedvezőtlen harc-
téri helyzet idején 1793/a/b.
- Tisza Istvánhoz 1793/b.
- Crammon tábornok, a német nagy-
vezérkar képviselője, az osztrák-
magyar főhadiszálláson 1901.
- Csáky Vidor gróf főrendiházi tag
1982/m.
- Csanády Jenő főszolgabíró 1792/b,
1804.
- Cséffai élelmezési viszonyok 2035/b.
- Cseh katonatisztek eljárása miatt pa-
naszok 1810/a/b.
- vezérkari tisztek 1768 (jegyzet).
- Csekonics Endre gróf 1813/z, 1938/b
- Cséplési munkák Erdélyben román.
támadás veszélyekor 1807.
- Csernoch János hercegprímás 1813/aa/
ee/ff, 1982/r, 1982/s, 1938/b.
- kijelenti: vallási szempontból nincs
nehézség az ellen, hogy Tisza István
legyen a nádorhelyettes 1813/b.
- Csorba Ferenc min. tanácsos 1992,
2010.
- Cserny Károly o. k. 1957.
- Czernin Ottó 1835.
- Czernin Ottokár gróf levele szófiai
fivérének követé kineveztetéséről
183II. ? " " "

VIII

- Czemin Ottokár gróf 1913-tól bukaresti követ, 1916. december 22-től 1918. ápr. 14-ig külügyminiszter 1780, 1-780/a– d, 178 1/a, 1784, 1786, 1812/c-e, 1835, 1836/a/d/e, 1837, 1839, 1850, 1851, 1852, 1855, 1856, 1875/a/b, 1886, 1886/a, 1889/a, 1897/b, 1900/a-d, 1917/b, 1928/b/c, 1934, 1936/a/b, 1980, 1986, 1994, 2003, 2006.
- levele Wilson jegyzéke tárgyában 1875/b.
- betegsége 1870/c, 1852.
- -tói T. I. búcsúja 2006.
- Cziffra Kálmán főispán 1922,
- Cziráky Antal gróf b. t. t. 1982/m.
- Dániel Ernő 1920.
- Daniel Gábor báró o. k. 1848/a/b, 1849.
- Darabont testőrség 1813/e.
- Darányi Ignác 1938/b.
- Daruváry Géza 1774, 1775, 1785, 1787/a, 1798, 1813/b, 1816, 1817, 1817/a-e, 1845 (jzt).
- Deák Albert 1974.
- Debreceni egyetem építkezése 1892.
- siettetése 1925.
- Debrecen város hadiárvaháza 1845.
- Degenfeld Béla gróf hősi halált halt 1894.
- Miksa gr., földbirtokos 1894.
- Derussi, román követ Szófiában 1784.
- Gr. Dessewffy Emiiné gr. Batthyány Ella 1777.
- Doberdón küzdő katona érdekében levél 1959.
- Domahidy Elemér főispán 1982/k, 1985/1, 1987.
- Dräsche Lázár (Tordai) Alfréd 1982/e.
- Erdély védelme 1780/b, c, 1793/b.
- Egyéni próbálkozások a békekötés érdekében 1847.
- Egyenruházati szabályzat kiadása előtt T. I. kihallgatást kért 1889/a.
- Egyes főispánnak 1983.
- Egyesült Államok 1836/c, d, f, g, 1856.
- külügyi képviselése 1836/g.
- Egyesült Államok követének békeajánlat átadása 1812/a.
- Eiselsberg bécsi egyetemi orvostanár 1933.
- Élelmezési intézkedésekkel szemben elégedetlenség 1785.
- készlet megosztása Magyarország, a hadsereg és Ausztria között 1928/a, b, c.
- nehézségek 1949, 1961, 1969, 1999, 2032, 2025, 2032, 2036.
- Bihar megyében 1945.
- és vetőmagzükséglet tárgyalása 1941.
- Geszten 2032, 2035/a, b.
- kérdések 1852.
- -ben tárgyalások Berlinben 1939.
- tárgyalása Bécsben 1917/a, b.
- -ben bécsi újság támadása Magyarország ellen 1913.
- Bihar megyében 2001.
- – tárgyában interpelláció 2036/a, b, c.
- Ellenzék 1914. évi emlékirata 1774.
- egy részének magatartása 1910.
- tagjainak törekvései gr. T. I. lemondásának siettetésére 1888.
- -i vezérek és munkapárti képviselők kihallgatása 1920.
- -i vezérférfiak lemondása a hadsegélyezési és hadigondozási munkában részvételről 1938/g.
- Elhagyott fiatalok érdekében katolikus patronage-egyesület munkája 1964/a, b.
- Emlékirat élelmezési kérdésben Németország és a monarchia hadvezetőségének és kormányának érintkezéséről 1829.
- ellenzéki 1914. évi 1774.
- gr. Czernin Ottokár a háború befejezéséről 1880/a, b.
- Entente hatalmakkal a magyar ellenzék érintkezése 1781/a.
- válasza a központi hatalmak békeajánlatára 1812/e.

Entente elutasító válasza a békeajánlatra 1812/c.
 — sajtójának ferdítései 1812/c.
 — háborús célja: Magyarország, Ausztria és Törökország szétrombolása és a német birodalom megálázása 1836/d, f (114. és 115. lapok), 1855.
 - válaszának fölhasználása 1855.
 E poca, román időszaki lap 1786.
 Ércpénzekre vésendő jelige tárgyában IV. Károly király döntése. 1890.
 Erdélyi magyarság jogos érdekeinek védelme 1801.
 — menekültek segélyezése 1840.
 — tisztviselői kar segélyezése 1842.
 — szászok vezető képviselői 1771/a. parcellázási akciója 1773.
 - ügyekben József főherceg tájékoztatása 1896.
 Erdélybe visszatérő lakosság segélyezése 1841.
 Erdélyiek segélyezésének ügye 1905.
 Erdélyi Sándor o. k. 1920.
 Erdővidéki Bányaegylet Rt. 1884.
 Ernuszta Kelemen 1805.
 Erzsébet királyné G Felsége válasza 1867-ben a koronázásnál a küldöttség kérelmére 1813/a (64. 1.).
 Esterházy Miklós herceg 1813/z, 1982/1.
 — Móric gróf o. k., 1917. június 15-től augusztus 20-ig magyar miniszterelnök 1948, 1981, 1993.
 — felszólítása a Tisza-kormányba lépésre 1948.
 — Sándor gróf, Zita királyné főudvarmestere 1826, 1878, 1938.
 Fábry Sándor udvari tanácsos 2002.
 Fejérváry Imre báró ny. főispán 1887/a.
 Feldtransportleitung kifogásolt intézkedései 1896.
 Felekezeti béke megővésének jelentősége 1965.
 Felmentések revíziója tárgyában körlevél 1950.
 Ferdinánd bolgár király 1813/k/hh.
 — lakása » koronázáskor 1813/hh

Ferdinánd román király 1784.
 I. Ferenc József G Felsége 1812/a' 1813/b, 1817, 1888, 1889/a, 1967, 1978, 1979, 2041/a, b, c.
 - adománya tudóvsz elleni védekezésre 1798.
 Festetics Pál gróf 1813/q, ζ,
 - Tasziló herceg, főudvarmester 1813/p, t, z.
 Fiáth Pál báró, volt főispán 2022.
 Finnek 1836/e.
 Fiume élelmezése javára közbelépés 1825.
 ----ban kormányváltozás 1997.
 Flohr János ezredes 2008/a.
 Foglalkoztató műhelyek érdekében intézkedés 1954.
 Fontos párt ügyek megbeszélése T. I. harctéri szolgálat alatt 1984.
 Forgách János gróf osztályfőnök 1780/d (jzt).
 Forster Gyula báró b. t. t. a Főrendiház tagja. 1832.
 Főiskolát végzett katolikus női hallgatók internátusának segélye 2005.
 Földbirtokpolitikai reformok 1765.
 Földi Jenő IV. éves joghallgató 1923.
 Főpapak fogadása a koronázásnál 1813/ee.
 Főrendiház munkarendje 1924.
 Frank Ivó, a horvát Sabor tagja 1921, 1977/b.
 Fráter Barna alispán 1923.
 Frigyes főherceg úr G Fensége, 1916. decemberig hadseregfőparancsnok, később a hadsereg főparancsnokságban IV. Károly király G Felsége helyettese 1871.
 Für das Kind 1859.
 Gajári Ödön, Az Újság szerkesztője 1985/g.
 Gajáry Pál táblabíró 1982/q.
 Galambos Ignác dr., polgármester 1982/sz.
 Garami Ernő szerkesztő 1794.
 Gazdasági szövetség előfeltételei Németországgal 2033,

- Gazdaságpolitikai tárgyalások a német birodalommal 1931.
- Géczy Sándor szakaszvezető 2020.
- Geszti nyomor és élelmezési nehézségek 2Q32, 2Q35/a.
- Ghilláuy Imre báró 1770, 1791, 1796/a, 1802/a, b, 1807, 1852, 1880, 1880/a, 1902, 1906/a, b, c, d, e, 1929, 1939, 1945, 1953/b, 1990, 1941, 1999.
- Gott erhalte 1783/a, b.
- Görögország 2041/a, b, d.
- Görög-keleti román metropolita kérelmei 1998.
- Görögországgal 1916. decemberben a monarchiának nem volt összeköttetése 1813/d.
- Görz elvesztése 1793/a.
- Gössmann tábornok 1783/a, b.
- Gratz Gusztáv o. k., 1917. június 15-től szeptember 16-ig pénzügyminiszter, 1918-ban külügyminisztériumi osztályfőnök 1932, 2030.
- Tisza István háborús felelősségéről 2027, 2041 (2. jzt).
- Grazer Tagespost (osztrák napilap) 1941.
- Grósz Emil budapesti egyetemi tanár javaslata 1870, 2037.
- Guerre à outrance 1855.
- Gyámkormányzói tisztre vonatkozó törvényjavaslat előkészítése 1909/a, b, c, d.
- Gyermekotthonokra vonatkozó horvát törvényjavaslat 1899.
- Háború áldozatainak érdekében intézkedések 1958.
- *– által sújtott lányok támogatása 1908.
- kitörésének kétéves fordulóján királyi kézirat 1785.
- Háborús élelmezés kérdésében tárgyalás osztrák kormánnyal 1839.
- felelősség 2027 (II. rész), 2041. (2.jzt.)2041/e.
- Hadiárvak és rokkantak gondolása a fővárosban 1795.
- Hadifoglyok foglalkozása Erdélyben 1990.
- Hadigondozó Hivatal részére pénzügyintézet adománya 196a.
- Hadigondozó Tanács szervezése 1938/a, b, c, d, e, f, g, h.
- első ülésén T. I. beszéde 1938/a.
- Hadijótékonyági adományok 1859.
- Hadik János gróf o. k. 1918. október végén dezignált miniszterelnök 2044, 2045.
- Hadikonyhák életbeléptetése 1988.
- Hadiözvegyek, árvák és rokkantak ügyei 1887.
- Haditermény 1767/a, 1791, 1999.
- Hadrakeltek államsegély ügyei 1792/a,b
- Hadsegélyző Bizottság 1859, 1861, 1982/g.
- Hadsegélyezési ügyekben levelezés 1872.
- Hadsereg által okozott károk 1843.
- Hadügyminisztériumban közbenjárt képviselők ügye 1919.
- Hamvay Zoltán földbirtokos 1891.
- Harc a radikális választójog ellen 1985/f, k, l, m, n.
- Harctéri ajándék megköszönése 1865.
- betegmegfigyelő állomás S.-Újhegyen 1768.
- helyzet 1916. júliusban 1784.
- veszteségi jegyzékek 1868.
- feldolgozása 1869.
- szolgálatra jelentkezett fiatal tiszt kérelme 1824.
- Harcterről visszatérő katonák hangulata 1962.
- Harkányi János báró 1830.
- Hármasszövetség fő célja: az európai béke biztosítása 1812/b.
- Három-császár szövetség 1812/d.
- Haszonbérleti rendelet módosítása 1796/a, b.
- Hatósági közéletmezés Ausztriában és Németországban 1767/c.
- Hatvanhetedik koronázás 1813/a.
- Hazai Samu báró 1783/a, c, 1879,1800, 1811, 1846, 1868, 1870, 1884, 1959, 2014/a.
- Hegedűs Lóránt o. k. 2004/a.

- Hellferich Károly német alkancellár 1856, 1857.
- Hengerváry-Hengermüller László báró 1930.
- Herczeg Ferenc o. k. 2004/a.
- Hindenburg visszavonulása Varsó előtt 1837.
- Hírlapi közlés az entente-hatalmak részére a központi hatalmak által tett békeajánlatról 1812/b.
- – a választójogi javaslatra vonatkozóan 1985/g, j.
- Hírlapok papírjának beszerzése 1898.
- Hohenlohe Schillingfürst Gottfried herceg, berlini osztrák-magyar • nagykövet 1768 (jzt).
- Honvéd huszártisztek kiténtetése 1789.
- Horánszky Dezső ügyvéd 1903.
- Hornig Károly báró, bibornok 1813/f, g.
- Horthy István (Nagybányai) ezredes panasz a lovasság lovainak elvétele és a lovassági tisztek elvonása miatt 1976.
- Horvát főtisztviselők jelentkezése kihallgatásra 1844.
- Horvátországban élő magyar gyermekek védelme 1899.
- Horvát-szerb koalícióval követendő magatartás 1977/a, b.
- Horvátszlavonországban szolgáló köz-igazgatási hivatalnok bevonatta a magyar zászlót 1853.
- Horvátszlavonországok meghívása a koronázásra 1813/h.
- bánjának megerősítése 1816.
- Horvát-Szlavon-Dalmátországok élelmezési viszonyai 1883.
- House of commons (Penfield nagykövet megjelölésében a magyar képviselőházat jelenti) 1836/g.
- Hoyos Henrik gróf külügyminiszteri osztálytanácsos 2041/b, d, e.
- Miksa gróf, a főrendiház tagja 1982/a, p.
- Höfer-jelentés 1. Hivatalos hadijelentés.
- Hősi halottak és hadifogságba jutottak családja 1803,
- Hrabovszky Pál csabai lakos 2011/b.
- Hruschka román politikus 1786.
- Hrvatska Rjecs zágrábi horvát sajtótermék 1977/a, b.
- Hunyady József gróf IV. Károly király ö Felsége főudvarmestere 1813/a, 1921, 1933, 1985/e, 1985/i, 1979.
- Igazmondó, néplap 201 l/a.
- Idegsokkosok kezelése 1778.
- Igazolvánnyal vásárolt termények szállítása 1804.
- Inaugurális diploma 1813/n.
- Inczedy Ádám báró, a szolnokdobokai munkapárt alelnöke 1982/f.
- Intézkedés a hadsereg által okozott károk esetén 1843.
- Interpelláció Wilson elnök beszéde tárgyában 1836/d.
- közélémezés és aratási rendelet kiegészítése tárgyában 2036/a-c.
- írek 1836/e.
- Ismeretlen szegény hadirokkantnak levél 1938/e.
- Izabella főhercegnő Ö Fensége ki-jelentései 1765.
- Izabella főhercegasszony élelmezési akciója 1988.
- Jagow, von, német birodalom külügyi államtitkára 1790/c.
- Jankovich Béla 1801, 1892, 1925, 1940, 1956, 1972, 1975, 1992, 1998.
- Janusz Anna 1955.
- Jarzebeczky Sebestyén osztályfőnök 1849.
- Jendrassik Ernő egyetemi tanár 1866.
- Jeszenszky Béla 1818.
- Sándor miniszterelnökségi államtitkár elhunyt 1912.
- Joanovich Sándor főispán 1806.
- Joannovics Simon főkonzul 1928/a, 1928/b.
- Joanovics szerb diplomata 2041/b.
- Jósika Samu báró 1813/cc, dd, 1924, 1963.
- Jótékony célra felajánlott vegyes áruk megosztása Ausztria és Magyarország között 1878,

- Jótekonysorsjáték 1775.
- József főherceg vezérezredes, később tábornagy ő Fensége 1813/b, 1815, 1895, 1896.
- - -ot Károly király ő Felsége magyar miniszterelnökké óhajtotta kinevezni 1979, 1981.
- megválasztása a M. T. Akadémia tagjává 1895.
- Julián-iskolák Horvátszlavonországban 1779.
- Jungerth Mihály belgrádi katonai kormányzószághoz beosztott titkár 1905.
- Kailer Károly (Kaltenfelsi) ellentenger-nagy 2041/e.
- Kállay Erzsébet 1813/a, 1887.
- Kapsiezky alezredes 1894.
- Karin Michaelis 1833/a, b.
- Karlsbad város élclmicikkeket kér 1782.
- Károly román király 2041/b, c.
- IV. Károly király Ő Felsége 1812/a, 1813/b, e, h, i, j, m-sz, u, v, z, aa, bb, dd, ee, ff, gg, 1817, 1817/a, c, d, 1829, 1839, 1844, 1845, 1850, 1851, 1864, 1875/b, 1883, 1887, 1889/a, 1890, 1891, 1897/b, 1900/b, 1901, 1909/a, b, 1910, 1914, 1920, 1920/a, 1921, 1938, 1938/g, 1947/a, b, 1948, 1967, 1979, 1980, 1981, 1985/a, b, e, f, i, k, 1995, 2007, 2016 (jzt), 2030, 2041, 2044.
- bizalmát fejezi ki T. I. kormánya iránt 1980.
- döntése a nádorhelyettesítés tárgyában tett előterjesztésre 1813/gg III. alatt.
- felszólítja T. I.-t, adja elő a képviselőházban, hogy ellenezte a háborút 2041.
- személyes címerének megállapítása 1813/e.
- politikai nyilatkozatai 1995.
- Károlyi Gyula gróf aranysarkantyús vitéz lesz 1813/cc.
- Gr. Károlyi Imréné gr. Károlyi Zsófia 1776,
- Károlyi Gyula gróf 1813/cc.
- Mihály gróf o. k. 1780/c, d, 1871/b, 1898, 1920, 1920/a, 1938/g, 2030, 2033, 2042.
- Katolikus lelkészek segélyügye 1957.
- női internátus segélye 2005.
- patronage-egyesület munkája 1964/a, b.
- Katonai hatóság túlkapásai 1806.
- parancsnokságok nem adhatnak utasításokat a főispánoknak 1952.
- egészségügyi kérdésben javaslat 1870.
- Katonailag megszállt területek polgári igazgatása Szerbiában 2000.
- Keblovsky Lajos dr. min. titkár 1982/c, aa.
- Keglevich Erzsébet grófné, gr. Tisza Kálmánné 1982/d, 1993.
- Gábor gróf 1813/s.
- Gyula gróf, főispán 1969.
- Keleti vasút ügye 1927.
- Képviselőház munkaterve 1910.
- Kerekes János ref. lelkész 1769.
- Kerenszki-forradalom (1917. április havában) 1952.
- kormány 2008/a.
- Kereskedelmi és Iparkamara felállítása 1907.
- Keresztény Ifjúsági Egyesületek Világszövetsége (World Alliance of Young Men's Christian Assotiations) 1809 (jzt).
- Khuen-Héderváry Károly gróf ny. miniszterelnök 1979, 1987/d.
- Kiegészítési tárgyalások Ausztriával 1839, 1897/a, b.
- Kintzig János főispán 1968, 1982/z, 2014, 2020.
- Királyi cím kérdése (I. Károly császár, Magyarország királya e néven IV.) 1813/m, n.
- párt koronázáskor a magyar zászlósarak kísérik a templomba 1813/0.
- válaszok szerkesztése a koronázás alkalmával 1813/ff,

- Királyné Ő Felsege tennivalói a koronázásnál 1813/a.
- Kiskunhalas 1783/a-c.
- Kisküküllő vármegye közönségének 1985/b.
- Kis Mátyás közhuszár 2018, 2019/1».
- Klebensberg Kunó gróf 1778, 1795, 1964/b, 1938/b, 1963.
- közoktatásügyi államtitkár kincveztetése miniszterelnökségi államtitkárrá 1912.
- Koalíciós kormány üldözési politikája 2038/b.
- Koerber Ernő osztrák miniszterelnök, közös pénzügyminiszter 1812/a, 1813/i, 1825, 1830, 1840 (jzt), 1978/a,
- Kolbenhayer Kálmán kúriai bíró a \ a debreceni kir. táblánál 1985/1.
- Konc József nagykeréki lakos 2021.
- Koncentráció terve a Wekerle-kormánnyal 2030.
- s kormány alakításának terve-1947/a, b.
- Konstantinápolyban 1917-ben felállított magyar intézet 1973.
- Kormányváltkozás Fiúméban 1997.
- Koronaöri állás betöltése 1787/a, b.
- Koronaörök részvétele a koronázásnál 1813/v.
- Koronatanács 1917. január 12-én 1851.
- Koronázás 1916. december 31-i előkészületei 1813/a, d.
- i ajándékok (nagyok) elmaradnak 1813/aa.
- i hitlevél 1813/gg.
- i zászlók elhelyezése 1889.
- Kovács Pál huszár 2022.
- Kovács-Sebestyén Endre főispán 1987.
- Kozma Andor o. k. 2004/a.
- József ulánus hadnagy 1958.
- Körlevél az általános választójog tárgyában 1985/k, n.
- (T. I.) választójogi javaslat tárgyában 2029, 2034.
- a választójogi bizottság tárgyalásainak befejezése után 2034,
- Közbenjárás román lelkész rendkívüli segélye érdekében 1975.
- Közélelmezési Hivatal 1827, 1945.
- nehézségek 1880, 1906/a-e.
- Tanács 1827.
- Közéleti tisztességről Tisza István felfogása 1848/a, b, 1849.
- Közös hadseregbeli tiszt politikai nyilatkozata 1846.
- ben a magyar nyelv használata 1914.
- kormány meghívása a koronázásra 1813/j.
- minisztertanácsi jegyzőkönyv 1914. július 19-én 2041/d.
- minisztertanácsi jegyzőkönyv kiigazítása 1928/a-c.
- Központi hatalmak békeajánlata 1812/a.
- - nem voltak támadók és nem tűztek ki a tartós békét gátló hadicélt 1812/d.
- háborús célja: Európa szárazföldjén meggátolni az orosz világuralmat 1836/a (110. lap).
- Központi Hitelszövetkezet 1861.
- Köztisztviselők ellátási nehézségei 1942.
- Kragujevac 2041/b.
- Kraus Alfréd (altábornagy) szóban volt hadügyminiszteri vagy vezérkari főnöki állásra 1936/b.
- Krobotin Sándor báró 1916. decemberig cs. és kir. közös hadügyminiszter, később hadseregsparancsnok 1766, 1771/a, 1810/a, 1849, 1859, 1901, 1915, 2041/e.
- Kundschafter-intézmény hátrányai 1921.
- Kussevich Svetozár, horvát hivatalnok a belgrádi katonai kormányzósághoz beosztva 1904, 1977/a, 2000.
- Külföldön tartózkodó osztrák-magyar honosok segélyezése 1772.
- Kültügyi kérdések tárgyalása Réz Mihály kolozsvári egyetemi tanárral 2028,

- Kürthy Lajos báró, a Közélelmezési Hivatal vezetője 1969, 1988.
Landeskriegsfürsorge Kommission 1859.
Landwehr vezérőrnagy a katonai élelmezési hivatal főnöke, élelmezési kérdésekben a magyar, az osztrák és a német birodalmi kormányokkal tárgyal 1928/b.
Láng Gyula ezredes 1916.
- Mihály báró, o. k. 2000.
Lazók József 1938/e.
Leitmeritz rokkant tábor 1933.
Lengyel kérdés 1850, 1851, 1790, 1900/b.
-nek osztrákok által kívánt megoldása 1851.
- -ben T.I.álláspontjal 790/b, 1851.
Lichtenstein herceg, az osztrák Kriegsfürsorgeamt (Hadsegélyző Hivatal) elnöke 1878. ;
Lipcsei gyermekek meghívása két nyári hónapra Magyarországra 1987/c, d, e.
Lisztellátás 1767/a, b, s.
Lobkowitz Zdenkó herceg főhadsegéd 1813/sz, 1845, 1982/t.
Lónyay Altér gróf 1813/z. *
Lorx Győző ezredes 1871.
Lozsád község nemzetiségi viszonyai 1801.
Lublin katonai kormányzás, a magyar-osztrák csapatok által megszállt terület Oroszországban 1837.
Lucki áttörés 1793/a.
Lukács László ny. miniszterelnök 1979.
Lukachich Géza altábornagy 2046.
Lyka Döme volt o. k. 1944.
Madarassy Beck Gyula o. k. 1782.
Magyar álláspont nem-arisztokrata hölgyek udvarképessége kérdésében 1960.
— beszéd eltiltása a huszárezredben 1800.
- ellenzék állítólagos érintkezése az entente-hatalmakkal 178 l/a.
— támadása a külügyminiszter ellen. 1978, 1790/a, 1790/b,
Magyar ellenzék támadása az osztrák miniszterelnök ellen 1978.
- támadása Tisza István ellen 1978.
Magyar és osztrák hírlapok forgalma . 1830.
— ezred katonáinak kitüntetések tárgyában 1971.
— himnusz állítólagos eltiltása 1783/a, b, c.
— Hírlap szerkesztősége 1919.
- intézet Konstantinápolyban 1973.
-■ katonák hősiességét hivatalos jelentés nem említi 1811.
— nő hősie magatartása a háború alatt 1803.
— nő kötelességei a háború alatt 1803.
— nyelv használata a közös hadseregben 1914.
— hadsereg érdemei a világháború első hónapjaiban a német hadsereg mellett 1837.
Magyar parlamenti küzdelmek rendes mederbe terelése (Tisza István terve) 2027. (1. alatt.)
- sebesültek gondozása osztrák kórházakban 1066.
Magyarország-Ausztria külpolitikájának vezérgondolata volt: az európai békének tartós biztosítása 1812/d.
- nem kívánt területi hódításokat 2027.
Mailáth József gróf b. t. t. 1765, 1765/a, b, 1768.
- Józsefné grófné 1823.
Makfalvy Géza lemondott somogy-megyei főispán 1982/o.
Malatinszky Lajos főispán 2035/a, b.
Manesteriotti Heliodor dr. 1825.
Mangra Vazul megválasztása gör.-keleti román metropolitává 1799/a, 1956, 1998.
Mara László főispán 2014/c.
Marczali Henrik egyetemi tanár, történetíró 2027.
Maresanu Ida román nemzetiségű tanító 1801.
Marghiloman Sándor román politikus.

- sal (később miniszterelnök) Tisza István nem levelezett 1786.
 Marianum 2005.
 Marko György tengerészhadnagy 2003.
 Markovits Manó főispán 1982/sz.
 Martinék Ferencné 1872.
 Mayer Jánosné 1803, 2043/b.
 Megyeresy Béla ref. lelkész, a Magyar Keresztény Ifjúsági Egyesületek nemzeti titkára 1808.
 Menndorf-Pouilly Ditrichstein Albert gróf, szk. nagykövet 1886, 1886/a.
 Mérey Kajetán rk. követ 1850, 1852, 1855.
 Metzner Gyula főispán 1982/v.
 Mezőgyáni élelmezési viszonyok 2035/a.
 Mezőssy Béla o. k. 1919.
 Miklós Andor főszerkesztő 1848/a, b.
 Miskolczy Ferenc főispán 1797, 1799/a, b.
 - Gyula történetíró 1973.
 Moldvában Oroszország területszerzését T. I. ellenzi 1886.
 Molnár Viktor 1849.
 - Béla o. k. 1972.
 Monarchia keleti gazdasági politikája 1932.
 Montenuovo Alfréd herceg főudvarmester 1813/0, 1978/a.
 Munkapárt többségének jellemzése 160. és köv. lap.
 — vezetőségének feladatai 1918 nyarán 2038/a.
 — ügyeinek intézése T. I. harctéri szolgálata alatt 1984.
 — vidéki vezetőinek 2034, 2038/b.
 — i képviselők és ellenzéki vezérek kihallgatása 1920.
 — i képviselők névsora 1888/b.
 Munkások és hadifoglyok élelmezésének javítása 1809.
 — élelmezése 1821.
 Muskete (bécsi lap) támadása Magyarország ellen 1913.
 Muslay Gyula o. k. 1848/a.
 Nádorhelyettesítés a koronázásnál 1813/b,
 Nádorhelyettesítés kérdésében tárgyalások 1813/d.
 Nádorhelyettes választásának megerősítése 1813/gg.
 Nagy Géza (Töböréthci) báró, kabineti titkár, később a kabinetiroda főnöke 1817.
 Nagykovácsi 2008/b, 2011.
 Nagy Pál hadosztályparancsnok 1865.
 Nagyvárad püspök haszonbérleti ügye 1940.
 - régi Tisza-házat igény bevették 1922.
 Napilap időleges betöltése 1885.
 -----ok papírszükséglete 1857.
 Nagyszerb törekvések és támadások a monarchia ellen 1812/d.
 Návay Lajos 1982/d, 1993.
 Négyesy László egyetemi tanár 1937.
 Neiszidler Károly o. k. 1767/b, c.
 Nem-arisztokrata hölgyek udvarképesége 1960.
 Nemes Sarolta grófnő 1878.
 Németalföld követének békeajánlat átadása 1812/a.
 Német ápolónőket tartóztattak le román csapatok Fogarason 1946.
 - birodalmi kancellár az elavult porosz választójog reformjáról 1985/a.
 -----tárgyalása Bécsben 1917/a.
 -----ral tárgyalások magyar napilapok papírellátása érdekében 1857.
 — főhadiszálláson 1914. novemberben folytatott megbeszélések 2027.
 — hatóságokkal tárgyalások 1856.
 — nélkülöző gyermekek magyarországi meghívása 1987, 1987/b-e.
 - katonai kórház Szatmárban 1901.
 Németbirodalom békevágyának bizonyítékai 1812/b.
 Németország 1836/g, 1852.
 Némegy Varga József magánegyén panaszos beadványa 1853.
 Németh István ref. püspök 1918.
 Nemzeti Munkapárt elnöksége Kecskémét 1982/1.
 - képviselőinek levél T, I.-tól 2004/b,

- Nemzeti Munkapárt Országos Köre 1984, 2019/a.
- Vezetősége 2038/b.
- tagjainak munkássága a napisajtóban- 2004/b.
- további akciója T. I. lemondása után 1983.
- vidéki szervezeteinek vezetői 1984.
- Nemzetiségi vidékeken magyar egyházak támogatása 1992.
- viszonyokról T. T. nyilatkozik 1962.
- kokárdák állítólagos eltiltása 1783/a-c.
- Nemzetközi békeértekezlet terve 1780/a.
- Népsegítő akció rutén vidékeken 1765/a.
- Nostitz von Wallwitz Alfréd, Szászország követe és meghatalmazott minisztere Bécsben 1987/b, d.
- Nők választójoga 2034.
- Nyegre László főispán 1861.
- Nyisztor, román lelkész 1799/a.
- Olaszország 2041/d.
- Orosdy Fülöpné 1938/b.
- Orosz belviszonyokra vonatkozó kormánynyilatkozat 1935.
- -francia szövetség 1812/d.
- forradalom kitörésekor a magyar kormány nyilatkozata 1934.
- forradalmi mozgalmak 1952, 2007/a.
- forradalmi mozgalmak nem tettek hatást a magyarországi lakosság hangulatára 1952.
- háború esetére erőviszonyok 2041/d.
- törekvések a Balkánra 1812/s, (61. lap).
- Oroszok által megszállt terület Kelet-Galiciában és Bukovinában 1837.
- Oroszország 2041/a-c.
- Oroszországi kicserélt rokkantak ügye 1933.
- Országgyűlési képviselők utazása katonai vonatokon 1926.
- Országház takarítónőinek kérelme 1873.
- Országos Alkotmánypárt 1827.
- Hadigondozó Tanács 1938/a.
- Országos Hadsegélyző Bizottság 1859, 1861, 2017.
- Katolikus Szövetség 1867.
- Központi Hitelszövetkezet 1877.
- - ajánlkozása a német birodalom és a monarchia gazdasági kapcsolatainak előmozdítására 1877.
- Méhészeti Egyesület 2011/b.
- Nőképző Egyesület 1828.
- Osztrák gyermekakció 2032.
- kormány meghívása a koronázásra 1813/i.
- kormányval tárgyalás élelmezési kérdésben 1839.
- tengerpart élelmezése 1930.
- kormányval tárgyalás a kiegyezés kérdésében 1939.
- kormányval tárgyalás a magyar napilapok papírellátása érdekében 1857.
- Otthon Hírlapírók Köre 2003.
- Ottrubay Károly százados 1916. novemberől Nagyváradon IV. Károly király ő Felsége mellé szolgálat-tételre beosztva 1771/b.
- Összeférhetlenségi ügyekben T. I. álláspontja 1848/a, b, 1849.
- Paasche, kormánytanácsos, Berlin 1931.
- Pálffy Miklós herceg 1813/p, s.
- Sándor gróf ny. követségi tanácsos, a Patronage-Egyesület elnöke 1964/a, b.
- Palotahölgyek kinevezése 1826.
- Palugyay Móric o. k. 1918-ban belügyi államtitkár 2030.
- Pápa Ő Szentsege érdeklődését kéri a békeajánlat számára 1812/a, b.
- Papírközpont 1857.
- Papp János gör. kat. esperes 1943.
- Pékár Gyula o. k. 2004/a.
- Mr. Penfield Frigyes az Egyesült Államok nagykövete a monarchiánál 1836/f, g.
- válasza 1836/g.
- Persia-ügy 1836/c.
- Pester Lloyd 1985/j.
- Pető Sándor ügyvéd o, k, 1898,

- Petrolike-ügy 1836/c.
 Pohl Gábor kasznár 1809, 1860.
 Polen-Club 1851.
 Polgári iskola tanítói számára háborús-segély 1972.
 Porosz választójog reformja 1985/a.
 Pozsonyi Erzsébet-Egyetem elhelyezése 1893.
 Pripjat (Pripjatje, Pripet) a Dnyeper folyónak jobboldali mellékfolyója Nyugatorozorszáiban 1784.
 «Pro Transylvania» Orsz. Segítő bizottság 1889, 1905.
 Ráday Gedeon gróf főispán 1783/b, 2017, 2018, 2019/a, b.
 Radies István 1883.
 Radu Demeter gör. kat. püspök 1943.
 Radvánszky Béla báró egyetemi tanársegéd 2044.
 Rákosi Jenő főszerkesztő 1885.
 Reehnitz igazgató 1919.
 Református Egyetemes Konvent 2031.
 Régensségre vonatkozó törvényjavaslat előkészítése 1909/a-d.
 Regnikoláris küldöttség 1813/n.
 Reichenau 1917-től kezdve IV. Károly király ö Felsege gyakori tartózkodási helye 2039.
 Reichshauptstadt kifejezést Tisza István kifogásolja 1785.
 Reichsrat (osztrák) két házának küldöttsége a koronázáson 1813/i.
 Reichstag (német birodalmi gyűlés) 1935/a.
 Rendkívüli hadiadóról T. I. nyilatkozata 1981/a.
 Réz Mihály egyetemi tanár 2028, 2043/a.
 Rhemen Adolf báró főkörmányzó 1977/a, b.
 Rokkant katonák gyermekjáték-kiállítása vidéken 1916.
 - ügyek intézésében változás 1777.
 Román csapatok Fogarason német ápoionővéreket tartóztattak le 1946.
 - gabona és tengeri behozatala 1928/b, 1929.
 Román határok védelme 204J/d.
 — leány érdekében levél 1797.
 — esperes internálásának megszüntetése 1943.
 — lelkesz rendkívüli segélye érdekében közbenjárás 1975.
 — nacionalista főtörzsorvos 1766.
 — papnöveldék felügyelete 1956.
 - tanítóképzők felügyelete 1956.
 Románia 1781/a, b, 1784, 2041/a-^e.
 Romániában szerzett hadizsákmány 1852.
 Romániából behozott tengeri megosztása 1802/a, b.
 Románok lojális magatartása a háború alatt 1766.
 Romanones, spanyol miniszter 1967.
 Románul, román időszaki lap 1766.
 Rosaner Ervin báró 1826, 1878, 1919.
 - Ervinné báróné gróf Forgách Klotild 1878.
 Rossz termés 1916-ban 1791.
 Rothschild lady, Wertheimstein Rózi úrnő 1881.
 Roxin esperes 1799/a.
 Rózsahegyi kórház 1778.
 Rudnay Béla o. k. 1942.
 - József né 1828.
 Rutén falusi lakos ügyében levél 1861.
 Sándor János belügyminiszter 1917 jun. 15. után o. k. 1820, 1821, 1822, 1938/b, 1943, 2014/d.
 - Jánosné 2011.
 özv. Sándor Kálmánné 2043/c.
 Sándor Anna, T. I. unokahuga 2011, 2014/a-d.
 — Béla, T. I. unokaöccse 2011, 2014/d, 2016.
 — Béláné Zeyk Margit 2011, 2014/d, 2016.
 — Ilonka 2043/c.
 - János, T. I. unokaöccse 1881, 2044.
 Sächsische Volkspartei 1915.
 Schmidt József, a Pénzügyi Központ elnöke 1951.

- Schneider alezredes 1868.
- Schwartz Lajos nagybirtokos 1945.
- Semleges államok követeinek békeajánlat átadása 1812/a, b.
- Serényi Béla gróf o- k. 1918-bati földművelésügyi miniszter 1982/d, 1993, 2030.
- Silva Tarouca Ernő b. t. t., az osztrák Herrenhaus tagja 1978/a.
- Simonsits Elemér o. k. 1966.
- Skerlecz Iván báró, bán 1779, 1813/h, 1844, 1883, 1899, 1961.
- Skultéty Péter közhuszár 2019/a.
- Sobranje (a bolgár országgyűlés) 1927.
- Somary Félix közgazdasági író, egyideig egyetemi tanár, a német kormány gazdasági tanácsadója 1927.
- Somesána, román pénzügyintézet 1773.
- Sonnino Sidney báró 1914. november 5-től 1919-ig olasz külügyminiszter 1967.
- Sopron város tisztelgése ÍVJ Károly királynál 1862.
- Spaljokovics szerb diplomata 2041/b.
- Spanyolország követének békeajánlat átadása 1812/a.
- Spekulánsok birtokvásárlásai a 60-as években 1765/a.
- Steiger Albert 1982/a.
- Stürbey Barbu herceg 1781.
- Stöckel udvari épület 1856.
- Stögér-Steiner Rudolf gyalogsági tábornok, később ' hadügyminiszter 1914, 1973.
- Stürgkh Henrik gróf 1831.
- Károly gróf 1785, 1790/c, 1802/a, b, 1831, 1978/a, b, 1978, 2041/e. '
- Sugári József nagykamarási lakos 2014.
- Szabadhajózás elve és a semlegesek életbiztonsága 1836/c.
- Szalavszky Gyula báró, főispán 1767/a.
- Szapary György gróf, főispán. 1810/b.
- Szász Károly b. t. t., a képviselőház elnöke, 1838, 1873, 1935, 2013, 2015, 2022, 2026, 2040.
- a koronázás előkészületei tárgyában értekezletet tart 1813/d.
- Szász nemzetiségű képviselőjelölt katonai szabadságolása 1915.
- néppárt 1915.
- Szebeni metropolita szentszék 1998.
- Szécsen Miklós gróf (Temerini) magyarországi udvarnagy 1813/e, 1960.
- Széchenyi Aladár gróf indítványa földbirtokpolitikai kérdésben 1765, 1765/a.
- Béla gróf, koronaőr 1813/v.
- Bertalan gróf 1813/r, 1982/o.
- Dénes gróf, rk. követ 1835.
- Gyula gróf 1813/u, z.
- Emil gróf, o. k. 1982.
- Miklós gróf, nagyváradi róm.-kat. megyéspüspök 1940.
- Viktor főispán 1987.
- Szegedy Istvánné 2037.
- Széli József főispán 1946.
- Szénhiány következményei 1896.
- Szentkereszty Béla báró főispán 1792/a, 1841, 1982/ü.
- Szerb püspökök szerb tisztet ajánlanak aransarkantyús vitéznek 1863.
- Szerbia területi épségének biztosítása 2027.
- -ban katonailag ideiglenesen megszállt területek polgári igazgatása 2000.
- -hoz intézett demars előzményei 2041/a-d.
- -nak katonailag megszállt területén élőkkel követendő magatartás 1977/a, b.
- -i demaró előtt tett felterjesztés 2041/b.
- magyar fordítása 2041/a.
- Szigorított tengeralttjáró-harc 1836/c, 1855, 1875/a.
- Szmrecsányi György o. k. 1921.
- Szófiai osztrák-magyar követ 1835.
- Szontagh Jenő (Iglói) ny. főispán 2025.
- Szövetkezetek megsegítése 1951.
- Szterényi József báró o. k. 1917/18-ban kereskedelemügyi miniszter 1919, 2030.
- Sztojanovits György 1820.

- Szurmay Sándor báró honvédelmi miniszter 1926, 1987/d.
- Tallián Béla báró 1920, 1920/b, 1962.
- Tanár alkalmazása a szerbiai katonai kormányzás mellett 1871.
- Tárgyalások német hatóságokkal Berlinben 1856.
- Tarnowski Ádám gróf, a monarchia követe Bulgáriában 1835.
- Tartós béke előfeltételei (Tisza István felfogása szerint) 1836/d (114. lap).
- Tauscher Béla dr. orvos 1954.
- Béláné 1954.
- Tauszig Zsigmond dr. főorvos 1768 (jzt).
- Tavaszi vetőmunkák előhaladása 1953/a, b.
- Teleszky János pénzügyminiszter 1772, 1840, 1890, 1907, 1927, 1958, 1982/g.
- a kereskedelmi minisztérium ideiglenes vezetésével megbízott pénzügyminiszter 1970/a, 1991, 1970/b, 1979.
- Tengeralattjárók tárgyában beszéd 1875/a, b.
- Tengeri átengedése Törökországnak 1902.
- behozatala Romániából 1802/a.
- Tisza György gróf, T. I. fivérének fia 2008/a, 2014/d.
- Ifj. Tisza István gróf 1922, 1982/j, 1994, 2035/b.
- betegsége 1866.
- Ifj. Tisza Istvánná grófné 1982/j, 2014/a, c. 2031, 2035/a, 2042.
- Id. Tisza Istvánná grófné 2005, 2009, 2014/a, c, d.
- Tisza István ajándéka harctéren küzdő katonának 1889.
- álláspontja: a magyar nép szabad Mrtokot kíván 1765/a.
- álláspontja a tőle kért ajánlások esetében 1823.
- betegsége 1944.
- búcsúja a külügyminisztertől 2006.
- elhunyt nagybátyja emlékére alapítványt tett 1923.
- Tisza István elismerése munkatársai iránt 1928/aa.
- elvi álláspontja a magán- és közéleti tisztességről 1848/a.
- elvi álláspontja a képviselők összeférhetetlenségi ügyeiben 1848/a.
- 1917. áprilisában is a mielőbbi békekötés mellett foglalt állást 1967.
- előterjesztései IV. Károly király Ő Felségéhez 1851, 1910, 2041.
- ismeretlen tisztelőjének levele 1982/z.
- interpellációja a közlélemezés és az aratási rendelet kiegészítése tárgyában 2036/a-c.
- háborús felelősségére vonatkozó adatok 1967 (260. lap), 2027 (2. pont és b) alatt), 2041/a, b, c. e.
- hadseregszállításnál közbenjárással gyanúsítottak szerepét teljesen felderíteni kívánja 1849.
- hangsúlyozta, hogy ellenezte a háborút 1967.
- harctérre megy 2008/a, b.
- kihallgatása IV. Károly király Ő Felségénél 1917/a, 1979 (274-től 276-ig).
- kiter ünnepeltetése elől 1918.
- külpolitikai állásfoglalása 1914. június-július havában 2041/a.
- közlései családja részére 1918. októberben 2042, 2043/a.
- lemondásakor a Szerbiában katonailag ideiglenesen megszállt területek polgári igazgatása 2000.
- lemondásának előzményei 1979.
- lemondásakor ezredessé neveztetett ki 2007.
- lemondásának elfogadása 1981.
- lemondása után levélváltás 1982, 1982/a, aa.
- lelki gyöttrődése 1918. október végén 2043/a.
- levelezése a harctérről 2011, 201 l/a, b, 2013, 2014, 2014/b, c, d, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019/a, b, 2020, 2021, 2022/

- Tisza István levelezése hadifogságban levő magyar katonával 1808.
 — levele harctérre jelentkezett unoká-
 öccséhez 1879.
 — miniszterelnök korában több hadosz-
 tályt a harctéren meglátogatott 1865.
 — önbírálatára adat 1996, 2002.
 — predesztinációs hitéhez adat 2009.
 — a rendkívüli hadiadóról 1981/a.
 — reméli a háború mielőbbi befeje-
 zését 1996.
 — részvéte régi barátját ért gyász eset
 alkalmából 2040.
 — szakzsmusának jellemzésére adat
 1974.
 — tanácsai unokájának neveltetésére
 nézve 2031.
 — termésének előírt részét beszo-
 gáltatta a Közélelmezési Hivatalnak
 1860.
 — termésének feleslegét felajánlja
 éhező falusi asszonyoknak és gyer-
 mekeknek 2035.
 — tiltakozik az ellen, hogy Orosz-
 ország a békekötésnél Moldvában
 területnövekedést kapjon 1886.
 — tiltakozik híradásainak visszatár-
 tása ellen 1994.
 — utolsó levelei 2044-6.
 — válasza Wilson beszéde tárgyában
 hozzá intézett interpellációra 1836/d
 Gr. Tisza István végrendelezése 1903.
 Id– Tisza Kálmán gróf o. k.
 1993, 2014/c, d.
 Ifj. Tisza Kálmán gróf, T. I. unokája
 2031.
 Tisza Lajos gróf 1923, 1982.
 - Lajos (idősb) gróf T. I. nagybátyja
 emlékére tett ösztöndíj 1923.
 Tiszántúli Református Egyházkerület
 Hadiárvaháza 1845, 1864.
 Tóth István építész, T. I. iskolatársa
 és benső barátja 1892. (3/4
 Több lemondott főispánnak 18.82/h.
 - volt főispánnak 2038/a.
 - törvényhatóságához 1982/zs.
 Tory Gusztáv államtitkár 1909/a.
 Török kormány 1812/a.
 Törökország 1836/g.
 — békevágyának bizonyítékai 1812/b.
 — -nak tengeri átengedése 1902.
 Tschirschky von Bögendorff Henrik,
 bécsi német nagykövet 1790/a, b.
 U-Boot Krieg 1836, Wob, 1875/a.
 Udvari méltóságok címerének meg-
 állapítása 1813/e.
 Ugrón János főispán 1842.
 Újabb körlevél a hadigondozás szer-
 vezése tárgyában 1938/h.
 Új hadügyminiszter kinevezése
 1936/a, b.
 Új termésre vonatkozó rendeletek 1999.
 Ujfalussy Dezső főispán 1882.
 Ura, község Szatmár megyében. T. I.
 egyik birtoka 1860.
 Urayné 1911.
 Urmánczy Nándor o. k. 1985/e.
 Usetty Ferenc középiskolai tanár 1871.
 Vadász Lipót államtitkár 2004/a.
 Valamennyi főispánhoz 1938/h, 1949,
 1950, 1953/a, 1985/f, h.
 Választójog reformja 1985/a-n.
 Választójogi bizottságban tartott be-
 szédek 2029.
 — kérdés békés megoldásának re-
 ménye 2038/b.
 — megegyezés 1918 nyarán 2038/b.
 - bizottság tárgyalásai 2029.
 -----nak befejezése 2034.
 Választójogról nyilatkozik T. I. 1962.
 - -i tüntetés 1995.
 Valona 2041/d.
 Varga Sándor 1989.
 Vargha Gyula o. k. 2004/a.
 Városi lakosság lisztellátása 1767/a-c.
 Vasúti szállítási nehézségek 1991.
 Vaszonyi Vilmos o. k. 1917. június
 15-től augusztus 18-ig és 1918.
 január 25-től május 8-ig igazság-
 ügyminiszter 1982/1, r, 2029, 2030.
 Verein für innere Mission, Leipzig
 1987/c.
 Vészi József, a Pester Lloyd főszer-
 kesztője 1985/j.

- Veszprémi püspök hatásköre a királyné koronázásánál 1813/f.
- Vidéki postajárat korlátozásának terve a háború alatt 1970/a, b.
- Világháború közvetlen előzményei 2027.
- Vilmos német császár 1812/a, 1891.
- Vio Antal, Fiume város és kerület orsz. képviselője 1997.
- Vojnich István báró 1849.
- Vöröskereszt Egylet 1775.
- WalderGyula a Pesti Hazai elnöke 1963.
- Wallbaum Frigyes főispán 1987/e.
- Washington. 1836/g.
- Wedel Károly gróf porosz tábornok, a német császár főhadsegéde, később bécsi német nagykövet 1837.
- Wekerle Sándor (idősb) 1917. augusztus 20-tól 1918. októberig magyar miniszterelnök 1982/b, 1993, 2029, 2030, 2038, 2042, 2044.
- Wertheimstein Henrik főszolgabíró 1799/b.
- Sarolta 1881.
- Wesselényi Miklós báró, koronaőr elhunyt 1787/b.
- Wieland Artúr főispán 1981/a.
- Wickenburg István gróf, fiumei kormányzó 1788, 1997.
- Wilson elnök 1836/a-g, 1900/a.
- békeföltételei 1836/a, c, 1876.
- jegyzéke 1836/b, c.
- beszéde tárgyában T. I.-hoz interpelláció 1836/d.
- beszédére vonatkozó interpellációra T. I. válasza 1836/d.
- Windisch-Grätz Lajos herceg o. k., 1917. júniustól a Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter, 1918. októberben külügyi osztályfőnök 2036/a-c.
- Winter Miksa 1955.
- Zágrábban megjelenő «Hrvatska Rjeđ» ügye 1977/a, b.
- Zágrábi opera előadásai Fiumében 1788.
- Zászlósurak teendője a koronázásnál 1813/0, p.
- Zeyk Károly o. k. 1970/a, b.
- Károlyné 2014/d.
- Margit, Sándor Béláné 1970/b, 2011, 2014/d, 2016.
- Zichy Aladár gróf o. k., volt miniszter, 1917. júniustól újból ő Felsége személye körüli miniszter 1920, 1920/a, 1935, 1938/g, 1993.
- Géza gróf 1813/1.
- János gróf o. k. 1910-től 1913. február-Eig és 1917/18-ban vallásos közoktatásügyi miniszter 1867, 2030.
- Sarolta grófnőnek 2005.
- Von Zimmermann német birodalmi külügyi államtitkár 1814/a, b, 1856.
- Zita királyné 6 Felsége 1826, 1878, 1887, 1938, 1938/b.
- főudvarmesterének és palotahölgyeinek kinevezése 1825.
- tennivalói a koronázásnál 1813/a.
- Zmejanovics Gábor verseci gör.-kel. szerb püspök 1863.
- Zsembery István 1867.
- Zsófia-Leányegyesület 1908.

Sajtóhibák és hibakiigazítások jegyzéke.

60. lap 8. sorában Einstellung helyett Entstellung
94. lápon az 1819. sz. levélben Balthazar helyett Baltazár
133. « az 1856. sz. levél 5. sorában paritätisch helyett paritätisch
137. « az 1863. sz. levél címében avaátsra helyett avatásra
138. « a második jegyzetben Jendrassik Ernő professzorról van szó, nem Jenőről
159. « a 4. sorban I. Károly helyett IV. Károly
270. « az 1978. levél címében Isván helyett István
289. « az 1982/p sz. levél címében Németsdad helyett Nemetlad
365. « a 2041. sz. levél végén kell utalni a 2. jegyzetre, melyben a 2027. számú levél 2. pontjáról van szó.

PÓTLÁSOK AZ V. KÖTETHEZ

(1916. JÚNIUS-1916. AUGUSZTUSIG)

1765.

LEVÉLVÁLTÁS A HÁBORÚ ALATTI BIRTOKVÁLTOZÁSOK,
ILLETŐLEG A BIRTOKPOLITIKÁI REFORM TÁRGYÁBAN.

Gróf Mailáth József, a Főrendiház tagja, 1916 június 15-ről gróf Tisza Istvánhoz írt levelében (amelyet «A Magyarországi Birtokpolitikai Reform Előzményeiből», Budapest, 1920. [29-31. lap] c. művében már közzétett), közölte gróf Tisza Istvánnal, hogy sógora, gróf Széchenyi Aladár, a M. Főrendiház legközelebbi ülésén oly törvényjavaslat betérjesztésére tesz indítványt, amely kimondaná, hogy «minden az országban eladóvá tett földbirtokra az államnak, a községnek és az országos központi hitelszövetkezet kötelékébe tartozó falusi hitelszövetkezetnek elővételi joga van, ha ugyanazt az árajánlatot teszi, mint más vevő. Ezen elővételi jog a bérbeadási szándóknál is meglegyen».

Az indítvány megtétele előtt gróf Széchenyi Aladár választ kért arra, hogy a kormány az indítványt elfogadhatónak tartja-e.

Mínthogy az 1765/b. számú levél szerint nem kapott kedvező feleletet, az indítvány nem adatott be.¹

1765/a.

Gróf Mailáth Józsefnek.

1916. június 25.

Kedves barátom!

Csak ma reggel jutottam 22-én kelt leved birtokába, így tegnap nem hozhattam szóba a dolgot előtted. Érdekes feljegyzéseidért hálás köszönetemet kifejezve, biztosíthatlak róla, hogy alkalomadtán nagyon szívesen beszélem meg veled részletesebben a kérdést.

Egyelőre csak annyit, hogy *a magyar nép szabad birtokot akar és csak a birtokszabadság mellett képes boldogulni*. Természetesen elhull a gyengéje, de a helyét erősebb parasztember foglalja el; ami mellesleg megjegyezve vegyes nemzetiségi vidékeken a magyarság térfoglalását is jelenti.

¹ V. ö. Gróf Mailáth József idézett műve 31-33. lap.

A 70-es éveknek azok a szomorú jelenségei, miszerint paraszt - birtok jelentékenyebb része is spekulánsok kezébe kerül, ma már nagyon is szórványosan, leginkább csak rutén vidékeken fordulhat-
nak elő. Ezzel a helyi bajjal, mint helyi bajjal kell kiterjedt nép-
segítő akcióval megbirkóznunk, de e miatt nem szabad *békát* rak-
nunk az egész ország parasztságának kezére.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1765/6.

Gr. Mailáth Józsefnek, a Főrendiház tagjának.

1916 július 21.

Kedves Barátom!

Az osztrákokkal tárgyalások alatt lehetetlen volt leveleim
felbontásához jutnom. Csak most olvastam el 15-én kelt soraidat.
Eeménylem jövő héten beszélhetünk a dologról; addig is csak
annyit, hogy semmi kifogásom nincsen ellene, ha sógorod indít-
ványát megteszi¹ és alkalmat nyújt a kérdés megbeszélésére, az
indítványt azonban elfogadhatónak nem tartom.

Megnyugtatósodra már most megjegyzem, hogy a kormány
nagyon alapos statisztikát vezet a birtokváltozásokról, azok száma
a háború kezdete óta a normális számnak negyedrézére apadt s az
eladásra kerülő birtokok túlnyomó nagy többsége helybeli paraszt-
gazdák kezére kerül. Szükség tehát nincsen semmilyen rendkívüli
intézkedésre.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1766.

ROMÁN TÚLZÓ NACIONALISTA FÖTÖRZSORVOS REAKTI-
VÁLÁSA ELLEN TILTAKOZÁS.

B. Krobotin Sándornak.

Den 25. Juni 1916.

Hochverehrter Freund!

Es kursiert in Arad das Gerücht, dass der während des
Krieges pensionierte Oberstabsarzt Dr. Georg M. reaktiviert und
mit der obersten Leitung der Gesundheitsanstalten in Arad be-
traut werden sollte.

¹ L. az 1765. ez.

Falls etwas Wahres an dieser Nachricht wäre, müsste ich Deine werthe Aufmerksamkeit auf den Umstand lenken, dass der Genannte, welcher seit vielen Jahren in Arad lebt, daselbst von jeher eine prononciert rumänisch-nationalistische Gesinnung zur Schau getragen hat, gerade mit denjenigen leitenden rumänischen Elementen in Arad verkehrte, deren Verhalten auch in diesem Kriege (vide die berüchtigte Zeitung «*Románul*»¹) von der sonst loyalen Haltung unserer Rumänen eine Ausnahme bildete und eine scharfe Aufsicht erheischt.

Unter solchen Umständen wäre die Betrauung Dr. M.-s mit diesen wichtigen Posten, wobei er die verschiedensten Gelegenheiten hätte, ganz unzuverlässigen Elementen den Verkehr mit den rumänischen Verwundeten und Kranken zu ermöglichen und diese letzteren in ungünstigem Sinne zu beeinflussen, eine höchst bedenkliche Massnahme, gegen welche ich vom Standpunkte der ungarischen Regierung jedenfalls Stellung nehmen müsste.

Ich beeile mich daher Dich privatim in Kenntniss dieses Tatbestandes zu setzen in der Hoffnung, damit der ganzen Sache vorbeugen zu können. Über eine beruhigende Antwort in der Angelegenheit wäre ich zu grossem Danke verpflichtet.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1767/a.

A VÁROSI LAKOSSÁG LISZTELLÁTÁSA.
A BEVÁSÁRLÁSI KEDVEZMÉNYEK MEGSZORÍTÁSA.

B. Szalavszky Gyula főispánnak.

1916 július 14.

Kedves Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy Zsolna és Trencsén élelmezési ügyére vonatkozólag nem járhatok el kívánságod szerint. A tavalyi mi-zériáknak egyik leglényegesebb oka éppen a sok bevásárlási engedélyben rejlett, amellyel izgalomba hozták az egész publikumot, óriási vásárlásokra, készleteltitkolásokra vezetett s úgy a városi hatóságokat, mint a Haditermény K. T.-t megfosztotta a jól átgondolt célszerű eljárás lehetőségétől.

¹ V. ö. IV. k. 1185. sz. levél I. alatti rész.

E mellett s ezt most már meg szabad mondanom, annak a sok bajnak, amiért a Haditerményt szidták, legnagyobb része abban rejlett, hogy már novembertől fogva alig volt látható készlet kezünkben s valósággal egyik napról a másikra kellett a legégetőbb szükségletet fedeznünk. Mondhatom neked, hogy az ország köz-állapotaiért felelős tényezőknek ebből a szempontból is olyan nehéz hónapokat kellett átélniök, aminőkről fogalma sincsen a közön-ségnek.

Szívből üdvözölj

igaz híved *Tisza.*

1767/b.

*Neiszidler Károly o. k.-nek, Pozsony.*¹

1916 július 14.

Kedves Bátyám!¹

A most már hál' Istennek minden baj nélkül befejezett 1915-1916. évi gazdasági campagne keserves tapasztalatai arról győztek meg, hogy a kenyértermények fogyasztása körül lehetetlen az annyira szükséges rendet és takarékossgot biztosítanunk, ha a bevásárlási kedvezményeket lényegesen meg nem szorítjuk.

Szabályul azt kellett elfogadnunk, hogy az egész közélémezést a Haditermény intézi s ez alól tulajdonképpen csakis a termelőkre nézve akartunk kivételt tenni.

Bővebb megfontolás után azonban kiterjesztettük ezt a kivételt azokra a családokra is, amelyek faluhelyen vagy kisebb városban kisgazdákhoz hasonló életviszonyok között élnek s rendes körülmények között is gabonakészleteket vásárolnak, amelyeket vámörllő malmokban szukcesszíve öröltetnek fel. Ezeket bizonyára célszerű volt ebből a megszokott állapotból ki nem zavarni és arra nem kényszeríteni, hogy boltból fedezzék liszt- és esetleg korpa-szükségletüket.

Ez a szempont azonban semmi körülmények között nem állhat fenn a szorosan vett városi lakosságra nézve. Az a pozsonyi polgár hiába is venne búzát; a legnagyobb bajjal és költséggel kellene azt távoli vámörllő malmokba elvinni és megöröltetni. A városi ember rendszerint lisztet vásárol. Az ő életviszonyai semmi változást azzal nem szenvednek, ha arra utaljuk, hogy a közélémezési eljárás során szerezzék be lisztszükségletét.

¹ A legöregebb o. k. volt.

Nem esik tehát az egyes polgáron semmi sérelem ezen rendszabály által, a városra nézve pedig határozottan így helyes a dolog, mert a városi hatóság csak akkor tudja a közélémezés ügyét jól rendezni, ha biztos alapon tehet számítást a lakosság szükségletére nézve. Ez a biztos alap hiányoznék, ha a városok lakossága a szomszéd vármegyék területén vásárolhatná be saját szükségletét.

Arra kérek tehát, szíveskedjél a nyugtalankodókat felvilágosítani és megnyugtatni s a város vezetőségénél odahatni, hogy kellő időben gondosan és pontosan tegyenek meg minden intézkedést. Azt hiszem most már a Haditermény is beletanult nehéz feladatába s ahol a hatóságok helyesen és idejekorán lépnek fel, nem lesz semmi hátrány vagy fennakadás.

Igaz tisztelettel üdvözöl

régi híved *Tisza*.

1767/c.

Neiszidler Károly o. k.-nek.

1916 július 21.

Kedves Bátyám!

Nagyon sajnálom, hogy lehetetlen olyan behatóan foglalkoznom leveleddel,¹ mint ahogy szerettem volna. Egész Németországban, egész Ausztriában a hatósági közélémezés gondoskodik az egész lakosságról. Városokban lehetetlen másként rendet csinálni s éppen a városok csak akkor gondoskodhatnak jó előre a szükséglet fedezéséről, ha azt ismerik. Már pedig nem ismerhetnék a szükségletet, ha a lakosság egy része külön bevásárlásokra volna utalva. Az erre vonatkozó ellenőrzés nem lehet kielégítő.

Most jó előre hozzákészülhet minden város a szükséglet fedezéséhez és szervezheti a lakosság kiszolgálását. Ennélfogva a tavalyi visszás állapotoknak nem szabad ismétlődniök. Persze az olyan város, amelynek nincsen jó polgármestere, alaposan meg van lőve. Ezen a bajon azonban a kormány nem tud segíteni. Azt azonban nem szándékszom végnélküli türelemmel nézni, hogy a polgármester úr a helyett, hogy kötelességét teljesíténé, az ő mulasztásai miatt is ingerült polgárságot a kormány ellen hecceli.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ A címzett válasza nem volt az iratok közt.

1768.

GRÓF MAILÁTH JÓZSEF KÖZLÉSEI HARCTÉRI
BENYOMÁSAIRÓL ÉS IZABELLA FŐHERCEGNŐ Ő FENSÉGE
KIJELENTÉSEIRŐL.

Gr. Mailáth József b. t. t-nak, a Főrendiház tagjának.

1916 július 14.

Kedves Barátom!
Harctéri benyomásaid ¹ érdekes leírását köszönettel vette és nagy 'érdekkel olvasta

igaz híved *Tisza.*

¹ Gróf Mailáth Józsefnek 1916 július 5-én a magyar miniszterelnökhöz intézett leveléből:

«Kedves Barátom!

Izabella főhercegnő június 6-án este ebédre hívott; ebéd után nagyon kedélyesen és behatóan beszélt velem mindenféle kérdéssről. Meggyőződtem arról, hogy ránk magyarokra nézve ő megfizethetetlen, mert a mellett, hogy okos és gyors felfogású, igazságos és méltányos velünk szemben, ismeri hibáinkat, de nagyrabecsüli jó tulajdonságainkat.

Mivel most veje útján (hg. Hohenlohe-Schillingsfürst berlini nagykövet) a német kérdéseknek közvetlen közelébe jött, nagyon kíváncsi voltam, hogyan gondolkozik ő a németekről és helyesli-e, hogy egyesek olyan nagyon dédelgetik őket, amint azt például Andrassy Gyula teszi és vele még egynehányan. Azt a hírt terjesztették ugyanis hónapokkal ezelőtt, hogy a főhercegnő Andrassy Gyula felé kezd hajlani és a magyar kormány iránt hűvösebb lett. Ebből egy szó sem igaz. Andrassy Gyulát nem is említette ezúttal.

. . . . . Nagyon érdekes, amit Csehországra vonatkozóan mondott. Jó volna, ha a vezérkart magyar tisztekkel frissítenék fel, mert ő a cseh vezérkari tiszteket nem szereti. Nagyon csodálkoztam, de bensőleg örültem, midőn azt mondta, jó volna Conrad mellé egy magyar vezérkari tiszt.

A kassai katonai parancsnokság egészségügyi főnökének levelét mellékelem.

A rokkantügy Sátoraljaújhelyen most nagyon sok dolgot ad.

(Gróf Mailáth József ezidőben a «Sátoraljaújhelyi Harctéri Betegmegfigyelő-állomás» miniszteri biztosa volt.

Dr. Tausszig Zsigmond főtörzsorvosnak 6833. sz. német nyelvű jelentése az iratok között fekszik. Közöttétele nem tartozik a kötet keretébe.)

1769.

RÉSZVÉTVÉL REF. LELKÉSZHEZ FIÁNAK HŐSI HALÁLA
ALKALMÁBÓL.*Kerekes János ref. lelkésznek, Baracska (Borsod m.).*

1916 július 14.

Kedves Tiszteletes Úr!

Mély megilletődéssel olvastam az önöket ért csapás leverő hírét. A jó Isten adjon erőt e bánat elviselésére és megnyugvást az ő akaratában és abban a tudatban, hogy szegény fiók *a nemzet élet-halál harcában a legmagasztosabb ügy szolgálatában* áldozta fel életét.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza.*

1770.

SZÉKÁCS ELEMÉR KITÜNTETÉSE.

Br. Ghillány Imrének.

1916 július 14.

Kedves Barátom!

Berchtold¹ azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy főtisztjét Székács Elemért, a búzanemesítési eljárás körül kifejtett érdemes tevékenységéért udvari tanácsosi címre terjesszük fel.

Tekintettel Székácsnak közbecsülésben álló egyéniségére és a búzanemesítés körül régi konzekvens tevékenységére, amely úgy látszik éppen az idén nagyon is szembetűnő eredményt mutat, a kérelem jóindulatú megfontolását melegen ajánlom szíves figyelmbe s arra kérlek, hogy arra vonatkozó állásfoglalásodról lehetőleg mielőbb értesíteni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*¹ Gr. B. Lipót volt külügyminiszter.

1771/a.

A BUKOVINAI VASÚTI CSATLAKOZÁS KÉRDÉSÉBEN KÉT
SZÁSZ KÉPVISELŐ AJÁNLÁSA A HADÜGYMINISZTERNEK ÉS
JELENTÉS A TRÓNÖRÖKÖS ÚR Ö FENSÉGÉNEK.

B. Krobotin Sándornak.

Den 16. Juli 1916.

Hochverehrter Freund!

Ich erlaube mir die Herren Reichstagsabgeordneten Wilhelm Melzer¹ und Rudolf Schuller² bei Dir einzuführen, welche in Angelegenheit der Eisenbahnverbindung mit der Bukowina vor-sprechen möchten.

Indem ich diese vertrauenswürdigen, ernst zu nehmenden leitenden Persönlichkeiten der Siebenbürger Sachsen Deinem Wohlwollen wärmstens anzuempfehlen die Ehre habe, möchte ich dabei bemerken, das s es mich sehr freuen würde, wenn es gelänge, eine auf die Interessen der Stadt Beszterce Bücksicht nehmende Lösung der Frage zu finden.

Genehmige etc.

Tisza.

1771/b.

*Ottrubay századosnak.*⁵

1916 július 30.

Tisztelt Százados Úr!

Július 27-én kelt szíves sorai kapcsán kérem szíveskedjék a trónörökös úr ö császári és királyi Fenségének jelenteni, hogy a bukovinai vasúti csatlakozás kérdésére vonatkozó jelentést munkába vétettem s azt legközelebb be fogom terjeszteni.

Egyelőre csak annyit jelentek, hogy a bukovinai vasúti csatlakozás a magyar közgazdasági köröknek régi óhajtása s hogy – tekintettel a sürgős katonai igényekre – a Bethlen-Badna-Kirlibaba-i megoldásnak, amely közgazdaságilag legkevesebb előnyt nyújt ugyan, de leggyorsabban megvalósítható, előmunkálatai folyamatba tétettek.

Igaz tisztelettel vagyok százados úrnak

őszinte híve *Tisza.*

¹ Melzer Vilmos a segesvári kerület o. k.-je, az erdélyi szász képviselők egyik vezérfőia.

² A besztercei kerület képviselője, szász nemzetiségű politikus.

³ A trónörökös úr parancsörtsztje volt.

1772.

KÜLFÖLDÖN TARTÓZKODÓ OSZTRÁK ÉS MAGYAR HONOSOK,
FŐLEG HADRAKELTEK SEGÉLYEZÉSE.*Teleszky János pénzügyminiszternek.*

1916 július 16.

Kedves Barátom!

Utolsó Bécsben-létem alkalmával rövid úton arra figyelmeztettek, hogy a külügyminisztérium által külföldön tartózkodó osztrák és magyar honosok részére kifizetett segélyek túlnyomó nagy része a hadrakeltek családtagjainak nyújtott segélyösszegekből áll, akiknek ismét legnagyobb része osztrák állampolgár, úgy hogy ezen összegnek kvóta arányában való elszámolása érzékenyen károsítja a magyar államot.

Mint mondták, annak a kívánságnak, hogy az ellenséges helyen internáltaknak nyújtott segélyek a két állam között az illetők honosságára szerint osztassanak meg, nem tehetek eleget, mert a szóbanforgó egyének honosságát nem tudják megállapítani. A hadrakeltek családtagjait illetőleg azonban másként áll a dolog, úgy hogy ezen pénzügyileg sokkal fontosabb kérdés kielégítő rendezésének ebből a szempontból nem volna akadálya.

Közlöm ezt veled, természetesen azzal a kéréssel, hogy a nyert információ forrását szigorúan *bizalmasnak* tekinteni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1773.

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK PARCELLÁZÁSI AKCIÓJA.

Gr. Bethlen Balázs főispánnak.

1916 július 17.

Kedves Barátom!

A zentelkei birtok ügyének végére járván, a nagyszebeni Egyleti Bank vezetőségétől bizalmas úton azt az információt nyertem, hogy ők a Somesana birtokvásárlási ajánlatát visszautasították s a birtokot *kizárólag szászoknak* fogják eladni.

Amidőn örömmel értesítenélek, hogy aggodalmad alaptalannak bizonyult, egyúttal felkérlek, hogy az ügyet továbbra is figyelemmel kísérni *s a szászok ezen parcellázási akcióját* a felmerülő alkalom és szükséghez képest támogatni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1774.

AZ ELLENZÉK 1914. ÉVI EMLÉKIRATA I. FERENC JÓZSEF
Ő FELSÉGÉHEZ.

Daruváry Gézának.

1916 július 18.

Tisztelt Barátom!

Mint a lapokban látszik, Károlyiék szóba hozták az 1914 év végén ő Felségének átadott memorandumot. Erre vonatkozólag irataim között csak annak a rövid levélnek másolata található, amellyel ez emlékiratot elolvasás után ű Felsége parancsához képest hozzád küldöttem.

Arra kérlek tehát, szíveskedjél röviden közölni velem az erre vonatkozó tényeket: mikor, kinek útján, hogyan terjesztetett az Ő Felsége elé? Egyúttal hálás köszönettel venném, ha ő Felsége megengedné, hogy a memorandum *másolatát*¹ megkaphassam.

Azzal a kéréssel, hogy ő Felségének ez ügyre vonatkozó legmagasabb parancsait kikérni szíveskedjél, maradok

tisztelő híved *Tisza*.²

1775.

JÓTÉKONY SORSJÁTÉKRÓL TÁRGYALÁS.

Daruváry Gézának.

1916 július 19.

Tisztelt Barátom!

A jótékony sorsjátékra vonatkozó soraid kapcsán közlöm, hogy Teleszky tényleg foglalkozik egy jótékony sorsjáték ideájával s arról beszélgetés közben egészen általános vonatkozásokban volt már szó közöttünk, de az egész dolog sokkal embrionisztikusabb stádiumban van, semhogy arról ő Felségének jelentést tehetünk volna.

Nyomban a most folyó kiegyezési tárgyalások után megbeszéltem Teleszkyvel a dolgot s részletes jelentést fogok tenni az ügy állása felől. Egyelőre annyit jelenthetek, hogy a Vörös Kereszt Egyletnek a sorsjáték eredményében való részesedését Teleszky is tervbe vette.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

¹ Gr. T. I. megkapta és visszaküldte a memorandumot.

² A kabinetirodai osztályfőnök válasza és egyéb mellékletek nem voltak T. I. hátrahagyott iratai közt.

1776.

ANGOL NEVELŐNŐ A HÁBORÚ ALATT HAZAUTAZÁSI
ENGEDÉLYT KAPOTT.*Gr. Károlyi Imréné gr. Károlyi Zsófia úrnőnek * Mágocs.*

1916 július 19-

Kedves Zsófi!

Angol nevelőnőd kaphat hazautazási engedélyt. Eziránt a kellő igazolványokkal felszerelt s a belügyminiszterhez intézett folyamodványt küldd el kérlek hozzám, hogy gyorsabban eljárjunk a dologban. Mindenesetre jó lenne, ha e folyamodványhoz ti is adnátok egy bizonyítványt arról, hogy 17 év óta nálatok van és semmi kifogás magatartása ellen nem merült fel.

Szívből üdvözöl

Tisza,

1777.

VÁLTOZÁS A ROKKANTÜGYEK KÖZVETLEN INTÉZÉSÉBEN.

Gr. Dessewffy Emiine² gr. Batthyány Ella úrnőnek, Újszász.

1916 július 19.

Kedves Grófné!

Nyakamon vannak az osztrák testvérek,³ ezért a legnagyobb heccben most csak annyit, hogy levelét kaptam és mielőbb értelmes választ adok reá.

Klebelsberg⁴ távozása az ügyek közvetlen intézéséről nem olyan imminens. Idejekorán elintézhettünk még mindent, de megkülönböztetve is benne marad ő a rokkantügyek vezetésében, csak a közvetlen intézést, amire fizikai ideje nincsen, fogja Fejérváry átvenni.

A mielőbbi viszontlátásig szívélyesen üdvözli

*Tisza.*¹ T. I. rokona.² Főrendiházi tag neje, a vakok ügye iránt érdeklődött.³ Kiegészítési tárgyalások folytak.}⁴ Gr. Klebelsberg Kuno államtitkár helyett a rokkantügyek intézését később egy időre br. Fejérváry Imre ny. főispán vette át.

1778.

IDEGSOKKOSOK KEZELÉSE.

Gr. Klebelsberg Kunónak.

1916 július 21.

Kedves Barátom!

Csak most olvasom a rózsahelyi kórház ügyében 12-én kelt leveledet. Az abban foglalt nagyértékű értesítést megköszönve, a magam részéről is feltétlenül Korányinak¹ ahhoz az álláspontjához csatlakozom, hogy az idegsokkosoknak kezelését nem szabad Rózsahelyről kimozdítanunk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1779.

«JULIÁN-ISKOLÁK» FENNTARTÁSA A HORVÁT-SZLAVÓN-ORSZÁGOKBAN LAKÓ MAGYAROK GYERMEKEI RÉSZÉRE.

Br. Skerlec Iván bánnak.

1916 július 21.

Kedves Barátom!

Magyarországban bosszulná meg magát és pedig teljes joggal, ha a horvát hangulatra való tekintettel a Julián-iskolák² fejlődése indokolatlan nehézségekbe ütköznék. A horvát érzékenység csakis azt kívánhatja meg, hogy horvát vagy szerb gyerekek ne járjanak magyar iskolába.

Ugyanennek a szempontnak a német gyermekekre való alkalmazása joggal okozna nálunk nemcsak resenzust, de felháborodást. Ezért ismételve hangsúlyoznom kell súlyos aggályaimat egy olyan állapottal szemben, amelynél minden egyes német gyermeknek felvétele a köztudomás szerint rosszindulatú és akadékoskodó elsőfokú hatóságok előzetes engedélyéhez volna kötve.

Természetesen reád kell bíznom a megoldást s a nélkül, hogy abba avatkozni kívánnék, újból a legnyomatékosabban hangsúlyozom, miszerint a mindkettőnk szemei előtt lebegő politikai

¹ B. Korányi Sándor egyetemi orvostanár.

² A Horvát-Szlavonországokban lakó magyarok gyermekeinek elemi iskoláztatása végett a «Julián Egyesület» a XX. század elejétől egyes magyar iskolákat állított és tartott fenn.

cél érdekében feltétlenül olyan modus procedendiról kellene gondoskodnod, amely német gyermekeknek magyar iskolákba való felvételét minden felesleges szekatúra nélkül biztosítja.

Szívből üdvözöl

igaz hived *Tisza*.

1780.

GRÓF OZBRNIN OTTOKÁR EMLÉKIRATA A HÁBORÚ
BEFEJEZÉSÉRŐL.
TISZA ISTVÁN ÚJBÓL KIFEJEZI HAJLANDÓSÁGÁT
KOMOLY BÉKEKÍSÉRLETRE.¹

Gr. Andrássy Gyula o. k.-nek.

1916 július 23.

Tisztelt Barátom!

Czernin² kívánságára mellékelve küldöm a háború befejezésére vonatkozó emlékiratát.³

Tisztelő hived *Tisza*.

1780/a.

Gróf Czernin Ottokár bukaresti követ emlékirata.

1916 júliusban a bukaresti követ, kiemelve azt, hogy Ausztria és Magyarország emberanyagának tartalékai rövid idő múlva ki fognak merülni és az angol blokád következtében ha nem is az élelmiszerekben, de egyéb anyagokban a központi hatalmaknál rövid idő múlva nagy hiány fog mutatkozni, annak a véleményének adott kifejezést, hogy a központi hatalmaknak valamelyik semleges állam kormánya útján az entente hatalmak kormányánál békeajánlatot kell tenni a következő alapokon:

«I. Die Zentralmächte verzichten auf jede territoriale Vergrößerung.

II. Jeder kriegführende Staat kommt selbst für seine Kriegskosten auf.

III. Belgien wird wieder hergestellt und von allen kriegführenden Staaten entschädigt.

IV. Alle kriegführenden Staaten beschicken eine internationale Konferenz, welche über Mittel und Wege beraten wird, wie die Abrüstung aller Staaten einzuleiten und durchzuführen sei, um die Wiederholung eines Weltkrieges zu verhindern ....

Für den Augenblick leben wir in einer für uns sehr ungünstigen militärischen Phase; die russische Offensive, das Aufgeben unserer

¹ Ugyanily törekvést nyilvánított Tisza István 1914. augusztus havában is. (L. Levelek II. kötet 218. sz. 110. 1.)

² Akkor bukaresti osztrák-magyar követ.

³ L. 1780/a. sz. alatt.

italienischen Offensive, der noch völlig unklare englische Angriff in Frankreich, die Haltung einiger Neutralen – vor allem Eumäniens – scheinen mir Friedensvorschläge ganz auszuschliessen. Aber wir hoffen doch diese Phase noch zu überwinden und mutatis mutandis vielleicht in eine ähnliche Situation gelangen zu können, als vor einigen Wochen. *Ja, wenn* wir in die gleiche Lage gelangen und unsere Feinde in ihre alten Stellungen zurückwerfen, d. h. die grosse Offensive aller Seiten aufhalten, dann stehen wir besser da als vor einigen Wochen und dann wäre der Augenblick gekommen, der Entente jene opfervollen schmerzlichen Vorschläge machen zu lassen, die ich in Obigem zu skizzieren mir gestattet habe.»

1780/b.

Gr. Czernin követnek.

Den 8. August 1916.

Lieber Freund!

Erst jetzt komme ich darauf, dass ich Deinen Brief mit dem Du Deine Gedanken über die Beendigung des Krieges mir zugesendet hast, nicht beantwortet habe.

Dem Grundgedanken, dass es nämlich unsere Hauptaufgabe war, alle Zweifel an unserer Lebensfähigkeit zu zerstreuen, stimme ich vollinhaltlich bei und glaube, dass wir diese Aufgabe glänzend gelöst haben, wenn wir diesen Krieg gegen eine Welt von Feinden erfolgreich bestehen.

Ebenso bin ich davon überzeugt, dass die Zentralmächte auf Basis sehr gemässigter Friedensbedingungen einen ernsten Versuch zum Frieden machen sollten, sobald die geeignete Zeit hiezu gekommen ist.¹ Diese Zeit kann ich jedoch nicht früher als nach erfolgter Abwehr der jetzigen allgemeinen Offensive als gekommen erachten und teile Deinen Pessimismus in keiner Weise. Die Lage ist ernst, die Gefahren sind gross, aber ich glaube unentwegt an den Erfolg im jetzigen furchtbaren Eingen und hoffe, dass die Entente mit sich reden lassen wird, sobald sie nach riesigem Menschenverlust von der Offensive ablassen muss.

Es kann an dieser Auffassung der Lage auch die Eventualität des rumänischen Angriffes nichts ändern. Ich kann nicht sagen ob er erfolgen wird oder nicht, weiss nur, dass die *Vorbereitungen zur wirksamen Abwehr desselben getroffen wurden.*²

¹ A békekísérllet 1916. november-december-ben megtörtént. V. ö. 1812. sz.

² A hadseregőparancsnokság a magyar miniszterelnököt ilyen értelem-ben tájékoztatta.

In dieser Beziehung hat sich die Situation in den letzten Wochen wesentlich zu unserem Vorteil verändert. Halten wir die Bussen auf, wie ich es sicher erhoffe, und greifen uns die Rumänen doch an, so werden sie sich blutige Köpfe holen.

In alter Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1780/c.

A bukaresti követ levele a m. miniszterelnöknek.

Den 11. August 1916.

Lieber Freund!

Ganz verständlich ist mir Dein Brief vom 8-ten August nicht.

Du hast ganz dieselben Prämissen, wie ich und kommst genau zu denselben Konklusionen: «gemässigte Friedensbedingungen nach abgeschlagener Offensive». – Dann ist aber «mein Pessimismus» nicht vorhanden. Ob die Entente einen Frieden annehmen wird, werden wir ja sehen; ich glaube, Ihr macht Euch falsche Vorstellungen über das, was in London vorgeht. Gebe Gott, dass *ich* mich irre.

Rumänien könnte man sehr wahrscheinlich noch einige Wochen aufhalten (was die Militärs sehr zu wünschen scheinen), wenn Burian einverstanden ist, dem Anschein nach auf Verhandlungen über territoriale Konzessionen einzugehen; ich glaube, ich könnte Bratianu¹ noch einige Wochen aufhalten.

Will Burian das nicht, dann wird es wohl bald zum Krach kommen.

Bin krank und im Bett, sehr hinderlich für mein Geschäft.
Grüsse *Czernin*.

A levél szélére írva:

Die «Verteidigung Siebenbürgens» ist trotz der Athletenposen des Károlyi nicht sehr brillant bestellt.²

1780/d.

Gr. Czernin követnek.

Den 14. August 1916.

Lieber Freund!

Wieder lege ich einen Deiner Berichte bei, mit dessen Zurücksendung ich noch schuldig geblieben war.

Auf Deinen heute erhaltenen Brief möchte ich vorerst be-

¹ B. Jonel román miniszterelnök.

² Az egész levél gr. Czernin sajátkezű írása. Hátlapján T. I. írásával: Czernin VIII/11».

merken, dass die Phrase Károlyi's¹ *mit dem Tiger* nicht viel zu sagen hat, dass aber ernste militärische Massnahmen im Gange sind.² Es könnte mit Rumänien was Schlechteres passieren, als es mit Italien, welches ebenfalls glaubte einen militärischen Spaziergang zu uns machen zu können, der Fall war.

Wie der jetzt tobende Riesenkampf enden wird, kann Niemand wissen. Ich habe jedoch die feste Zuversicht, dass die allgemeine Offensive der Entente ohne durchschlagende Erfolge nach solchen kolossalen Verlusten für den Angreifer ablaufen wird, dass er wohl geneigt sein wird, *gemässigte* Friedensbedingungen anzuhören.

Während der Wiener Anwesenheit des Reichskanzlers v. Beth*mann Hollweg habe ich Gelegenheit gehabt auch mit ihm eingehend über Alles zu sprechen und zu meiner aufrichtigen Freude eine beinahe vollständige Übereinstimmung der Ansichten konstatieren können.

Es gilt dies speziell auch bezüglich Rumäniens, wo wir alle glauben, dass man die selbstbewusste, ruhige, gelassene Taktik, die sich in der Vergangenheit bewährt hat, weiter befolgen müsste. Nur nicht dergleichen machen, als wenn wir ihren Angriff befürchten würden und keine Anerbietungen machen, welche auf unsere Schwäche deuten würden.

Schliesslich will ich noch erwähnen, dass Andrassy die vertraulichen Mitteilungen über die auswärtige Lage, die er seit Kriegsbeginn von mir wiederholt erhalten hatte, sich nunmehr bei Forgách³ holen kann. Freilich die Art, wie er diese Konzession hinstellte, hat die Fortsetzung vertraulicher Beziehungen mit ihm ungeheuer erschwert.

Mit aufrichtigem Bedauern höre ich von Deinem Unwohlsein; hoffentlich ist es nicht von Belang, so dass Du Dich wieder ungestört Deiner Aufgabe widmen kannst. Für die Durchreise Deiner Kinder habe ich gesorgt.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

¹ L. az 1709/c. sz. levél utolsó bekezdését. – Gr. Károlyi Mihály o. k. a m. képviselőháznak 1916 aug. 9-i ülésén (K. Napló XXXI. köt. 8. 1.) mondta, «ha Románia támad, mint a tigrisek fognak védekezni».

² Tisza a vezérkar részéről ilyen értesítést kapott; azért állithatta ezt a bukaresti követ előtt.

V. ö. az 1793/6. sz. levelet is.

³ Gr. Forgách János első osztályfőnök a külügyminisztériumban.

1781/a.

ROMÁN HÍRESZTELÉS ARRÓL, HOGY A MAGYAR ELLENZÉK
AZ ENTENTE-HATALMAKKAL ÉRINTKEZÉSBN VAN.

A bukaresti követ a miniszterelnökhöz.

Den 23. Juli 1916.

TELEGRAMM.
Graf Czernin,
No. 586.

Ref. I.

Ich hatte einstündige Unterredung mit Prinzen Stirbey.¹ Derselbe ist der Schwager des Ministerpräsidenten und intimster Vertrauensmann der Majestäten, mit mir seit langem befreundet.

Derselbe sprach sehr eingehend über die Vorgänge in Ungarn und die Art, wie diese von der Entente ausgenützt werden. Hier sprengt *die Entente* die Nachricht aus, *sie sei im Kontakt mit der Opposition* und der Sonderfriede Ungarns sei auf dem Wege, wenn Rumänien nicht sofort eingreife, werde es zu spät kommen. Die Gesandten der Entente erzählen einschlägige genaue Details ihrer Verhandlungen *mit der ungarischen Opposition*.

Auf der anderen Seite glaubt Prinz Stirbey anscheinend wirklich, dass die Entente im Kontakt mit der ungarischen Opposition sei und derselben erkläre, wenn sie nicht sofort einen Separatfrieden schliesse, werde Rumänien eingreifen und das Los Ungarns besiegeln.

Bei der herrschenden Erregung fallen alle diese Erzählungen auf fruchtbaren Boden und werden durch das Verhalten des Grafen Károlyi² sehr bestärkt.

Es ist kein Zweifel, dass jene Herren der ungarischen Opposition, welche durch ihr separatistisches Auftreten die Manöver der Entente unterstützen, eine furchtbare Verantwortung auf sich laden.

1781/6.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1916 Julius 25.

Kegyelmes Uram!

Közlöm, hogy Czernin most érkezett távirata³ szerint Stirbey herceg, aki Bratianu sógora s nagyon bizalmas viszonyban áll az uralkodó párral, hosszasan beszélt neki arról, hogy az entente

¹ Stirbey Barbu herceg, Bratianu Jonel román min. elnök sógora; akkor a román udvarral legszorosabb összeköttetésben állt; 1927-ben Románia min. elnöke volt.

² Gr. K. Mihály o. k.

³ 1781/a.

Bukarestben azt híreszteli, miszerint érintkezésben áll a magyar ellenzékkel s legközelebről külön békét fog Magyarországgal kötni, úgy hogy Románia lekésik, ha nem támad azonnal.

Az entente bukaresti követei pontos részleteket beszélnek magyar ellenzéki férfiakkal való tárgyalásaikról.

Hogy a román publikum izgatott állapotában milyen termékeny talajra találnak az ilyen elbeszélések, azt legjobban bizonyítja, hogy még Stirbey herceg is hiszi, miszerint van érintkezés az entente és a magyar ellenzék között s hogy az entente a magyar ellenzékkel azzal hecceli, miszerint Románia támadása s ezzel Magyarország pusztulása bekövetkezik, ha gyorsan külön békét nem köt.

Idáig tart az értesítés. Valóban nagy ideje volna, hogy Károlyiék¹ lehetetlenné tegyék, miszerint ellenségeink nevével a nemzet kárára így visszaéljenek.

Igaz nagyrabecsléssel vagyok

tisztelő híved *Tisza*.

1782.

KARLSBAD VÁROS ÉLELMICIKKEKET KÉR.

Br. Madarassy Beck Gyula o, k.-nek

1916 július 23.

Tisztelt Barátom!

Légy szíves Karlsbad város polgármesterét felvilágosítani, hogy a két kormány között létrejött megállapodás szerint minden élelmicikket, amit Magyarország egyáltalán nélkülözhet, az osztrák kormánynak bocsátunk rendelkezésére, úgy hogy semmiféle igény külön kielégítéséről nem gondoskodhatunk.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

¹ Gr. Károlyi Mihály és szorosabb párthívei.

1783/a.

NEMZETISZÍNŰ KOKÁRDÁK HASZNÁLATÁNAK ÉS A MAGYAR
HIMNUSZ ÉNEKLÉSÉNEK ÁLLÍTÓLAGOS ELTILTÁSA
KISKUNHALASON.

Br. Hazai Samunak.

1916 július 29.

Kedves Barátom!

A te kipróbált segítségemet szeretném igénybe venni egy dolog rendezése céljából, amellyel feltétlenül a királyhoz kell mennem, ha rövid idő alatt kifogástalanul el nem intéztetik.

Halason, ahol a legtökéletesebb egyetértés volt az 52. gy. e. ott állomásozó pötteste és a lakosság között, ezt a jó viszonyt egy elsőrendű ostobaság kavarta fel. A menet zászlóaljok útbaindításakor ugyanis a katonai és polgári hatóságok a megállapodáshoz képest azt a szép eljárást vették gyakorlatba, hogy a város piacán eszközölt eskületétel alkalmával az egész egybegyűlt lakosság levett kalappal hallgatta végig a «Gott erhalte»-t s azután a katonaság «Habt Acht» állásban maradva a magyar himnuszt.

A legutolsó eskületétel alkalmával azonban az történt, hogy a «Gott erhalte» eljátszása után ugyancsak «Habt Acht» állásban hallgatták végig a katonák a német és bolgár himnuszt, azután «Abtreten»-t kommandíroztak s utána játszották végig a magyar himnuszt. Az e miatt kérdőre vont katonai parancsnokság felsőbb parancsra hivatkozott, s miután a katonaság az «Abtreten» kommandó dacára a «Habt Acht» állásban együttmaradva hallgatta végig a himnuszt, állítólag elhatároztatott, hogy azt többet nem is fogja a katonaság játszani.

Ezekkel a jelenségekkel körülbelül egyidejűleg a budapesti hadtestparancsnoksághoz beosztott *Gössmann* generális járt Halason, hogy a menetzászlóaljat megsejmelje, s miután kis nemzeti színű kokárdákat látott némelyik baka szuronyán s egyes tisztek kardján vagy sapkáján, felförmedt s azt mondta, hogy «azért, mert ezidőszertint tűrnünk kell a magyar színeket, azt nem tűrhetem, hogy Ő Felsége kardjára is rátegyék ezeket a színeket».

Kedves barátom, én nem kérdem, hogy a dolog hogy történt, mint történt, ki volt a hibás, csak arra kérlek, intézd el az ügyet úgy, hogy a következő alkalommal a megengedett nemzeti színű kokárdákat szabadon használhassák s hogy a magyar himnuszt

úgy játssza el a katonabanda s úgy fogadja az esküre felállított baka, mint ahogy az kezdetben szokásban volt.

Nagyon leköteleznél, ha a dolgot Bogáthtal¹ s esetleg, ha szükséges, magasabb fórummal is gyorsan letárgyalva mielőbb abba a helyzetbe juttatnál, hogy a háborgó halasiakat biztosíthassam, miszerint ez az éppen olyan ostoba, mint bántó eset ismétlődni nem fog.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1788/6.

Gr. Ráday Gedeon főispánnak és Hegedűs Kálmán o. k.-nek.

1916 augusztus 14.

Kedves Barátom!

A halasi eset kapcsán érintkezésbe léptem a budapesti katonai parancsnoksággal s azt az értesítést kaptam, hogy a jelenlegi katonai parancsnok álláspontja az, miszerint hasonló alkalmakkor csakis a «Gott erhalte»-t és a magyar himnuszt kell játszani és pedig mind a kettőt «Habt Acht» állásban. Ilyen értelemben rendelkezett a katonai parancsnok, úgy hogy az augusztusi Marschbataillon indulásakor Halason is ezt az eljárást fogják követni s erre az esetre, hacsak lehet, személyesen fog ott Bogáth altábornagy megjelenni.

Amidőn erről bizalmasan értesítenélek, egyúttal felkérlek, hogy odahatni szíveskedjél, miszerint a halasi előjáróság és közönség a legközelebbi menetzászlóalj indulásakor az eddigi módon részt vegyen az ünnepélyen.

Végül a nemzeti színű díszítésre vonatkozólag megjegyzem, hogy az csakis a menetzászlóalj indulásakor van szokásban, egyéb katonai kivonulások vagy szemlék alkalmával semmiféle az előírt öltözethez nem tartozó jelvénynek vagy díszítésnek viselese nincsen megengedve. Gössmann tábornok egy ilyen szemle alkalmával volt jelen s állítása szerint mindenféle gyűlölködő vagy a magyar nemzeti színnel szemben tiszteletlen kifejezés nélkül csak a fentemlített szabálynak követelését kívánta meg.

Amidőn benső örömet fejezném ki, hogy a himnusz-kérdés ilyen módon egész kifogástalanul rendeztetett, arra kérlek, hogy a magad részéről is a kedélyek megnyugtatósára közrehatni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Bogáth István cs. és kir. altábornagy.

1783/c.

Bogáth István altábornagynak.

Den 14. August 1910.

Euerer Exzellenz!

Von Baron Hazai im Besitze der hochgeschätzten Aufzeichnung Eurer Exzellenz in der leidigen «Halas»-er Frage gelangt, beeile ich mich für die Stellungnahme Eurer Exzellenz in dieser wichtigen und heiklen Angelegenheit meinen verbindlichsten Dank zu sagen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Eurer Exzellenz

ergebenster *Tisza*.

1784.

A BUKARESTI OSZTRÁK-MAGYAR KÖVET TÁJÉKOZTATÁSA
A HARCTÉRI HELYZETRŐL ÉS EGYES BUDAPESTI NAPILAPOK
MEGKÜLDÉSE.

Gr. Czernin követnek.

Den 30. Juli 1916.

Lieber Freund!

Soeben in den Besitz Deines Briefes vom 29-ten gelangt, habe ich sofort angeordnet, dass die wesentlichsten Zeitungen, Pester Lloyd, Az Újság, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Budapest, Magyarország, Magyar Hírlap, Az Est, Alkotmány im Wege unseres Kuriers, resp. des deutschen Feldjäger Dir von meinem Pressbureau regelmässig zugesandt werden. Ein Auszug, welcher für Deine Zwecke brauchbar wäre, wird nicht gemacht. Es werden aber die vom Gesichtspunkte Rumäniens interessanten Mitteilungen mit Bleistift angemerkt werden.

Mit äusserster Spannung verfolge ich Dein Wirken in Bukarest, wobei ich mit Freude konstatieren kann, dass Du wirklich *das Menschenmöglichste leistest*. Was die Kriegslage betrifft, so halte ich, obwohl auch die letzten Kämpfe mit lokalen Erfolgen der Bussen verbunden waren, die Gesamtsituation durchaus nicht für gefährdet.

Am westlichen Kriegsschauplatze stehen die Deutschen sehr gut; nördlich von Pripjatje sind ihre Stellungen auch ganz intakt geblieben und wir werden auch in der südlichen Hälfte des russischen Kriegsschauplatzes die russischen Angriffe so lange aufhalten können, bis Truppen im Westen frei werden und die Entscheidung zu unseren Gunsten ermöglichen werden.

Es fragt sich nur, ob es möglich sein wird, Rumänien so lange zurückzuhalten. Meine diesbezüglichen Besorgnisse wachsen täglich, ich glaube kaum, dass Bratianu¹ sich so lange frei halten könne, selbst wenn er die Absicht hätte. Auch bezüglich dieses letzteren Momentes bin ich sehr skeptisch geworden und möchte in mancher Erscheinung (z. B. sehr freundliche, beruhigende Erklärung Derussi's² in Sophia) die Absicht erblicken, uns irre zu führen und eine überraschende Wirkung herbeizuführen.

Unter solchen Umständen könnten wir unsere Hoffnungen nur auf den König bauen. Ich fürchte jedoch, dass Bratianu ihn durch die ihm eingeflösste Furcht vor der Revolution in den Krallen hält. Es ist diesbezüglich sehr charakteristisch, dass Bratianu das Gespenst der Revolution auch Dir entgegengehalten hat. Ich zweifle nicht, dass Du ihm zu verstehen gegeben hast, dass Du diesem Ungeheuer aus Papiermache, das doch seine eigene Mache ist, nicht aufsitzest.

Bei dem König ist es leider eine andere Sache und da müsste man in entsprechender Weise wirksam auf die Aufklärung des Königspaares hinwirken und ihnen nahelegen, dass die grossen Massen in Rumänien absolut ruhig sind und nichts anderes wünschen, als kein Pulver zu riechen und dass die Revolutionsgefahr ein von Bratianu erfundenes Mittel ist, um sich als den Unentbehrlichen hinzustellen und den König von der Berufung uns freundlicher Politiker zur Regierung abzuhalten.

Ich glaube, dass es sehr leicht schon in der allernächsten Zeit dazu kommen kann, dass der König vor die Wahl des Anschlusses an die Entente oder der Demission Bratianus gestellt wird und da wäre es von der allergrössten Wichtigkeit, ihm Mut zu diesem letzteren Entschlusse einzuflössen.

Es ist wohl überflüssig zu sagen, dass ich Dir keine Instruktion geben kann, sondern nur die Meinung eines Freundes zum Ausdrucke bringe und dass ich es für äusserst gefährlich hielte, wenn Du irgend etwas unternehmen würdest, was eine direkte Spitze gegen Bratianu hat, so lange er nicht sich ganz unseren Feinden in die Arme wirft. Man sollte meines Erachtens das Königspaar nur zu überzeugen trachten, dass die Furcht vor der Revolution keine

¹ B. Jonel akkor román miniszterelnök.

² A román követ.

begründete ist, ohne die Sache mit der Frage eines Begierungswechsels in Verbindung zu bringen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

Ich bitte um Nachsicht, wegen höchst mangelhaftem Inhalt dieses furchtbar hastig diktierten Briefes.

1785.

KIRÁLYI KÉZIRAT A HÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK KÉTÉVES
ÉVFORDULÓJÁN.

Daruváry Gézának.

1916 július 30.

Tisztelt Barátom!

Gróf Stürgkh közölte velem egy a háború két éves évfordulója alkalmából a két miniszterelnökhöz intézendő királyi leirat tervét azzal, hogy arról elvi hozzájárulásom alapján ő Felségének is jelentést tett s ő Felsége az általa bemutatott szöveget, amennyiben ahhoz hozzájárulnék, legkegyelmesebben jóváhagyta.

Mint az idezárt Stürgkh-féle német és általam javasolt magyar szövegből látható, a Stürgkh-féle szövegen a magyar nyelv igénye s a magyar nemzet politikai fogalma által szükségessé tett, de az értelmet egyáltalán nem érintő stiláris módosításokon kívül a következő módosításokat eszközöltem:

1. A 3. bekezdés második mondatának elejéről kihagynám «Von der Keichshauptstadt bis zu den fernsten Gauen» szavakat, egyfelől, mert magyarul nehezen adható vissza e fogalom s a magyar állam koncentráltabb szerkezeténél fogva kevésbé is felel meg az itteni mentalitásnak, másfelől, mert a «Reichshauptstadt» szó könnyen kellemetlen félreértésekre és kommentárookra adhatna alkalmat.

2. Ugyanezen mondatban «freudiger Entschlossenheit» helyett «férfiás elszántságot» mondanék, miután a nagy többségnek, hála Istennek, ma is elszánt hangulatára a «männlich» jelző jobban illik a «freudig»-nél.

Végül módosítottam ugyancsak a 3. bekezdésnek 3-ik mondatát. Azt hiszem ugyanis, hogy azt bajos volna állítanunk, miszerint a kormánynak a közellátásra vonatkozó intézkedéseit buzgalommal és megértéssel hajtják végre. Köztudomású ugyanis, hogy a kormány rendeleteivel szemben nagyon is nagy az elégedet-

lenség s bizony nagyon gyakran találkozunk az azok kijátszására irányuló törekvésekkel is. Ha tehát nem akarunk ellentétbe helyezkedni a tényekkel, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a haza javára szükséges rendszabályok megértésével elviselik a gazdasági élet korlátozásait. E mellett megfelelőbbnek látom a kormányt teljesen kihagyni a játékból s a súlyt az objektíve szükséges korlátozásokra fektetni.

Ami pedig a mondat második részét illeti, az ellenség üzenetmeire vonatkozó kijelentés úgy hiszem világosabb és erélyesebb az én szövegemben, mint a Stürgkhében.

Mindezekről telefonon értesítettem Stürgkhet, de az idő rövidege folytán lehetetlen válaszát bevárnom; ezért terjesztem fel a magyar szöveget a fenti részletes magyarázatokkal azzal a kéréssel, hogy ahhoz ő Felsége legkegyelmesebb hozzájárulását kieszközölni s erről engem holnap lehetőleg mielőbb telefonon értesíteni szíveskedjél, hogy a legkegyelmesebb kézirat a hivatalos lap keddi számában megjelenhessen.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1786.

TISZA ISTVÁN NEM LEVELEZETT MARGHILOMAN
SÁNDOR ROMÁN POLITIKUSSAL.

TÁVIRAT.

Gr. Czernin követnek,¹ Sinaia.

1916 augusztus 7.

Mit Bezug auf die Hruschka-Marghiloman-Geschichte in der «Epoca» a teile ich mit, dass ich überhaupt nicht weiss, ob ein Mensch dieses Namens existiert und mich nicht erinnere, je mit einem solchen in Berührung gewesen zu sein. *Ganz bestimmt weiss ich, dass ich nie einen Brief von Herrn Marghiloman erhalten habe.*

Ich stelle Dir anheim, diese Mitteilung nach eigenem Ermessen in privatem Wege oder in der Presse zu verwerten.

Tisza.

¹ Marghiloman Sándor román államférfival (aki 1918-ban Románia min.-elnöke is lett) T. I. sohasem levelezett, hanem a bukaresti követ tárgyalta M.-nak kabinetalakítási tervéről arra az esetre, ha Románia 1915 aug.-ban nyíltan a központi hatalmak mellé áll. (L. IV. k. 1253., 1254/a-c. sz.;

² Bukarestben megjelenő román napilap hírt hozott gr. T. I. és a fennebb nevezett román urak állítólagos tárgyalásáról.

1787/a.
A KORONAŐRI ÁLLÁS BETÖLTÉSE.

Daruváry Gézának.

1916 augusztus 7.

Tisztelt Barátom!

Utolsó audienciám alkalmával a szóbanforgott nagyfontosságú ügyek mellett nem akartam érdektelenebb személyes ügyekkel alkalmatlankodni s így hozzád fordulok azzal a kéréssel, hogy ö Felségének a Wesselényi Miklós halálával megüresedett koronaőri állásra vonatkozólag nevemben jelentést tenni szíveskedjél.

Régi úzus szerint a református vallású Wesselényi után ág. ev. koronaőr volna választandó, miért is a választás meglehetősen szűk körre szorul. A Podmaniczky, Radvánszky és Prónay családokból, tekintettel arra, hogy báró Podmaniczky Géza korára és hanyatló egészségére való tekintettel semmi körülmények között sem hajlandó e méltóságot elfogadni, egyáltalán nincsen alkalmas jelölt; miért is gróf Ambrózy Gyulát szándékozom ö Felségének első helyen való kandidálásra javaslatba hozni, aki pártunknak és Temes vármegye közéletének közbecsülésben álló, tekintélyes tagja, a főrendiház ülésein szorgalmasan részt vesz s anélkül, hogy vezetőszerpet játszott volna, társadalmi állásánál és közéleti működésénél fogva minden tekintetben alkalmas jelöltnek nevezhető.

Az első helyen jelöltet követő három másik egyén jelölése inkább formalitásnak tekinthető, miután az első jelölt megválasztását egészen bizonyosra lehet venni. Ez utóbbi helyekre mint másik protestáns és pedig ref. jelöltet gróf Degenfeld-Schomburg Lajost, kat. részről pedig gróf Csáky Vidort és gróf Erdődy Eudolfot óhajtanám javaslatba hozni.

Végül meg kell jegyeznem, hogy a koronaőrök felesketése mindjárt a választás után az e célból Budavárába felvonult főrendek és képviselők jelenlétében ö Felsege színe előtt történik. Miután ö Felségének legmagasabb személyes megjelenését ez alkalommal aligha remélhetjük, legkegyelmesebb parancsát fogom kérni arra nézve is, hogy képviseltetésével az uralkodóháznak melyik tagját méltóztatik megbízni.

Tisztelettel kérek, hogy ö Felségének a fent előadottakra vonatkozó parancsait tudomásomra hozni szíveskedjél,¹ hogy a hivatalos lépéseket azoknak megfelelőleg folyamatba tehessem.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

¹ Ö Felsege az előterjesztéshez hozzájárult. L. 1787/6. sz.

1787/6.

Gr. Ambrózy Gyulának, a Főrendiház tagjának.

1916 augusztus 19.

Kedves Barátom!

A régi szokásnak megfelelően a Wesselényi Miklós halálával megüresedett koronaöri helyet ág. hitvallásúval kell betöltenünk s én Ő Felsége engedélyét kértem, hogy első helyen való kandidálás céljából téged hozhassalak javaslatba, amihez ő Felsége készségesen hozzájárult.

Sietek ezt szíves tudomásodra hozni, hogy tájékozva légy, mielőtt a hivatalos eljárás megindulna.

Benső öröömre szolgál, hogy alkalmam nyílt ezen valóban szép közjogi méltóságot neked felajánlhatni. Tekintsd ezt kérlek nemcsak irántad érzett baráti nagyrabecsülésem kifejezésének, hanem a közügy buzgó, sikeres és abszolúte érdektelen szolgálatában kifejtett tevékenységed méltó jutalmának.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1788.

A ZÁGRÁBI OPERA ELŐADÁSAI FIÚMÉBAN.

Gr. Wickenburg István fiumei kormányzónak.

1916 augusztus 7.

Kedves Barátom!

Éppen előkerestem nyakamra gyűlt restanciáim közül a *zágrábi opera előadásai* tárgyában július 5-én kelt leveledet, amidőn második leveled megérkezett.

Nézetem szerint a dolgot óvatosan kell kezelni, mert míg egyfelől gondosan kerülnünk kell minden olyat, ami a horvátok jogait sértené vagy barátságtalan jelleggel bírna velük szemben, másfelől Fiúméra irányuló horvát kulturális törekvések bátorítása bizonyára nem áll érdekünkben. Az a kérdés, hogy Fiume városa saját színházát átengedi-e erre a célra, a város belügye, amelybe felesleges volna beavatkozni. Az előadás betiltása semmiesetre sem volna helyes; azt, ha tudnak maguknak színházat biztosítani, okvetlen meg kell engedni nekik.

Ami a te magatartásodat illeti, én a helyeden udvarias elő-

zékenységgel viseltetném velük szemben, esetleg el is mennék *egy* előadásra, semmiestre sem mutatnék bosszankodást vagy barátságtalan érzületet, de nem is échauffiroznom magamat érettük s a legnyomatékosabban odahatnék, hogy semmiféle barátságtalan állásfoglalásra ne ragadtassák magukat sem az olaszok, sem a fiumei magyarok. Az ilyennel mindenesetre csak reklámot csinálnának a dolognak s sokkal nagyobb hatást gyakorolnának a kedélyekre, mintha az egész akció kevés feltűnéssel zajlik le. Természetesen netaláni rendzavarásokat és lármás tüntetéseket a leghatározottabban el kell nyomni és megbüntetni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1789.

MAGYAR HONVÉDHUSZÁRTISZTEK KITÜNTETÉSE.

B. Hazai Samunak.

1916 augusztus 7*

Kedves Barátom!

A június 28-i csehovai ütközetben az I. honv. huszárezred nagyon kitüntette magát s az ezredparancsnok 150 kitüntetést terjesztett a hadosztályhoz. Apor¹ azonban e felterjesztést azzal küldte vissza, hogy egy-ezredtől 50-nél több kitüntetést egyszerre nem terjeszt fel, amire az ezredes magához hívatta a kitüntetésnél érdekelt 4 zászlóst, illetőleg hadapródot s azt mondta nekik, hogy elvárja tőlük, hogy a legénység javára az őket megillető kitüntetésről lemondanak.

Semmi kétség nincsen benne, hogy az ezredes helyesen járt el, amidőn a fiúktól az említett áldozatot megkívánta. Viszont azonban módját kellene annak találni, hogy a jól kiérdemelt vitézségi érdemtől el ne essenek. Hiszen éppen művelt fiatal fiúknál megbecsülhetetlen értéke és hatása van az ilyesminek.

Azzal a kéréssel hozom tehát a dolgot tudomásodra, hogy a gyerekek sorsát atyai szívedbe fogadni s módot találni méltóztassál, hogy a kitüntetéshez ők is hozzájussanak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ B. Apor Sámuel altábornagy, hadosztályparancsnok.

1790/a.

A BÉCSI NÉMET NAGYKÖVET ÉS A MAGYAR ELLENZÉK
EGYES TAGJAINAK TÁMADÁSA B. BURIÁN ISTVÁN KÜLÜGY-
MINISZTER ELLEN.

GR. ANDRÁSSY GYULÁNAK EGYES OSZTRÁK ÉS NÉMET
BARÁTAI AZ Ő KÜLÜGYMINISZTERI KINEVEZTETÉSÉT
ÓHAJTJÁK.

Br. Burián Istvánnak.

1916 augusztus 8.

Kedves Barátom!

Csak ma jutok hozzá, hogy közöljem veled, miszerint szombaton délben jelentették nekem, hogy Tschirschky¹ délelőtt keresett és okvetlenül beszélni akar velem, amire azt üzentem vissza, hogy sajnálom, de ezúttal már lehetetlen. Mikor azonban Rosznerék² villásreggelije után lakásomra visszamentem, Tschirschkynek azzal az üzenetével vártak, hogy okvetlenül akar velem beszélni; ha másként nem, velem utazik, amire telefonon értesítettem, hogy 4 órákor várom.

Persze az ismert panaszos nótára gyűjtött rá a *lengyel kérdésre* vonatkozó iratod tekintetében,³ azt állítva, hogy az pár nappal elküldése előtt tett kijelentéseiddel ellentétben áll; amire igen szárazon azt válaszoltam, hogy ez lehetetlenség, mert ilyen eljárás a részéről abszolúte ki van zárva.

A kérdésre áttérve megmondtam neki, hogy válaszod nem «glatte Annahmen-ja a német álláspontnak, de elhagyása mereven ellenkező eredeti álláspontodnak s olyan lényeges közeledés, ami, ha a németeknek további megjegyzései vagy aggályai vannak, mindenesetre alkalmas bázis a további barátságos eszmecserére. Semmi okuk haragra vagy duzzogásra nincsen; jöjjön el a kancellár mentől előbb Bécsbe, téged bizonyára barátságos tárgyalásra hajlandónak fog találni, s amidőn erre azt kérdezte, hogy tehát nézetem az, hogy a kancellárnak el kellene jönnie, azt válaszoltam: «Ja, ja ganz gewiss soll er kommen».

Barátunk⁴ egyéniségét ismerve, szükségesnek tartottam ezeket szíves tudomásodra hozni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ A bécsi német nagykövet.

² Gr. T. I. Bécsben tartózkodása alatt a Bank-Gasse-i magyar házba szállt gyakran b. Roszner Ervin ő Felsége személye körüli min. lakásán étkezett.

³ Egyfelől a német birodalmi kormány, másfelől b. Burián István külügy-miniszter közt ellentét volt arra nézve, mi történjék a világháború befejezése után az Orosz-Lengyelországban a központi hatalmak által elfoglalt területekkel.

⁴ Tschirschky von Bögendorff Henrik.

1790/6.

*Br. Burián Istvánnak.*¹

1916 augusztus 8.

Kedves Barátom!

A véletlen úgy akarta, hogy éppen befejeztem Tschirschky látogatására vonatkozó levelem diktálását, mikor az ő díszes jelentését közlő leveledet megkaptam.²

Magára az ő ferdítő relációjára kár volna egy szót is vesztegetni: egyszerűen utalok másik levelem tartalmára. Legfeljebb mint flagrans példát említem meg, hogy mikor ő a condominiumot emlegette, azt mondtam, hogy a te javaslatod nem is condominiumra, hanem bizonyos szorosán körülírt befolyás közös gyakorlására irányul. Ha német részről ebben az irányban is állanak fenn aggályok, adja elő őket szóval a kancellár, te bizonyosan a lehetőségig megfontolod és tekintetbe veszed őket és (erre *egészen pozitíve* emlékszem, hogy így mondtam) «man wird sich bei gegenseitigem Entgegenkommen verständigen können».

Hogy olyan emberrel, aki formaliter megrohanja az embert, hogy azután ilyen jelentéseket adhasson, nem lehet együtt dolgozni, ez magától értetődik.

Ki az a kipontozott név, akivel «soeben» beszéltem? Én tudtommal csak Stürgkh-el beszéltem aznap, de nem képelem, hogy ő összeszűrné Tschirschkyvel a levét. Eddig semmi nyomát nem láttam. Végül esetleges Bécsbe menetelem. Erről úgylis sajátkezü postscriptumban akartam írni, mert mást nem avathatok a dologba.

Tschirschky idevágó kérdésére azt feleltem, hogy ha idejekorán megtudom Bethman jövetelét, igyekezni, fogok felmenni s ez így is áll.

Azt hiszem módomban áll félreértéseket felvilágosítani, kellemtelen benyomásokat eloszlatni, a megértés és jó egyetértés ügyének szolgálatot tenni, s erre most feltétlenül szükség van. A legutolsó tapasztalatok után pedig okvetlenül találkoznom kell Bethmannal³ azért is, hogy Andrassy és Tschirschky intrikái tekintetében felnyissam a szemét. Egészen világosan látszik a törekvés

¹ A másolatot gr. T. I.-né úrnő írta. A másolat 4. oldalán gr. T. I. írásával: «Buriánnak VIII/8».

² Burián levele nincs az iratok közt.

³ A német birodalmi kancellár.

téged izolálni és úgy tüntetni fel a dolgot, mintha én is egy követ fűjnék velők s erről csak én ránthatom le a leplet.

Kedves barátom, azt a bizalmat bízást elvárhatom tőled, hogy fessed rólam, miszerint a lengyel kérdésben, *a tiedtől eltérő nézetemet nem fogom a németek segítségével megvalósítani akarni.*

Magunk között kötelességem aggályaimnak kifejezést adni. Meg kellett kísérletem, hogy – nézetem szerint nem szerencsés - utolsó lépésünk meg ne történjék s jövőre is igyekezniem kell arra, hogy a lengyel kérdés viszonyunkat Németországhoz el ne rontsa és reánk nézve legkevesebb bajt és veszélyt jelentő megoldást nyerjen, de ezt a kérdést magunk között kell elintéznünk s lojális közreműködésemre számíthatsz minden ellened irányuló intrikával szemben.

Mik a titkos hírek Romániából? Holnaptól kezdve délelőtt, délután a Házban kell lennem, de nagy köszönettel fogadnám, ha 4 óra előtt telefonon felhívnál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1790/c.

A külügyminiszter a m. miniszterelnöknek.

TELEFONTÁVIRAT.

1916 augusztus 9.

Köszönöm mindkét szíves leveledet.¹ A kancellár ² pénteken érkezik ide.³ Éppen most szuggerálom Stürgkhnek, hogy szombaton adjon reggelit a német uraknak és ahhoz hívjon téged is, aznap nem lévén házulás.

Hacsak szerét ejthetem, 4 óra előtt telefonon felhívlak.

Burián.

¹ L. 1790/a és b. ez.

² Von Bethmann-Hollweg.

³ A kancellár és v. Jagow német külügyi államtitkár a német bir. kormány és b. Burián közt felmerült ellentétek lehető kiegyenlítése végett csakugyan Bécsben jártak.

1791.

ROSSZ TERMÉS 1916-BAN. ALFÖLDI ÉLELMEZÉSI NEHÉZ-
SÉGEK MÁR 1916 NYARÁN.*Br. Ghülány Imrének.*

1916 augusztus 8.

Kedves Barátom!

A Bihar vármegye déli részéről érkező gazdasági hírek mind kétségbeejtőbbek. Az egész vidék búzahiánnyal küzd; parasztföldeken *a vetőmag is csak itt-ott termett meg*, úgy hogy a lakosság, ha van is pénze, képtelen a kenyérnek valót maga beszerezni. Úgy tudom, a vármegye lakosságának a vármegye egész területén való vásárlást megengedted, információim szerint azonban ez sem vezet célhoz és akut éhínség üt ki a legközelebbi időben, ha gyors intézkedés nem történik.

Azt hiszem valamelyik, az élelmezési ügybe beletanult legjobb emberünket azonnal le kellene a vármegye területére küldeni a helyzet megvizsgálása s megfelelő javaslatok céljából. Nem hiszem, hogy más intézkedés célhoz vezessen, minthogy a járási hatóságok útján gyorsan felvegyük a szükségletet s a Haditermény¹ útján gondoskodjunk annak fedezésére.

Addig is azonban, míg ez megtörténik, egy kisebb mennyiségű gabonát vagy lisztet okvetlenül a vármegye rendelkezésére kellene bocsátani a netalán mutatkozó halaszthatatlan szükséglet fedezésére.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1792/a.

HADRAKELTEK CSALÁDJÁNAK ÁLLAMSEGÉLYÜGYEI.

B. *Szentkereszty Béla főispánnak.*²

1916 augusztus 8.

Kedves Barátom!

Akkor, amidőn a pénzügyigazgatóságok úgy túl vannak munkával terhelve, hogy a legsürgősebb folyó segélyezési ügyeket csak több hónapi késedelemmel tudják elintézni, vétek volna revízió

¹ Az élelmezési ügyek lebonyolítására a kormány által szervezett részvénytársaság.

² V. ö. 1243/d-f., 1480. sz.

alá venni a mostani segélyeket s ezzel olyan munkába fogni, amely ismét hónapokra akasztaná meg az ügymenetet. Megengedem, hogy egyik-másik ember kellő alap híján részesül segélyben, helyeslem, ha ezek töröltetnek olyankor, amidőn ez az ügy a hatóság tudomására jut, de a legnagyobb mértékben elhibázott dolognak tartanám, ha olyan rendszeres revízióba fognánk e miatt a körülmény miatt, amely kizökkentené a, pénzügyigazgatóságokat a kerékvágásból.

Véleményem tehát az, hogy ezt a munkát el kellene hagyni, s ha szükséges, szívesen adok ennek a véleményemnek kifejezést a pénzügyminiszter¹ előtt.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1792/b.

Csanády Jenő főszolgabírónak, Nagyszalonta (Bihar m.).

1916 augusztus 8.

Kedves Barátom!

A pénzügyminiszter még július 1-én arról értesített, hogy utasította a nagyváradai pénzügyigazgatóságot, miszerint Bencsik Sándor nagyszalontai lakos családjának hadisegélyét folyó év június 1-től napi 2 K 66 f-re *emelje fel*. A pénzügyminiszter ugyanis magáévá tette azt az álláspontomat, hogy az átlagos napi keresetnek megfelelően megállapított maximális összegek nem lehetnek olyan egyénekre nézve irányadók, akik hitelesen beigazolják, hogy hadrakelésük előtt ezen maximális összeget meghaladó állandó keresettel bírtak.

Amennyiben a segélyfelemelés meg nem történt volna, légy szíves kérlek a dolgot megsűrgetni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Teleszky János.

1793/a.

LEVELEZÉS A VEZÉRKAR FŐNÖKÉVEL KEDVEZŐTLEN
HARCÉRI HELYZET IDEJÉN.*Br. Conrad vezérkari főnöknek.*

1916 augusztus 13.

Euere Exzellenz!

Es drängt mich in dieser ernsten Zeit¹ Ihnen zu sagen, dass wir nicht unterliegen werden, wenn wir nicht uns selbst für verloren halten.

Wie manch' andere schwere Erprobung dieses Krieges, werden wir auch die jetzige siegreich bestehen, wenn uns die alte Energie, der so oft bewährte eiserne Wille das Höchste zu leisten nicht verlassen.

Es ist jetzt der Moment, mit ungebrochenem Selbstvertrauen und frischer Tatkraft alle Hebel in Bewegung zu setzen, alle Mittel einzusetzen und das Morale Aller, vom Armeekommandanten bis zum Soldaten aufzurichten.

Mit Zuversicht erwartet die ganze Monarchie von Ihrer Exzellenz, dass Sie sich der grossen Anforderungen dieser kritischen Zeit und Ihrer selbst würdig erweisen werden.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Euerer Exzellenz ergebener *Tisza*.²

1793/b.

A vezérkari főnök a m. miniszterelnöknek.

Den 14. August 1916.

Euere Exzellenz!

Ich bitte meinen herzlichsten Dank für die anteilsvollen Zeilen in dieser sicherlich sehr ernsten Zeit entgegen zu nehmen.

Die Wechselfälle dieses langen und katastrophalen Krieges haben mich schon daran gewöhnt auch den schwierigen Lagen mit Buhe gegenüberzustehen und dort zu handeln, wo manch Andere anklagen und verzagen. Ferne jedwedem persönlichen Streben, hin ich bemüht unbekümmert um Lob oder Tadel den Pflichten deiner Stellung nachzukommen, ebenso aber auch jeden Moment bereit, sie einem Berufeneren zu überlassen, wenn ich auf mangeln-

¹ Mind az északi (lucki áttörés), mind a délnyugati olasz harctéren (Görz vesztése stb.) kedvezőtlen harcéri események történtek.

² A másolat gr. T. I.-né úrnő írása. A 4. oldalon gr. T. I. sajátkezű írásával: «Konrádnak VIII/13.

des Vertrauen in mich schliessen müsste. So stehe ich den Ereignissen mit jenem Gleichmut gegenüber, der in schwierigen Situationen unerlässlich ist.

Ganz und gar teile ich Euerer Exzellenz Ansicht, dass nichts vererblicher wäre, als die Flinte in's Korn zu werfen oder die Hände in den Schoss zu legen.

Ich war vorgestern an der Isonzofront, habe auch mein hervorragend braves Eegiment besucht und durchwegs gute Eindrücke mitgenommen.

In Siebenbürgen geschieht das Möglichste.

Nehmen Exzellenz gütigst den Ausdruck der vorzüglichen Hochachtung entgegen mit der ich stets bin

Euerer Exzellenz ergebenster *Conrad*.*

1794.

LEVÉL A NÉPSZAVA SZERKESZTŐJÉHEZ.¹

Garami Ernő szocialista szerkesztőnek.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Hozzám intézett beadványára értesítem, hogy a belügy-miniszter úr által kilátásba helyezett lépés még beadványának beérkezése előtt megtörtént.²

Teljes tisztelettel *Tisza*.

1795.

ÁRVÁK ÉS ROKKANTAK GONDOZÁSA A FŐVÁROSBAN.

Gr. Klebelsberg Kunónak, a Rokkantügyi Hivatal elnökének.

1916 augusztus 14.

Kedves Barátom!

A magam részéről is egyetértek azzal, hogy az árvák és rokkantak gondozását a fővárosnál a közgyámok intézzék, feltéve, hogy elegendő számú közgyám fog rendelkezésre állani s ezek között az összes rokkantakat és árvákat beosztják úgy, hogy mindenki tudja, hogy melyik közgyámmal való állandó érintkezésre van utalva.

Állandó egyéni érintkezés a hadiárva vagy rokkant és egy

¹ Garami Ernő a kormány tudtával külföldre utazott.

² Az egész levél B. Conrad sajátkezű írása.

részére állandóan kijelölt gondozó között lényeges alapelve az egész gondozási ügynek. Ezt tehát meg kell valósítani a székesfőváros közgyámaira vonatkozólag is.

Természetesen egyetértek azzal az álláspontoddal is, hogy a közgyámok részére kiadandó utasítás a gondozó hivatal előzetes jóváhagyásával láttassák el.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1796/a.

A HASZONBÉRLETI RENDELET MÓDOSÍTÁSA.

Br. Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1916 augusztus 15.

Kedves Barátom!

Már több ízben velem volt¹ augusztus 2-án *a bérleti rendelethez* írt leveled, hogy veled és Jenővel² megbeszéljük, így pld. tegnap is, de sohasem jutottam hozzá.

Engedd meg tehát, hogy addig is, amíg beszélhetnénk a dolgról, ezen az úton hívjam fel szíves figyelmedet arra a körülményre, hogy a szóbanforgó esetben fellebbezésnek helye nincsen. Erre való tekintettel megvallom, hogy semmi akadályát nem látnám annak, miszerint egy újabb rendeletben oda egészítsük ki megelőző rendeletünket, hogy «a gazdálkodás *továbbvitelének lehetetlensége* fennforog abban az esetben, ha a haszonbérlet az alaprendelet kibocsátását megelőző időben gazdasági felszerelését feloszlatta».

Éppen most, amidőn hatóságainkat és a társadalmat a hevenyészve csinált jogszabályok egész özönvizével kell elárasztanunk, nagyon is indokoltnak látszanék egy olyan magyarázatsnak és útbaigazításnak a kibocsátása, amely elejét veszi minden bizony-

¹ A kormány tagjai minden este összejöttek az Országos Munkapárt helyiségében és az érdekelt szakminiszterek itt gyakran sürgős értekezleteket tartottak, különösen a csaknem napról-napra kibocsátandó rendeletek tervezetének megbeszélése végett.

² Balogh akkori igazságügymin. Gr. T. I.-nak és a kormány többi tagjainak és állandó szokása volt, hogy mind tanácskozások alkalmával, mind a levelezésben, rendszerint keresztnévükkel jelölték meg egymást. Amennyiben a kabinet több tagjának ugyanaz a keresztnéve volt (mint B. Harkányi kereskedelemügyi, Teleszky pénzügyi és Sándor belügyminiszternek: János, továbbá B. Ghillány földművelési és Hideghéthy horvát-szlavón miniszternek: Imre), ezeket a minisztereket Tisza István leveleiben vezetéknevükkel jelölte meg. (Így az 1796/6. sz. levélben «Ghillány».)

talanságnak s biztosítja, hogy a jogszabály a ratio legisnek s a rendelet valódi értelmének megfelelő módon fog alkalmaztatni.

Mindezeknél fogva arra kérnélek, hogy a dolgot Jenővel együtt, akivel közlöm levelem másolatát, újabb megfontolás tárgyává tenni méltóztassatok.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1796/b.

Balogh Jenő igazságügyminiszternek.

1916 augusztus 16.

Kedves Barátom!

A haszonbérleti rendelet megváltoztatása tárgyában Ghillány-hoz intézett levelem¹ másolatát idezárva, az ügyet szíves jóindulatodba *nagyon melegen* ajánlja

igaz híved *Tisza*.

1797.

LEVÉL EGY ISMERETLEN, ROMÁN SZÜLETÉSŰ LEÁNY
ÉRDEKÉBEN.

Miskolczy Ferenc főispánnak.

1916 augusztus 15.

Kedves Barátom!

Senkim sem lévén most Belényesen, akihez ilyen kérdésben fordulhatnék, kénytelen vagyok téged megnyomorítani azzal a kéréssel, kegyeskednél feltűnés nélkül utána járni, hogy mi igaz a mellékelt levélben² előadottakból? Az, hogy az illető azért nem jutott volna célhoz, mert *román* születésű, bizonyára ki van zárva s ha tényleg jóra való leány és 4 fivére van a harctéren, szívesen tennék valamit az érdekében.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ L. 1796/0. sz.

² Á melléklet nincs az iratok közt.

1798.

I. FERENC JÓZSEF Ő FELSÉGE ADOMÁNYA A TŰDŐVÉSZ
ELLENI VÉDEKEZÉSRE.*Daruváry Gézának.*

1916 augusztus 15.

Tisztelt Barátom!

Ő Felsége parancsára hozzám intézett kérdésedre értesítlek, miszerint Ő Felségének a tuberkulózis elleni védekezés céljaira adott nagylelkű adományából magától értetődőleg a népesség arányának megfelelő 12%-ot Horvát-Szia vonorságok részére engedjük át s máris intézkedtem, hogy ez az összeg, a bán vezetése alatt álló horvát akció rendelkezésére bocsáttassék.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1799/a.

GÖRÖGKELETI ROMÁN METROPOLITA VÁLASZTÁSA ÉS
MANGRA VAZTJL KERÜLETE.*Miskolczy Ferenc főispánnak.*

1916 augusztus 15.

Kedves Barátom!

Mangra¹ metropolitává választatván, a magyarcsékei kerület pár héten belül meg fog üresedni, miért is arra kérlek, hogy annak betöltésére vonatkozólag mielőbb tájékoztatni szíveskedjél. Nézetem szerint lehetőleg megyebeli, teljesen megbízható román jelöltet kellene állítani; ilyenek gyanánt Bokszin esperesre és Nyisztorra hívom fel szíves figyelmedet, a nélkül, hogy bármely tekintetben elébe akarnék vágni a te nézetednek s a kerület hangulatának.

Mielőbbi szíves válaszodat kéri

igaz barátod *Tisza.*

¹ Mangra Vazul románajkú o. k. gör. keleti archimandrita, az 1916-ban elhunyt Metianu János helyett (v. ö. V. köt. 1503. sz.) megválasztott a görög keleti román egyház metropolitájává.

1799/b.

Miskolczy Ferencnek.

1916 augusztus 19.

Kedves Barátom!

A csékei kerületre vonatkozó szíves soraidra egyelőre csak annyit jegyzek meg, hogy Wertheimstein Henriket¹ természetesen szívesen látom a Házban, ha azonban a kerület s a vármegyei *románság zöme román jelöltet óhajtana*, ez óhajt teljesíteni szeretném.

Ami pedig Kocszin esperest illeti, 35 év óta dolgozom vele együtt, úgy őt, mint azokat, akik leszólni szokták, jól ismerem és biztosíthatlak róla, hogy egészen nyugodtan megbízható embernek tarthatod. Légy oly jó tájékoztasd magadat s azután jöjj fel a dolog megbeszélése végett.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1800.

MAGYAR BESZÉD ELTILTÁSA MAGYAR HUSZÁREZREDBEN.

Br. Hazai Samunak.

1916 augusztus 15.

Kedves Barátom!

Már megint a te kipróbált segítségedet veszem olyan ügyben igénybe, amely ha te okosan rendbe nem hozod, könnyen cause célélbre-ré válhatnék.

Teljesen megbízhatónak látszó forrásból arról értesülök, hogy a 12. huszárezred parancsnoka, J.- ezredes, előbb csak megszólította tisztjeit ha étkezés közben magyarul beszéltek, utóbb azonban szigorú parancsban tiltotta el a magyar beszédet, amiből természetsszerűleg könnyen érthető kellemetlenség és feszültség támadt az ezred túlnyomó részben magyar tisztikarában. Igaz, hogy az ezredes utóbb azt mondta nekik, hogy nagyrabecsüli a magyarokat, de kívánja, hogy a német beszédben gyakorolják magukat, az egész dolgot azonban olyan módon vezette be és kezeli most is, amely igen kellemetlen hatással volt a magyar tisztek lelkületére.

A dolog közbeszéd tárgya ellenzéki körökben is, úgy hogy nagyon óhajtandó volna, hogy sürgősen reparáltassék, mielőtt interpelláció vagy más hecc lenne belőle.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*¹ Bihar megyében főszolgabíró volt.

1801.

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG JOGOS ÉRDEKEINEK
GONDOZÁSA.

Jankovich Bélának.

1916 augusztus 15.

Kedves Barátom!

Az erdélyi ref. egyházkerület igazgató-tanácsa még június 28-án felterjesztést intézett hozzám, amelyben a lozsádi áll. iskolára vonatkozó panaszát a következőkben adja elő:

Lozsád Hunyad vármegyei község lakossága *többségében* ref. vallású magyar (477 ref. 377 románnal szemben) s e község ref. felekezeti iskoláját az állam azzal a szerződéses kikötéssel vette át, hogy a két tanerős iskolához mindenkor egy a kántori teendők elvégzésére képes ref. vallású tanítót köteles kinevezni.

Ehhez képest már 14 év óta működött Görög József és neje mint tanító a nevezett iskolában, akik teendőjüket kiváló buzgalommal és szorgalommal látták el, minden irányban érdemes tevékenységet fejtettek ki s a népnek gazdasági és kulturális érdekeit felkarolták s minden irányban jóltevői voltak néki.

Mint most az egyházkerület értesít, e házaspár Kőbölkútra helyeztetett át s a lozsádi iskola egyik tanítói állásának megszüntetése mellett oda egyedüli tanerőként Muresanu Ida román nemzetiségű tanítónő neveztetett ki.

Ez az eljárás egyfelől a lozsádi iskola tárgyában 1915 október 2-án kötött szerződés világos rendelkezéseibe ütközik, másfelől az ottani exponált magyarság pozícióját gyengíti, miért is az egyházkerület igazgató-tanácsa a nyugtalanság látható jeleivel hívja fel erre az ügyre figyelmemet.

Csak most fordulhatok hozzád azzal a kéréssel, hogy a tényállást sürgősen megállapítani s aziránt tájékoztatni méltóztassál, hogy az egyházkerületnek a megfelelő választ megadhassem. Nem kétlem, hogy valami félreértésről lehet csak szó, amit sikerülni fog eloszlatni. Ha pedig várákozásom ellenére valamelyik alárendelt közegeged helytelen eljárásával állanál szemben, bizonyára nyomban intézkedni fogsz a kérdés rendezése iránt.

Felesleges volna szíves figyelmedbe ajánlanom, milyen nagy horderővel bír éppen a jelen viszonyok között az, hogy a román kérdésben elfoglalt békülékeny álláspontom révén *ne gondolhassa az erdélyi magyarság*, hogy az ő jogos érdekeit áldozzuk fel a roma-

noknak való kedveskedésért s hogy minden kis és nagy dologból azt a meggyőződést meríthessék, miszerint a románokkal szemben *méltányos és békülékeny* eljárásunk egyáltalán nem zsidbasztja meg a magyarság gazdasági és kulturális érdekeinek gondozására irányított munkánkat.

Mielőbbi szíves választat kéri

igaz híved *Tisza*.

1802/a.

AUSZTRIA ÉLELMEZÉSE.

Gr. Stürgkh Károlynak.

Den 17. August 1916.

Hochverehrter Freund!

Soeben in den Besitz Deines hochgeschätzten Schreibens vom 15. August und der beigelegten Abschrift Deiner bezüglich der rumänischen Maiskontingente an Baron Ghillány gerichteten Note gelangt, habe ich mich mit diesem Letzteren in Verbindung gesetzt und behalte mir vor auf das Meritum der Sache zurückzukommen. Schon jetzt sehe ich mich jedoch genötigt, den einschlägigen Teil meines am 2. März ¹ an Dich gerichteten Briefes im Originaltext in Erinnerung zu bringen.

Bezüglich der rumänischen Maiseinfuhr habe ich in diesem Briefe wörtlich gesagt:

«Das Endergebnis lässt sich im folgenden Bilde zusammenfassen: es ist von der ganzen rumänischen Einfuhr vorerst als gemeinsame Last beider Staaten der Monarchie für die Ernährung Bosniens 0.6 Millionen q in Abschlag zu bringen. Von dem Übrigen beansprucht Ungarn:

Siebenbürgische Grenz ware bis zum Maximal-	
betrage von	500,000 q
Kroatischer Bedarf bis zum Maximalbetrage	
von	150,000 q
Mais als Kraftfutter für Heereszwecke	500,000 q
im Ganzen in Maximum von	1.150,000 q

während alles Übrige ausschliesslich dem österreichischen Konsume zugute kommt.

Werden die Kommunikationswege zu Wasser und zu Lande

¹ L. 1524/a. sz. V. köt. 60-64. 1.

gehörig ausgenützt, so kann die Einfuhrquote der Monarchie bis Ende Juli wenigstens 12 Millionen q erreichen, wovon über 10 Millionen q für den österreichischen Konsum verbleiben werden».

Ich glaube laut diesem Texte konstatieren zu können, dass ich die vorherige Beteiligung österreichs mit 10 Millionen q rumänischen Maises mit keiner Silbe als Vorbedingung der Befriedigung des ungarischen Bedarfes hingestellt habe. Im Gegenteil habe ich den bosnischen Bedarf in erster Reihe in Abschlag gebracht, nachher ein Gesamtquantum von 1.150,000 q bedingungslos für Ungarn beansprucht und hinzugefügt, das *alles Übrige* ausschliesslich dem österreichischen Konsume zugute kommt.

Was nun den folgenden in Deiner an Ghillány gerichteten Note zitierten Satz anbetrifft, so habe ich nicht gesagt, dass die Einfuhrquote der Monarchie wenigstens 12 Millionen q erreichen *wird*, sondern dass diese Einfuhrquote die jetzt genannte Summe erreichen *kann*. Es hat sich also in Dein Zitat eine kleine Veränderung meines Textes hineingeschlichen, welches eine ganz wesentliche Veränderung des Inhaltes zur Folge hat.

Genehmige, etc.

Tisza.

1802/6.

Br. Ghillány Imrének.

1916 augusztus 17.

Kedves Barátom!

Stürgkhnek augusztus 15-én a tengeri szállítmányok dolgában hozzád intézett és másolatban velem is közölt levele kapcsán felkérlek, légy szíves értesíteni, hogy ezen levélnek az eddigi szállításokra vonatkozó adatai helyesek-e? Egyúttal megjegyzem, hogy március 2-án kelt levelemben¹ legtávolabbi nyoma sincsen annak, hogy 1.150,000 mm-ben kimutatott (Grenzware 500,000 mm, horvát szükséglet 150,000 mm, katonaság lovainak 500,000 mm) román tengeri szükségletünk kielégítését attól tettük volna függővé, hogy Ausztria 10.000,000 mm-t tényleg megkapjon július végéig.

Mellékelve küldöm levelem idevágó részének másolatát, amelyből kitűnik, hogy Stürgkh barátunk íródeákjai nemcsak tendenciózusan értelmezték, de hamisan citálták leveletem. Ennélfogva jónak láttam most a másolatban szintén csatolt előzetes választ küldeni Stürgkhnek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ L. 1524/a.

1803.

A MAGYAR NŐ HŐSIES MAGATARTÁSA A HÁBORÚ ALATT.

Mayer Jánosné úrnőnek Szászváros.

1916 augusztus 19.

Nagyságos Asszonyom!

Augusztus 10-én kelt szíves sorai folytán igyekezni fogok az azokban említett dolog iránt érdeklődni, hogy ha tényleg volna valami baj, az reparálható legyen.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy *a harctérre készülő magyar fiataliságnak kemény elhatározással, hazáért minden erőfeszítésre kész lélekkel kell magasztos feladatára készülnie s az evvel járó testi-lelki megpróbáltatását férfiasan elviselnie. Nem kétlem, hogy ez az érzület hatja át fiát is, de bármennyire értsem is az eddig becézett gyermekét féltő anya aggodalmait, engedje megjegyeznem, hogy ugyanennek a kemény és hősies felfogásnak kell áthatnia az anyák lelkét is.*

Higye meg, *nem részvétlenség vagy szívtelenség* mondatja ezt velem. Az én *legközelebbi* rokonkörömben is elég gyermekéért aggódó, *fájdalom, már gyermekét sirató anyja is vesz körül.*

E mellett teljesen átérzem a mai borzasztó drágasággal küz^ő tisztviselői karunk nehéz helyzetét s az ezen nehézséggel küzdő feleség és anya keserveit. Mindezeket keresztül annak a büszke tudatnak kell átsegíteni a magyar anyákat, hogy *ők is a nemzet gonoszul megtámadott létéért küzdenek s hogy az ő nemesen elviselt szenvedésük is feltétele a győzelemnek.*

Igaz tisztelettel vagyok Nagyságos Asszonyom

kész szolgája *Tisza.*

1804.

IGAZOLVÁNNYAL VÁSÁROLT TERMÉNYEK SZÁLLÍTÁSA.

Csanády Jenő főszolgabírónak.

1916. augusztus 19-

Kedves Barátom!

Szathmáry Sándor közvetlenül hozzám intézett sürgönyére már felkértem a földművelésügyi minisztert, hogy intézkedjék a Csabán szabályszerű igazolvánnyal vásárolt termények szállításának engedélyezése iránt s úgy tudom a csabai főszolgabíró meg is

kapta a kellő utasítást. Amennyiben még mindig akadályozná a szállítást, szíveskedjél ezt lehetőleg sok eset megnevezésével sürgős hivatalos jelentésbe foglalni s azt az alispán útján a földművelésügyi miniszterhez felküldeni. Ha erről egyidejűleg levélben engem is értesítesz, figyelemmel fogom az ügyet kísérni.

Általános szabályt nem lehet ilyen dologban kiadni, mert féltő, hogy a kérdést többnyire ügyis lazán kezelő hatóságainkat még lazább eljárásra indítaná. Pedig a legrigorózusabban kell a fogyasztást korlátozó szabályokhoz alkalmazkodnunk, ha bajba kerülni nem akarunk.

Téged is arra kérlek tehát, hogy a járásodban mutatkozó igények kielégítésénél is a legszigorúbb ellenőrzést gyakorold.

Szívből üdvözlő

igaz híved *Tisza.*

1805.

VÍGASZTALÓ LEVÉL MŰTÉT ELŐTT ÁLLÓ 85 ÉVES
AGGASTYÁNHOZ.

Ernuszt Kelemennek, a Főrendiház volt alelnökének.

1916 augusztus 19.

Kedves Bátyám!

Szegény menyednek¹ természetesen készséggel állok rendelkezésre s ezt vele közvetlenül is tudattam.

Neked kedves bátyám² most főleg *azért alkalmatlankodom levelemmel*, hogy arról biztosítsalak, miszerint *nincsen okod félve várni szemoperációdát*. Mint tudod, *nekem mind a két szememet operálni* kellett, de tudok több nagyon koros embert, aki szintén átesett ez operáción. A dolog nem fájdalmas, csak néhány napig tartó alkalmatlansággal jár s az eredmény biztos. Ha már kevésbé látsz, amint írod, úgy remélhetőleg nemsokára megéri a baj az operációra s akkor túl leszel az időközi rossz látás átmeneti megpróbáltatásán.

Isten oltalmába s erőt, megnyugvást adó kegyelmébe ajánl

igaz híved *Tisza.*

¹ Eruszt Józsefné úrnőnek férje hunyt el.

² E. K. 85 éves volt és hályog miatt szemén műtétet kellett végezni.

1806.

KATONAI HATÓSÁG ILLETÉKTELEN TÚLKAPÁSAI.

Joanovich Sándor főispánnak.

1916 augusztus 201

Kedves Barátom!

Úgy látom, hogy a temesvári katonai parancsnokság újból politikailag gyanúsnak tartott egyének dolgában akar intézkedni; miért is ismerve a katonai parancsnok úrral fennálló személyes jó viszonyodat, arra kérek, légy szíves őt egészen magánúton és barátságos modorban figyelmeztetni, hogy a magyar kormány a háború elején elfoglalt és a katonai parancsnokságok ellenkező álláspontjával szemben érvényesített azon felfogásához szigorúan ragaszkodik, [amely szerint katonai parancsnokságok csakis olyan egyénnel szemben járhatnak el, akik ellen katonai büntető bíróság hatáskörébe tartozó konkrét bűncselekmény alapos gyanúja merült fel; míg a politikailag gyanúsokkal szembeni intézkedés a politikai hatóság hatáskörébe tartozik.

Amennyiben tehát katonai részről ezekre vonatkozó kívánság merülne fel, ezzel a politikai hatósághoz kell fordulnia, amely az ügyben saját felelősségére határoz és intézkedik.

Erről az álláspontról felvilágosítottam a kolozsvári hadsereg-parancsnokságot is, amely a maga részéről ehhez tartja magát és természetesen ha bármely katonai közeg másként járna el, gondoskodnám a törvényes magyar álláspont érvényre juttatásáról. De nagyon szeretnék minden kellemetlenséget és súrlódást kerülni s melegen óhajtanám, hogy ilyen a kormány ée a temesvári katonai parancsnokság között se forduljon elő.

Magától értetődik, hogy a kormány teljes odaadással szolgálja a hadviselés minden érdekét s ettől a felfogástól vezetettve fogja megfontolás tárgyává tenni a katonai parancsnokság netaláni kívánságait.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Levelek II. kötet 262, 282, 289, 337. sz.

1807.

CSÉPLÉSI MUNKÁK ERDÉLYBEN A ROMÁN TÁMADÁS
VESZÉLYE IDEJÉN.

Br. Ghillány Imrének.

1916 augusztus 20.

Kedves Barátom!

Betegh Miklós¹ itt járt s miután téged nem találhatott, én Vállalkoztam a következő kéréseinek tolmácsolására.

Nagyon óhajtható volna Erdély különösen határmenti részein a *cséplésnek mielőbbi lefolytatása* s a terményfeleslegek elszállítása. E célból olyanformán kellene szervezni a cséplési munkát, mint ahogy a tavaszi szántás-vetéssel és az aratással történt, vagyis módot nyújtani a hatóságnak, hogy a cséplőgépek teljes kihasználását biztosítsa s azok mellé munkaerőt állíthasson. Másrészről a termények eladási kényszerét kellene kimondani s a rekvirálás iránt intézkedni.

Úgy gondolom, mind a két irányban általános, az egész országra kiterjedő rendelet keretében kellene az intézkedést megtenni, már csak azért is, hogy ne öltse az egy veszélyeztetett vidék evakuálására irányuló rendelkezésnek nyugtalanságot keltő jellegét. Különben is csak helyesnek gondolom, ha a cséplőgépekre és cséplésre vonatkozó intézkedés az egész országra kiterjed, az eladási kényszert és rekvirálást pedig úgy is elhatároztuk az utolsó minisztertanácson.

Ez utóbbi intézkedést általános közéletmezési mizériáink megszüntetése miatt is sürgősen szükségesnek tartom s arra kérek, hogy ha még nem történt volna, annak mielőbbi elkészítése és kibocsátása iránt intézkedni méltóztatással.

Végül még arra kérek, lennél szíves Koóst² utasítani, hogy minden az erdélyi gazdaság vitelére és marhaállomány megmentésére vagy értékesítésére vonatkozó dologban érintkezésbe lépjen Beteghgel s vele közölje a minisztériumból nyert utasításokat. Bizonyára felesleges magyaráznom, mennyire szükséges, hogy mindezekről Betegh tudomást szerezzen s azokat intézkedéseiben szem előtt tarthassa.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Főispán, kormánybiztos.

² Koós Jenő min. tanácsos a földművelésügyi minisztériumban.

1808.

TISZA ISTVÁN LEVELEZÉSE HADIFOGSÁGBAN LEVŐ
MAGYAR KATONÁVAL.*Megyericsy Béla ref. lelkésznek.*

1916 augusztus 20.

Kedves Tiszteletes Úr!

Feleségemhez intézett levele kapcsán felkérem, hogy amennyiben módot tud reá, juttassa el Molnár Lajoshoz a küldött *borért* hálás köszönetemet. Adja Isten, hogy *mielőbb jó egészségben hazajöhessen* és személyesen köszönhessem meg neki, hogy reám gondolt messze távoli *fogságában*.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1809.

MUNKÁSOK ÉS HADIFOGLYOK ÉLELMEZÉSÉNEK JAVÍTÁSA

Pohl Gábor kasznárnak² (Ura).

1916 augusztus 22.

Kedves Kasznár úr!

A munkások és hadifoglyok ételmét feltétlenül meg kell javítani, hiszen a 400 gramm liszt napi ételem elég családoknak, ahol aggastyán, kis gyermek és munkabíró egyénre számít az egyre-másra. Csupa erős, munkában lévő felnőtt ember ennyiből meg nem élhet.

Amennyire csak lehet, egyéb élelmicikkel (elsősorban krumpli) kell a bajon segíteni, de az ellen sincsen kifogásom, hogy árpa liszttel pótolja a munkások és foglyok kenyéradagját. Intézkedjék kérem gyorsan úgy, hogy kellő ételmet kapjanak és haladjon a munka.

Szívből üdvözli *Tisza*.

¹ A «Keresztény Ifjúsági Egyesületek Világszövetségének (World Alliance of Young Men's Christian Associations) magyarországi ú. n. nemzeti titkára volt, aki ennek a nagy egyesületnek külföldi összeköttetéseit felhasználva, hadifogságban levő magyar katonáknak pénzsegélyt és híreket vitt. M. L. hadifogoly egy általa faragott botot küldött T. I.-nak.

² Tisza István gatzdatiszjtje.

1810.

PANASZOK CSEH KATONAI PARANCSNOK ELJÁÉÁSA ÉS
CSEH KATONÁK MAGAVISELETE ELLEN.

Br. Krobotin Sándornak.

Den 22. August 1916.

Hochverehrter Freund!

Von glaubwürdiger Seite wurde mir mitgeteilt, dass in der Beobachtungsstation Szatmár russische Offiziere gepflegt werden, welche von ihren ursprünglichen Wunden längst geheilt sind und in das Gefangenen-Lager gehören würden. Nichtsdestoweniger werden sie dort von dem tschechischen ärztlichen Chef der Anstalt zurückgehalten, in jeder Hinsicht verhätschelt und sogar mit russischen Gefangenen als Offiziersdienern versehen, wobei der schädliche Einfluss dieser Offiziere auf das Benehmen der russischen Kriegsgefangenen vermeintlich schon konstatiert wurde, hauptsächlich auch in der Eichtung, dass solche, den Offizieren zugeteilte kriegsgefangene, Küssen mehrmals die Flucht ergriffen haben.

Es wurde behauptet, dass eine unparteiische Untersuchung und das Verhör der in der Beobachtungsstation diensttuenden Pflegerinnen diesen Tatbestand aufklären dürften.

Indem ich die Sache zu Deiner Kenntnis bringe, beehre ich mich zu bitten, dass dieselbe raschestens von einer direkt aus dem Ministerium entsandten Persönlichkeit untersucht werde, welche volle Bürgschaft für die unparteiische und energische Durchführung der Untersuchung leisten könne.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

18106.

Gr. Szapáry György főispánnak.

1916 augusztus 22.

Kedves Barátom!

Velem hivatalosan közölt aktából azt látom, hogy az alispánod panaszt tett az orosz foglyok őrizetére kirendelt cseh katonák magaviselete tárgyában s azt a választ kapta, hogy cseh katonák egyáltalán nincsenek orosz foglyok őrizeténél alkalmazva.

Azt jól tudom én is, hogy a hadügyminiszter adott ki ilyen

rendeletet. Miután azonban nagyon is jól tudjuk, hogy az ilyen rendeletek sokszor papíron maradnak, arra kérlek, légy szíves feltűnés nélkül megállapítani, minő nemzetiségű katonák teljesítik vármegyéd területén az orosz foglyok őrizetét s az eredményt velem mielőbb közölni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1811.

A HIVATALOS HADIJELENTÉS NEM EMLÍTI MAGYAR
EZREDEK HŐSIES MAGATARTÁSÁT.

Br. Hazai Samunak.

1916 augusztus 22.

Kedves Barátom!

A mellékelt bizalmas értesítés kiemeli három magyar gyalogezrednek, valamint az 1. dragonyos ezrednek hősies viselkedését. A nyilvánosságra szánt Höferben csak ez az utóbbi foglaltatik, a másik három nem.

Légy szíves kérlek *szóvá tenni a dolgot* és gondoskodni, hogy hasonló jelenségek ne ismétlődjenek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

VI. KÖTET

1916. NOVEMBER-1918. OKTÓBER 31.

1812/a.

A KÖZPONTI HATALMAK BÉKEAJÁNLATA
1916. NOVEMBERTŐL KEZDVE.

Báró Burián István külügyminiszter gróf Tisza Istvánnak teljes hozzájárulásával és támogatásával 1916. november 3-tól fogva szóba hozta Bethmann Hollweg német birodalmi kancellár előtt, hogy a központi hatalmaknak fel kell ajánlani a békét az entente-hatalmak kormányainak.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy Tisza István már 1914. *augusztus* 30-án megírta báró Burián Istvánnak, mint akkor O Felsége személye körüli miniszternek: «Oda szeretnék hatni, hogy a béke *azonnali* megkötésének feltétele mellett aránylag mérsékelt feltételekkel igyekezzünk (t. i. az osztrák-magyar kormány) a németeket rávenni». (*Levelek* II. köt. 218. sz. 110. lap.) Természetesen a magyar miniszterelnök, aki a szövetségi hűséget mindig tiszteletben tartotta, nem akart Németország *nélkül*, hanem csak a német birodalommal együtt békét kötni. (U. o. 223. sz. levél, 113. lapon.)

Az osztrák-magyar külügyminiszter iratváltást folytatván a bolgár és a török kormánnyal, több semleges állam útján óhajtotta kifejezni azt a készségét, hogy az entente-hatalmakkal a békéről tárgyaljon.

Ez a tárgyalás megindult már I. Ferenc József O Felsége életében. A külügyminiszter Tisza István magyar és Koerber Ernő osztrák miniszterelnökkel a békeponozatokat 1916. november 6-án beszélte meg s november 7-én ő Felsége elfogadta azokat.

November 11-én az agg uralkodó állapota kedvezőtlenebbé vált, de 13-án ismét javulás állott be. Burián István november 15-én és 16-án Berlinben folytatott a békelépésre vonatkozó tanácskozásokat Bethmann Hollweg kancellárral.

November 21-én este I. Ferenc József Ő Felsége elhunyt és IV. Károly király O Felsége november 25-én a német kormány habozásával, illetőleg halogatásával szemben kijelentette, hogy a békeakciót siettetni kívánja.

A török kormány november 26-án járult hozzá a békefeltételekhez; a német császár azonban november 28-án közölte, hogy szeretne várni a békelépéssel Bukarest bevetelég.

December 6-án az osztrák-magyar jegyzék az Egyesült Államok, Spanyolország és Németalföld követeinek átadatott, a többi

semleges államoknak közlés formájában, a nuncius részére pedig azzal a felkéréssel: szerezzé meg ő Szentségének, a pápának érdeklődését e békeajánlat számára.

December 12-én a monarchia békejegyzékét közzétették, amit Tisza István a Képviselőház és Főrendiház ülésén be is jelentett.

A semleges államoknál a hatás kedvező volt, de az entente a békefeltételeket *'visszautasította'*. Ekkor tétetett közzé az alábbi hivatalos irat.

1812/b.

I. Félhivatalos hírlapi közlés 1916. december 12-ről, a központi hatalmak részéről az entente-nak tett békeajánlatról.

(Amtlich wird verlautbart:

Als im Sommer 1914 die Langmut Österreich-Ungarns gegenüber einer Reihe planmässig fortgesetzter und sich stets steigender Herausforderungen und Bedrohungen erschöpft war und die Monarchie sich nach fast 50 ununterbrochenen Friedensjahren gezwungen sah, zum Schwerte zu greifen, waren für diesen schweren Entschluss weder Angriffspläne noch Eroberungsabsichten, sondern ausschliesslich das bittere Gebot der Notwehr massgebend.

Ihren Bestand zu verteidigen und für die Zukunft vor ähnlichen tückischen Anschlägen feindseliger Nachbarn zu sichern, das war die Aufgabe und das Ziel der Monarchie in dem gegenwärtigen Kriege.

Im Vereine mit ihren in treuer Waffenbrüderschaft erprobten Verbündeten haben Österreich-Ungarns Heer und Flotte kämpfend und blutend, aber auch vorstürmend und siegend reiche Erfolge erzielt und die Absichten der Gegner zu schänden gemacht. Der Vierbund hat nicht nur eine unübersehbare Reihe von Siegen errungen, sondern hält auch ausgedehnte feindliche Gebiete in seiner Gewalt. Ungebrochen ist seine Kraft, welche erst kürzlich der letzte verräterische Gegner zu fühlen bekam, unerschüttert der zähe Widerstandswille seiner Bevölkerung.

Nimmer können die Feinde hoffen, diesen Mächtebund zu besiegen und zu zertrümmern, nimmer wird es ihnen gelingen, ihn durch Absperrungs- und Aushungerungsmassregeln müde zu machen. Ihre Kriegsziele, denen sie im dritten Kriegsjahre nicht näher gekommen sind, werden sich in der Folge vollends als unerreichbar erweisen. Nutzlos und vergeblich ist daher die Fortsetzung des Kampfes für die Gegner.

Die Mächte des Vierbundes hingegen haben ihre Ziele: die Verteidigung gegen den *von langer Hand geplanten und verabredeten Angriff* auf ihren Bestand *und ihre Integrität*, sowie die Gewinnung realer Bürgschaften gegen eine Wiederholung solcher Bedrohungen ihres Daseins und ihrer friedlichen Entwicklung wirksam verfolgt und werden sich von dem durch die errungenen Vorteile gesicherten Boden ihrer Existenz nimmer abdrängen lassen.

Die Fortsetzung des mörderischen Krieges, in welchem die Gegner noch viel zerstören, aber die Schicksale, nach der entschlossenen Zuversicht des Vierbundes, nicht mehr wenden können, stellt sich immer mehr als eine zwecklose Vernichtung von Menschenleben und Gütern, als eine durch keine Notwendigkeit gerechtfertigte Unmenschlichkeit, als ein Verbrechen an der Zivilisation dar.

Diese Überzeugung und die Hoffnung, dass die gleiche Einsicht auch im gegnerischen Lager zum Durchbruche gelangen könnte, hat bei dem Wiener Kabinette in voller Übereinstimmung mit den Regierungen der verbündeten Mächte den Gedanken gereift, einen offenen und loyalen Versuch zu unternehmen, um zu einer Aussprache mit den Gegnern zum Zwecke der Anbahnung *des Friedens* zu gelangen.

Zu diesem Behufe haben heute die Regierungen Österreich-Ungarns, Deutschlands, der Türkei und Bulgariens an die in den betreffenden Hauptstädten beglaubigten Vertreter der mit dem Schutze der respektiven Staatsangehörigen in den feindlichen Ländern betrauten Staaten gleichlautende Noten gerichtet, *welche die Geneigtheit in Friedensverhandlungen mit den Gegnern einzutreten, darlegen* und das Ersuchen enthalten, diese Eröffnung im Wege ihrer Regierungen den betreffenden feindlichen Staaten zu übermitteln.

Gleichzeitig wurde dieser Schritt mit einer besonderen Note zur Kenntnis des Vertreters des Heiligen Stuhles gebracht und das werktätige Interesse des Papstes für dieses Friedensanbot erbeten. Ebenso wurden die in den vier Hauptstädten beglaubigten Vertreter der übrigen neutralen Staaten von der Demarche zur Benachrichtigung ihrer Regierungen verständigt.

Österreich-Ungarn und seine Verbündeten haben mit diesem Schritte einen neuerlichen entscheidenden Beweis *ihrer Friedensliebe* erbracht. An den Gegnern ist es jetzt, vor der ganzen Welt

Zeugnis ihrer Gesinnungen abzulegen. Den Vierbund wird aber, was auch immer das Ergebnis seines Vorschlages sein mag, für die ihm etwa aufgenötigte Fortsetzung des Krieges auch vor dem Kichterstuhle seiner eigenen Völker keine Verantwortung treffen können.

Französischer Text der Note:

La guerre la plus formidable que l'histoire ait connue ravage depuis deux ans et demi une grande partie du monde. Cette catastrophe que les liens d'une civilisation commune et plus que millénaire n'ont pu arrêter, frappe l'humanité dans son patrimoine le plus précieux: elle menace d'ensevelir sous ses ruines le progrès moral et matériel dont l'Europe s'enorgueillissait à l'aube du vingtième siècle.

Dans cette lutte L'Autriche-Hongrie et ses alliés: l'Allemagne, la Bulgarie et la Turquie, ont fait preuve de leur force indestructible en remportant des succès considérables sur des adversaires supérieurs en nombre et en matériel de guerre. Leurs lignes inébranlables résistent aux attaques incessantes des armées de leurs ennemis. La récente diversion dans les Balkans a été rapidement et victorieusement contrecarrée. Les derniers événements ont démontré, que la continuation de la guerre ne saurait briser leur force de résistance. La situation générale les autorise bien plutôt à espérer de nouveaux succès.

C'est pour défendre leur existence et la liberté de leur développement national que les quatre Puissances alliées ont été contraintes à prendre les armes. Les exploits de leurs armées n'y ont rien changé. Pas un seul instant elles ne se sont départies de la conviction que le respect des droits des autres nations n'est nullement incompatible avec leurs propres droits et intérêts légitimes. Elles ne cherchent pas à écraser ou à anéantir leurs adversaires.

Conscientes de leur force militaire et économique et prêtes, s'il le faut, à continuer jusqu'au bout la lutte qui leur est imposée, mais animées en même temps du désir d'arrêter le flot de sang et de mettre fin aux horreurs de la guerre, *les quatre Puissances alliées proposent d'entrer, dès-à-présent, en négociations de paix.* Elles sont persuadées que les propositions qu'elles y apporteraient et qui viseraient à assurer l'existence, l'honneur et le libre développement de leurs peuples, seraient propres à servir de base au rétablissement d'une paix durable.

Si, malgré cette offre de paix et de conciliation, la lutte devait continuer, les quatre Puissances alliées sont déterminées à la conduire jusqu'à une fin victorieuse, en déclinant solennellement toute responsabilité devant l'humanité et l'histoire.

Le Gouvernement Impériale et Koyale a l'honneur de prier par l'obligeante entremise de Votre Excellence le Gouvernement . . . de vouloir bien transmettre la présente communication au Gouvernement . . .

Deutsche Übersetzung dieser Note:

Der furchtbarste Krieg, den die Geschichte je gesehen hat, wütet seit bald zwei und einem halben Jahre in einem grossen Teile der Welt. Diese Katastrophe, die das Band einer gemeinsamen tausendjährigen Zivilisation nicht hat aufhalten können, trifft die Menschheit in ihren wertvollsten Errungenschaften. Sie droht den geistigen und materiellen Fortschritt, der den Stolz Europas zu Beginn des 20. Jahrhunderts bildete, in Trümmer zu legen. Östeif eich-Ungarn und seine Verbündeten: Deutschland, Bulgarien und die Türkei haben in diesem Kampfe ihre unüberwindliche Kraft erwiesen. Sie haben über ihre an Zahl und Kriegsmaterial überlegenen Gegner gewaltige Erfolge errungen. Unerschütterlich halten ihre Linien den immer wiederholten Angriffen der Heere ihrer Feinde stand. Der jüngste. Ansturm im Balkan ist schnell und siegreich niedergeworfen worden. Die letzten Ereignisse beweisen, dass auch eine weitere Fortdauer des Krieges ihre Widerstandskraft nicht zu brechen vermag, dass vielmehr die gesamte Lage zu der Erwartung weiterer Erfolge berechtigt.

Zur Verteidigung ihres Daseins und ihrer nationalen Entwicklungsfreiheit wurden die vier verbündeten Mächte gezwungen, zu den Waffen zu greifen. Auch die Ruhmestaten ihrer Heere haben daran nichts geändert. Stets haben sie an der Überzeugung festgehalten, dass ihre eigenen Bechte und begründeten Ansprüche in keinem Widerspruch zu den Bechten der anderen Nationen stehen. Sie gehen nicht darauf aus, ihre Gegner zu zerschmettern oder zu vernichten.

Getragen von dem Bewusstsein ihrer militärischen und wirtschaftlichen Kraft und bereit, den ihnen aufgezwungenen Kampf nötigenfalls bis zum Äussersten fortzusetzen, zugleich aber von dem Wunsche beseelt, weiteres Blutvergiessen zu verhüten und den Greueln des Krieges ein Ende zu machen, *schlagen die vier*

verbündeten Mächte vor, alsbald in Friedensverhandlungen einzutreten. Die Vorschläge, die sie zu diesen Verhandlungen mitbringen werden und die darauf gerichtet sind, Ehre, Dasein und Entwicklungsfreiheit ihrer Völker zu sichern, bilden nach ihrer Überzeugung eine geeignete Grundlage für die Herstellung eines dauerhaften Friedens.

Wenn trotz dieses Anerbietens zu Friede und Versöhnung der Kampf fort dauern sollte, so sind die vier verbündeten Mächte entschlossen, ihn bis zum siegreichen Ende zu führen. Sie lehnen aber feierlichst jede Verantwortung dafür vor der Menschheit und der Geschichte ab.

Die k. und k. Regierung beehrt sich, die Regierung von... durch die geneigte Vermittlung Euerer Exzellenz zu bitten, diese Mitteilung zur Kenntnis der Regierung von... bringen zu wollen.

1812/c.

IRATVÁLTÁS AZ ENTENTE-HATALMAKNAK A KÖZPONTI
HATALMAK BÉKEAJÁNLATÁRA ADOTT ELUTASÍTÓ VÁLASZA
ALAPJÁN.

TELEFONTÁVIRAT.

*Gróf Gzernin Ottokár külügyminiszternek*¹

Bezüglich journalistischer Behandlung der in Paris publizierten Entente-Note möchte ich den hiesigen Zeitungen die Weisung geben, dass sie einstweilen einen Vorbehalt bezüglich deren Authentizität zum Ausdruck bringen, dann aber hinzufügen, dass falls der Text richtig, er den Beweis führt, dass unsere Gegner sowohl bezüglich der Ursachen, als der Ziele des Krieges und der Kriegslage mit den alten Mitteln der tendenziösen Entstellung der Tatsachen arbeiten. Sie scheinen noch immer entschlossen ihre Völker unnötiger und nutzloser Weise auf die Schlachtbank zu führen. Für uns sei diese Antwort nicht unerwartet: Unser Weg liegt klar und gerade vor uns. Den Entstellungen der Entente-Regierungen und ihrer Presse gegenüber müssen wir dem Worte der Wahrheit Gehör verschaffen und unser siegreiches Vordringen auf dem Kriegsschauplatze solange fortsetzen, bis unsere Feinde zur besseren Einsicht kommen.

¹ 1916 dec. 22-én neveztetett ki.

All dies sollte meines Erachtens möglichst kurz und gelassen zum Ausdruck gebracht werden. Ich bitte um umgehende Nachricht, ob dies Deinen Intentionen entspricht.

Es wird uns eine gewisse Zeit zur Verfügung stehen, um uns bezüglich des von unserer Gruppe zu machenden nächsten Schrittes zu entscheiden, da wir ja abzuwarten haben, bis die Entente-Note seitens der neutralen Staaten uns übergeben wird. Nach meinem ersten Eindruck sollten wir uns in einer an die Neutralen gerichteten Note mit den Behauptungen der feindlichen Note hauptsächlich bezüglich der Ursachen des Krieges eingehend befassen und nachweisen, dass *wir die Angegriffenen* waren. Auch unsere kriegsziele stehen mit dem konservativen Charakter unserer ganzen auswärtigen Politik durchaus im Einklänge und es fällt die ganze furchtbare Verantwortung für das weitere grässliche Elend dieses unnötigen und für sie aussichtslosen Krieges auf unsere Feinde.

Ich werde baldigst auf den Inhalt dieser Note zurückkommen; will jetzt nur so viel betonen, dass es ein Leichtes wäre an der Hand unbestreitbarer, allgemein bekannter Tatsachen die Wahrheit auch für die öffentliche Meinung der Feindesländer zugänglich zu machen. Es müsste dann diese Note und eine darauf basierte Diskussion in der Presse aus den neutralen Staaten in die Publizität der Entente-Länder gebracht werden.

Tisza.

1812/d.

Den 3. Jänner 1917.

Gróf Czernin Ottokár külügyminiszternek.

Lieber Freund!

Reifere Überlegung hat mich in der Ansicht bestärkt, dass wir die Antwort der Entente zur Grundlage einer an die Neutralen zu richtenden Note machen sollten mit dem Zwecke, aufklärend auf die von ihren Kriegshetzern irreführte öffentliche Meinung der Ententeländer zu wirken.

Das Hauptgewicht läge hiebei natürlich auf dem Beweise, dass *nicht wir die Angreifer* waren und Zwecke verfolgten, welche dem dauernden Frieden im Wege stehen. Ich würde daher die anderen in Betracht kommenden Momente kurz erledigend in gelassenem Tone konstatieren, dass die Entente den unnötigen

und aussichtslosen Krieg fortzusetzen und hiefür die Verantwortung zu tragen entschlossen ist, wobei ich dahingestellt lassen will, ob man die Phrasen über Grundsatz der Nationalitäten und freie Existenz der kleinen Staaten mit einem kurzen Hinweise auf allgemein bekannte Tatsachen auf ihren wahren Wert reduzieren soll oder nicht.

Jedenfalls hätten wir aber auszuführen, dass die Stellungnahme unserer Feinde auf einer Einstellung der dem Kriege vorangegangenen Tatsachen aufgebaut und mit ihr begründet werde, welche wir im Interesse der Wahrheit und der Verantwortlichkeit unser Aller vor Gott und der Weltgeschichte nicht unerwidert hinnehmen können.

Gleich nach Gründung des Deutschen Reiches war die dauernde Sicherung des europäischen Friedens der leitende Gedanke der auswärtigen Politik sowohl des Deutschen Reiches als Österreich-Ungarns. Dieser Gedanke hat das Dreikaiser-Bündnis inspiriert, aus welchem Russland infolge seiner aggressiven Tendenz im nahen Orient scheiden musste. Bald darauf fanden sich die beiden Grossmächte, welche nur im Wege eines europäischen Krieges zu verwirklichende aggressive Absichten hegten, sozusagen automatisch zusammen, um im russisch-französischen Bündnisse das Gegenstück zum Friedensbündnisse der konservativen Grossmächte zu bilden.

Das Gegenüberstehen dieser zwei Bündnisse bildete Jahrzehnte lang den Kernpunkt der europäischen Politik und sicherte trotz der in derselben liegenden Spannung der Lage den Frieden Europas. Dass hiebei die mitteleuropäischen Grossmächte die Hüter des Friedens waren und die gegenüberstehende Gruppe auf der Lauer war, um im geeigneten Momente zu den Waffen zu greifen, folgt nicht nur aus der Natur der Ziele, welche die beiden Mächtegruppen in das betreffende Bündnisverhältnis führten, sondern erhellt aus der Tatsache, dass der Weltfriede stets dann gesichert erschien, eine wenigstens relative Entspannung stets dann eintrat, wenn die Kräfte Frankreichs oder Russlands durch irgendeine Komplikation gebunden waren oder irgend ein anderer Umstand eintrat, infolgedessen der Zeitpunkt für einen russisch-französischen Angriff ungeeignet erschien und ein solcher Angriff vor der öffentlichen Meinung für aussichtslos gehalten wurde. Wären wir die Aggressiven gewesen, hätten wir irgendwelche

Ziele auf Kosten der anderen Mächtegruppe verfolgt, welche nur mit Gewalt zu verwirklichen waren, so hätten gerade solche Zeitpunkte die passende Gelegenheit für unseren Angriff geboten und es hätte die Welt die akute Kriegsgefahr gerade in ihnen erwartet.

Je mehr sich das Bevölkerungsverhältnis zwischen Frankreich und dem Deutschen Reiche zu Gunsten dieses Letzteren verschob, je stärker daher unsere Gruppe der französisch-russischen Entente gegenüber erschien, umso dauernder wurde die Entwölkung des politischen Horizontes. Mit dem Erbleichen der Hoffnungen auf einen erfolgreichen Angriffskrieg schien auch der französische Revanche-Gedanke abzuflauen. Russland suchte seine Balkanpolitik in Einklang mit derjenigen der Monarchie zu bringen, und es wäre eine dauernde Entspannung der Weltlage eingetreten, wenn der Frontwechsel in der englischen Politik keine Veränderung herbeigeführt hätte.

England, welches seinen dauernden Interessen und gesunden Traditionen gemäss lange Zeit hindurch eine konservative äussere Politik in Europa befolgte, schloss sich zwar nach althergebrachter Art keiner der Mächtegruppen an; im Grossen und Ganzen unterstützte es jedoch die konservative Politik der mitteleuropäischen Mächte. Erst als hierin ein Wandel eintrat, erst als die Absicht, die friedliche Entwicklung des Deutschen Reiches zu einer zweiten weltwirtschaftlichen Grossmacht zu verhindern, bei den Leitern der englischen Politik die Oberhand gewann, und England mit seiner auf die Einkreisung Deutschlands abzielenden Aktion einsetzte, trat wieder eine für den Frieden ungünstige Wendung in der Weltlage ein.

Ein dritter aggressiver Faktor erschien auf dem politischen Schachbrett. Sein Erscheinen erweckte die erblassten Hoffnungen auf die französische Revanche und die russische Balkanherrschaft. Naturgemäss mussten diese wieder aufleben, die drei Mächte mit aggressiver Tendenz zu einander konvergieren und ihrer auswärtigen Politik eine gemeinsame Orientierung geben mit immer drohender, ausgesprochener Spitze gegen das Friedensbündnis der Mittelmächte.

Von diesem Zeitpunkte an mehren sich die störenden Episoden, sind immer neue Komplikationen zu gewärtigen; von diesem Zeitpunkte an datiert der auf die Zertrümmerung der Monarchie abzielende grosserbische Wahn, welcher Serbien und Montenegro

zu einer stets frecher und ruchloser werdenden feindlichen Haltung gegenüber der Monarchie bewegt, welche diese kleinen Staaten nie eingenommen hätten, wenn sie die Versicherung russischer Hilfe nicht erhalten hätten.

Dem aus Belgrad gegen die Monarchie gerichteten verbrecherischen Anschläge gegenüber hat sich die Monarchie Jahre hindurch mit beispiellosem Langmuth verhalten und als uns endlich die ganz unerträglich gewordenen Zustände zu energischer Abwehr zwangen, fielen uns Russland und seine Verbündeten in die Arme und es entstand der Weltkrieg, weil es die Ententemächte nicht zulassen wollten, dass sich die Monarchie gegenüber den verbrecherischen Anschlägen des Nachbarlandes die notwendige Sicherheit verschaffe.

Wir waren es, die den Frieden Jahrzehnte hindurch aufrecht hielten und bis zum letzten Augenblicke *zu wahren suchten*. Um Eecht und Sicherheit zu verteidigen, haben *wir* zu den Waffen greifen müssen. Auch im Laufe der Ereignisse hat unser Krieg diesen *defensiven* Charakter nie verlassen; nicht *wir* haben die Zertrümmerung unserer Feinde gepredigt, die Zerstückelung ihrer Gebiete in Aussicht genommen. Wir bleiben nur konsequent zu unserer Vergangenheit und zur inneren Natur unserer Staatswesen, wenn wir kein solches Kriegsziel ausstecken, welches einem ehrenhaften, dauernden Frieden im Wege stünde.

Das wäre wohl das Gerippe einer Note, für welche ich die Gelegenheit für gegeben und den Moment für günstig halte. Ein jedes Wort, welches die kriegführenden Mächte jetzt über den Frieden sagen, wird sich in der ganzen Welt Gehör verschaffen. Es wäre auch für unsere Feinde nicht möglich, diese Note ihrer Öffentlichkeit vorzuenthalten, und ich hoffe, dass sie journalistisch gut verwertet und zum Ausgangspunkte weiterer Ausführungen dieses Themas in der neutralen Presse gemacht, einen weiteren Stein zum Aufbau des Friedens bringen würde.

Ich wollte Dir die Sache vor Deiner Berliner Heise etwas ausführlicher mitteilen, mit der Bitte, sie gründlich überlegen und mit den Leitern der deutschen Politik besprechen zu wollen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1812/e.

Gr. Czernin Ottokárnak.

Den 16. Janner 1917.

Lieber Freund!

Dein vorgestriges Zirkular an unsere Vertreter bei den Neutralen ergreift sehr richtigerweise die Initiative bezüglich der *Behandlung der Entente-Note* in der neutralen Presse. Nur glaube ich, dass wenigstens ein Teil unserer Vertreter eine weitgehendere Eichschnur über die Hauptlinien dieser Pressecampagne und über die Punkte zu erhalten hätte, auf welche das Hauptgewicht zu fallen hätte. Auch muss ich immer wieder betonen, wie ungemein wichtig solche Enunziationen wären, welche ihren Weg in die feindliche Presse finden müssen.

Andererseits» hätte parallel mit der Presseaktion die Arbeit bei den neutralen Regierungen ihren Gang zu nehmen. Ich kann nicht umhin auf meine alte und von Dir geteilte Wahrnehmung zurückzukommen: unser Ministerium des Äussern macht viel zu wenig, um unsere Vertreter im Auslande zu einer zielbewussten, intensiven, harmonischen Arbeit anzuhalten und bei derselben zu leiten. Liest man die heute schon veröffentlichte vertrauliche Korrespondenz früherer französischer und englischer Staatsmänner mit ihren auswärtigen Vertretern, so sieht man wie ganz anders ihre Diplomatie tätig ist und vom Zentrum an der Stange gehalten wird.

Dieser Unterschied in der Intensität der diplomatischen Feinarbeit erklärt so manche Erfolge der Entente auch in unseren Tagen; durch unsere mangelhafte Taktik verlieren wir die diplomatischen Gefechte meistens auch dann, wenn alle Vorteile der Lage auf unserer Seite wären. Wir machen viel zu wenig; die Deutschen oft unüberlegte, ungelenke Sprünge; wir müssen den Kürzeren ziehen, wenn es nicht gelingt, hierin eine Besserung herbeizuführen.

Hoffentlich wird Deine Gesundheit bald vollständig hergestellt und Du wirst die so notwendige Abhilfe, für welche ich bei Deinen Amtsvorgängern leider nie das richtige Verständnis fand, eintreten lassen können.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

AZ 1916. DECEMBER 30-1 KORONÁZÁS ELŐKÉSZÜLETEI.

1813/a.

A KIRÁLYNÉ Ő FELSÉGE TENNIVALÓI A KORONÁZÁSNÁL.
NÉHAI KÁLLAY BENJAMIN VOLT KÖZÖS PÉNZÜGYMINISZTER
LEÁNYÁNAK, KÁLLAY ERZSÉBETNEK MAGÁNLEVÉLBEN¹
TETT KÉRDÉSÉRE GR, TISZA ISTVÁN VÁLASZA.

1916 november 25.

Kedves Erzsi!

Intézkedtem, hogy az 1867-i koronázási ünnepélyeknek itt meglévő leírását mielőbb lemásolják s amint lehet el fogom azt küldeni. Ez a program természetesen változást fog szenvedni annak lovasmenettel egybekötött és szabad ég alatt lefolytatandó részeiben, amelyek azonban a királyné szerepét nem érintik, miután ő a koronázási templomból visszahajtat a palotába és csak a díszebéden vesz újból részt. Azt hiszem tehát, hogy a ceremóniáié-
nak ő reá vonatkozó része nem fog lényegesebb változást szenvedni.

A koronázás alkalmával nem kell a királynénak beszédet vagy szóbeli nyilatkozatot tennie; az 1867-i Pesti Naplóban utána nézve úgy látom, hogy általában csakis egyszer, az országgyűlés azon küldöttségének fogadása alkalmával került arra a sor, amely egyenesen a királynét kérte fel, hogy magát megkoronáztassa. Ezt a küldöttséget a királyi pár együtt fogadta, a választ azonban a királyné a következőkben adta meg:

«Örömmel teljesítem a nemzetnek Önök által nyilvánított kívánságát, amely saját forró óhajtással találkozik, s áldom az Isteni Gondviselést, hogy e magasztos percet megérem engedte.

Vigyék meg küldőiknek őszinte köszönetemet és szíves üdvözlö-
letemet».

Azon egyéb alkalmaknál, amidőn a királyi párnál tisztelgő küldöttségek fogadásánál a királyné is megjelent (0 Felségeik üdvözlése a koronázást megelőzőleg és a koronázási ajándék átadása), a választ mindkét Felség nevében a király adta meg.

Privát kérésére áttérve közlöm, hogy miután Ő Felségeiknek csak egy udvartartása van, ez udvartartás funkcionáriusai, legye-

¹ Az iratok közt található, de nagyobb terjedelménél és részleteinél fogva nem tartozik e kiadvány keretébe.

nek magyarok vagy osztrákok, a császári és királyi Felségek udvarához tartoznak. Ennélfogva arra kell kérnem, hogy vérsző szívvel bár, de Ő Felsége a császárné és királyné udvarhölgyének nevezze a pecséten magát.

Nagyon reményelem, hogy Hunyady Józsi¹ elfogadja a neki felajánlott állást. Legalább is az első időkre nem szabad ez elől félre állnia.

A viszontlátásig szívből üdvözli

öreg barátja *Tisza István.*

1813/b.

A NÁDORHELYETTESÍTÉS A KORONÁZÁSNÁL.

I. A kérdés eldöntésének előzményei.

1916. november 21-én éjjel, amikor a m. kir. kormány más okokból is rendes minisztertanácsot tartott, érkezett az értesítés a miniszterelnökséghez I. Ferenc József Ő Felsége elhunytáról.

A folytatólag tartott minisztertanácson az igazságügyminiszter felemlítette, hogy mivel a magyar közjog értelmében törvényt csak megkoronázott király szentesíthet és mivel a költségvetési törvény a következő évre még nem alkottatott meg, s így ex-lex elkerülése végett a megkoronázandó királynak a költségvetést december vége előtt szentesíteni kell: ezért a koronázásnak még december vége előtt meg kellene történnie. A minisztertanács osztotta ezt az álláspontot és megbízta a miniszterelnököt, hogy még azon az éjjelen Bécsbe utazva, IV. Károly király Ő Felsége előtt, a kormány *lemondásának* bejelentésével együtt, tegyen előterjesztést a koronázás időpontjának mielőbbi meghatározása iránt.

Azon az első kihallgatáson, amelyen a király a magyar kormányt újból kinevezte, Tisza István egyúttal felemlítette azt is, hogy a koronázás előkészületeivel kapcsolatosan gondoskodni kell a nádorhelyettesi tennivalók végzéséről. – T. I. ez alkalommal annak a véleményének adott az uralkodó előtt kifejezést, hogy habár a miniszterelnök állásánál fogva nem hivatalból helyettesítője a nádornak, mégis, a parlamentáris kormányzat természetéből kifolyólag, a koronázásnál a nemzet bizalmi féria gyanánt az volna hivatalba eljárni, aki az országgyűlési többség vezére. IV. Károly király ehhez az állásponthoz *minden fenntartás nélkül nyomban* hozzájárult és később ezt az elhatározását írásban is közölte a magyar miniszterelnökkel. (L. 1813/c.)

¹ Gróf Hunyady József, később IV. Károly király Ő Felsége főudvarmestere.

II. A kérdés tárgyalása és a döntés.

Daruváry Gézának, a kabinetiroda főnökének.

1916 november 26.

Tisztelt Barátom!

Légy szíves Ő Felségének jelteni, hogy a képviselőház elnöki helyiségeiben tegnap megtartott értekezleten pártkülönbség nélkül megegyező felfogás jutott érvényre az országgyűlésnek úgy a gyászszertartások körüli részvételére, mint a koronázással kapcsolatos teendőire nézve, azzal az egy kivétellel, hogy ellenzéki részről azt a kívánságot fejezték ki, miszerint a nádornak a koronázás körüli teendőivel ne az én személyem bízzék meg, hanem e tisztségre József főherceg, Ő császári és királyi Fensége választassék meg.

Ezzel a kívánsággal szemben tárgyi okokból állást kellett foglalnom. Mert igaz ugyan, hogy a miniszterelnök állásánál fogva nem hivatalbóli helyettese a nádornak, s ez utóbbit a koronázásnál csak az országgyűléstől nyert külön megbízás alapján helyettesítheti, ezzel a megbízatással azonban a miniszterelnöknek kell felruháztatnia, mert a parlamentáris kormányzat természetéből folyik, hogy ebben az ünnepélyes aktusban a nemzet bizalmi férfja gyanánt az van hivatva eljárni, aki az országgyűlés többsége bizalmának letéteményese. Ha nem alkalmas erre a megbízatásra, nem alkalmas a miniszterelnöki állás betöltésére sem.

Végtelenül sajnálom, hogy személyemmel kapcsolatos kérdést kever az ellenzék a koronázási ünnepélyek előkészítésébe. Egész közpályámon át magamat előtérbe csak abban az egy pár esetben állítottam, ahol veszettnek látszott pozíciót kellett elfoglalni. Hivatalos állás megszerzésére vagy megtartására, vagy éppen fénnel és pompával járó szereplésre soha nem törekedtem. Amíg azonban jelenlegi felelős állásomban vagyok, nem engedhetem az ország előtt elfoglalt pozíciómat csorbíttatni, mert kötelességmulasztás nélkül nem nézhetnék el olyan hátraszorítást, mely csökkentené a közügy szolgálatában való akcióképességemet.

Ezt az illetőknek nyíltan meg is mondtam s ettől az az átlátszó ravaszkodás, hogy József főherceg ő császári és királyi Fenségének nagyrabecsült és népszerű személyét próbálják ellenem kijátszani, nem tarthatott vissza. A Fenséges úrral volt alkalmam már ma beszélni. O kegyes lesz az illetőknek megüzenni, hogy magát minden kombinációból kihagyatni kéri.

Amidőn kötelességemnek tartom ezeket addig is, amíg személyesen tehetném, ő Felsége legmagasabb tudomására juttatni, egyúttal tekintettel a némely részről szintén hangoztatott vallásfelekezeti szempontokra, megemlítem, hogy a hercegprímás ma felkeresett és határozottan kijelentette, hogy vallási szempontból semmiféle nehézséget nem lát fennforogni. A nádornak a koronázási szertartásban semmiféle olyan teendője nincsen, amit protestáns el nem végezhetne, hiszen a XVII. században voltak is protestáns nádorai az országnak és csak a véletlen okozta, hogy ezek közül *egy* sem szerepelt koronázásnál.

Amidőn felkérnélek, hogy ezekről ő Felségének jelentést tenni szíveskedjél, igaz tisztelettel maradok őszinte híved

Tisza.

1813/c.

Ő FELSÉGE A KIRÁLY VÁLASZA.

TÁVIRAT.

Feladatott Wien XI/27 d. u. 26 40 p.
Érk. Budapest XI/27 d. u. 56. 40 p.

Seine Majestät haben Inhalt Briefes E. E. betreffend die Versehung der Agenden des Palatins bei der Krönung allergnädigst genehmigend zur Kenntnis genommen.¹

Se Majestät lassen ferner E. E. mitteilen, dass Seine Majestät die Durchführung der Vorbereitung zur Krönung vor Weihnachten kaum für möglich halten und demnach wünschen, dass für die Krönung der Zeitraum zwischen Weihnachten und Neujahr in Aussicht genommen werde. Seine Majestät werden E. E. Donnerstag oder Freitag oder Samstag empfangen; behalten sich aber die Bestimmungen des Zeitpunktes des Empfanges noch vor.

1813/d.

HÍRLAPI KÖZLÉSEK A BUDAPESTI TUDÓSÍTÓ (AKKOR FÉLVIVATALOS KÖNYOMATOS LAP) RÉSZÉRE.

1916 november 26-ról.

Illetékes helyről felkérettünk a következők közlésére: A képviselőház elnökségénél a tegnapi napon megtartott értekezlet résztvevői abban állapodtak meg, hogy az értekezletet

¹ A nádorhelyettes választását IV. Károly király ő Felsége hivatalosan 1916. dec. 28.-án adott királyi válaszában erősítette meg. (L. az 1813/gg számnál III. alatt.)

vezető alelnök úr által kiadott hivatalos kommunikén kívül nem adnak a sajtónak közleményeket.

Ennélfogva egyes budapesti lapok mai számában ilyen közlemények bizalmas beszélgetések során információkból összeállított s a kellő szabadságot nélkülöző kombinációk jellegével bírnak.

Így különösen egyik budapesti lapnak az az állítása, hogy csak az ellenzék áll azon az állásponton, miszerint a koronázás alkalmára a nádor helyettesét az országgyűlésnek kell megválasztania, s hogy a kormány nem hajlandó az ellenzék ez óhajtását teljesíteni, a valóságnak meg nem felel, miután abban a tekintetben, hogy a nádor helyettesét az országgyűlésnek kell megválasztania, nézeteltérés fel nem merült.

1916 november 28-ról.

Egyes lapok az országos munkapárti körben november 26-án este folyt beszélgetésnek általában tendenciózusan színezett leírását közlik, amelyben a többek közt a következő mondást is adják a miniszterelnök szájába: «Az ellenzék bármiképpen is okoskodik, akárhogy is komédiázik, én leszek a nádor helyettese a koronázáskor».

Amidőn általában figyelmeztetőnk az olvasóközönséget az egész közlemény tendenciózus voltára, melynél fogva az sem a tett nyilatkozatoknak, sem az egész jelenetnek hű leírásaként el nem fogadható, különösen hangsúlyozni kívánjuk, hogy a miniszterelnök *sem a fentidézett szavakat nem mondta, sem azokhoz hasonló kijelentést nem tett.*

1916 december 7-ről.

Már ismételve kénytelenek voltunk állást foglalni egyes lapoknak azon újból lábrakapó rossz szokásával szemben, hogy a munkapártban lefolyt bizalmas beszélgetésekre vonatkozó ellenőrizhetetlen híresztelések alapján ilyen beszélgetéseket konstruálnak s olyan nyilatkozatokat tulajdonítanak az egyes szereplőknek, amelyek egyáltalán nem nyújthatnák hű képét a valódi beszélgetéseknek és csak félrevezethetik az olvasóközönséget.

Az egyik budapesti lapnak ma reggeli száma újból ilyen pártközi beszélgetést próbál visszaadni, amely lényeges vonatkozásokban tér el a valóságtól. A miniszterelnök sok mindent *nem mondott* vagy *másképp mondott*, amit ebben az ő szájába adnak. A többek között Görögországra nézve csak annyit mondott, hogy Görögországgal semmi összeköttetésünk nincsen, kizárólag az entente sajtóirodáinak sürgönyeire vagyunk utalva, ezekből azonban úgy látszik, hogy az entente-nak a kis államok védelmében kifejtett tevékenysége ott is megtermi gyümölcsét.

Amidőn ismételve felkérjük az olvasóközönséget, hogy egyes lapoknak a pártközi beszélgetésekre vonatkozó közleményeit a nagyon is indokolt bizalmatlansággal fogadja, egyúttal nem hall-

gathatjuk el, hogy a pártkörök egyik rendeltetése az, hogy abban a párt tagjai fesztelen bizalmas eszmecsere-t folytathassanak s az ilyen bizalmas jellegű és hiteles szövegben meg nem kapható beszélgetéseknek nyilvánosságra hozatalára irányuló kísérletek egyfelől félrevezetik a közönséget, másfelől a magánjellegű beszélgetésekkel szemben kötelező diszkrécióba ütköznek.

1813/e.

IV. KÁROLY KIRÁLY Ő FELSÉGE SZEMÉLYES CÍMERÉNEK ÉS
EGYES UDVARI MÉLTÓSÁGOK CÍMERÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA.

*Temerini gróf Szécsen Miklós rendh. és megh. követnek, magyar
főudvarnagynak.*

1916 november 28.

Kedves barátom!

Az ügy állásának utána nézve értesítlek, hogy boldogult Felséges Urunk személyes címerét még július 30-án kelt resolútiójával jogerősen megállapította. Ezt tehát minden nehézség nélkül használatba lehet s nézetem szerint a koronázásnál *kell* is venni.

Hátra van az a kérdés, hogy minő címert használjanak az udvari méltóságok és hivatalok, a testőrségek és az udvari szállítók? A főudvarmesteri hivatalnak október végén hozzánk érkezett azon javaslatával szemben, hogy mindezek ő Felsége új személyes címerét használják, ma megy válasziratom, amelyben e javaslatot az udvari méltóságokra és hivatalokra (persze az udvarnagyi bíróság kivételével, amelynek címerét törvény szabályozza), valamint a testőrségnek a hadsereg kötelékébe tartozó, tehát közös jellegű részeire nézve elfogadom, míg a testőrség magyar részeire (magyar királyi testőrség és darabont testőrség) ő Felségének az 1915. október 10-i leiratában megállapított magyar személyes címerét: (a genealogikus címerrel fedett magyar államcím) hozom javaslatba.

Azt hiszem, ezen az alapon könnyen elintézhető az összes udvari méltóságok és intézmények címerének ügye úgy, hogy a koronázásnál az egész vonalon az új címerek jöjjenek használatba.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1813/f.

A VESZPRÉMI PÜSPÖK HATÁSKÖRE A KIRÁLYNÉ
KORONÁZÁSA KÖRÜL.*Báró Hornig Károly bíbornok, veszprémi megyés püspöknek.*

1916 november 30.

Főmagasságú bíbornok úr!

26-án kelt nagybecsű sorai kapcsán biztosítani kívánom Eminenciádat, hogy a veszprémi püspöknek a királyné koronázásával kapcsolatos történelmi szerepe nem került el figyelmemet és nincsen semmi kétségem, hogy abban a bizton remélt esetben, ha Eminenciád egészségi állapota e fárasztó tisztség tényleges gyakorlását megengedi,¹ azzal szemben semmi részről nem fog akadály felmerülni.

Fogadja Eminenciád igaz nagyrabecsülésem őszinte kifejezését.

Tisza,

1813/g.

Báró Hornig Károly bíbornok, püspöknek.

1916 december 12.

Főmagasságú bíbornok úr!

Fogadja kérem a veszprémi püspöknek a királyné koronázása körüli ténykedéséről szóló munka megküldéséért hálás köszönetemet.

Igaz nagyrabecsüléssel vagyok Eminenciád

őszinte híve *Tisza.*

1813/h.

HORVÁT-SZLAVON-D ALMÁTORSZÁGOK MEGHÍVÁSA.

Báró Skerlecz Ivánnak.

1916 december 3.

Nagyméltóságú Báró Bán Úr!

Ő Felségének Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmát országok királyává koronázása folyó hó 30-ára kitűzetvén, van szerencsém Nagyméltóságodat erről avval a tiszteletteljes felhívással értesíteni, hogy a koronázáson magyar zászlósúri minőségében

¹ Báró Hornig Károly bíbornok urat betegsége miatt a koronázásnál Várady L. Árpád kalocsai érsek helyettesítette.

részt venni s a Nagyméltóságodat megillető szerepben eljárni méltóztassék.

Egyúttal felkérem Nagyméltóságodat, hogy a koronázáson való részvételre a központi kormány nevében a Horvát-Szlavon-Dalmátország-i törvényhatóságokat is felhívni méltóztassék, tájékoztásul megjegyezve, hogy 1-1 törvényhatóságból a zászlóvivővel együtt (aki tehát szintén törvényhatósági bizottsági tag volna) 3 tag vehet részt a templomi szertartásban.

Miután pedig súlyt helyezünk reá, hogy a koronázásnál a magyar szent korona országainak népe, amennyire ezt a közlekedési viszonyok megengedik, az országok minden részéből megjelenhessék, úgy intézkedtünk, hogy minden járásból, illetőleg rendezett tanácsú városból két, törvényhatósági joggal bíró városból négy egyén számára a közönség között, de lehetőleg előnyös helyen helyet tartsunk fenn; miért is felkérem Nagy méltóságodat, hogy az iránt gondoskodni méltóztassék, miszerint Horvát-Szlavon-Dalmátországok népessége a koronázási ünnepélyen ugyanilyen módon és mérvben képviselve legyen.

Végül megjegyzem, hogy Horvát-Szlavon-Dalmátországok országgyűlése a közös országgyűlésre küldött tagjai által mint a koronázó országgyűlés integráns alkateleme vesz ugyan részt a koronázásban, de azért, amennyiben ez ünnepélyen megjelenni kívánnának ez országgyűlésnek a budapesti országgyűlésen tagsági joggal nem bíró tagjai is, igyekezni fogunk ezek számára megfelelő elhelyezésről gondoskodni. A rendelkezésre álló hely rendkívül korlátolt voltánál fogva a templomban fájdalom csak 10, legfeljebb 12 tag nyerhetne elhelyezést; a többiek részére pedig az eskütétel színhelyéül szolgáló téren a legjobb helyen fekvő tribünön tartanánk fenn helyeket.

Amidőn felhatalmaznám Nagyméltóságodat, hogy ezen tiszteletteljes felhívásom szövegét a szükséghez képest horvát nyelven méltóztassék további használat tárgyává tenni, egyúttal kérem, hogy értesítésével és netaláni kérdéseivel lehetőleg mielőbb hozzám fordulni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza.

1813/i

AZ OSZTRÁK KORMÁNY MEGHÍVÁSA.

Koerber Ernő osztrák miniszterelnöknek.

Den 3. Dezember 1916.

Euere Exzellenz!

Ich beehre mich Euerer Exzellenz mitzuteilen, dass die kgl. ung. Regierung ein grosses Gewicht darauf legen würde, die Mitglieder der k. k. österreichischen Regierung, sowie eine Abordnung beider Häuser des österreichischen Reichsrates bei der am 30. d. M. stattfindenden Krönung Ihrer Majestäten mit der heiligen ungarischen Krone begrüssen zu können.

Indem ich mir daher erlaube Euere Exzellenz zu dieser Feierlichkeit einzuladen, beehre ich mich Euere Exzellenz zu bitten, die gleiche Einladung an die Herrn k. k. österreichischen Minister, sowie an die Präsidenten beider Häuser des Reichsrates gelangen zu lassen.

Ich erlaube mir zugleich zu erwähnen, dass infolge des Umstandes, dass der in der Krönungskirche zu Verfügung stehende Eaum leider ein sehr beschränkter ist, in Vertretung des österreichischen Herrenhauses resp. Abgeordnetenhauses nur eine kleine Abordnung von circa 10-12 Personen den Feierlichkeiten in der Kirche beiwohnen könnte. Sollten jedoch die geehrten Mitglieder der beiden Häuser in grösserer Zahl den Festlichkeiten beiwohnen, so würde ihnen ein möglichst günstiger geschützter Eaum unter den Zuschauern der Festlichkeiten reserviert werden.

Ich wäre für eine baldige gefällige Benachrichtigung zu aufrichtigem Danke verbunden und stehe zu weiteren etwa erwünschten Aufschlüssen bereitwilligst zur Verfügung.

Genehmigen Euere Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichsten Hochachtung.

Tisza.

1813/j.

A KÖZÖS KORMÁNY MEGHÍVÁSA.

Báró Burián István külügyminiszternek.

1916 december 3.

Nagyméltóságú Báró Miniszter Úr!

Miután Ó Felsége magyar királlyá leendő koronáztatásának napját folyó hó 30-ára megállapította, van szerencsém Nagyméltó-

ságodat tisztelettel felkérni, hogy a koronázási ünnepélyen a közös kormány többi tagjaival együtt megjelenni s a külföldi hatalmaknak Ő császári és Apostoli királyi Felsege mellett akkreditált képviselőit misszióik személyzetével együtt a magyar kormány nevében meghívni méltóztatnék.

A koronázási templomban rendelkezésre álló hely szűk voltánál fogva, legnagyobb sajnálatomra előreláthatólag csak a nagykövet és követ uraknak, valamint nejeiknek fog lehetni a templomban helyet biztosítani; gondoskodnánk azonban róla, hogy a diplomáciai kar többi tagjai is, más, lehetőleg alkalmas helyen nyerjenek elhelyezést.

Hálás köszönetre kötelezne Nagyméltóságod, ha a résztvevők felől mielőbb tájékoztatni méltóztatnék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza.

1813/k.

A RÉGI BULGÁRIA ZÁSZLÓJÁNAK HASZNÁLATA
A KORONÁZÁSNAI.

B. Burián Istvánnak.

1916 december 3.

Nagyméltóságú Báró Miniszter Úr!

A küszöbön álló ünnepélyek keretében a történelmi tradícióhoz híven előkelő hely jut azon régi országok és tartományok zászlóinak, amelyek a magyar szent koronával az idők folyamán kapcsolatban állottak.

Ezek között van a régi Bulgária zászlója is. Abban a meggyőződésben vagyok ugyan, hogy ennek a tisztán történelmi jellegű zászlónak az ősi szokáshoz képest való alkalmazása semmi tekintetben nem érintheti a velünk szövetséges Bulgária jogos függetlenségi érzetét, sőt inkább azon régi szoros baráti viszony emlékéül volna tekinthető, amely a bolgár népet a magyar nemzethez fűzte, mindazonáltal a bolgár állam illetékes tényezőinek s ezek között elsősorban Ferdinánd király Ő Felsegének felfogását és kívánságát tartanám irányadónak abban a tekintetben, hogy ez a zászló a jelen koronázás alkalmával is használatban maradjon-e vagy sem?

Van szerencsém tehát Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni,

hogy e kérdésben az illetékes tényezőkkel bizalmas érintkezésbe lépni s az eredmény felől idejekorán tájékoztatni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését*.

Tisza.

1813/l.

Gróf Zichy Gézának, a Főrendiház tagjának, Tetétlen.

1916 december 8.

Kedves barátom!

Szíves soraidat nagyon köszönöm. Tudom, hogy a legjobb baráti indulat sugallta őket. A koronázás elhalasztása azonban közjogi okokból lehetetlen, s a *közérdek* sérelme nélkül nem mondhatnék le arról sem, hogy a nádor helyettesítésével én bízzam meg. Még normális időkben is rossz szolgálatot tesz a magyar nemzetnek az, aki kifelé gyengíti a miniszterelnök pozícióját. A mai időkben pedig egyenesen a legéletbevágóbb érdekeink szenvednének alatta. Ez a felfogás irányítaná eljárásomat, bárki állana a *parlamentáris* magyar kormány élén. Ehhez kell alkalmazkodnom a jelen esetben is.

Unokádra gondoltam már, igazán megérdemli a szép kitüntetést.¹

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1813/m.

A KIRÁLYI CÍM KÉRDÉSE.
CHIFFRE-TÁVIRAT A KABINETIRODÁNAK.

1916 december 13.

Ich bitte Seiner Majestät zu melden:

Von Baron Burián über das Ergebnis seiner Audienz in der Titelfrage in Kenntnis gesetzt beehre ich mich alleruntertänigst zu erklären, dass ich mich dem allergnädigsten Beschlüsse, dass die Formel «König von Ungarn dieses Namens der Vierte» zu behalten sei, fügen werde, sowie ich es in meinem Telegramme von heute früh bereits zu erklären die Ehre hatte. Selbstredend ist unter solchen Umständen die erbetene Ermächtigung umso notwendiger. Der Umstand, dass *die ungarische Königswürde* eine

¹ Aranysarkantyús vitézzé avatattott.

von der österreichischen Kaiserwürde *gesonderte* und *mit derselben paritätische* Stellung einnimmt, ist eine über jeden Zweifel stehende Tatsache, welche auch in dem paritätischen Erscheinen der beiden Kronen im Allerhöchsten Wappen zum Vorscheine tritt. Ich muss jedoch in der Lage sein, dies im Namen Eurer Majestät erklären zu können, denn nur so kann ich dahingehenden Angriffen begegnen, dass dieser grundlegende Satz des ungarischen Staatsrechtes durch die verschiedenartige Anwendung der Zahlen I. und IV. im Titel Eurer Majestät verdunkelt wird. Ich beehre mich daher meine diesbezügliche alleruntertänigste Bitte wiederholt vorzulegen.

Der kleine Titel Eurer Majestät kann zu meinem grössten Bedauern im Inauguraldiplom nicht zur Anwendung gelangen, da dasselbe auch für Kroatien auszugeben ist, und das Weglassen der Nebenländer daselbst mit Recht beanstandet werden würde; \ das Hineinnehmen dieser Länder in den kleinen Titel aber wieder vom ungarischen Standpunkte nicht zulässig ist. Es bleibt daher nichts anderes übrig, als den grossen Titel zu gebrauchen, sowie es bisher üblich war, mit dem Bemerkten, dass die Bereinigung einiger schwebender Details infolge der österreichischen Ministerkrise nicht rechtzeitig erfolgen konnte.

Tisza.

1813/n.

CHIFFRE-TÁVIRAT A KABINETIRODÁNAK.

1916. december 13.

Azonnal.

Ich bitte Seiner Majestät zu melden:

Die Eegnicolardeputation hat gestern das Inauguraldiplom im Sinne meines alleruntertänigsten mündlichen Vortrages festgesetzt und ihre nächste Sitzung auf Freitag früh anberaumt, um den Allerhöchsten Titel in das Diplom einfügen und dem Plenum Bericht erstatten zu können. Eine weitere Verschiebung würde die Zeiteinteilung des Reichstages erschweren, weshalb ich mich mit der Bitte an Baron Burián gewendet habe, den diesbezüglichen Allerhöchsten Entschluss bis morgen abends erbitten zu wollen.

Im Anschluss hieran sehe ich mich verpflichtet zu melden, dass die Bezeichnung des ungarischen Königstitels Eurer Majestät:

«Apostolischer König von Ungarn, *dieses Namens der Vierte*» seitens der Opposition ziemlich scharf angegriffen wurde und dass eine Änderung, durch welche der Umstand, dass Euere Majestät als König von Ungarn «Karl der Vierte» zu sein geruhen, ausdrücklicher hervortreten würde, den allerbesten Eindruck im Lande machen würde.

Ich gestatte mir daher es der Allerhöchsten Erwägung Euerer Majestät zu unterbreiten, ob an der betreffenden Stelle des Titels statt der jetzigen Redewendung nicht gesagt werden könnte: «Karl der Vierte als Apostolischer König von Ungarn» (im mittleren und grossen Titel: «von Ungarn und Kroatien, Slavonien und Dalmatien»).

Ich habe der bereits in Anwendung gebrachten Formel zugestimmt, bin auch bereit dieselbe allen Kritiken gegenüber zu vertreten und würde mit keiner Bitte um Änderung an Euere Majestät herantreten. Es ist aber meine Pflicht zu erklären, dass die spontane Annahme der meiner Ansicht nach vollkommen einwandfreien Änderung seitens Euerer Majestät den allerbesten Eindruck auf die öffentliche Meinung ausüben und die sich in so erfreulicher Weise entwickelnde Stimmung der Allerhöchsten Person Euerer Majestät gegenüber steigern würde.

Einer jeden solchen Bemerkung gegenüber, als würde in dem festgesetzten Titel der ungarische Königstitel zurückgesetzt und dem Kaisertitel untergeordnet erscheinen, beabsichtige ich zu erklären, dass Euere Majestät die Selbstständigkeit der ungarischen Königswürde von der österreichischen Kaiserwürde und ihre paritätische Stellung zu derselben anzuerkennen geruhen, und bitte um die Allernädigste Ermächtigung dies im Namen Euerer Majestät tun zu dürfen.

Tisza.

1813/a.

A KIRÁLYI PÁRT A TEMPLOMBA VONULÁSKOR A MAGYAR
ZÁSZLÓS URAK KÍSÉRIK.

Alfred Fürst von Montenuovo, erster Obersthofmeister.

Den 14. Dezember 1916.

Lieber Freund!

Es ist mir äusserst unangenehm auf eine Frage zurückzukommen, welche auch ich für bereinigt gehalten hatte. Diese Art von

Wiederkaufen ist überhaupt nicht meine Gewohnheit. Ich bin jedoch gezwungen dies zu tun in der Überzeugung, dass ich mich einer Pflichtverletzung schuldig machen würde, falls ich dies unterlassen möchte.

Bei unserer letzten Besprechung hatte ich geglaubt, dass die Anordnung der Fahrt Ihrer Majestäten aus der Burg in die Kirche eine bereits geregelte Angelegenheit war, so dass ich mich ohne viel darüber nachzudenken dem gemachten Vorschlage angeschlossen habe. Nun stellt es sich heraus, dass ein gewisses Missverständnis vorlag. Andererseits hat mich eine reifliche Überlegung davon überzeugt, dass der vorgeschlagene Vorgang zu wenigstens teilweise berechtigten Kritiken Anlass geben und infolgedessen störend auf die Stimmung wirken würde. Nun glaube ich aber, daas wir diesem Gesichtspunkte alles andere unterordnen sollten, da es doch in erster Reihe darauf ankommt Alles, was mehr oder weniger als ein Akt Seiner Majestät bei der Krönung erscheint, in einer Weise zu machen, welche auf allgemeine Billigung rechnen kann.

Ich bin nämlich der Überzeugung, dass die Fahrt der Majestäten zur Kirche, obwohl dieselben durch die notwendig gewordene Abkürzung des ganzen Programmes eine wesentliche Vereinfachung erfahren hat, dennoch einen integrierenden Bestandteil des Krönungsaktes bildet, folglich zu denjenigen Feierlichkeiten staatsrechtlicher Natur gehört, bei welchen Seine Majestät im Sinne des Rescriptes vom Jahre 1893 von den ungarischen Bannerherren zu begleiten ist.

Ich habe demzufolge die Frage heute mit Szécsen ^x wieder durchgesprochen und ihn gebeten, eine dahingehende Modifizierung des Planes in meinem Namen anzuregen, dass schon in diesem Stadium der Festlichkeiten nicht die Hofwürdenträger, sondern die Bannerherren als Begleiter Seiner Majestät erscheinen sollen. Szécsen wird Dir die diesbezüglichen ausführlichen Vorschläge unterbreiten, ich wollte nur nicht versäumen auch direkt Dir mitzuteilen, dass ich sehr gegen meine Gewohnheiten, höchst ungerne mit diesem Änderungsvorschlage hervortrete und dies nur unter dem Drucke der Überzeugung tue, dass ich durch Unterlassung dieses Schrittes meine Pflichten verletzen würde. Ich weiss, dass auch Dich der Gesichtspunkt leitet, die Krönungsfeierlich-

¹ Gr. Széchen Miklós.

keiten in einer in jeder Hinsicht einwandfreien Weise zu organisieren; hoffe daher bestimmt, dass Du meinen Schritt verstehen und billigen werdest.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1813/p.

A ZÁSZLÓSURAK RÉSZVÉTELE, ILLETŐLEG HELYETTESÍTÉSE.

Herceg Festetics Tasziló, magyar főudvarmesternek, a Főrendiház tagjának.

1916 december 9.

Igen tisztelt barátom!

A Budapesten lévő zászlósúrok körében megtartott értekezleten az a felfogás került túlsúlyra, hogy a főlovászmestert valamelyik zászlósúr helyettesítse. Ennek folytán Pálffy hercegre vonatkozó kombinációm elesik s elsősorban Hozzád kell azzal a kérdéssel fordulni, vajjon a *főlovászmesteri* teendők elvégzésére vállalkozol-e?

Egyúttal megjegyzem, hogy abban történt megállapodás, miszerint Ő Felsége az eskü letétele után lóra ül s *a zászlósúrok által is kísérve* a Szentháromság-térről lóháton vonul a Szent György-térre s onnan a hagyományos négy vágás elvégzése után a királyi palotába. Ő Felségét azonban arra szándékozom felkérni, méltóztassék megengedni, hogy azok a zászlósúrok, akik a decemberi bizonytalan időjárási viszonyok között a lovaglásbani részvételre nem vállalkozhatnak, szerepük ezen részére vonatkozólag helyettes kinevezését kérhessék.

Ennélfogva az iránt is mielőbb kérem szíves nyilatkozatot, vajjon akár a főudvarmesteri, akár a főlovászmesteri szerepkörben résztveszel-e Ő Felsége lovaskíséretében vagy helyettes megjelölését kívánod? Természetes, hogy a többi zászlósúri funkciókat ebben az esetben is személyesen fognád elvégezni.

Mielőbbi szíves értesítéset kérve, igaz nagyrabecsüléssel vagyok

tisztelő híved *Tisza*.

1813/q.

Gróf Festetics Pálnak, a Főrendiház tagjának.

1916 december 14.

Kedves barátom!

8-án kelt szíves soraidból örömmel veszem tudomásul, hogy a koronázási ünnepélyen résztveszel s a lovaglást kivéve fungálni fogsz. Már bírom Ő Felsége elvi beleegyezését, hogy azon zászlós-urak részére, akik megjelennek a koronázáson, de lóra nem ülhetnek, olyan helyettesítés történjék, amely csakis a lovon teljesítendő szolgálatra terjed ki.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1813/r.

Gróf Andrássy Sándor b. t. t.-nak, a Főrendiház tagjának.

1916 december 14.

Tisztelt barátom!

Széchenyi Bertalannal¹ folytatott megbeszélésedből örömmel vettem tudomásul, hogy hajlandó vagy valamelyik, a lovaglásban egészségi állapota által akadályozott koronaőrnek lóháton teljesítendő szerepét átvenni, illetőleg őt ebben helyettesíteni. Ilyen értelemben fogok tehát ő Felségéhez előterjesztést tenni s annak idején közölni fogom végleges beosztásodat.

Igaz tisztelettel vagyok

kész híved *Tisza*.

1813/s.

Herceg Pálffy Miklósnak.

1916 december 17.

Kedves barátom!

Gr. Keglevich Gábor 70 éves fővel viszi Szerbia zászlaját a koronázásnál. A mostani viszonyok között azonban efféle ünnepélyek céljaira kipróbált, feltétlenül biztos lovat lehetetlen szerezni. Nagy hálára köteleznél tehát, ha tudnál számára az udvari Marstallból egy teljesen megbízható lovat adni.

Légy szíves kérlek, ha lehet, még holnap telefonon megüzenni, teljesít-e kérésemet?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.¹ Gr. Sz. B. a főrendiház alelnöke.

1813/sz.

ARANYSARKANTYÚS VITÉZ-JELÖLTEK JEGYZÉKÉNEK
MEGKÜLDÉSE.

Herceg Lobkowitz Zdenkónak.

Den 17. Dezember 1916.

Lieber Freund!

Da ich nicht vor Donnerstag nach Wien kommen kann, sende ich beiliegend¹ einen schriftlichen, vertraulichen alleruntertänigsten Vortrag an Seine Majestät, bezüglich der Eitter des Goldenen Spornes und bitte Dich denselben vorlegen und mich von der Allerhöchsten Entscheidung baldigst verständigen zu wollen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza.*

1813/t.

ZÁSZLÓSURAK ÉS A KÉT KORONAŐR RÉSZVÉTELE
A KORONÁZÁSNÁL.

1916 december 19.

Herceg Festetics Taszilónak Keszthely.

Zászlósúri helyettesítések dolgát főrendiház szerdai ülése után óhajtom megbeszélni. Amennyiben ez ülésre nem jönnél fel, szíves távirati értesítéset kérem, hogy főudvarmesteri szerepkörödet tartod-e meg, vagy a tárnokmester helyettesítésére vállalkozol? Természetesen a lovaglásnál mind a két esetben helyettesíteni fogunk.

Tisza István.

1813/w.

Több zászlósúrnak.

A zászlósúri teendőkkel kapcsolatos helyettesítések tárgyában most már sürgősen kell Ö Felségének előterjesztést tennem, miért is e kérdést a Budapesten lévő zászlósúrrakkal s a kiszemelt helyettesekkel a főrendiház szerdai ülése után a főrendiház értekezleti termében megbeszélni szeretném. Tisztelettel kérek (*Széchenyi Gyula sürgönyébe*: amennyiben egészséged engedi), hogy szerdán délután 6 óra tájban a főrendiházban megjelenni és az értekezleten résztvenni méltóztassál.

Tisza István.

¹ A melléklet nem volt az iratok közt.

1813/ü.

*Gróf Széchényi Béla koronaőr 6 exc.-nák.
Gróf Ambrózy Gyula koronaőr 8 mélt.-nak.*

1916 december 28.

Igen tisztelt barátom!

Ő Felsőgeiknek budapesti tartózkodása idejére kiadott hivatalos programot mellékelve, arra kórlék, hogy december 28-án délután 3 órakor, december 29-én délután 2 órakor és december 30-án délelőtt 9 órakor és ugyanaznap a koronázási ebéd után a koronázási jelvényeknek a koronázó templomba leendő átvitele alkalmából a királyi várpalotában megjelenni és a téged illető koronaöri tisztséget betölteni méltóztassál.

Borzasztóan restellem, hogy egy expedicionális tévedés folytán csak most megy el ez az értesítés s akaratlan mulasztásomért szíves elnézésedet kérem.

Igaz tisztelettel vagyok

öszinte híved *Tisza.*

1813/z.

*Gróf Festetics Pálnak,
Gróf Széchényi Gyulának.*

1916 december 26.

Igen tisztelt barátom!

Az ő Felsőgeiknek budapesti tartózkodása idejére kiadott hivatalos programot mellékelve, arra kérélek, hogy holnap, december 27-én délután ½6-kor, valamint december 28-án délelőtt ½ 11 órakor a királyi várpalotában megjelenni és az ünnepélyes alkalomból téged illető zászlósúri tisztséget betölteni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok

öszinte híved *Tisza.*

*Gr. Akónyi Sándornak, gr. Bánffy Györgynek, gr. Csekonic
Endrének, hg. Esterházy Miklósnak, gr. Lónyay Albertnek.*

Igen tisztelt barátom!

Az ő Felsőgeiknek budapesti tartózkodása idejére kiadott hivatalos programot mellékelve, mint zászlós urat, arra kérélek, hogy holnap, december 27-én délután ½ 6-kor és 28-án d. e. ½11-kor a királyi várpalotában megjelenni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok

öszinte híved *Tisza.*

Hg. Festetics Taszilónak.

Igen tisztelt barátom!

Az Ő Felségeiknek budapesti tartózkodása idejére kiadott hivatalos programot mellékelve, arra kérek, hogy holnap, december 27-én d. u. $\frac{1}{2}$ 6-kor abból az alkalmából, hogy a koronázási hitlevél és eskü tervezete ő Felségeiknek átadatik és ő Felségeik felkéretnek arra, hogy magukat megkoronáztassák, valamint ezt követőleg, amidőn a királyné Ő Felsége felkéretik, hogy magát megkoronáztatni engedje, azután december 28-án d. e. ¹j[^].\-koic és december 29-én d. u. Vackor a királyi várpalotában megjelenni és a téged illető zászlósúri tisztséget betölteni szíveskedjél.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1813/bb.

AZ ÉRTÉKESEBB KORONÁZÁSI AJÁNDÉKOK A HÁBORÚ
MIATT ELMARADTAK.

Csernoch János hercegprímásnak.

1916 december 14.

Igen tisztelt barátom!

Ő Felsége helyeslőleg vette tudomásul a főpapi kar azon kérését, hogy a szokásos értékes koronázási ajándékok ezúttal elmaradjanak.

Amidőn ezt közölni szerencsém van, egyúttal igaz nagyra-becsüléssel maradok

őszinte híved *Tisza.*

1813/bb.

ELŐTERJESZTÉS AZ ARANYSARKANTYÚS VITÉZEK LOVAGGÁ
ÜTÉSE TÁRGYÁBAN.

Allergnädigster Herr!

Da ich mit Anbetracht der parlamentarischen Arbeiten voraussichtlich erst Donnerstag in der Lage sein kann zum alier-untertänigsten mündlichen Vortrage erscheinen zu können, andererseits die Sache einen so langen Aufschub nicht duldet, beehre ich mich eine zweite Liste von jungen Leuten alleruntertänigst zu unterbreiten, welche als Eitter des Goldenen Spornes in Betracht kommen können.

Es hat sich ein ausserordentliches Interesse für die Sache gezeigt und es wird diese Auszeichnung von unserer im Felde stehenden Jugend ausserordentlich hoch bewertet. Ich glaube daher im Sinne der Allerhöchsten Intentionen zu handeln, indem ich aus einer sehr grossen Zahl von Bewerbern diejenigen ausgesucht habe, die sich durch ihre Leistungen in diesem Kriege für diese Auszeichnung am meisten verdient gemacht haben und wäre für die allergnädigste Gewährung der genannten Auszeichnung für dieselben zu tiefstem Danke verpflichtet.

Mit dieser zweiten Serie betrachte ich die Liste * für geschlossen und werde diejenigen die sich etwa noch an mich wenden würden, aus diesem Grunde abweisen.

Budapest, den 17. Dezember 1916.

Stephan Gf. Tisza.

1813/cc.

GR. KÁROLYI GYULA ARANYSARKANTYÚS VITÉZ LESZ.

Báró Jósika Samunak, a Főrendiház elnökének.

1916 december 23.

Kedves barátom!

Utólag jövök reá egy mulasztásomra, amelynek reparálására szíves elnézésedet kérve, kell, hogy felkérjelek.

Azt hiszem, egyszer említettem volt, hogy Károlyi Gyula is aranysarkantyús vitéz lesz. De akkor, amidőn szívesek voltatok a főrendiház által kiküldendő főrendek megbízására vonatkozó tervezetet velem közölni, nekem is elkerülte ez a körülmény figyelmemet. Úgy gondolom, Károlyi Gyula tényleg nem segédkezhet az aranysarkantyúsak lovaggá ütésénél, azt hiszem azonban, hogy ezen a dolgon Te tudsz segíteni azáltal, hogy másvalakit bízol meg az ő helyettesítésével.

A történt baklövésért szíves elnézésedet kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ A jegyzék nem volt az iratok közt.

1813/dd.

A KISEBB KORONÁZÁSI AJÁNDÉKOK ÁTADÁSA.

*Beöthy Pálnak, a Képviselőház elnökének és báró Jósika Samunak,
a Főrendiház elnökének.*

1916 december 24.

Nagyméltóságú elnök úr!

Tekintettel arra, hogy a koronázási ajándékokat tartalmazó ezüst szekrények folyó hó 28-ára nem készülhetnek el, Ő Felsége hozzájárulni méltóztatott, hogy a koronázási ajándék ő Felségeiknek közvetlenül a koronázási ebéd után adassék át.

Erről van szerencsém Nagyméltóságodat szíves tudomásul s a megfelelő intézkedések megtétele végett értesíteni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza.

1813/ee.

A FŐPAPI KAR FOGADÁSA.

Csernoch János hercegprímásnak.

1916 december 25.

Mélyen tisztelt barátom!

Ő Felségével megbeszéltem a főpapi kar fogadásának kérdését s habár Ő Felsége is szíves-örömet helyt adott volna erre vonatkozó kérésednek, a végén is kénytelen volt akként határozni, hogy ez a tiszteletgés valamely későbbi alkalomra halasztassék.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy a többi bevett vallásfelekezetek, amelyek szintén már korábban jelentkeztek volt hódoló küldöttségüknek mielőbbi fogadtatását kérve, bizonyára érzékenyen vették volna, ha Ő Felségének jelenlegi itt tartózkodása alatt csakis a katolikus főpapság fogadtatott volna. Már pedig bizonyára Te is helyeselni fogod azt a nézetemet, hogy éppen ezen ünnepélyes alkalommal mindent kerülni kell, ami a felekezeti érzékenységet érinthette volna.

Igaz nagyrabecsüléssel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1813/ff.

A KIRÁLYI VÁLASZOK SZERKESZTÉSE.

Csernoch Jánosnak.

1916 december 25.

Mélyen tisztelt barátom!

Az Ő Felsége által a koronázással kapcsolatos különböző alkalomkor adandó válaszok szerkesztésével bízva meg, arra kérék, méltóztassál az általad elmondandó beszédek szövegét a megfelelő válaszok elkészítése céljából sürgősen rendelkezésemre bocsátani. Nagyon hálás volnék, ha ezeket még a mai napon megkaphatnám.

Igaz nagyrabecstüléssel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1813/gg.

KIRÁLYI VÁLASZOK A KORONÁZÁSI HITLEVÉL, A NÁDOR-
HELYETTES VÁLASZTÁSÁNAK MEGERŐSÍTÉSE ÉS A KORO-
NÁZÁSI AJÁNDÉK TÁRGYÁBAN.

Telefon-távirat. A kabinetirodának.

1916 december 26.

Igen sürgős!

Ő Felségének legkegyelmesebb elnézését kérem, hogy az idő rövidségénél fogva ezen az úton terjesztem elő a 27-én és 28-án adandó királyi válaszokra vonatkozó tervezeteket.

Tisza.

I.

A dec. 27-én a hercegprímás vezetése alatt tisztelgő küldöttségnek adandó válasz, amely Ő Felségét a koronázási hitlevél megerősítésére, valamint arra kéri fel, hogy magát megkoronáztatni s Ő Felségének a királynénak megkoronáztatását legkegyelmesebben megengedni méltóztassék.

«Megelégedéssel fogadjuk a koronázási hitlevél elkészítését. Arra vonatkozó elhatározásunkat már holnap ki fogjuk nyilvánítani.

Teljes szívünkben reméljük, hogy a koronázási hitlevél megerősítésével teljesíthetjük megkoronáztatásunk törvényes előfeltételét. A koronázás napjának kitűzése iránt haladéktalanul rendelkezni fogunk és örömmel engedünk az országgyűlés azon kérésének

is, hogy egyszersmind Felséges Hitvesünk magyar királynévá koronáztassék».

II.

Dec. 28-án az országgyűlés testületileg jelenik meg Ő Felsége előtt s a koronaőr esküjének kivétele után Ő Felsége az aláírt hitlevelet adja át az országgyűlésnek. Ez alkalommal teendő legkegyelmesebb nyilatkozat tervezete:

«Az országgyűlés által Elénk terjesztett koronázási hitlevelet kegyelmesen elfogadjuk s aláírásunkkal ellátva Hűségteknek becikkelyezés végett ezennel átadjuk».

III.

Dec. 28-án, a hitlevél átadását követőleg a hercegprímás megköszöni a megerősítés tényét s egyúttal legalázatosabban felkéri Ő Felségét a koronázás napjának kitűzésére, valamint a megválasztott nádorhelyettes megerősítésére. Az erre adandó válasz tervezete:

«Benső meglegedésünkre szolgál, hogy a fejedelem és nemzet alkotmányos jogait egyaránt biztosító hitlevél elkészültével hitlevelünket kiadhatjuk s azt törvényes ősi szokás szerinti ünnepélyes koronaztatásunk által biztosíthatjuk.

Felejtethetlen nagy és bölcs Elődünk, mélyen tisztelt és szeretett Dédnagybátyánk megkoronáztatása alkalmával e szavakkal fordult a nemzethez:

««Az nem lehet, hogy az, amit őszinte egyetértéssel a király és nemzet alkotott, állandó és üdvös ne legyen.»»

E királyi szavak igazságát immár közel félszázad üdvös tanulmányai igazolják s erős bennünk a hit, hogy az ő nyomdokain haladva sikerrel folytathatjuk király és nemzet egyetértő munkálkodását tovább.

Isten áldását kérjük erre a vállvetett munkára s amidőn meglegedéssel tudomásul vesszük és megerősítjük a nádorhelyettes választására vonatkozó intézkedésüket, koronaztatásunk napjául folyó hó 30-át tűzzük ki.»

A koronázási ajándékot átnyújtó küldöttséget Ő Felségeik együtt fogadják; válaszul a következő szöveg szolgálhatna:

Az országgyűlés két háza részéről megajánlott koronázási ajándékot mint igaz hódolatuk és őszinte ragaszkodásuk jelét

Magunk s ő Felsége a királyné nevében kedvesen fogadván, azt hazai célra kívánjuk fordítani, amire *nézve* szándékunkat Hűségtekkel annak idején tudatni fogjuk.

1813/hh

A BOLGÁR KIRÁLY LAKÁSA A KORONÁZÁS ALKALMÁVAL.

Ferdinánd bolgár királynak.

Den 25. Dezember 1916.

Euere Majestät!

Dem mir gegebenen gnädigsten Auftrage folgeleistend, habe ich wegen einer entsprechenden Wohnung in der Festung Umschau gehalten, vorerst ohne Euere Majestät zu nennen. Fürst Esterházy erklärte sich bereit, dem einstweilen nicht genannten hohen Gaste eine entsprechende Wohnung in seinem Palais zur Verfügung zu stellen und war dann hochofret, als er erfuhr, dass er die Ehre haben wird Euere Majestät zum Gaste zu haben. Sein Palais (Tárnok-utca 9) liegt in der unmittelbaren Nähe der Krönungskirche.

In der Hoffnung meine Mission ganz nach den höchsten Intentionen Eurer Majestät erledigt zu haben, bitte ich um weitere Weisungen bezüglich Zeitpunkt der Ankunft, Begleitung etc.

Gleichzeitig beehre ich mich zu melden, dass das ungarische Ackerbauministerium einige Equipagen aus den Staatsgestüten für die Krönungszeremonien zusammengestellt hat und beehrt sich eine derselben für die Zeit des Aufenthaltes in Budapest Eurer Majestät zur Verfügung zu stellen.

Ich bitte Euere Majestät den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht entgegennehmen zu wollen.

Stephan Gf. Tisza.

1814/a.

LEVÉLVÁLTÁS VON ZIMMERMANN NÉMET BÍROD. ÁLLAM-
TITKÁRRAL A KÜLÜGYMINISZTERIUM VEZETÉSÉNEK
ÁTVÉTELE ALKALMÁBÓL.

1916 november 24.

Euere Exzellenz!

Hochofret über die Nachricht, dass Euere Exzellenz die Leitung des auswärtigen Eessorts übernehmen, fühle ich das Bedürfnis

Euere Exzellenz mit vertrauensvoller Wärme auf diesem leitenden Posten zu begrüßen. Aus der angenehmen Erinnerung auf die leider wenig zahlreichen Gelegenheiten, die uns zu einer vertraulichen Aussprache bisher gegeben wurden, glaube ich zur Hoffnung berechtigt zu sein, dass wir mit dem gegenseitigen Vertrauen von Männern aneinander herantreten können, die sich als gesinnungstreue Diener derselben edlen Sache erkannt, verstanden und schätzen gelernt haben.

3/XII.

Nach einer 10 tägigen Unterbrechung setze ich meinen Brief fort, dort wo ich mit demselben aufhören musste, zum Beweise, dass ich sofort nach Erhalt der Nachricht von Ihrer Ernennung den Wunsch hatte, Euere Exzellenz auf das Wärmste zu begrüßen. Leider lebe ich in einer Hetze, welche jede ruhige Korrespondenz unmöglich macht.

Auch heute muss ich mich in grösster Eile auf das Wesentlichste beschränken.

Nichts liegt mir ferner, als mich in Eecriminationen zu ergehen, ich muss jedoch konstatieren, dass unsere gemeinsame Arbeit für die heiligsten gemeinsamen Ziele unserer Beider Vaterländer durch ein Intrigennetz gefährdet wurde, und dass es Not tut, dieses schöne Handwerk für die Zukunft unschädlich zu machen.

Mit vollem Vertrauen an den geraden Sinn und scharfen Blick Euerer Exzellenz bitte ich Sie, mir hierin behilflich sein zu wollen.

Als überzeugungstreue Kampfgenossen derselben edlen Sache können und sollen wir mit rückhaltsloser Offenheit miteinander reden; ich bin überzeugt, dass manche Klippe glücklich zu umsegeln sein wird, wenn wir uns in schwierigen Momenten mit vollem Vertrauen aneinander wenden und zur Ausschaltung von Beibungen und Missverständnissen zusammenwirken.

Mit aufrichtiger warmer Verehrung

Euerer Exzellenz ergebener *Tisza*.

1814/b.

*Von Zimmermann német birodalmi külügyi államtitkár válasza
T. I.-hoz.*

Berlin, d. 14. XII. 1916.

Euere Exzellenz

bitte ich, meinen aufrichtigsten Dank für Ihre gütigen Glückwünsche anlässlich meiner Ernennung zum Staatssekretär des Auswärtigen Amtes entgegennehmen zu wollen. In diesen ernsten Zeiten dazu berufen, die Politik meines Kaiserlichen Herrn tätig auszuführen, erblicke ich eine meiner vornehmsten, aber auch dankbarsten Aufgaben darin, die engen freundschaftlichen Beziehungen zwischen unseren verbündeten Völkern loyal zu pflegen. Von unschätzbarem Werte wird mir hierbei die von Euerer Exzellenz gütigst zugesicherte vertrauensvolle Mitwirkung sein.

Mit der Versicherung aufrichtigster Verehrung Euerer Exzellenz ganz ergebener

Zimmermann.

1815.

TÁVIRAT.

JÓZSEF FŐHERCEG ÚR Ő FENSÉGE ÜDVÖZLÉSE VEZÉREZREDESSÉ KINEVEZTETÉSEKOR.

1916 november 24.

József főherceg Ő csász. és Mr. Fensége vezérezredes.

Fogadja csász. és kir. Fenséged kegyesen előléptetése és *mindnyájunk szemefénye*, Erdély védelmének vezetésével való megbízatása alkalmából legbensőbb szerencsekívánataim őszinte kifejezését.

Tisza.

1816.

A KABINETIRODÁI FŐNÖK TÁJÉKOZTATÁSA
A LEGSÜRGŐSEBB TÖRVÉNYJAVASLATOKRÓL.

Daruváry Géának.

1916 november 24.

Tisztelt barátom!

Legutolsó audienciám alkalmával arra kértem volt Ő Felsőségét, hogy az országgyűlés által még a folyó évben letárgyalandó sürgős törvényjavaslatok benyújtására az előzetes engedélyt mielőbb megadni kegyeskedjék. Ilyenek gyanánt a költségvetési év hátra-

lévő részére, valamint a külfölddel való kereskedelmi viszonyok egy évvel további meghosszabbítására vonatkozó felhatalmazási javaslatokat említettem.

Ezek közül az előbbeni ma vagy holnap érkezik a kabinetirodába— Légy kegyes tehát azt lehetőleg mielőbb előterjeszteni s ő Felsége felhatalmazását kikérni.

A másik javaslat benyújtására, mint ma konstatáltam, még boldogemlékezetű legkegyelmesebb Urunk megadta volt az engedélyt. Ennekfolytán csak abban az esetben kellene azt újból felterjesztenünk, ha ő Felsége így parancsolná.

Ugyanez az eset áll fenn több horvát-szlavón autonóm törvényjavaslatra vonatkozólag. Kérlek légy szíves ő Felségének parancsát ezekre vonatkozólag is kikérni.

Végül megemlítem, hogy amint Ő Felsége előtt szóval jelezni szerencsém volt, tényleg arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a trónváltás alkalmából Horvát-Szlavonországok bánjának állásában való megerősítése is helyénvaló lenne, ennek azonban az 1868. évi XXX. te. 51. §-ának értelmében a magyar miniszterelnök előterjesztésére kell megtörténnie, miért is egy erre vonatkozó legalázatosabb hivatalos előterjesztést a holnapi postával lesz szerencsém felküldeni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1817.

DARUVÁR Y GÉZA B. T. T., KABINETIRODÁI FŐNÖK
LEMONDÁSA.

I. Ferenc József király Ő Felségének elhunytá után T. I. nyomban Bécsbe utazott és természetesen felajánlotta az akkori kormány lemondását, amelyet IV. Károly király nem fogadott el és hivatalosan is felszólította a kormányt az ügyek további vitelére. Az uralkodó változásával kapcsolatosan Daruváry Géza, aki 1912 óta kabinetirodai osztályfőnök és belső titkos tanácsos volt, 1916. november 21-én bejelentette állásáról való lemondását. T. I. megkísérelte Daruváryt ez elhatározásának megváltoztatására rábírní, és ez ügyben 1916. december 5-ről hivatalos előterjesztést is tett IV. Károly király Ő Felségéhez, minthogy I. Ferenc József Ő Felsége temetése alkalmával a magyar királyi kormány tagjai Bécsben tartózkodtak és Daruvárynak néhány magyar miniszter előtt tett nyilatkozatából erről a szándékáról tudomást szerzett.

A kísérlet nem sikerült; báró Töböréthei Nagy Géza kabineteti titkár neveztetett ki Daruváry utódául.

Erre a személyváltásra vonatkoznak az alábbi levelek és felterjesztés.

1817/a.

IV. Károly király Ő Felségének.

Allergnädigster Herr!

Infolge eines Zufalles erfahre ich, dass Herr v. Daruváry mit der Absicht umgeht, aus dem Dienste zu scheiden und vielleicht sein Gesuch um Pensionierung schon eingereicht hat.

Es soll ihn nebst seiner allerdings angegriffenen Gesundheit, zu dem Entschlusse, dies im jetzigen Momente zu tun, auch der Umstand bewogen haben, dass er bei den so gnädigen Auszeichnungen der Persönlichkeiten, welche in unmittelbarem Verkehre mit Seiner hochseeligen Majestät gewesen waren, gänzlich umgangen wurde und aus dieser Tatsache den Schluss ziehen zu müssen glaubt, dass sein Verbleiben *im* Dienste allerhöchsten Ortes nicht erwünscht erscheint.

Die Dringlichkeit der Sache und die wichtigen Interessen des Dienstes, welche sich an dass Verbleiben Herrn v. Daruváry's in seiner jetzigen Stellung knüpfen, machen es mir zur Pflicht, die allergnädigste Aufmerksamkeit Eurer Majestät unverzüglich auf diese Frage zu lenken und mit der alleruntertänigsten Bitte an Euere Majestät heranzutreten, diesen hochverdienten Mann in entsprechender Weise zum Verbleiben allergnädigst veranlassen zu wollen.

Bezüglich der Eangsklasse und der Personalverhältnisse in der Kabinetsskanzlei ist zwar Herr v. Daruváry dem Chef dieser Stelle unterordnet, er leitet jedoch die ungarische Abteilung derselben ganz unabhängig vom Vorstande und stand als Eeferent der ungarischen Angelegenheiten in unmittelbarem Kontakte mit Seiner Majestät.

Diese Organisation des Dienstes in der Kabinetsskanzlei wurde seit einem halben Jahrhundert konsequent befolgt, sodass der ungarische Sektionschef bezüglich seines Wirkungskreises und seiner Verantwortung eigentlich diejenige paritätische Stellung einnimmt, welche der staatsrechtlichen Struktur der Monarchie entspricht. Diese Bedeutung seines Postens ist sowohl in dem Umstände zum

Ausdruck gekommen, dass derselbe durch hervorragende Männer besetzt wurde, welche das volle Vertrauen seiner hochseligen Majestät genossen haben (es genügt auf Herrn v. Pápay hinzuweisen), als in den hohen Auszeichnungen, welche diese Herren im Laufe der Zeit erhielten.

Auch Herr v. Daruváry hat sich als dieses Vertrauenspostens vollkommen würdig erwiesen, und ich kann aus eigener Erfahrung sowohl von seiner eminenten Tüchtigkeit, als von dem hohen Grade von Vertrauen Zeugnis abgeben, den er bei seinem hochseeligen Allerhöchsten Herrn zu gemessen die Ehre hatte. Ich glaube behaupten zu können, dass er den hochanzuschlagenden Anforderung seines Amtes in jeder Hinsicht vollauf entspricht, und es würde mit den grössten Schwierigkeiten verbunden sein, einen halbwegs entsprechenden Ersatz für ihn zu finden.

Auf diese Momente gestützt beehre ich mich Euere Majestät alleruntertänigst zu bitten, die Ordnung dieser Angelegenheit allergnädigst in die Hand nehmen zu wollen. Ich bin überzeugt, dass ein paar gnädige Worte Euerer Majestät mit einem Appell an die Treue und das Pflichtgefühl dieses vortrefflichen Mannes ihn bewegen würden, sein Amt wenigstens so lange weiter zu führen, bis er einen vollkommen entsprechenden Nachfolger heranbilden könnte. Würden Euere Majestät die Gnade haben, ihm auch eine entsprechende Auszeichnung zu verleihen, so würde mich dies mit ehrfurchtsvoller Dankbarkeit erfüllen.

Budapest, den 5. Dezember 1916.

Stephan Gr. Tisza.

1817/6.

Daruváry Géza kabinetirodái főnök levele gróf Tisza Istvánhoz.

Bécs, 1916 december 4

Igen Tisztelt Barátom!

A tegnap kézhez vett soraidban irányomban megnyilvánuló jóakaratot nagyon köszönöm.

Végtelenül sajnálom azonban, hogy a tanácsodat nem vagyok képes elfogadni.

Az ügyet újra és újra megfontoltam és nem tudok más eredményre jutni, mint arra, hogy az irányomban történt sértő mellőzésre csak az állásomtól való megválással felelhetek.

Másrészt az egészségem és idegeim állapota olyannyira rossz, hogy a hivatalomban való ideiglenes megmaradásom is teljesen céltalan kísérlet volna, amellyel a közügynek nem használnék.

Ennek folytán nyugdíjazásom iránti kérvényemet ma benyújtottam.

Szívélyes üdvözzel és igaz tisztelettel

készséges híved *Daruváry Géza*.

1817/c.

Daruváry Gézának.

1916 december 5.

Kedves barátom!

Nagyon sajnálom, hogy nyugdíjazási kérvényedet beadta. Nem kétlem, hogy Ő Felsége fog marasztalni; abban az esetben ismételve kérlek, hogy elhatározásodhoz ne ragaszkodjál. Nem éreznék magamban bátorságot erre a kérésre, ha távozásod csak az én gondomat és bajomat szaporítaná. De a közszolgálat fontos érdekei teszik parancsoló kötelességgé a maradást, amint azt egyéniséged és állásod presztízsének csorbitása nélkül teheted.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza*.

1817/d.

Daruváry Géza levele Tisza Istvánhoz.

1916 december 9.

Igen Tisztelt Barátom!

Tegnap Budapestre intézett levelemben már közöltem, hogy nyugdíjazásom megtörtént. Ennek kiegészítésül kötelességemnek tartom Veled a következőket közölni.

Tanácsodat, hogy megmaradjak állásomban, ha Ő Felsége maraszt és ha egyéniségem és állásom presztízsének csorbitása nélkül maradhatok, – ha óhajtottam volna is – nem fogadhattam volna meg, miután annak előfeltétele nem állott be.

Nyugdíjazásom mellékkörülményei csak jobban kidomborították az indokokat, amelyek távozásra készítettek és igazolták, hogy elhatározásom állásomból távozni a helyzetnek megfelelő volt.

Holnap nem leszek Bécsben, azért teszem ezeket a közléseket írásban.

Szívélyes üdvözzel és igaz tisztelettel

kész híved *Daruváry*.

1817/e.

Daruváry Gézának.

1916 december 14.

Kedves Barátom!

A szolgálatból oly gyorsan való távozásodat igaz sajnálattal veszem tudomásul s annak a reményemnek adok kifejezést, hogy

találsz még alkalmat arra, hogy a közügy szolgálatába állítsd képességeidet. Biztosíthatlak róla, hogy én is kellemesen gondolhatok vissza együttes szolgálatunkra és bizton remélem, hogy a szolgálati kapocs megszűntével is megtartod részemre baráti jóindulatodat és bizalmadat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1818.

VETŐMAGSZÜKSÉGLET TÁRGYÁBAN LEVÉL.

Jeszenszky Bélának, Temesvár.

1916 november 29.

Nagyságos uram!

Vetőmagszükséglete tárgyában november 13-án hozzám intézett levele kapcsán értesítem, miszerint a kormány nincsen abban a helyzetben, hogy őszi vetőmaggabonát adhasson azoknak a földbirtokosoknak, akik termésük kelleténél nagyobb részének eladása folytán vetőmaghiányban szenvednek.

Bármennyire sajnáljuk is, ha ez az álláspont egyes méltánylást érdemlő esetben az illető földtulajdonosra súlyosan nehezedik, az a mindenkéfelett álló kötelesség, hogy a közellátást a mai nehéz viszonyok között is feltétlenül biztosítsuk, az elvi álláspontunk következetes keresztülvitelére kényszerít.

Tehetjük ezt annyival inkább, mert meggyőződünk róla, hogy azoknak legnagyobb része is, aki vetőmagot kért a kormánytól, más úton segíthetett a bajon s a folyó évben teljesített őszi vetések mennyisége nemcsak a tavalyi bevetett területnél, de az átlagos országos mennyiségnél is nagyobb.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgálója *Tisza*.

1819.

TISZA ISTVÁN EGYIK HADIKÖLCSÖNJEGYZÉSE.

Balthazar Dezső református püspöknek.

Bécs, 1916 december 1.

Főtiszteletű püspök úr!

Egyszer nagyon szívesen teljesítettem azt az óhajtását, hogy 10,000 K hadikölcsönt jegyezzek a Hajdúböszörményi Hitelbanknál is és örülök rajta, ha ezzel bizonyos hatást elértem. Úgy hiszem,

ez az erkölcsi hatás az egyszeri aláírás tényével már adva van és nincsenek is olyan heverő tőkém, amelyeknél fogva többízben jegyezhetnék az intézetnél. Ennek folytán ismételt óhajlásának sajnálatomra eleget nem tehetek.

Igaz tisztelettel vagyok Főtiszteletű Püspök Úr

őszinte híve *Tisza*

1820.

KÁRTÉRÍTÉS HADMŰVELETEK MIATT.

Sándor János belügyminiszternek.

Bécs, 1916 december 1.

Kedves barátom!

Sztojanovits Györgynek november 8-i magánleveleddel hozzám juttatott 53-ik számú jelentését köszönettel visszaküldve megjegyzem, hogy a német hadsereg által Dél-Németországban követett eljárást nem utánozhatjuk, miután saját hadseregünk által hadművelleti téren vagy annak közelében elkövetett rongálásokért sehol kártérítést nem fizettünk.

Természetesen ez a szabálytalan igénybevételekre és rekvirálásokra nem vonatkozhatik. Valóban nagyon jó volna, ha ezeket rövid eljárás útján eszközölnék s a megfelelő tóritmónyt kifizetnék. Jó volna tehát oda hatni, hogy Sztojanovits kezdeményezése ebben a vonatkozásban mielőbb teljesebbé menjen.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza.*

1821.

A CSEPELI MUNKÁSOK ÉLELMEZÉSE.

Sándor János belügyminiszternek.

1916. december 3.

Kedves barátom!

A csepeli élelmezési viszonyokra vonatkozólag még október 30-án hozzám intézett szíves soraidra megjegyzem, hogy a gyár munkásainak szétszórt s részben a gyártól távol levő elhelyezése folytán lehetetlen élelmezésüket magából a gyárból központilag kezelni. Ha nem akarjuk, hogy az egész élelmezési gondoskodás papirosra maradjon, vagy felesleges időtöltéssel és költséggel járjon a munkásokra vagy családtagjaikra nézve, okvetlenül olyan szervre kell az élelmeszer kiosztást ruházni, amely mindazokon a helyeken,

ahol a gyár munkásai laknak, ezeknek lehetőleg közelében decentralizált helyiségekkel rendelkezik, úgyhogy a munkások feleségei lakóhelyükhöz közel szerezhessék meg a részükre biztosított élelmiszert.

Ilyen szervezet gyanánt tudomásom szerint csakis az Általános Fogyasztási Szövetkezet jelentkezik, s az a körülmény, hogy e szövetkezet igénybevétele annak s az élén álló szocialista munkásoknak pozícióját erősíti, a mai komoly időkben nem tarthat vissza emez egyetlen hatékony eszköz igénybevételétől. Különben is, ha a gyár helyesen fogja fel a dolgot s a szövetkezettel érintkezésbe lépve, az általa beszerzett élelmiszereket a szövetkezet útján ugyan, de olyan módon juttatja munkásai rendelkezésére, hogy azok nem mint a szövetkezet tagjai, hanem mint a gyár munkásai kapják a kedvezményt s tudják, hogy azt a gyárnak köszönhetik, meg lehetőszen paralizálni lehet a fentemlített hátrányokat.

Hiszen célszerű szervezés mellett csak azok a munkások kapják meg ez árukat, akik igazolni tudják, hogy a gyárban dolgoznak és megkapják akár tagjai a szövetkezetnek, akár nem.

Arra kérek tehát, hogy a gyárral érintkezésbe lépve, az élelmezési kérdésnek ilyen megoldását méltóztassál előmozdítani.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1822.

T. I. FELSZÓLALÁSA ÁRDRÁGÍTÁSI VISSZAÉLÉSEKNEK
ENYHE BÜNTETÉSE ELLEN.

Sándor János belügyminiszternek.

Bécs, 1916 december 1.

Kedves barátom!

«Az Est» nagymennyiségű árdrágítási és hasonló feljelentéseket juttatott hozzám, amiket én a rendőrség főkapitányának adok tovább. Ez utóbbi a mellékelt összeállításban számol be egy nagy csoport ilyen feljelentés elintézéséről. A kimutatás a rendőrség eljárását részben véve kedvező színben tünteti fel. Nem hallgathatom el azonban azt a megjegyzésemet, hogy az elintézés rovatban aláhúzott pénzbüntetések meglepően kicsinynek látszanak. A mi hatóságaink még most sem jutottak annak világos tudatára, hogy olyan veszélyes nyereszkeséssel állanak szemben, amit csakis a várható haszonnal arányban álló pénzbüntetéssel lehet vissza-

riasztani, a várható hasznot pedig, ha *üzletszerű* tevékenységről van szó, nemcsak a bebizonyított egy konkrét esetről kell számba venni, hanem azt is, hogy üzletének terjedelmére tekintettel az illető hasonló üzelmek által minő hasznot szerezhet magának.

Így felvéve a dolgot, egy-egy budapesti fűszerkereskedőnek 50 K-val való megbüntetése valóban illusorius dolog.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1823.

TISZA ISTVÁN ÁLLÁSPONTJA A TŐLE KÉRT AJÁNLÁSOK
ESETÉBEN.

Gr. Mailáth József né úrnőnek.

Bécs, 1916 december 1.

Kedves grófné!

13-án kelt levele erdélyi utam s az azt nyomban követő gyászos esemény folytán csak most kerül kezembe. Teljességgel nem emlékszem, hogy ajánlottam-e valakit Nyírbogdányra, illetve Nagyszalánra? Ha tettem is, minden ilyen ajánlatnál hozzá szoktam tenni, hogy az illetőt csak azzal a feltétellel ajánlom, amennyiben olyan helybeli jelölt nincsen, akinek nyomós igényei vannak ez állásra.

Mindenesetre készséggel teszek meg protegáltja érdekében minden lehető, csak arra kérem, hogy az illetők a grófnéra hivatkozva írjanak nekem akkor, amikor valamely állomásra pályáznak.

A kilátásba helyezett viszontlátásig is igaz tisztelettel üdvözli

régi híve *Tisza*.

1824.

HARCTÉRI SZOLGÁLATRA JELENTKEZETT FIATAL TISZT
KÉRELME.

Beniczky Aladár nagybirtokosnak, Sajószöged.

Bécs, 1916 december 2.

Kedves barátom!

A leveledben említett ügyben nagyon szívesen igyekezni fogok óhajtasodnak teljesítését kieszközölni, miután azonban most a 33 évesnél fiatalabb tiszteket kizárólag csapatszolgálatra osztják be, a siker attól függ, hogy helyre állt-e fiad egészsége és karjának

használhatósága annyira, hogy őt frontszolgálatra alkalmasnak minősítsék. Ebben az esetben legnagyobb sajnálatomra semmi redményt sem fogok elérhetni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1825.

FIUME ÉLELMÉZÉSE JAVÁRA KÖZBELÉPÉS.

Koerber Ernő közös pénzügyminiszternek.

Den 3. Dezember 1915.

Euere Exzellenz!

Den Überbringer dieser Zeilen, Herrn Dr. Héliodor *Manestriotti* Sektionsrat beim Eiumaner Gubernium, welcher in Approvisio-nierungsfragen der Stadt Fiume und des kroatischen Lithorales bei Euerer Exzellenz vorsprechen wird, beehre ich mich dem gütigen Wohlwollen Euerer Exzellenz wärmstens anzuempfehlen.

Genehmigen Euere Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1826.

ZITA KIRÁLYNÉ Ő FELSÉGE FŐUDVARMESTERÉNEK ÉS
A PALOTAHÖLGYEKNEK KINEVEZÉSE.

Báró Roszner Ervin, Ő Felsége személye körüli miniszternek.

1916 december 6.

Kedves barátom!

Az Esterházy Sándorra vonatkozó hírednek nagyon örülök, őt tartom legalkalmasabbnak azok között, akik a királyné főudvar-mesteri állására kombinációba vétettek.

A fiatalasszonyok palotahölgyi kinevezése az én teljes hozzá-járulással történik. Csak helyeselhetem, ha a fiatal királyné mellett fiatal palotahölgyek is vannak s ebben pártpolitikai szem-pontok nem irányíthatnak.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1827.

AZ ALKOTMÁNYPÁRT NEM KÍVÁNT RÉSZTVENNI
A KÖZÉLELMEZÉSI TANÁCSBAN.¹

Gróf Andrássy Gyula levele Tisza Istvánhoz.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Vonatkozással Nagyméltóságodnak azon nagybecsű felszólítására, amelyben a Közélelmezési Tanácsban való képviseletre hívja fel az elnökletem alatt álló Országos Alkotmánypártot, van szerencsém tudatni, hogy Nagyméltóságod ezen felszólításának az Országos Alkotmány párt a következő indokok alapján eleget nem tehet.

A párt nem tartja a Közélelmezési Hivatal szervezetét megfelelőnek, minthogy az nem öleli fel az ország összes élelmezési ügyeinek teljhatalmú intézését, hanem annak hatásköréből ki vannak véve a katonaság ellátása és a közélelmezésnek oly más lényeges ágai, amelyek egységes vezetése nélkül jó élelmezési politika nem is képzelhető.

A Közélelmezési Hivatal nélkülozi továbbá a teljes önállóságot, mert az a kormány rendelkezéseit legfontosabb ügyekben előzetesen kikérni kénytelen és így a hivatal mellé állítandó tanács szervezete már ezen okból sem nyújt semmi biztosítékot arra nézve, hogy javaslatai tényleg keresztül is fognak vitetni.

Ily körülmények között, miután a kormány élelmezési politikáját teljes egészében – úgy idebent, valamint Ausztriával és Németországgal való vonatkozásban – is elhibázottnak tartja, nem kíván részese lenni azon súlyos felelősségnek, amely a kormányt elhibázott élelmezési politikájáért terheli.

Nagyméltóságodnak vagyok

Budapest, 1916. december 5-én

kiváló tisztelettel *gr. Andrássy Gyula.*

Gróf Tisza István válasza gróf Andrássy Gyula országgyűlési képviselőnek.

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Folyó hó 6-án kelt nagybecsű soraiból sajnálattal értesültem, hogy az Országos Alkotmánypárt a Közélelmezési Tanácsban nem kíván résztvenni. Sajnálom ezt, mert idevágó kérésem teljesítése által tudomást szerzett volna a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt álló párt az élelmezési ügy bizalmasabb részleteiről is, meg-

¹ E tanács szervezése iránt folytatott tárgyalásokat közölte az V. kötet 1714. szám alatt, a 365-369. lapokon.

kapta volna azokat a felvilágosításokat, melyek nélkül helyes véleményt aligha alkothatunk magunknak s az ügy helyes ellátásához fűződő közérdeket ellenőrzésével és tanácsaival szolgálhatta volna a nélkül, hogy osztoznia kellett volna a felelősségben.

Azt hiszem, csakis a kérdés bizalmasabb természetű részleteinek alapos megismerése után lett volna a párt abban a helyzetben, hogy ítéletet mondjon a kormány élelmezési politikája felett és nem kétlem, hogy az idevágó tények alapos ismerete mellett revízió alá vette volna erre vonatkozó elítélő bírálatát. Különösen áll ez a nagybecsű átirat azon kijelentésére, mellyel a kormány élelmezési politikáját Ausztriával és Németországgal való vonatkozásban is elhibázottnak nevezi. Mert hiszen el nem képzelhetem, hogy mire alapítja az Országos Alkotmánypárt ezt az ítéletet és annak minő tartalmat tulajdonít.

Meg vagyok róla győződve, hogy ez az elítélő állásfoglalás csakis tévedésen és a valódi tények nem kellő ismeretén alapulhat és mélyen sajnálom, hogy a párt állásfoglalása megfoszt e tévedés eloszlatásának lehetőségétől.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem kifejezését.

Tisza.

1828.

AZ ORSZ. NÖKÉPZŐ EGYESÜLET ELNÖKSÉGE
KIHALLGATÁST KÉRT.

Budnay Józsefné úrnőnek,¹ Váchartyán.

1916 december 6.

Méltóságos Asszonyom!

Ő Felsége a királyné ezúttal csak éppen a koronázás körüli pár napot tölti Budapesten, amely alkalommal előreláthatólag lehetetlen lesz reá nézve, a Nőképző Egyesület fogadása. Arra kérem tehát Méltóságodat, hogy az egyesület kérvényét írásban szíveskedjék hozzám eljuttatni, én nem fogok késni azt az egyesület tevékenységének megfelelő méltatása mellett terjeszteni Ő Felsége a királyné elé és nem kétlem, hogy az egyesület közhasznú működése az ő részéről is részesülni fog abban a kegyes jóindulatban és érdeklődésben, amelyet megérdemel.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságos Asszonyom

őszinte híve *Tisza.*

¹ Az Országos Nőképző Egyesület elnöke volt.

1829.

EMLÉKIRAT IV. KÁROLY KIRÁLY Ö FELSÉGÉHEZ
AZ ÉLELMEZÉSI KÉRDÉSBEN NÉMETORSZÁG ÉS
A MONARCHIA HADVEZETŐSÉGÉNEK ÉS KORMÁNYAINAK
ÉRINTKEZÉSE TÁRGYÁBAN.

Dem Allerhöchsten Auftrage entsprechend beehre ich mich meine kurz gefassten Bemerkungen auf ein vom Kommando der Südwestfront vorgelegtes Memorandum bezüglich der Ernährungsfrage alleruntertänigst zu unterbreiten.

Bei allem dankenswerten Interesse für die Ernährung der Bevölkerung gibt dieses Memorandum den klaren Beweis, wie grundverschieden die Frage für das Heer und für die Zivilbevölkerung ist und wie schwer es auch für die berufensten Persönlichkeiten ist, aus ihren bei der Verpflegung des Heeres gemachten Erfahrungen heraus sich ein richtiges Urteil über die Lösung der Volksernährung zu bilden.

Das Heer besteht aus geschlossenen, unter militärischer Disziplin stehenden, einheitlich verpflegten Menschenmassen, deren Nahrungsmittel von der Zivilverwaltung eingeliefert und in streng geregelter Weise einheitlich konsumiert werden. Es ist die Aufgabe der Begierungen die angeforderten Nahrungsmittelquantitäten zur Verfügung zu stellen. Der Transport derselben geschieht mit dem Eisenbahnnetze, über welches im Kriege die Heeresleitung verfügt. Die Verteilung erfolgt durch Zuweisung der entsprechenden Quantitäten an die Unterabteilungen, die den Massenkonsum genau nach den erhaltenen Vorschriften und Weisungen durchführen und über ihre Gebahrung Rechnung ablegen müssen.

Wie ganz anders liegt die Frage bei der Bevölkerung, wo die Ware beim Produzenten ergriffen und für den öffentlichen Konsum gesichert werden muss, der Transport mit all' den Schwierigkeiten zu kämpfen hat, die in einem langen Kriege, wie der jetzige, den Zivileisenbahnverkehr immer mehr belasten und der Konsum bei Millionen von Familien dezentralisiert, der Öffentlichkeit und der behördlichen Kontrolle entzogen stattfindet.

Von allem anderen abgesehen: der Umstand allein, dass die Heeresleitung nichts mit dem Selbstversorger zu tun hat, entrückt der unmittelbaren Wahrnehmung militärischer Organe die aller-schwierigste Seite der Frage. Mit dieser hat auch die seit vielen

Generationen so stramm erzogene deutsche Verwaltung zu kämpfen, aber die Schwierigkeiten, welche dieselbe in einen? Industrie-Staate aufweist, sind eine Kleinigkeit gegenüber denjenigen in Ungarn, wo rund $\frac{2}{3}$ der Bevölkerung zu den Selbstversorgern gehört.

Wir stehen rund 2% Millionen von Familien gegenüber, welche Nahrungsmittel erzeugen, oder diese als Arbeitslohn in reichlicheren Mengen als ihre Kopfquote erhalten. Bei vielen Hunderttausenden von Familien entstehen kleine Überschüsse und es heisst dieselben ergreifen und es verhindern zu können, dass diese Überschüsse zu einem reichlicheren Konsume der eigenen Familie verwendet oder mit eigenem Geflügel, Schweine usw. verfüttert werden.

Der ganze Komplex von Aufgaben ist im Vergleiche mit der militärischen Verpflegung von ganz heterogener Natur. Dort liegt der Schwerpunkt auf einer strammen Organisation der Bewegung grosser Gütermassen, der Zufuhr der richtigen Menge an die richtige Stelle und der genauen pünktlichen, sparsamen Gebahrung bei der Unterabteilung. Ein Betätigungsfeld, welches vor dem Chef des Ernährungswesens sozusagen offen liegt, bei dem klarer Verstand und energischer Wille genügt, um den ungestörten Gang der Maschine zu sichern.

Der einzige schwierige Punkt, wo man mit dem verständnisvollen, eifrigen Zugreifen vieler Untergebener zu rechnen hat, ist die Gebahrung bei der Unterabteilung. Aber auch diese ist unvergleichlich einfacher, als die Sicherung der genauen Sparsamkeit bei den Familien. Und doch hat dieser Dienstzweig sowohl bei Stäben als bei Unterabteilungen zu sehr vielen berechtigten Klagen wegen Verschwendung Anlass gegeben.

Es muss eben auch bei dem Heere mit dem Umstände gerechnet werden, dass die richtigen Intentionen der obersten Stellen nicht überall mit derselben Schärfe bis ins Leben durchdringen können.

Wie anders steht die Sache im Zivilleben! Die Ergreifung der Überschüsse beim Bauern und landwirtschaftlichen Arbeiter, die Hintanhaltung und Ahndung jeder unerlaubten Vorratsanhäufung seitens der Spekulation, die Verteilung an die konsumierenden Familien und die Kontrolle der einzelnen Haushalte stellt ein überreiches Gewebe von Funktionen, Aufgaben, Betätigungen dar,

bei welchen der ganze Verwaltungsapparat in Anspruch genommen wird, ein harmonisches Zusammenwirken der verschiedensten Organe notwendig erscheint, und die verständnisvolle, zweckmässige, richtige Durchführung seitens der Lokal- und Mittelbehörden mit ausschlaggebender Wichtigkeit in die Wagschale fällt. Es kann daher die Zentralstelle ihre Aufgabe nur dann gut erfüllen, wenn sie ein gut eingefügtes und eingeübtes Glied der Staatsmaschine darstellt, mit allen Verwaltungszweigen organisch verwachsen ist, Land und Leute, Gesetze und Verhältnisse genau kennt und übersieht, und in die Wulst von Detailagenden verständnisvoll, zweckmässig, fördernd eingreifen kann.

Von allem anderen abgesehen ist es daher ein Gebot der Zweckmässigkeit, dass die Ernährungsfrage in beiden Staaten der Monarchie von der betreffenden Regierung mit Einbeziehung aller einschlägigen Staatsorgane erledigt wird. Es kann die notwendige Vereinheitlichung und Vereinfachung des Vorgehens, die Sicherung einer konsequenten, energischen scharfen Tonart durch die Aufstellung eines Ernährungsamtes wohl gefördert werden; dieses Amt muss jedoch aus dem Regierungsorganismus genommen werden und mit demselben innig verwachsen bleiben, sonst würde es die Verwaltungsmaschine komplizieren und auf den Geschäftsgang hemmend und störend wirken.

Erst recht wäre dies der Fall, wenn ein einheitlicher Organismus für die ganze Monarchie aufgestellt und einer militärischen Leitung unterstellt würde. Nicht nur würde dann dieser einheitliche Organismus unzählige Reibungsflächen mit der Verwaltung beider Staaten aufweisen, es würde auch die Leitung in Hände gelegt werden, welche auch bei den grösstmöglichen persönlichen Eigenschaften die nötige Sachkenntnis, administrative Erfahrung und Kenntnis von Land und Leuten vermissen und die ganze Ernährungsfrage nach den grundverschiedenen Aufgaben und Gesichtspunkten der Heeresverpflegung beurteilen würden. Es ist meine absolute Überzeugung, dass ein solcher Organismus die Verhältnisse ganz wesentlich verschlimmern und das Durchhalten mit unseren spärlichen Mitteln bis zur nächsten Ernte unmöglich machen würde.

Es würde mich zuweit führen, wenn ich die gegen das Vorgehen der ungarischen Regierung in der Ernährungsfrage üblichen, so leicht hingeworfenen abfälligen Kritiken und Beschuldigungen

einzelnen vornehmen würde. Sie stammen ja meistens von Herren, die weder die grossen Schwierigkeiten der Frage kennen, noch die Tätigkeit der Regierung richtig beurteilen können. Die ungarische Regierung ist sich vollauf bewusst, dass sie sich einer äusserst schweren Situation und einer grossen undankbaren Aufgabe gegenüber befindet. Sie hat hiebei sowohl mit den objektiven Schwierigkeiten der leider sehr drückenden wirtschaftlichen Lage zu rechnen, als den Widerstand von vielen Millionen zu brechen. Sie hat sich jedoch mit vollem Eifer dieser Aufgabe gewidmet, setzt den Kampf mit den objektiven und subjektiven Hindernissen unentwegt fort und wird das wirtschaftliche Durchhalten bis zur neuen Ernte unter allen Umständen durchsetzen.

Freilich kann dies nur mit den grössten Entbehrungen, Leiden und Schäden für die Bevölkerung geschehen, falls keine Aushilfe aus dem Auslande erhalten werden kann. Diese Leiden und Entbehrungen müssen schon beginnen und haben auch begonnen; denn es wäre sträflicher Leichtsinn die vollen Rationen zu geben, bevor man sicher ist, dieselben bis August 1917 verteilen zu können und dadurch die Gefahr einer katastrophalen Hungersnot im Frühjahr heraufzubeschwören.

Es werden jetzt Mengen von Nahrungsmitteln verteilt, welche oft weit unter der normierten Kopfquote stehen, damit die Entbehrungen auf das ganze Wirtschaftsjahr verteilt und hiedurch für die Bevölkerung überhaupt erträglich gemacht werden. Erst wenn uns Aushilfe aus dem Auslande in genügender Menge fest zugesichert wird, kann man von diesem grausamen Mittel abstehen und etwas befriedigendere Verhältnisse für die Bevölkerung schaffen.

Sowohl vom wirtschaftlichen und gesundheitlichen, als vom moralischen und politischen Standpunkte wäre es dringend erwünscht, diese Zusicherung baldigst zu erhalten. Die Möglichkeit hiefür ist vorhanden. Deutschland ist weitaus besser mit Lebensmitteln versorgt, als die Monarchie und es ist Gottlob ein grosser Teil der fruchtbaren rumänischen Ebene durch unsere glorreichen Truppen schon erschlossen worden, sodass greifbare Vorräte in Rumänien zur Verfügung stehen.

Nichts wäre einfacher, als diese im Einvernehmen mit Deutschland für die beiden Staaten der Monarchie zu erhalten, wenn nicht der fatale Umstand im Wege stünde, dass sich sowohl militärische als österreichische Kreise der wahren Sachlage in Ungarn kon-

saquent verschliessen wollten, die unverdientesten Anschuldigungen gegen Ungarn vorbrachten und. den irrigen Glauben aufkommen Hessen, als wäre die Lebensmittelnot in Österreich dem schlechten Willen oder der Unbeholfenheit der ungarischen Regierung zuzuschreiben.

Jetzt heisst es diesen irrigen Glauben zu beseitigen und für die entsprechenden Faktoren der hiebei in Betracht kommenden drei Staaten eine klare gegenseitige Einsicht in die Verhältnisse und in die Administration derselben zu gewähren. Die kgl. ungarische Regierung ist gerne hiezu bereit, in der sicheren Hoffnung, dass die Missverständnisse und Anschuldigungen in dieser Weise zerstreut werden können. Die Sache wird jedoch längere Zeit in Anspruch nehmen und es muss unbedingt vor Abschluss dieser Aktion ein grösseres Quantum von rumänischem Getreide und Mais an Österreich und an Ungarn abgegeben werden.

In Anbetracht des Umstandes, dass die Organisation eines gemeinsamen Ernährungsamtes aus den obengeschilderten Gesichtspunkten unangebracht erscheint, wäre es müssig in die diesbezüglichen Details der Denkschrift einzugehen.

Ich erlaube mir nur meine abschliessende alleruntertänigste Stellungnahme dahin zu präzisieren, dass bezüglich der Ernährungsfrage ein stetiger, vertraulicher Kontakt zwischen den Heeresleitungen und Regierungen Deutschlands und der Monarchie derart zu organisieren wäre, dass sowohl die deutsche als die österreichische und die ungarische Regierung genaue Einsicht in die Lage und die Verwaltungstätigkeit der beiden anderen Staaten erhält, die Leitung und administrative Durchführung der Volksernährung jedoch von jeder Regierung im eigenen Wirkungskreise zu bewerkstelligen sein sollte.

Budapest, den 8. Dezember 1916.

Tisza.

1830.

MAGYAR ÉS OSZTRÁK HÍRLAPOK FORGALMA.

Koerber Ernőnek.

Den 8. Dezember 1916.

Euere Exzellenz!

In Beantwortung des hochgeschätzten Briefes vom 25. November beehre ich mich mitzuteilen, dass seitens der ungarischen

Presseorgane kein Schritt bei dem kgl. ung. Handelsminister unternommen wurde, um eine Verschiebung des von Eurer Exzellenz erwähnten neuen Regimes bezüglich des Zeitungs Verkehrs zu erwirken. Mit Rücksicht auf den Wunsch Eurer Exzellenz wäre jedoch Baron Harkányi geneigt, die Sache einer wohlwollenden Erwägung zu unterziehen, falls die k. k. österreichische Postdirektion mit einem solchen Vorschlage an das hiesige Handelsministerium, resp. die kgl. ung. Post- und Telegrafendirektion herantreten würde.

Ich beehre mich daher Euere Exzellenz zu bitten, gegebenenfalls eine solche Demarche der k. k. österreichischen Postdirektion veranlassen zu wollen.

Genehmigen Euere Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1831.

RÉSZVÉTELVÉL NÉHAI GRÓF STÜRGKH KÁROLY
OSZTRÁK MINISZTERELNÖK FIVÉRÉHEZ.

*An Heinrich Stürgkh.*¹

Den 9. Dezember 1916.

Hochgeborener Graf!

Ich weiss wirklich nicht, wie es dazu kam, dass ich Ihr hochgeschätztes Schreiben erst heute beantworte. Es wäre mir wirklich im höchsten Grade schmerzlich, wenn Euer Hochgeboren diesen Umstand einem Mangel an pietätvoller Wärme meiner Gefühle gegenüber dem Andenken ihres hochseeligen Bruders zuschreiben würden.

Ich bitte versichert zu sein, dass ich ihm in verantwortungsvoller schwerer Arbeit seelisch sehr nahe gekommen war und einen hochgeschätzten, innig geliebten Freund in ihm verloren habe.

Mit dem Ausdrücke vorzüglicher Hochachtung Euer Hochgeboren

ergebener *Tisza.*

¹ Gr. Stürgkh Károlyt Adler osztrák szocialista gyilkolta meg 1916 okt. 22-én. V. ö. V. kötet 1735. sz. levél.

1832.

BÁRÓ FÖRSTER GYULA ÜDVÖZLÉSE.

*Távirat báró Forster Gyula b. t. t.-nak, a Főrendiház tagjának,
Budapest.*

1916 december 20.

Engedd meg, hogy 70 éves születésed napja alkalmából leg-
őszintébb szerencsekívánataimat fejezzem ki. Tartson meg a
Mindenható családotod és a közügy javára még számos éven át s
adjon a jövőben is egészséget és erőt, hogy lankadatlanul folytat-
hasd közhasznú munkálkodásodat.

Tisza István.

1833/a.

KARIN MICHAELIS DÁN ÍRÓNŐ LEVELE ÉS AZ ARRA
KÜLDÖTT VÁLASZ.

Wien, VIII., Josefstädterstr. 68.

Den 10. Dezember 1916.

Hochverehrter und allerliebster Herr Graf!

Mit ein wenig klopfendem Herzen schreibe ich heute an Sie.
Das Buch ist schon in Dänemark erschienen und hat dort einen
vorzüglichen Eindruck gemacht. Es ist, sagt man, das einzige
Kriegsbuch, welches fest auf einer Seite steht ohne die andere zu
beschimpfen. Es wird schon ins holländische und englische über-
setzt. Hier in Wien soll es Ende Januar erscheinen.

Ich möchte so unendlich gern das Buch mit einigen Seiten
schliessen, in welchen ein Bild vom Grafen Tisza emporsteigt. Nun,
Sie wissen, das erste und einzige Mal ich hatte die Freude – eine
grosse Freude war es – mit Ihnen zu reden, sprachen wir nur
eigentlich von meinen kleinen Angelegenheiten.

Soll für Holland, England und hier das Bild auch mir von
eine gewisse Ähnlichkeit überzeugen, wenn ich Sie einmal reden
hören, mir etwas erzählen, es braucht garnicht politisches zu sein,
nur menschliches.

Ich stehe zur Verfügung Tag und Nacht, bin bereit, wenn Sie
es wünschen, nach Budapest zu fahren, – oder konnte Sie auch
hier – wo Sie ohnehin so häufig kommen, aufsuchen. Also ...

Der Verleger drängt mich, alles ist sonst gesetzt.

Ich fürchte, dass Sie lächeln wollen und sagen: Wozu von mir
schreiben, lassen Sie lieber das! Ja, aber *ich* hatte davon eine solche
Freude, dass auch hoffentlich etwas schönes für die Leser bleiben
würde.

Mit herzlichen Grössen

hochachtungsvoll *Karin Michaelis.*

1833/b.

Karin Michaelis úrnőnek.

Den 26. Dezember 1916.

Verehrte Gnädige Frau!

In Beantwortung Ihres lieben Briefes muss ich zu meinem lebhaften Bedauern mitteilen, dass ich nicht die physische Zeit finden kann, um Ihren Wunsch zu erfüllen. Hoffentlich ein anderesmal, wo ich mich nicht in einer so masslosen Weise schinden muss, wie während des Krieges.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Ihr ergebener *Tisza*.

1834.

BÁRÓ BURIÁN ISTVÁN, KORÁBBAN KÜLÜGYMINISZTER,
ELFOGADTA KÖZÖS PÉNZÜGYMINISZTERRÉ VALÓ
KINEVEZTETÉSÉT.

Báró Burián Istvánnak.

1916 december 23.

Kedves Barátom!

Nem állhatom meg, hogy elismerésemet, köszönetemet és örömemet ki ne fejezzem, amiért a közös pénzügyminiszteri állást elvállaltad. Hozzád méltó cselekedet volt, amivel csak nőttél barátaid és tisztelőid szemében.

Fontos hivatás vár reád, nagy szolgálatot tehetsz a közügynek, lényegesen csökkented az elkerülhetetlenné lett változás hátrányait és veszélyeit.

Tárgyi és egyéni szempontból egyaránt örömmel tölt el a gondolat, hogy vállvetett, együttes munkánk fonala meg nem szakad s kérem baráti jóindulatodat és bizalmadat a jövőre is.

Szívből üdvözöl igaz barátod

Tisza István.

1835.

A KÜLÜGYMINISZTER BIZALMAS LEVELE AZ ÚJ SZÓFIAI
KÖVET, GRÓF CZERNIN OTTÓ KINEVEZTÉSE TÁRGYÁBAN.¹Külgügyminisztérium.
Geheim.

1916 31/XII.

Lieber Freund!

Ich vergass Dir zu erzählen, dass der König von Bulgarien mir unter einem Schwall von Komplimenten an meine Wenigkeit den Wunsch ausgesprochen hat, dass mein Bruder Otto nach Sofia komme. Er kennt ihn von seiner Sofioter Zeit und scheint ihn zu schätzen; da er schon vor 2 Jahren als Gesandter nach Albanien kommen sollte, so ist vom Standpunkte seines. Banges weiter kein Anstand und S. M. ist einverstanden.

Die Schwierigkeit liegt darin, dass Széchenyi² schon dort, obwohl noch nicht akkreditiert ist; ich will ihn als Gesandten in den Haag schicken und nebenbei zum Geheimen Bat vorschlagen, so dass er sich nicht beschweren kann.

Falls im gegebenen Momente in Pest über meinen «Nepotismus» geschimpft würde, so lasse bitte *transpirieren*, dass es notwendig ist Jemanden in Bulgarien zu haben, der dem König genehm ist.

Die Änderung wird gleichzeitig mit vielen anderen publiziert werden.

In treuer Freundschaft

Dein alter *Czernin*.

Glückliches Neujahr der Gräfin und Dir.

1836/a.

TISZA ISTVÁN ÁLLÁSPONTJA WILSON ELNÖK
BÉKEFELTÉTELEI TÁRGYÁBAN.*Gr. Czernin Ottokár külügyminiszternek.*

Den 26. Dezember 1916.

Lieber Freund!

Ich sehe sehr gut die Klippen, welche die amerikanische Note in unseren Weg legt, und bin mit dem Trachten, eine zu grosse Einflussnahme Wilson's zu vermeiden, vollständig einverstanden.

¹ Gróf Tarnowski Ádám korábban a monarchia követe Bulgáriában, az Egyesült Államokban nagykövetté neveztetett ki. Az ő helyére kívánta a bulgár király gróf Czernin Ottót, a külügyminiszter fivérét.

² Gróf Széchenyi Dénes, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, aki később Hágába neveztetett ki.

Andererseits möchte ich glauben, dass eine intensive Arbeit bei den Neutralen wenigstens einen Teil derselben uns näherbringen und mit der Zeit eine Gesamtsituation schaffen könnte, bei welcher der moralische Druck der Neutralen viel mehr für, als gegen uns in die Wagschale fallen würde.

Es fühlen sich ja alle europäische Neutralen weitaus mehr durch England, als durch uns bedroht. Die Ereignisse in Griechenland, Rumänien etc., sowie die kommerzielle Tyrannei Englands muss Wind in unsere Segeln blasen und auch der Unterschied in unserer Stellungnahme *zum Friedensgedanken* gegenüber jener der Entente wird – wenn konsequent und geschickt weitergeführt – die Sympathien unserer Mächtegruppe zuwenden.

Von diesem Gesichtspunkte sehe ich die Hauptgefahr darin, dass unsere notwendigerweise vorsichtige Stellungnahme in Bezug auf die Mitteilung der Kriegsziele den Glauben aufkommen lassen könnte, als würden auch wir nur aus taktischen Eücksichten mit dem Friedensgedanken spielen, ohne den Frieden im Ernste anstreben zu wollen.

Wir müssten daher unsere bei den Neutralen akkreditierten Vertreter (wobei auf Spanien, Schweden und Holland das grösste Gewicht fiele) mit den nötigen Instruktionen versehen, damit sie unsere vorsichtige Haltung mit den nötigen Aufklärungen begleiten und die Gründe darlegen können, welche uns von einer vorzeitigen oder gar einseitigen Veröffentlichung unserer Bedingungen gerade im Interesse des Friedens abhalten müssen.

Schon eine beiderseitige Veröffentlichung der Bedingungen würde den Kriegsparteien in beiden Lagern zu unliebsamen Kritiken Tor und Tür öffnen und leicht eine Verschärfung der Situation herbeiführen; eine einseitige Mitteilung der Kriegsziele würde einfach den noch am Euder stehenden Kriegsparteien der feindlichen Gruppe die Handhabe bieten, um Alles zu verderben.

Gerade *im Interesse des Friedens* kann daher eine Mitteilung der Friedensbedingungen nur gegenseitig und vertraulich erfolgen; wir könnten jedoch den einzelnen Neutralen verschiedene Andeutungen darüber geben, dass unsere Kriegsziele mit den dauernden Interessen der Menschheit und des Weltfriedens zusammenfallen, unser Hauptziel: die Verhinderung der russischen Welt-herrschaft am Kontinente und der englischen zur See im Interesse der ganzen neutralen Welt liegt und unsere Friedensbedingungen

nichts enthalten werden, was den zukünftigen Weltfrieden gefährden und von neutraler Seite beanstandet werden könnte.

Ich erlaube mir diese Gesichtspunkte Deinem Erwägen anheimzustellen und bleibe in warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1836/b.

WILSON ELNÖK JEGYZÉKE TÁEGYÁBAN.¹

Wilson állást foglal olyan béke ellen, amelyben a győztes réakényszeríti akaratát a legyőzöltre, amelyet tehát az egyik fél megaláztatásnak, elviselhetetlen áldozatnak tekintene s amely fulánkot, bosszúvágyat és keserű gondolatokat ébresztene a néplelekben.

Minden nép részére meg kell szervezni az élet-, az istentisztelet, az egyéni és szociális fejlődés biztonságát.

1836/c.²

Es ist mit einiger Wahrscheinlichkeit anzunehmen, dass die Friedensströmung in Amerika Fortschritte macht und Präsident Wilson vielleicht unter dem Einflüsse dieser Wahrnehmung die Entscheidung im kriegerischen Sinne wenigstens auszuschieben sucht. Selbst wenn ich mich in dieser Voraussetzung irren würde, läge es in unserem Interesse, den Abbruch unserer diplomatischen Beziehungen mit Amerika solange es geht, zu vermeiden.

Es wäre daher die möglichst spät abzusendende Antwort auf das amerikanische Aide mémoire so zu erfassen, dass es als eine meritorische Behandlung des amerikanischerseits vorgebrachten Themas aussieht, ohne jedoch in die Falle der amerikanischerseits aufgestellten Frage einzugehen.

Antworten wir mit «ja» auf diese Frage, so kann Präsident Wilson den Bruch mit der Monarchie kaum vermeiden. Geben wir eine verneinende Antwort, so haben wir Deutschland und unseren am 31. Jänner eingenommenen Standpunkt im Stiche gelassen.

Die Handhabe zum Ausweichen vor einer klaren Antwort

¹ Tisza István feljegyzése egy papírlapon.

² Címzés nélkül az iratok közt fekvő fogalmazvány.

gibt uns das Aide mémoire selbst, indem es unsere in der Ancona und Persia-Frage gemachten Äusserungen mit der Stellungnahme der deutschen Note vom 4. Mai 1916 identifiziert. Wir würden daher nur konsequent bleiben, wenn wir ähnlich wie in unserer Note vom 14. Dezember 1915 erklären würden, dass wir uns durch eigene Rechtsauffassung leiten lassen.

In unserer in der Ancona-, Persia- und Petrolike-Fragen mit der amerikanischen Regierung erfolgten Korrespondenz haben wir stets den konkreten Fall behandelt ohne uns in die einschlägigen prinzipiellen Rechtsfragen zu vertiefen. Gerade in unserer Note vom 29. Dezember 1915, in der die im Aide mémoire zitierten Meinungsäusserung enthalten ist, hat die k. u. k. Regierung ausdrücklich erklärt, die mit dem Unterseebootkriege zusammenhängenden schwierigen völkerrechtlichen Fragen in einem späteren Zeitpunkte zur Erörterung zu bringen.

Zu einer solchen Erörterung schien freilich der jetzige Kriegszustand nicht geeignet zu sein, und es haben sich infolge der Handlungen unserer Feinde Ereignisse eingestellt, und es hat sich ein Zustand entwickelt, bei welchen die intensivere Ausnützung der Unterseebootfrage auch unsererseits für angezeigt und berechtigt erschien. Es wurden unsere Handelsschiffe in der Adria, soweit der Feind sie erreichen konnte, konsequent ohne Warnung torpediert. Unsere Gegner haben sich hiemit auf den Standpunkte des weitgehendsten, rücksichtslosen Unterseebootkrieges gestellt, ohne auf Widerspruch bei den Neutralen zu stossen.

Dieselbe Rücksichtslosigkeit gegenüber der freien Schifffahrt und der Lebenssicherheit der Neutralen hat die Entente bei der Legung von Minenfeldern an den Tag gelegt. Als defensive Waffe zum Schutz der eigenen Küsten und Häfen, wie auch als Blockierungsmittel eines feindlichen Hafens waren die Seeminen wohl als anerkannte Waffe zu betrachten. Ganz neu ist jedoch der in diesem Kriege hervorgetretene Gebrauch dieser Waffe in aggressivem Sinne, indem die auf dem Wege des Weltverkehrs liegenden weiten Gebiete der offenen See zu Minenfeldern ausgestattet werden und hiedurch der Verkehr der Neutralen auf denselben unmöglich gemacht, respektive mit der grössten Lebensgefahr verbunden wurde.

Ohne jeden Vergleich ist dies eine viel weiter gehende Hemmung der Bewegungsfreiheit und Störung der Interessen der Neutra-

len, als die Einführung des verschärften U-Bootkrieges auf fest begrenzten und präzise bezeichneten Seegebieten, wobei offene Strassen für die neutrale Schifffahrt gelassen werden und durch andere Massnahmen weitgehende Rücksicht auf die Interessen der Neutralen beobachtet wird.

Gerade in dem Momente, wo der an die ganze kriegsführende Welt gerichtete Appell des Präsidenten ^x mit der spontanen Äusserung unserer Gruppe zusammenfiel, in welcher wir von der Geneigtheit, einen auch für unsere Feinde annehmbaren ehrlichen Frieden zu schliessen, feierlich Zeugnis abgelegt hatten, wurde das neue grösste englische Minenfeld auf einer der grössten Strassen des Weltverkehrs in der Nordsee angelegt und zum Hohne der edlen Initiative der Vereinigten Staaten der Vernichtungskampf gegen unserer Mächtegruppe in der brutalsten Weise von der Entente angekündigt.

Wir fördern die grossen Ziele, welche die amerikanische Regierung in ihrer Aktion geleitet haben: der baldigsten Einstellung dieses greulichen Menschenschlachtens und der Begründung eines ehrlichen, dauernden für die ganze Menschheit segensreichen Friedens, wenn wir den wilden Eroberungskrieg unserer Feinde auf das Energischste bekämpfen, der Weg, den wir betreten, führt zu unserem mit der amerikanischen Regierung gemeinsamen Ziele und wir können uns vor der Hoffnung nicht verschliessen, Verständnis beim Volk und bei der Regierung der Vereinigten Staaten zu finden.

Tisza.

1836/d.

TISZA ISTVÁN VÁLASZA A WILSON ELNÖK BESZÉDE
TÁRGYÁBAN HOZZÁ INTÉZETT INTEBPELLÁCIÓRA.²

1917 I. 24.

Telefontávirat gr. Czernin Ottokár részére.

Ich werde heute Nachmittag wegen der Wilson-Eede interpelliert und beabsichtige zu antworten, dass wir jede im Interesse des Friedens geführte Aktion mit Sympathie begrüssen und geneigt sind, den Gedankenaustausch mit den Vereinigten Staaten fort-

¹ Wilson.

² A beszédet közölte a Képviselőházi Napló 1917 január 24-i ülés.

zusetzen. Diesem Gedankenaustausche, welcher selbstredend im Einvernehmen mit unseren Verbündeten zu erfolgen habe, will ich nicht vorgreifen, beschränke mich daher auf einige ganz kurze Bemerkungen.

Zuerst soll konstatiert werden, dass unsere Mächtegruppe für den Fall, dass unsere Gegner geneigt wären in vertrauliche Besprechungen über die Friedensbedingungen einzugehen, sich bereit erklärt hatten solche Friedensbedingungen zu stellen, welche unseres Erachtens auch für unsere Gegner acceptabel und geeignet wären, zur Grundlage eines *dauernden Friedens* zu dienen. Aus den Erklärungen unserer Gegner hingegen über ihre Friedensbedingungen geht hervor, dass sie *die Zerstückelung* wenigstens der Monarchie und der Türkei anstreben. Es ist der Vernichtungskrieg in offizieller Weise angekündigt worden; solange dieses Kriegsziel unserer Feinde besteht, haben wir die bedrohte Existenz mit Aufgebot unserer ganzen Kraft zu wehren. Aus dieser Tatsache erhellt, welche Mächtegruppe der Auffassung des Präsidenten der Vereinigten Staaten näher steht und wo das wirkliche Hindernis des dauernden Friedens besteht. Es müssten eben unsere Gegner ihren Standpunkt wesentlich verändern, bevor ein Friede im Sinne des Präsidenten Wilsons zustande kommen könnte.

Meine zweite Bemerkung gilt der nationalen Frage. Ein jeder Freund der Menschheit wünscht die freie Entwicklung aller Nationen. Dieselben können jedoch Staaten auf nationaler Basis nur in dem Falle bilden, wenn sie von anderen Nationen gesondert, in geschlossenen nationalen Gebieten leben. Dort, wo die verschiedenen Völker auf demselben Gebiete gemischt mit einander wohnen, kann die volle Betätigung des Nationalitätenprinzips auf staatlichem Gebiete nicht erfolgen und muss man sich mit dem in der Wilson'schen Eede richtig formulierten Postulate begnügen, dass nämlich «unverletzliche Sicherheit des Lebens, des Gottesdienstes, der individuellen und sozialen Entwicklung allen Völkern gewährleistet werde». Mit diesem Prinzip sind wir durchaus einverstanden und würden auch unsererseits bestrebt sein, dessen tunlichste Anwendung in den uns am nächsten berührenden Gebieten zu sichern.

Es würde keinen guten Effekt machen, wenn ich die Interpellation nicht beantworten würde und ich glaube durch obige Erklärung die weitere Behandlung der Sache in richtiger Weise

einzuleiten, bitte jedoch Deine eventuellen Bemerkungen und Wünsche mitteilen zu wollen. Ist eine telefonische Besprechung notwendig, so bitte mich um 4 Uhr anzurufen.

Tisza.

1836/e.

A KÜLÜGYMINISZTER VÁLASZA.

1917. január 24.

Telefontávirat gróf Tisza István Ő Excellenciájának.

Mit Deiner projektierten Antwort völlig einverstanden.

Ich wäre aber dankbar, wenn Du noch auf *den grossen Widerspruch*, der in der letzten Enuntiation Wilsons liegt, hinweisen würdest. Derselbe sagt einerseits: der Krieg solle so enden, dass es «keinen Sieger und keinen Besiegten gibt» und andererseits begrüsst er die Antwort der Entente als Fortschritt zu dem Frieden, obwohl diese Antwort unsere Vernichtung verlangt.

Ich finde, wir sollen immer wieder den Standpunkt betonen, dass wir über einen Kompromissfrieden zu sprechen bereit sind, - ebenso, wie es Wilson wünscht - unserer versuchten Vernichtung aber kraftvoll zu begegnen wissen werden.

Zu der nationalen Frage würde ich doch auch auf die Iren¹ und die Finnländer, schliesslich auch auf die Kolonien hinweisen.

Czemin.

1836/f.

LEVÉLVÁLTÁS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK BÉCSI
NAGYKÖVETÉVEL WILSON ELNÖK IZENETE TÁRGYÁBAN.

*Penfield Frigyesnek, az Egyesült Államok nagykövetének
az osztrák-magyar monarchiánál.*

Budapest 25. Január 1917.

Dear Mr. Penfield!

May I draw your attention in a quite private and confidential way to my short declaration made in our House of Commons yesterday^a concerning the address of President Wilson? Its two essential points are 1. that the conditions of peace as sketched in the answer of our enemies involve the humiliation of Germany and the dismemberment of Austro-Hungary and Turkey; they are aequivalent to a war of destruction, compel us to fight for existence with the utmost energy and are in flagrant contra-

¹ T. I. a sorok alá feljegyezte: Boerek (burok).

² A Képviselőházi Napló 1917. jan. 24. számában közölte a beszédet.,

diction with the views of Pres. Wilson about the peace to be concluded.

2. That the ideal of the free development of all nations in states leaving their national character can not be fully realised in countries with a mixed population. Especially in the S. E. of Europe no other solution can approach this ideal so near as the political system of the Dual Monarchy.

You would render a great service to the mutual good understanding between our countries and to the cause of peace if you could bring these facts nearer to the minds of the responsible statesmen and the public opinion of the U. St.

Believe me dear Mr. Penfield Very sincerely yours

Tisza.

1836/g.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK NAGYKÖVETÉNEK VÁLASZA.

Vienna, January 29. 1917.

My dear Count Tisza!

It was a pleasure to receive your letter of the 25th instant, and portions of it seemed so vital to the purpose for which President Wilson is working that I cabled them in confidence to the Department of State at Washington.

Your address in the Parliament is attracting great attention throughout Europe and the United States, I see by the newspapers that come to me.

Pray accept my best wishes for your continued success.

Faitfully yours, *Frederic C. Penfield.*

1837.

TÁRGYALÁSOK A NÉMET CSÁSZÁR FŐHADSEGÉDÉVEL.

Gróf Czemin külügyminiszternek.

1917 január 3.

Lieber Freund!

Beim Vergleiche unserer militärischen Leistungen mit denjenigen der Deutschen ist nicht ausser Acht zu lassen, dass wir in den ersten Kriegsmonaten den Hauptprall der Eussen allein aufzuhalten, und nach dem Bückzuge Hindenburgs vor Warschau (Nov. 1914.) diesen Bückzug gedeckt und durch eine Bokade unserer Hauptmacht von der San-Linie nach dem nördlichen Schlesien Deutschland vor der russischen Invasion gerettet haben.

Bei dieser ruhmvollen und für den ganzen Krieg rettenden Aktion ist die Blüte unserer Armée gefallen, und – neben anderen Ursachen, die ich nicht abzuleugnen wünsche – waren unsere Verluste in diesem unglücklichen Bingen der Hauptgrund dessen, dass wir unverhältnismässig mehr als die Deutschen geschwächt wurden.

Es ist dies ein Moment, auf welches die Deutschen gerne vergessen, welches aber Ihnen mit vollem Nachdruck vor Augen gehalten werden sollte, falls sie uns ungebührlich zurücksetzen wollen.

Das Militärgouvernement Lublin ist in erster Reihe ein Pfand für die russischerseits besetzten Gebiete in Ost-Galizien und der Bukovina. Solange wir diese nicht zurückbekommen haben, können wir es weder den Deutschen, noch den Polen ausliefern.

Diese zwei Betrachtungen hat mir Deine Aufzeichnung über die Konversation mit Wedel¹ eingegeben.

Hiemit stelle ich sie Dir zur Verfügung.

In treuer Freundschaft Dein

ergebener *Tisza*.

1838.

KÖSZÖNŐ LEVÉL SZÁSZ KÁROLYNAK, ÜDVÖZLETÉÉRT.

Geszt, 1917 január 3.

Kedves barátom!

Szíves jókívánataidat hálásan köszönöm és teljes szívemből viszonzom.

Teljes értéke szerint becsülöm meg politikai bizalmadat és személyes barátságodat. A magyar közélet minden díztelen árnyoldaláért bőven kárpótol, hogy a közügy becsületos szolgálatával kiérdemeltem igaz emberek becsülését és barátságát.

Szívből üdvözöl igaz híved

Tisza István.

¹ Carl Graf von Wedel porosz kir. lovassági tábornok, a német császár főhadsegéde.

1839.

TÁRGYALÁSOK AZ OSZTRÁK KORMÁNNYAL A KIEGYEZÉS
ÉS A HÁBORÚS ÉLELMÉZÉS KÉRDÉSÉBEN.*Heinrich Graf Clam Martiniz.*¹ (Ministerpräsident.)

Den 4. Jänner 1917.

Hochverehrter Freund!

Infolge der Abwesenheit sowohl Seiner Majestät als Czernins komme ich erst am 8-ten früh in Wien an, wo ich, mit Eücksicht auf die Sitzung des ungarischen Abgeordnetenhauses am 11-ten, bis zum 10-ten Abends zu bleiben beabsichtige.

Ich habe Czernin gebeten die gemeinsame Ministerkonferenz in der Ernährungsfrage für den 10-ten anzuberaumen, während die zwei anderen Tage frei blieben, um andere schwebende Fragen, darunter womöglich auch die Hauptfragen des Ausgleiches zu erledigen. Am 8-ten vormittags bin ich nicht frei, könnte Dich jedoch in den frühen Nachmittagsstunden besuchen und würde den ganzen Nachmittag für eventuelle Besprechungen mit der österreichischen Regierung freihalten. Jedenfalls wäre es gut, wenn die Eessortminister bis dahin möglichst viel Arbeit erledigen würden. Ich werde auf meine Kollegen in diesem Sinne einwirken, bitte tue dasselbe.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1840.

ERDÉLYI MENEKÜLTEK SEGÉLYEZÉSE.

Teleszky János pénzügyminiszternek.

v 1917 január 11.

Kedves barátom!

Az erdélyi menekülés alkalmából a családtagok hadsegélye automaticæ megszűnt s annak újra megindítása a legtöbb helyen nagyon sok nehézséggel jár. Már pedig a visszatért menekülő, aki hazaérkezettétől fogva természetszerűleg elveszíti a menekülés alatt élvezett segélyt, újból feltétlenül erre a segélyre van utalva.

Arra kérek tehát, légy kegyes az illető vármegyék pénzügy-

¹ Koerber Ernő lemondása után 1916 decemberben neveztetett ki.

igazgatóit és közigazgatási hatóságait utasítani, hogy a hadrakeltek családtagjai államsegélyének reaktiválására szükséges lépéseket a lehető legsürgősebben tegyék meg.

Szívből üdvözöl-

igaz híved *Tisza*.

1841.

ERDÉLYBE VISSZATÉRŐ LAKOSSÁG SEGÉLYEZÉSE.¹

Báró Szentkereszty Béla főispánnak.

1917 január 11.

Kedves barátom!

Felkértem a pénzügyminisztert, hogy sürgősen utasítsa a hatóságokat a visszatérő menekült lakosság államsegélyének reaktiválását illetőleg. Nézz kérlek utána, hogy ez a dolog tényleg mihamarább átmenjen az életbe.

Azt, hogy a menekülés ideje alatt részesült-e valaki segélyben, nagyon bajos lesz megállapítani. De miután kétségtelen, hogy existenciáját fenn tudta tartani s a legtöbb esetben bizonyára kapott pénz- vagy terménybeni segélyt, az 1882. évi XI. t. c. alapján neki járó segélynek ezen időre visszaható kiutalását a magam részéről indokoltnak nem tartanám.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1842.

AZ ERDÉLYI TISZTVISELŐI KAR SEGÉLYEZÉSE.

Ugron János főispánnak.

1917 január 11.

Kedves barátom!

A tisztviselői kar segélyezésére vonatkozólag csak ismétlhetem korábbi utasításomat, amely szerint természetesen fel kell vennünk a tisztviselők által szenvedett kárt s egyúttal addig is, amíg a nyújtható végleges *segély* iránt intézkedés történnék, a végleges segélybe betudandó sürgős előzetes segélyben részesíthetjük őket. Küldd be hozzám erre vonatkozó netaláni javaslatodat, gyorsan el fogom azt intézni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ V. ö. V. kötet 1744/a-c. és 1840. sz.

1843.

INTÉZKEDÉS A HADSEREG ÁLTAL OKOZOTT KÁROK ESETÉN.¹*Sándor János belügyminiszternek.*

1917 január 11.

Kedves barátom!

Engedd meg, hogy a háborús károk kapcsán különös figyelembe ajánljam azt a körülményt, miszerint a saját katonáink által okozott károknál gondosan külön kell megállapítani az olyan természetű károsodásokat, amelyek hadiszolgáltatásoknak tekinthetők, tehát megtérítés tárgyai, – az egyéb fajta károsodástól. Ez utóbbiaknál, bármennyire szeretnék is más álláspontra helyezkedni, tekintettel a dolognak összes előzményeire, Erdélyben sem helyezkedhetünk a megtérítés, hanem *csakis a segélyezés* álláspontjára.

Magától értetődik azonban, hogy a saját csapataink által okozott károknál különös méltánylást érdemlő körülmények forognak fenn, úgy hogy az azokkal kapcsolatos segélyezésnél lehetőleg messze kell mennünk és liberálisan eljárunk.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1844.

MAGASABB HORVÁT TISZTVISELŐK KIRÁLYI
KIHALLGATÁSRA JELENTKEZÉSE.*Báró Skerlecz Iván horvát bánnak.*

1917 január 11.

Kedves barátom!

Az utóbbi hetekben teljesen belegabalyodtam korrespondenciámba; ez magyarázza meg, hogy csak most válaszolok a kihallgatásokra vonatkozó még 18-án kelt leveledre. Te legjobban tudod, hány felé rángattak az utóbbi időkben s így remélem elnéző leszel mulasztásommal szemben.

A magam részéről nagyon helyeslem, hogy az általad említett horvát méltóságok ő Felsége előtt audiencián megjelenjenek. Kívánatosnak tartanám azonban, hogy ez lehetőleg Budapesten történjék. Arra kérek tehát, hogy várjuk be fog-e Ő Felsége

¹ V. ö. 1820. sz.

belátható időn belül újból Budapestre jöhetni s csak abban az esetben jelentkezzenek ez urak Bécsben audienciára, ha a budapesti út hosszabb halasztást szenvedne.

Azt hiszem célszerű egyszerűsítése volna a dolognak az is, ha a leveledben említetteket Te vezetnéd az audienciára, mert így gyorsabban mehetne a dolog.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1845.

DEBRECEN VÁROS ÉS A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET KATONAI HADIÁRVÁHÁZA.

Herceg Lobkovitz Zdenko főhadsegédnek.

Den 11. Jänner 1917.

Verehrter Freund!

Entschuldige, dass ich infolge des jetzigen Interregnums bei der Kabinettskanzlei¹ Dich mit der Bitte belästige, Dich bei Seiner Majestät erkundigen zu wollen, ob er allergnädigst gestatten würde, dass das jetzt zu errichtende, auf 200 Kriegswaisen berechnete Waisenhaus der Stadt Debrecen und des dortigen reformierten Kirchendistriktes unter das Patronat des Kronprinzen gestellt werden und den Namen «Otto Kriegswaisenhaus» führen könne. Sollte Seine Majestät dieser Bitte allergnädigst willfahren, so würden die Betreffenden ein diesbezügliches Majestätsgesuch einreichen.

Mit der Bitte um baldige Nachricht, mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1846.

KÖZÖS HADSEREBBELI TISZT POLITIKAI NYILATKOZATA.

Báró Hazai Samu honvédelmi miniszternek.

1917 január 11.

Kedves barátom!

A B.-ra vonatkozó leveled kapcsán annak a nézetemnek adok kifejezést, hogy az illetővel szemben mindenesetre helyénvaló volna rosszalásodat kifejezni, amiért – habár magánlevélben

¹ Daruváry Géza utódja még nem nevezetett ki.

is – politikai természetű expectorációkba bocsátkozott; szigorúbb megrendszabályozást azonban annnyival kevésbé találnék indokoltnak, mert nagyban ős egészben – fájdalom – nagyon is igaz amit mond s nagyon érthető, ha ezen jelenségek láttára derék katonából kitor az elégedetlenség.

Semmiesetre sem tudnék ennek a levélnek a tartalmából agybajra vagy beszámíthatatlanságra következtetni s úgy hiszem, vétek volna a hadsereget ezért a levélért egy derék tisztól megfosztani.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1847.

EGYÉNI PRÓBÁLKOZÁSOK A BÉKEKÖTÉS ÉRDEKÉBEN.¹

Bédi-Schwimmer Bóza öngyáságának.

1917 január 11.

Nagyságos Asszonyom!

Nagyon sajnálom, hogy külföldi utazására vonatkozó kívánságát nem teljesíthetem. A Nagyságod és elvtársnői által folytatott békeagitáció olyan hatással jár, s olyan fegyvert ad *kimerülésünket hirdető* és abban reménykedő ellenségeink kezébe, amelyről az ezen agitációban résztvevő lelkes hölgyek helyes képet nem alkothatnak maguknak s ami nem közelebb hozza a békét, hanem csak eltávolít attól bennünket.

Igaz tisztelettel *Tisza*.

1848/a.

TISZA ISTVÁN ELVI FELFOGÁSA A MAGÁN- ÉS KÖZÉLETI
TISZTESSÉGRŐL ÉS ÁLLÁSPONTJA A KÉPVISELŐK ÖSSZE-
FÉRHETLENSÉGI ÜGYEIBEN.

Miklós Andornak, az «Est» napilap főszerkesztőjének.

1917 január 13.

Tisztelt szerkesztő úr!

Szokásomtól eltérőleg írásban fordulok Önhöz, mert olyan dologról van szó, amelyben feltétlenül biztosítani kívánom magamat minden olyan jóhiszemű félreértés ellen, ami személyes találkozás esetén a tett kijelentések félreértése folytán vagy az emlékező-

¹ A magyar és osztrák kormány korábbi hivatalos békeajánlatát I. 1812/a-e sz. alatt.

tehetség hibájából a legigazságszeretőbb emberek között is előfordulhat.

A Daniel Gábor ügyet kívánom szóba hozni, amelyben természetesen következetes maradok hasonló kérdésekben mindig elfoglalt álláspontomhoz.

Hihetetlennek látszik előttem, hogy akár Daniel Gábor, akár Muslay¹ olyat tett volna, ami a tisztességbe ütköznék vagy a képviselői állással összeférhetetlen volna. Ha ebben csalódnám, le fogom vonni a konzekvenciákat s miután konkrét állításokkal állunk szemben, az érdekeltekkel teljes egyetértésben gondoskodni fogok a tényállásnak alapos és szigorú vizsgálat útján való megállapításáról. Addig azonban, amíg a tényállás felderítve nincs, a legélesebben el kell azt a hajsztát ítélnem, amely kellően meg nem állapított jelenségekre és állításokra alapított, sőt sok esetben ezeken is messze túlmenő vádakkal tör a megtámadottak becsületére.

És nem hallgathatom el meglepetésemet és megütközésemet a felett, hogy ebben a hajsztában az «Az Est» játssa a vezérszerepet. *Nincsen ember Magyarországon, aki szigorúbb mértéket alkalmazna saját maga és mások becsületére.* Egész közéletemben *szigorúbb* felfogást tanúsítottam a magyar közélet erkölcsi színvonala tekintetében is, mint bárki politikai ellenfeleink közül. *A magán- és közmorált egyesek és nemzetek legdrágább kincsének tartom,* amely felett örködni kötelessége politikusnak és a sajtónak, de amelyet kellő alap nélkül bemocskolni gonoszabb és rútabb bűncselekmény a mások vagyona, sőt élete ellen intézett minden merényletnél.

Éppen ezért visszagondolva arra a *kölcsönös becsülésen* alapuló személyes viszonyra, amely kettőnk között a háború folyama alatt kifejlődött, nem hallgathatom el Szerkesztő Úr előtt, hogy az «Az Est» felől alkotott véleményemet s vele szemben tanúsított magatartásomat gyökeresen meg kellene változtatnom, ha ebben a ma még fel nem derített ügyben továbbra is a becsületrabló hajsza terén marad.

Kettős kéréssel fordulok Önhöz: az egyik, hogy a haladéktalanul folyamatba teendő eljárás eredményéig függessze fel a Daniel Gábor személyes megbélyegzésére irányuló hadjáratot; a másik

¹ Két volt o. k., akikkel szemben felmerült az a gyanú, hogy hadseregszállítási ügyben közbenjártak. V. ö. III. kötet 1062, 1063. sz.

hogy a teljes igazság megállapítását célzó törekvésemben jöjjön segítségemre.

Daniel és Muslay megteszi vagy megtéteti az összeférhetlenségi bejelentést. Ők ezzel teljesítik kötelességüket; de teljesítsék azt a kötelességet vádlóik is, amivel az igazság felderítésének tartoznak. Tegyenek összeférhetlenségi feljelentést azok, akik forgalomba hozták s gyalázkodó inzultusokkal kísérték a vádakat. Nekik kötelességük az elé a törvényes forum elé lépni, amely kontradiktórikus eljárás útján állapíthatja meg a tényállást; tartoznak ezzel az igazságnak, a közérdeknek s ha nem akarják magukon száradni hagyni az alaptalan vádaskodás és botrányhajhászat csúnya vádját, saját maguknak is.

Úgy érzem, hogy nem jártam volna el helyesen szerkesztő Úrral szemben, ha fenti megjegyzéseimet s azokra alapított kéresemet elhallgattam volna.

Igaz tisztelettel vagyok Szerkesztő Úr

kész szolgája *Tisza.*

1848/6.

Miklós Andornak.

1917 január 17.

Tisztelt szerkesztő úr!

16-án kelt szíves válasza¹ kapcsán lehetetlen volna a Daniel-ügy részleteibe mélyednem nemcsak fizikai idő hiánya miatt, de annál fogva is, hogy természetszerűleg nem ismerhetem annyira az ügy minden részletét, hogy azokra vonatkozólag állást foglaljak.

Csakis annak igazolásául, hogy az «Az Est» eljárásával szemben tett észrevételem nem volt alaptalan, hivatkozom a lap január 13-i számának vezércikkére, amelynek egész tenorja és különösen aláhúzott része azt a meggyőződést kell hogy keltse az olvasóban, miszerint Daniel részes volt egy marhaszállító vállalatban, amely milliókat keresett a szegény erdélyi népen s ennek érdekében eljárta a hadügyminiszternél.

Ezzel szemben konstatálnom kell, hogy azt, mintha Daniel Gábor részes lett volna a Földbérlok Szövetkezetének marhaszállítási vállalatában vagy abból bárminő egyéni hasznot húzott volna és hogy a szövetkezet bárminő szállítási ügyében a hadügyminiszteriumnál eljárta volna, tudtommal mindezideig *vádlói sem állították.*

¹ A válasz nincs az iratok közt.

Mindezt csak azért kellett felhoznom, mert nagyon nagy súlyt helyezek reá, hogy kellő alap nélkül senkivel szemben helytelenítő bírálatot ne gyakoroljak s be kellett igazolnom azt az állításomat, hogy az «*Az Est*» olyan sértő támadást intézett Daniel Gábor ellen, amelynek kellő ténybeli alapja nem volt.

Különben azt, hogy a «*Nyolcórai Újság*» polémiájának hangja hozzájárul az «*Az Est*» magatartásának kiélesítéséhez, készséggel elismerem, örömmel konstátálom, hogy az «*Az Est*» utolsó számai objektív modorban kezelik a kérdést s a dolog érdemét illetően ismételve biztosíthatom, hogy amíg alaptalan támadásokkal szemben senkit el nem ejtek, az *inkompatibilitás vagy éypen a közéleti tisztesség kérdéseit mindenkivel szemben a legszigorúbban fogom ezután is kezelni.*

Igaz tisztelettel vagyok Szerkesztő Úr

kész szolgája *Tisza.*

1849.

TISZA ISTVÁN TELJESEN FELDERÍTENI KÍVÁNTA
A HADSEREGSZÁLLÍTÁSNÁL KÖZBENJÁRÁSSAL
GYANÚSÍTOTT EGYIK KÉPVISELŐ SZEREPÉT.¹

Báró Krobotin Sándornak.

Den 24. Jänner 1917.

Hochverehrter Freund!

In ungarischen Zeitungen sind vermeintlich Äusserungen des Herrn Sektionschefs von Jarzebeczky erschienen, laut welcher derselbe das Gerücht bestätigt hätte, als wäre Baron Gabriel Daniel bei dem Sebastianschen Lieferungsvertrage persönlich interessiert gewesen. Es wird auch von einem Telefongespräch gesprochen, in welchem Herr Sektionschef Jarzebeczky Sebastiani gegenüber Baron Daniel als «Ihren interessierten Exzellenz» bezeichnet hätte.

Es liegt selbstredend nicht nur im öffentlichen, sondern auch im Interesse Baron Daniels zu wissen, ob Herr Sektionschef v. Jarzebeczky tatsächlich die Behauptung aufgestellt hat, dass die Intervention Baron Daniels mit einem persönlichen Vorteil für ihn verbunden sei, und wenn ja, die Beweise kennen zu lernen, welche dieser Behauptung zu Grunde lägen. Ich bitte Dich daher Herrn Sektionschef v. Jarzebeczky anweisen zu wollen, ihn im

¹ V. ö. az előző két levelet.

Auftrage Baron Daniels aufsuchenden Herren Viktor v. Molnár und Baron Stefan Vojnich jeden erwünschten Aufschluss zu geben.

In einem früheren Gespräche mit dem genannten Herrn hat sich Herr Sektionschef v. Jarzebeczky darauf berufen, dass ich über alle Details der Sache informiert sei. Es trifft dieses so weit zu, dass mir die bezüglich Daniels gemachten Äusserungen Sebastianis mitgeteilt wurden. Die Frage jedoch ob sich Herr Sektionschef v. Jarzebeczky mit diesen Äusserungen identifiziert und sich in dieser Hinsicht irgendwo geäußert hat oder nicht, hat damals keine Bolle gespielt und ist eine Frage, welche im Interesse der Sache aufgeklärt werden müsste. Ich bitte Dich daher meine obgenannten zwei Freunden, die mit meinem Wissen bei Dir vorsprechen, in dieser Hinsicht gefälligst behilflich sein zu wollen.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1850.

LEVÉLVÁLTÁS A KÜLÜGYMINISZTERREL, ILLETŐLEG
(BETEGSÉGE IDEJÉN HELYETTESÉVEL) A LENGYEL KÉRDÉS
KEZELÉSE TÁRGYÁBAN.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 13. Jänner 1917.

Lieber Freund!

Unsere Konversation am gestrigen Nachmittage hat mich veranlasst den in Abschrift beiliegenden Vortrag¹ an Seine Majestät zu senden. Ich glaube damit nach Deinen Intentionen gehandelt zu haben. Es wäre ein Verhängnis, wenn unsere Polen² von einer Keaktivierung der austro-polnischen Lösung¹ sprechen könnten; die Sache würde über Warschau oder Andrassy unbedingt in Berlin bekannt werden und die ganze Situation verderben.

Ich bin sehr erfreut *zu hören*, dass es Dir besser geht und die grössere Operation hoffentlich zu vermeiden sein wird. Solltest Du an der Arbeit einstweilen doch verhindert sein, so bitte weise

¹ L. 1851. sz.

² Az Ausztriában élő lengyel politikusok egy része (Bilinski Leo volt közös pénzügyminiszter és társai) azt kívánták, hogy a központi hatalmak által Orosz-Lengyelországban elfoglalt területek Ausztriához csatoltassanak vagy az osztrák-magyar monarchiával valamely államjogi kapcsolatba (personal-unió) hozassanak.

Mérey¹ an, mir alles Wichtige mitzuteilen. Er könnte mich wann immer telefonisch anrufen.

Auf baldiges Wiedersehen mit hoffentlich ganz hergestellter Gesundheit Dein

Dir warm ergebener *Tisza*.

1851.

ELŐTERJESZTÉS IV. KÁROLY KIRÁLY Ö FELSÉGÉHEZ
A LENGYEL KÉRDÉSBEN.

Allernädigster Herr!

Nach reiflicher Überlegung der im gestrigen Kronrate bezüglich der polnischen Frage gefallenen Äusserungen sehe ich mich verpflichtet den schweren Besorgnissen Ausdruck zu geben, welche ich gegen eine optimistische Beurteilung der Situation und eine auf einer solchen Auffassung fussende Aktion in derselben hegen müsste.

Es soll damit die Frage keineswegs von Neuem aufgerollt und die Beschlüsse des gestrigen Kronrates in Frage gestellt werden. Auch ich würde die austro-polnische Lösung für die relativ Beste halten und bin mit der vom Grafen Czernin befolgten Taktik, einstweilen nichts zu tun, was dieser Lösung prejudiciren würde, vollständig einverstanden. Nur muss ich mit allem Nachdrucke vor der Illusion warnen, als ob jene Lösung eine grössere Wahrscheinlichkeit für sich haben könnte.

Unter den Verhältnissen, in denen sich die polnische Frage bewegt, wäre es äusserst schwer irgend eine, folglich auch diese Lösung als ganz ausgeschlossen zu betrachten. Ich hätte daher nicht den Mut, dieselbe als ganz unmöglich hinzustellen. Wenn man sich jedoch den Werdegang der deutschen Politik in der polnischen Frage vergegenwärtigt, so ist man gezwungen, die Chancen derselben als äusserst gering einzuschätzen.

Deutschland hat ganz entschieden gegen dieselbe Stellung genommen und es hat die Zähigkeit, mit welcher Baron Burián unseren Standpunkt vertreten hatte, unsere Beziehungen zur deutschen Regierung in ernstester Weise getrübt. Heute steht Deutschland ferner denn je von dieser Lösung und ist fest ent-

¹ Mérey Kajetán rk. követ és megh. miniszter.

schlossen das polnische Territorium, welches von Russland abzutreten sein wird, in seine Machtsphäre zu bekommen. Auch haben wir ja mit dieser Situation soweit gerechnet, dass wir unseren ursprünglichen Standpunkt fallen gelassen und das August-Abkommen mit Deutschland abgeschlossen haben, laut welchem, bei einer parallelen Beeinflussung Polens durch beide Grossmächte, die tatsächliche Durchführung der militärischen Organisation Deutschland zugesichert wurde.

Bei dieser Sachlage würde ein jeder Schritt, welcher von Deutschland als ein mit den August-Abmachungen im Widerspruche stehender Versuch gedeutet werden könnte, um unsere alte Politik wieder zu beleben, geradezu katastrophal auf unsere Beziehungen zu Deutschland wirken und mit den allerschwersten Folgen verbunden sein.

Der einzige Weg, welcher uns zum austro-polnischen Programm zurückführen könnte, wäre die durch Euer Majestät allergnädigst erwähnte Eventualität, dass Deutschland im Laufe der Friedensverhandlungen einsehen würde, dass nur diese Lösung bei der Entente durchzusetzen sei, und hiedurch zur Änderung seines Standpunktes veranlasst würde. Bevor dies geschieht, kann ein jeder unsererseits in diesem Sinne unternommene Versuch nur schaden und nicht nur die polnische Frage, sondern die allgemeine Situation verderben.

Für ganz besonders wichtig muss eine äusserst vorsichtige Behandlung der Frage den Polen gegenüber gehalten werden. Was in der Leitung des Polenklubs bekannt wird, würde ganz sicher seinen Weg nach Berlin finden und bei den Deutschen den Eindruck erwecken, dass wir den polnischen Widerstand gegen das deutsche Programm ermuntern, indem wir Hoffnungen bei ihnen erwecken, welche mit unseren im August eingegangenen Verpflichtungen im Widerspruche stehen, und es wäre wohl überflüssig die Konsequenzen einer solchen Situation des Weiteren auseinanderzusetzen.

Indem ich also dahin zu reassumieren die Ehre habe, dass wir wohl die Möglichkeit eines Zurückgreifens auf das austro-polnische Programm nicht zerstören, jedoch eine zuwartende Stellung auf Basis der August-Verabredungen einnehmen und uns jeder vorzeitigen Aktion sorgfältig enthalten sollen, möchte ich noch Eurer Majestät alleruntertänigst versichern, dass mich aus-

schliesslich die Besorgnis vor den schweren Folgen dazu gedrängt hatte, nochmals in dieser Frage an Euere Majestät heranzutreten, welche eine auf optimistischer Auffassung der Situation basierte Aktion für unsere auswärtige Stellung haben müsste.

Eine Abschrift dieses alleruntertänigsten Vortrages habe ich Grafen Czernin übermittelt.

Budapest, den 13. Jänner 1917.;

Tisza.

1852.

ÉLELMEZÉSI KÉRDÉSEK.

Mérey Kajetán, a külügyminisztériumba beosztott rk. követ és meghatalmazott miniszternek.

Den 14. Jänner 1917.

Lieber Freund!

Ich weiss nicht ob der Gesundheitszustand Grafen Czernin's schon morgen die Beschäftigung mit amtlichen Geschäften gestatten wird, schreibe daher an Dich, jedoch in deutscher Sprache¹ und mit der Bitte meinen Brief, sobald es geht, ihm mitteilen zu wollen. Hohenlohe's Telegramm No 19 über die Ernährungsfrage beweist ebenso das décousu, welches diesbezüglich in Berlin herrschen muss, als die grundfalsche Art und Weise mit welcher diese Frage österreichischerseits leider auch im Verkehre mit den Deutschen behandelt wurde. Die Herren in Wien haben seinerzeit nur von ihrem Defizit von 5 Millionen gesprochen (welches nebenbei gesagt sich auf 6 vermehrt hat) und nicht nur das Vorhandensein eines pressanten Bedarfes in Ungarn in Abrede gestellt, sondern sich noch in ebenso ungerechter, als unkluger Weise überall beschwert, dass Ungarn aus seinen Überschüssen nicht s hergeben will. Es haben sich daher die deutschen Herren in den angenehmen Wahn eingelebt, dass der Monarchie mit 5 Millionen q reichlich ausgeholfen wird, während das Vorhandensein eines bedeutend grösseren Bedarfes vor einem Jeden, der sich eingehend und ehrlich mit der Sache befasst hatte, von jeher als fest stehende Tatsache gelten musste.

Freilich ist das nur ein mildernder Umstand für die Deutschen. Man kann es verstehen, dass sie bei einer solchen Aufzäumung der

¹ Gr. Czernin Ottokár nem tudott magyarul.

Frage seitens der österreichischen Herren, die so viel ernsteren Tatsachen und Daten nicht recht glauben wollen. Bei einem gewissenhafteren Studium der Sache hätten sie jedoch von selbst ein richtigeres Urteil sich bilden und ihren leitenden Staatsmännern mitteilen müssen.

Batocki¹ hat zwei Tage in Budapest zugebracht und hat sich sowohl mir als Baron Ghilány gegenüber, mit dem er naturgemäss viel eingehender gesprochen hatte, unseren Aufklärungen gegenüber zugänglich gezeigt. Ausserdem ist gerade auf Anregung der deutschen Begierung eine sogenannte synoptische Darstellung zusammengestellt worden, welche die einschlägigen Daten der in Frage kommenden 3 Staaten auf derselben Basis berechnet, enthält. Bitte lasse Dir diese im Druck erschienenen Ausweise im Wege des österreichischen Ernährungsamtes geben und stelle sie der Berliner Botschaft zur Verfügung.

Es erhellt aus ihnen, dass auf die Ernährung der Zivilbevölkerung an Brotfrucht (Weizen und Bogen) im Deutschen Reiche 72 Millionen q, in Österreich 19 Millionen q, in Ungarn 15 Millionen q zurückbleiben* was einer Jahresquote auf den Kopf der Zivilbevölkerung von 120.8 Kg in Deutschland, 73.6 Kg in Österreich und 95 Kg in Ungarn entspricht.

Diese synoptische Darstellung erstreckt sich nicht auf Kartoffel und es wird deutscherseits fortwährend auf den Kartoffelmangel Deutschlands hingewiesen. Nun steht diese Sache so, dass die deutsche Kartoffelernte selbst nach den letzten Aufnahmen wenigstens 400, diejenige Österreichs 300, die Ungarns 200 Kg auf den Kopf der Bevölkerung ausmacht. Es ist also klar ersichtlich, dass die Situation Deutschlands sowohl was Brotgetreide, als was Kartoffel anbelangt, unvergleichlich günstiger ist, als die der Monarchie und der unsererseits formulierte Wunsch, die unbedingt notwendige Aushilfe von Deutschland zu erhalten, vollkommen begründet erscheint.

Es ist dies umsomehr der Fall, da Deutschland infolge der rumänischen Beute in die angenehme Lage kommt, unseren Bedarf durch eine entsprechende Abtretung aus seinem Beuteanteil vollständig zufriedenstellen zu können. Wenn man die rumänische Beute nur mit 20 Millionen q annimmt, so würde sich der der

¹ Batocki Friebe (Adolf von) a német hadiélélemezési hivatal vezetője.

Bevölkerungsziffer entsprechende Anteil der Monarchie ($\frac{5}{12}$) auf $8\frac{1}{3}$ Millionen belaufen. Wir würden also soviel aus Rumänien erhalten, ohne dass hierin ein deutsches Entgegenkommen gelegen wäre. Um uns ganz auszuhelfen, braucht Deutschland nur diesen quotenmässigen Anteil der Monarchie auf 12 Millionen zu ergänzen, folglich aus seinem Beuteanteil von $11\frac{2}{3}$ Millionen $3\frac{2}{3}$ Millionen herzugeben, was deutscherseits ein ebenso leicht zu ertragendes Opfer ist, als die jetzt verlangte vorschuss weise Vor Streckung von $1\frac{1}{2}$ Millionen q Mehl.

Ich glaube dass man an der Hand dieser Daten, die freilich im Wege eines mündlichen Gedankenaustausches viel weiter auseinandergesetzt und begründet werden können, die Annahme unseres Antrages von den Deutschen unbedingt erwarten kann und bitte auf das ehebaldigste Abhalten der in Aussicht genommenen Besprechung mit grösstem Nachdrucke wirken zu wollen. An dieser Verhandlung möchte ich unbedingt persönlich teilnehmen, selbst wenn dieselbe in Berlin abgehalten werden sollte. Ich halte es im Interesse der Sache für wesentlich und glaube, dass man sich durch keine formellen oder Ranges-Gesichtspunkte hievon abhalten lassen sollte.

Mit der Bitte um Berücksichtigung der oben ausgeführten Gesichtspunkte bleibe ich in warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1853.

HORVÁT-SZLAVONORSZÁGBAN SZOLGÁLÓ KÖZIGAZGATÁSI
HIVATALNOK TÉVEDÉSBŐL VONATTA BE A MAGYAR ZÁSZLÓT.

Gróf Akónyi Albert o. k.-nek.

1917 január 14.

Kegyelmes uram!

Némedy Varga József panaszos levelének visszaküldése mellett értesítlek, hogy a Burián által folyamatba tett vizsgálat kiderítette, miszerint a szóbanforgó zászló bevonását a brcskói¹ járási főnök tévedésből rendelte el. Ő ugyanis azt a hivatalos intézkedést, hogy a koronázás napján a hivatalos épületek feliobo gózása elmarad, tévesen az összes lobogók kitűzésére vonatkoztatta.

¹ Járás Horvát-Szlavonországban, Pozsega vármegyében.

Ezen eljárásáért nevezett járási főnök a legélesebb rendre-
utasításban részesült s amint Burián értesít, szigorúbb megbünté-
tésétől csakis ezen különben igen jeles hivatalnok kitűnő szolgálá-
lataira s arra való tekintettel állott el, hogy eljárásától a magyarság
iránti minden sértő szándék kétségtelenül távol állott.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1855.

LEVÉLVÁLTÁS A KÜLÜGYMINISZTERIUMMAL A SZIGORÍTOTT
TENGERALATTJÁRÓ-HARC MEGINDÍTÁSA ELŐTT.

Telefon-távirat. Mérey Kajetán nagykövetnek.

1917 január 15.

Wie gestrigen Brief, so sende ich auch dieses Telegramm in
deutscher Sprache an Dich mit der Bitte es gefälligst in Erwägung
zu ziehen und sobald als tunlich, Minister¹ mitteilen zu wollen.

Aus Berliner Telegramm No. 22 ersehe ich mit Beruhigung,
dass Staatssekretär Zimmermann die Einholung unserer Ansicht
vor Entschlussfassung bezüglich U-Boot-Krieges zugesagt hatte.
Wir sollten hievon Akt nehmen und betonen, dass uns alle Auf-
klärungen rechtzeitig gegeben werden, welche Bildung eines
Urteiles ermöglichen.

Andererseits wäre meines Erachtens mit dem grössten Nach-
drucke dahin zu wirken, dass unsere Diplomatie in gemeinsamer
Arbeit Alles macht, um an der Hand der Entente-Antwort die
amerikanische Begierung in unserem Sinne zu beeinflussen. Es
wäre dies nötig, ob wir zum verschärften U-Bootkriege greifen
oder nicht. Im ersten Falle vielleicht noch mehr, als im zweiten.
Natürlich ohne unsere eventuelle Absicht bezüglich verschärften
U-Bootkrieges mitzuteilen, sollten wir die amerikanische Begierung
zu überzeugen suchen, dass sie nach dieser kecken Zurückweisung
ihrer Initiative und zynischen Ausposaunung von Kriegszielen,
welche auf die Demütigung Deutschlands und Zertrümmerung der
Monarchie und der Türkei ausgehen, weitere Schritte *im Interesse
des dauernden Friedens* tun und gegen die Eroberungspolitik unserer
Feinde, welche *notgedrungen* eine guerre à outrance zur Folge
haben müsste, mit entsprechenden Mitteln Stellung nehmen sollte.

¹ Gróf Czernin Ottokár.

Ich glaube eine Amerika gegenüber *durchaus freundlich* gehaltene intensive Arbeit in diesem Sinne würde die Chancen erhöhen, dass Amerika uns nicht in die Arme fällt, falls wir gezwungen sind schärfere Mittel zu ergreifen. Überhaupt möchte ich betonen, dass je mehr der verschärfte U-Bootkrieg in Aussicht steht, es umso wichtiger und dringender wäre, die Entente-Note in der Öffentlichkeit und vor den neutralen Regierungen im Allgemeinen, in erster Beihe aber in Amerika zur Beeinflussung der Stimmung zu unseren Gunsten zu benützen.

Tisza.

1856.

TÁRGYALÁSOK A NÉMET HATÓSÁGOKKAL BERLINBEN.

An Excellenz Grafen Czernin.
Telefontávirat.

1917. január 16.

Clam¹ kommt heute Mittag hier an. Ich werde ihn zu überreden trachten auch nach Berlin zu kommen. Sollte er hiezu nicht geneigt sein, so kann das kein Grund für das Unterbleiben meiner Reise sein. Unsere beiden Regierungen werden ja, ganz abgesehen von den Rangesverhältnissen der Vertreter, paritätisch in Berlin erscheinen und ich würde dafür Sorge tragen, dass hierüber kein Zweifel obwaltet, auch wenn aus Wien nur Ressortminister erscheinen. Ich bin unbescheiden genug, meine Teilnahme an der Verhandlung für wesentlich für den Erfolg zu halten und die Sache ist vielzu wichtig, als dass nicht ausschliesslich dieser Gesichtspunkt ausschlaggebend sein sollte.

Ich habe vor bis zum Abend des auf meine Ankunft folgenden Tages in Berlin zu bleiben, und bezüglich volkswirtschaftlicher und politischer Fragen allgemeiner Natur mit Helfferich,² respektive Bethman³ und Zimmermann⁴ in Kontakt zu treten. Um Missverständnissen vorzubeugen, wäre ich sehr verbunden, wenn die deutschen Herren im Wege unseres Botschafters die Mitteilung erhielten, dass eine *unverbindliche, vertrauliche* Aussprache über

¹ Gr. Clam-Martinitz, osztrák miniszterelnök.

² Helfferich Károly német nemzetgazda, 1915-től német birodalmi kincstári államtitkár, 1916-tól belügyi államtitkár, 1917-től alkancellár.

³ Bethman-Hollweg, német birodalmi kancellár.

⁴ Zimmermann, német birodalmi külügyi államtitkár.

alle die beiden Mächte berührende Fragen mit mir und selbstredend eventuell mit Clam Deinen Intentionen entsprechen würde. Sollte es Dein Gesundheitszustand erlauben, so würde ich über Wien fahren, dort um 7 Uhr abends ankommen und Dich am Ballplatz² oder im Stöckel² besuchen.

Tisza.

1857.

TÁRGYALÁSOK A NÉMET ÉS AZ OSZTRÁK KORMÁNNYAL
A MAGYAR NAPILAPOK PAPIRSZÜKSÉGLETÉNEK ELLÁTÁSA
ÉRDEKÉBEN.

Helfferrich Károly német alkancellárnak.

Den 16. Jänner 1917.

Euerer Exzellenz

gestatte ich mir Dr. Béla Ágai, einen unserer leitenden Journalisten bestens anzuempfehlen, welcher im Auftrage der hiesigen Papierzentrale um die Gestattung der Ausfuhr von Zeitungspapier aus Deutschland nach Ungarn vor Euerer Exzellenz erscheint. Die Papierzentrale ist eine unter Aufsicht des ungarischen Handelsministeriums von den grossen ungarischen Zeitungen gebildete Gesellschaft, welche keine eigenen geschäftlichen Interessen verfolgt und ausschliesslich die Versorgung der ungarischen Presse mit Papier zur Aufgabe hat.

Im engen Einvernehmen mit der Regierung, welche selbstredend, ein grosses öffentliches Interesse erblickt, arbeitet diese Zentrale an der Überwindung der stets wachsenden Schwierigkeiten der Papierversorgung und sieht sich in der Zwangslage ein ansehnliches Quantum aus Deutschland zu importieren, da sonst das regelmässige Erscheinen der Blätter gefährdet wäre und Zustände eintreten würden, welche eine höchst unerfreuliche Wirkung auf die Stimmung im Inlande und auf die Beurteilung unserer Lage im feindlichen Auslande ausüben würden.

Dieses wichtige öffentliche Interesse veranlasst mich dazu, das von Herrn Dr. Ágai vertretene Gesuch unserer Papierzentrale Euerer Exzellenz wärmstens ans Herz zu legen.

Genehmigen Euerer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichsten Hochachtung.

Tisza.

¹ A es. és kir. külügyminisztérium épülete.

² Udvari épület Schönbrunnban.

1859.

HADI JÓTÉKONYSÁGI ADOMÁNYOK MEGSZEMLÉLTETÉSE
BÉCSBEN.

Báró Krobotin Sándor hadügyminiszternek.

Den 17. Jänner 1917.

Euerer Exzellenz!

Der Überbringer dieser Zeilen Herr László Ágner Vizesekretär im ungarischen Abgeordnetenhaus, reist als Delegierter der Landeskriegsfürsorgekommission für Ungarn, in meinem Auftrage nach Wien, um die im k. u. k. Kriegsministerium (Wirtschaftsabteilung) deponierten, für die Aktion «Für das Kind» gespendeten Liebesgaben zu besichtigen und nötigenfalls ein Inventar derselben aufzunehmen.

Indem ich den Genannten dem gütigen Wohlwollen Eurer Exzellenz wärmstens anempfehle, beehre ich mich Eurer Exzellenz ergebenst zu ersuchen, veranlassen zu wollen, dass Herrn Ágner bei Vollführung seines Auftrages an die Hand gegangen werde.

Genehmigen Eurer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1860.

A MINISZTERELNÖK IS KÖTELES VOLT TERMÉSÉNEK ELŐÍRT
RÉSZÉT A KÖZÉLMEZÉSI HIVATALNAK BESZOLGÁLTATNI.

Pohl Gábor kasznámak.

1917. január 26.

Kedves kasznár úr!

Másolatban mellékelem az élelmezési hivatalnak Urára vonatkozó felelkezésem tárgyában hozott határozatát s egyúttal felkérem, hogy a felmérésnél talált rozstöbületet haladéktalanul jelentse be. Az ocsütöbület természetesen takarmányozási célokra nekünk marad, hiszen nagyon kevés reményünk lehet a megrendelt összes korpa megkapására, úgy hogy különben is sok gondot okoz a kérdés, miként fogjuk állatainkat új termésig élelmezni.

Szívből üdvözli *Tisza.*

1861.

TISZA ISTVÁN LEVELE EGY RUTÉN FALUSI LAKOS
ÉRDEKÉBEN.*Nyegre László főispánnak, Mármarosziget.*

1917 január 26.

Kedves Barátom!

Sobej Ivan Jurn irhócsi lakosnak hozzám intézett kórvényét azzal a kéréssel küldöm, légy szíves az ügyet megvizsgáltatni s a szükséghez képest a hadisegélynek megfelelő megállapítása iránt intézkedni.

Egyúttal figyelmedbe ajánlom, hogy abban az esetben, ha a kérvényben előadottak megfelelnek a valóságnak, az Orsz. Hadsegélyző Bizottság rendelkezésére álló alapból mint kamatmentes előleg kiutalványozható volna az illető számára, – addig is amíg lovainak árát megkapja – az az összeg, amellyel a Központi Hitelszövetkezetnek tartozik.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1862.

SOPRON VÁROS TISZTELGÉSE IV. KÁROLY KIRÁLY
Ő FELSÉGÉNÉL.*Baán Endre főispánnak.*

1917 január 26.

Kedves Barátom!

17-én kelt soraid kapcsán értesítlek, hogy Ő Felségének jelentést tettem a dologról s a Felséges Úr kegyesen megengedni méltóztatott, hogy Sopron város küldöttsége kihallgatásra jelentkezék. Az audienca napjának s órájának pontos megállapítása végett forduljatok most már közvetlenül a kabinetirodához.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1863.

TÖBB SZERB PÜSPÖK SZERB NEMZETISÉGŰ KATONATISZTET
AJÁNLOTT ARANYSARKANTYÚS VITÉZZÉ AVAÁTSRA.*Zmejanovics Gábor versed gör. kel. szerb püspöknek*

1917 január 28.

Méltóságos uram!

J. Emil érdekében püspöktársaival együtt hozzám intézett sorai kapcsán tudatom, hogy ezen tehetséges és derék fiatal-ember fejlődését magam is rokonszenves figyelemmel kísérem és szívből remélem, hogy be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket.

Aranysarkantyús vitézzé való kitüntetésre azonban sajnálatomra nem ajánlhattam, miután bizonyára nem tőle függő okokból nem ütötte meg a harctéri szolgálatnak az ezen kitüntetéshez megkívántató mértékét.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1864.

OTTÓ-HADIÁRVAHÁZ FELÁLLÍTÁSA DEBRECENBEN.

Baltazár Dezső ref. püspöknek, Debrecen.

1917 január 28.

Főtiszteletű püspök úr!

Folyó hó 1-én hozzám intézett szíves sorai kapcsán örömmel értesítem, hogy Ő Felsége¹ készséggel bele fog egyezni, miszerint a debreceni hadiárвахáz «Ottó-Hadiárвахáz»-nak neveztessek el. Szíveskedjék tehát az erre vonatkozó felterjesztést a kabinetirodához eljuttatni.

Igaz tisztelettel vagyok Főtiszteletű Püspök Úrnak

őszinte híve *Tisza*.¹ IV. Károly király ő Felsége.

1860.

HARCTÉRRŐL KÜLDÖTT AJÁNDÉK MEGKÖSZÖNÉSE.

Nagy Pálnak, a 40. honv. gyaloghadosztály parancsnokának.

1917 január 28.

Méltóságos uram!

Ne értse kérem félre, hogy csak ilyen későn köszönöm meg igazán kedves és szép ajándékukat. Végtelenül rosszul esnék, ha azt gondolnák, hogy nem becsülöm azt meg érdeme szerint; hiszen az én lelkemben is él az együtt töltött szép nap s a 40. hadosztály-nál¹ tett felemelő tapasztalatok emléke és igazán nagyon nagyon jól esett nekem, hogy megemlékeztek rólam.

Azzal a kéréssel, hogy tolmácsolja hálás köszönetemet bajtársai előtt is, kívánom Isten oltalmát mindnyájukra és áldását hősies küzdelmeikre.

Köszönetem ismétlésével vagyok tábornok úrnak

igaz híve *Tisza.*

1866.

IFJ. GRÓF TISZA ISTVÁNNAK, A MINISZTERELNÖK FIÁNAK
BETEGSÉGE.*Kortonjevaci Bogát István vezérőrnagynak.*

Den 28. Jänner 1917.

Euerer Exzellenz!

Der Gesundheitszustand meines Sohnes,² welcher im ersten Kriegsjahre den Frontdienst solange *forcierte*, bis er in recht schlechtem Zustande nach Hause geschickt werden musste, macht leider eine längere Beurlaubung notwendig, damit er sich am Lande einem dauernden Eegime unterwerfen könne.

Auf Grund eines Gutachtens des Universitätsprofessors Jendrassik hat das Kader-Kommando des Husarenregimentes No. 7 seine Beurlaubung beantragt und ich beehre mich diese dem Militär-

¹ T. I. mikor a harctéren járt, meglátogatta a 40. h. gyaloghadosztályt is.

² Ifjabb gr. Tisza István, habár súlyos szervi betegségben szenvedett, követelte, hogy a lövészárokban teljesíthessen szolgálatot. A harctéren idegállapota oly kedvezőtlené vált, hogy az illetékes katonai hatóságnak kellett őt szabadságot adni. A levélben említett véleményt Jendrassik Jenő egyetemi professzor, a M. T. Akadémia rendes tagja adta.

kommandó vorgelegte Angelegenheit dem Wohl wollen Euerer Exzellenz zu empfehlen.

Mit besonderer Hochachtung Euerer Exzellenz

ergebener *Tisza*.

1867.

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS SZÖVETSÉG ELNÖKÉNEK
KÉPVISELŐI JELÖLÉSE.

Gróf Zichy János ny. miniszter, o. k.-nek.

1917 január 28.

Kedves barátom!

Folyó hó 22-én kelt szíves soraid kapcsán értesítlek, hogy a megüresedett érsekújvári kerületben a nemzeti munkapárt Zsembery Istvánt lépteti fel.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1868.

HARCTÉRI VESZTESÉGI JEGYZÉKEK.

Báró Hazai Samu honv. miniszternek.

1917 január 28.

Kedves barátom!

Conrad¹ kiküldöttje Schneider alezredes itt járt s a vissza-kérőleg mellékelt összeállítás alapján beszélte meg velem a dolgot. Addig is amíg behatóan letárgyalnék együtt a dolgot, szíves figyelembe ajánlom, hogy

1. az összeállítás az 1916. egész évi *veszteséget állítja* szembe azzal a mennyiséggel, amelyet a folyó évben október 15-éig akar felhasználni.

2. A tavalyi év veszteségéből egy bizonyos mennyiség (150-200,000 ember), mint ami a júniusi orosz offenzívánál a IV. és VII. hadseregnél előfordult vastag mulasztások következményeként állott elő, levonásba hozható, mert ilyen dolgoknak semmi esetre nem szabad többé ismétlődniök. Ennek folytán a rendelkezésre álló emberanyagból 1.200,000, illetőleg az új tüzérségi formációk szükségletével együtt 1.350,000 volna a folyó év egész szükségletének fedezésére beosztandó s a többi 1918-ra átvendő.

¹ A vezérkar főnöke.

3. A rendelkezésre álló emberanyagnak is többnek kell lennie a csatolt kimutatásban foglalt mennyiségnél. Okvetlenül alaposan utána kell számítani a póttesteknél lévő létszámot, amely a legszigorúbb számítás mellett is 100-150,000 emberrel meg fogja a kimutatott 200,000 embert haladni. Helyesbítést igényel nézetem szerint a sorozások eredménye is, úgy hogy azt reményelem, hogy e két címen együtt szintén elérhetünk egy 2-300,000 főnyi javulást.

4. Természetesen amennyiben hosszabb időre toljuk ki a felsorolt kategóriák felhasználását, megfelelően szaporodni fog a beállítható felgyógyultak száma is.

Mindezeknél fogva él bennem a remény, hogy a legrosszabb esetben 2, de valószínűleg 3 menetzászlóaljjal, ha nem többel kitolhatjuk az új kategóriák igénybevételét. Már pedig ha 3 menetzászlóaljat sikerül megtakarítanunk, akkor már az idei 17 éveseket mint 18 éveseket vehetjük igénybe, legfeljebb arra a törvényhozási rendelkezésre lesz szükség, hogy az 1900-ban születettek 1917. végén soroztassanak, míg katonai szolgálatuk tényleges megkezdése 1918-ra maradhatna.

Mindezeket előre közlöm veled azért, hogy méltóztassál a dolog felett gondolkodni s engem tanácsaiddal irányítani.

Ugyané célból küldöm visszakérőleg Conradnak Op. No. 37,741. számú átiratát¹ is, amelyre annyit jegyzek meg, hogy a fiataloknak abban kifejezésre jutó kímélését természetszerűleg csak helyeselhetem, de azt hiszem, hogy az e célból szükséges felcserélések keresztülviteléhez sokkal kevesebb idő elég volna, mint amennyit az átirat tervbe vett. Magától értetődik, hogy addig amíg együtt meg nem beszéljük a dolgot, egyikünk se beszéljen arról mással, mint azokkal a munkatársaiddal, akikre a dolognál szükséged van.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1869.

A HARCTÉRI VESZTESÉGI JEGYZÉKEK FELDOLGOZÁSA.

Buday Lászlónak, az Orsz. Statisztikai Hivatal Igazgatójának.

1917 január 28.

Méltóságos uram!

Az 1-500-ig terjedő veszteséglisták feldolgozására vonatkozó kimutatásokat megköszönve sietek megjegyezni, hogy teljesen

igazat kell adnom Méltóságodnak abban, miszerint a különböző vidékekről származó legénységnek összekeveredése folytán ma már jóformán lehetetlen a listában szereplő egyének nemzetiségét a csapattek alapján megállapítani.

Attól félek, hogy ezen különben annyira érdekes és szükséges munkálat továbbfolytatása csak téves következtetésekre vezethetne s azt hiszem kénytelenek leszünk a háború áldozatainak nemzetiség szerinti feldolgozását a háború utánra halasztani s a községenként megállapítandó veszteségi kimutatások alapján elkészíteni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1870.

KATONAI EGÉSZSÉGÜGYI KÉRDÉSBEN EGY ORVOSTANÁR
JAVASLATAI.

Báró Hazai Samu honv. miniszternek.

1917 január 28.

Kedves barátom!

Grósz Emilnek² folyó hó 19-én hozzád intézett s a villanyáramnak a konstatálásoknál való alkalmazására vonatkozó jelentését³ szíves figyelmedbe melegen ajánlom.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1871.

EGY TANÁR ALKALMAZÁSA A SZERBIAI KATONAI
KORMÁNYZÓSÁG MELLETT.

Lorx Győző ezredesnek.*

1917 január 28.

Tisztelt ezredes úr!

Az egyetlen belgrádi gimnáziumban a magyar nyelvet múlt év szeptember óta kiváló sikerrel és szép eredménnyel Usetty Ferenc, budapesti középiskolai tanár, tart. főhadnagy tanítja, aki két évet töltött a fronton és betegsége miatt helyeztetett át könnyebb szolgálattételre Belgrádba.

¹ Nincs az iratok közt.

² Budapesti egyetemi tanár.

³ A jelentés nincs az iratok között.

⁴ Akkor a hadseregfőparancsnoksághoz volt beosztva.

Nevezett az utolsó felülvizsgálatnál, jóllehet régi szívbaja egyáltalán nem javult, harctéri szolgálatra alkalmasnak minősített s előreláthatólag rövid időn belül távoznia kellene Belgrádból.

Usetty Ferenc mostani alkalmazásában olyan jól bevált s a magyar nyelvnek az egyetlen szerb gimnáziumban való sikeres tanításával már eddig is olyan dicséretre méltó eredményeket ért el, hogy távozása közérdekből határozottan nagy veszteség volna. Miután peçlig egy tudtommal fennálló rendelet szerint Belgrádból közvetlenül nem kérelmezhetik a hadseregfőparancsnokságtól olyan egyénnek szerbiai szolgálatban való alkalmazását, aki frontszolgálatra alkalmasnak minősített, avval a kéréssel alkalmatlankodom, méltóztassék fenti kérelmet nevemben Ő császári és királyi Fensége¹ előtt tolmácsolni s egyúttal kifejezni, hogy annak kedvező elintézését a közügy érdekében felette kívánatosnak tartom s a legmélyebb hálával és köszönettel fogadnám.²

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1872.

HADSEGÉLYEZÉSI ÜGYEKBEŒ LEVELEZÉS.

Egyik főispánnak.

1917 január 28.

Kedves barátom!

Martinék Ferencnére vonatkozó s tájékozás végett visszakérőleg csatolt leveled nem nyújt kellő felvilágosítást. Szoktasd reá kérlek az elsőfokú hatóságokat, hogy minden ilyen esetben olyan jelentést tegyenek, amely pontosan megállapítja azokat a vagyoni körülményeket, amelyek a segély egészben vagy részben való megvonásának indokául szolgáltak.

Az a körülmény, hogy valakinek takarékbetétje van, magában véve még semmiesetre sem magyarázza meg a dolgot és egyáltalán nem tudom megérteni, hogy valaki, akinek legalább három gyermeke van s ezek között egy csecsemő, hogyan kaphatott előbb csak 68 s most a felemelés után 102 fillér napi segélyt.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ Frigyes főherceg úr.

² A Szerbiában megszállott területek politikai igazgatására nézve v. ö. Levelek V. köt. 1501-1501/o.

1873.

AZ ORSZÁGHÁZ TAKARÍTÓNŐINEK KÉRELME.

Szász Károlynak, a képviselőház elnökének.

(1917 január 28.)

Kedves barátom!

Az országházi takarítónők engem tiszteltek meg bizalmukkal s kértek meg, hogy mellékelt kérvényüket pár ajánlószóval juttassam hozzád.

E kérésnek eleget téve, kérlek fel, hogy a tényállásról tudomást szerezni s a mai drágaság folytán valóban nehéz helyzetben lévő szegény asszonyok ügyét jóindulattal elbírálni méltóztassál.

Szívből üdvözlő

igaz híved *Tisza.*

1875/a.

IRATVÁLTÁS A KÜLÜGYMINISZTERREL AZ 1917. FEBR. 5-i
BESZÉD (A TENGERALATTJÁRÓK) TÁRGYÁBAN.*Telefontávirat gróf Czernin Ottokárnak.*

1917 február 5.

Dringend.

Da ich wann immer in die Lage kommen kann, mich in der U-Boot-Frage zu äussern, bitte ich Dich telephonisch mitteilen zu wollen, ob Du mit folgender Auffassung einverstanden bist, widrigenfalls ersuche ich um Deine Bemerkungen auf dieselbe.

Ich würde ungefähr sagen:

Es handelt sich um eine neue Waffe, welche erst in diesem Kriege in Anwendung kam, sodass sich die auf dieselbe bezüglichen Normen des internationalen Eechtes noch nicht kristallisiert haben konnten. Es sind wohl die allgemeinen Grundsätze sinn-gemäss, also mit einem Anpassen an die spezielle Natur dieser Waffe anzuwenden. Hauptsächlich handelt es sich hiebei um die Frage, in welcher Weise eine Blockade mit U-Booten durchgeführt werden könne? Die Forderung, dass U-Boote dasselbe Vorgehen beobachten sollen, welches für gewöhnliche Kriegsschiffe gilt, steht mit der Natur der Waffe im Widerspruche, ist durch das

Vorgehen unserer Feinde, die ihre Handelsschiffe bewaffnet und im Widerspruche mit den geltenden Rechtsnormen aufgefordert haben, die U-Boote zu rammen oder zusammenschossen, als überholt zu betrachten und wäre umsoweniger berechtigt, da die Sperrung weiterer Gebiete und das Verlegen wichtiger Seestrassen als ein Mittel von unseren Feinden in grosszügigster Weise ausgenützt wird, ohne bisher auf den Widerspruch der Neutralen gestossen zu haben, welches für die Navigationsfreiheit und Lebenssicherheit der Neutralen ebenso gefährlich ist.

Es sind dies die Minen. Ist es gestattet weite Meereszonen und wichtige Seestrassen durch Minenfelder zu sperren, sind die Neutralen geneigt zu dulden, dass ein jeder Neutrale, der auf diesem Wege fährt, das Risiko übernimmt, auf eine Mine zu stossen und in die Luft zu fliegen, so kann kein triftiger Grund erdacht werden, mit welchem man es kriegführenden Staaten verwehren könnte, eine ähnliche Sperrung mit U-Booten durchzuführen und zu erklären, dass Neutrale, welche auf einem in der Kriegszone liegenden, gesperrten Gebiete fahren, dies mit dem Risiko tun, von einem U-Boote torpediert zu werden. Von einem rücksichtslosen U-Bootkriege ist ja nur in Meereszonen die Rede, welche den Neutralen bekanntgemacht, genau bezeichnet und für geschlossene Zonen erklärt werden. Den wirklich rücksichtslosen U-Bootkrieg haben nicht wir, sondern unsere Feinde in Gebrauch gestellt, welche alle unsere Schiffe, die wir in dieser Weise verloren haben, ohne vorherige Warnung torpediert hatten.

Dies war der prinzipielle Standpunkt, den wir im Einvernehmen mit unseren deutschen Verbündeten von Kriegsbeginn an eingenommen haben. Der Umstand, dass die Vereinigten Staaten von Nordamerika diesem Standpunkte nicht beigepflichtet haben, hat zu dem uns allen in Erinnerung stehenden Schriftwechsel mit den Vereinigten Staaten geführt, wobei wir, um Komplikationen zu vermeiden, einstweilen von einer Handlungsweise abgesehen haben, deren Berechtigung unserer besten Überzeugung nach über jeden Zweifel steht.

Die letzten Erklärungen unserer *Feinde*, die den *Existenzkampf* gegen unseren Bund in brutalster Weise angekündigt haben, die Tatsache, dass England ein ungeheuer grosses neues Minenfeld anlegt, um die Schifffahrt nach Nordeuropa zu knebeln, so wie der Umstand, dass der Zeitpunkt gekommen ist, in welchem der

sogenannte rücksichtslose U-Bootkrieg einen sicheren Erfolg verspricht, haben uns dazu bewegen müssen, von dieser Waffe den ganzen Gebrauch zu machen, welcher uns zum *Frieden* führt. Wir tun dies im Kampfe gegen einen frevelhaften Anschlag auf unsere Existenz, wir tun es, um einen *Frieden* zu erkämpfen, welcher den Auffassungen des Präsidenten der Vereinigten Staaten entspricht, wir zeigen auch beim Gebrauche dieser Waffe mehr Rücksicht auf die Neutralen als unsere Feinde es getan haben. Jedenfalls stehen wir für jede Eventualität bereit, können uns aber vor der Erwartung nicht verschliessen, dass die Regierung der Vereinigten Staaten diese Momente gründlich erwägen wird, bevor sie sich zu Handlungen entschliessen würde, welche ebenso gegen die Sache der Menschheit, als gegen ihre eigenen Interessen Verstössen würden.

Ich bitte raschestens um telephonische Antwort.

Tisza.

1875/6.

A KÜLÜGYMINISZTER VÁLASZA.

1917 február 5.

Telefontávirat Tisza gróf Ő Excellenciájának.

Ich würde sehr bitten noch beizufügen: *wir* stehen auf dem Standpunkte Wilsons, dass der Friede keinen Sieger und keinen Besiegten finden darf. Wir sind zu Verhandlungen bereit, sobald dieser Standpunkt Wilsons von der Entente akzeptiert wird und uns Garantien geboten werden, dass die Entente sich ehrlich hiezu bekennt. So lang dies nicht der Fall ist und unsere *Zerschmetterung* als Programm unserer Feinde gilt, werden wir mit allen erlaubten Mitteln kämpfen und es *gibt kein «Zurück»* in der U-Bootfrage.

(Geheim.) Ich habe gestern mit dem amerikanischen Botschafter in diesem Sinne gesprochen und er hat dies mit voller Billigung Seiner Majestät nach Amerika telegraphiert.

Wenn Du meine Wünsche honorierst, so bitte ich Dich auch *ausdrücklich hinzuzufügen*, dass Deine Äusserung nach Rücksprache mit mir erfolgte.

Czernin.

1876.

WILSON ELNÖK BÉKEFELTÉTELEI ÉS AZ EGYESÜLT
 ÁLLAMOKNAK ADANDÓ VÁLASZ TÁRGYÁBAN.
 TISZA ISTVÁN «VÁZLATA». ^{1,2}

1917 február 23-áról.

Es ist mit einiger Wahrscheinlichkeit anzunehmen, dass die Friedensströmung in Amerika Fortschritte macht und Präsident Wilson vielleicht unter dem Einflüsse dieser Wahrnehmung die Entscheidung im kriegerischen Sinne wenigstens aufzuschieben sucht. Selbst wenn ich mich in dieser Voraussetzung irren würde, läge es in unserem Interesse, den Abbruch unserer diplomatischen Beziehungen mit Amerika solange es geht, zu vermeiden.

Es wäre daher die möglichst spät abzusendende Antwort auf das amerikanische Aide mémoire so zu verfassen, dass es als eine meritorische Behandlung des amerikanischer seit s vorgebrachten Themas aussieht, ohne jedoch in die Falle der «im aide mémoire» aufgestellten Frage einzugehen.

Antworten wir mit «ja» auf diese Frage, so kann Präsident Wilson den Bruch mit der Monarchie kaum vermeiden. Geben wir eine verneinende Antwort, so haben wir Deutschland und unse-
 ren am 31. Jänner eingenommenen Standpunkt im Stiche gelassen.

Die Handhabe zum Ausweichen vor einer klaren Antwort gibt uns das Aide mémoire selbst, indem es unsere in der Ancona- und Persia-Frage gemachten Äusserungen mit der Stellungnahme der deutschen Note vom 4. Mai 1916 identifiziert. Wir würden daher nur konsequent bleiben, wenn wir ähnlich, wie in unserer Note vom 14. Dezember 1915, erklären würden, dass wir uns durch eigene Rechtsauffassung leiten lassen.

In unserer in der Ancona-, Persia- und Petrolike-Fragen mit der amerikanischen Regierung erfolgten Korrespondenz haben wir stets den konkreten Fall behandelt, ohne uns in die einschlägigen prinzipiellen Rechtsfragen zu vertiefen. Gerade in unserer Note vom 29. Dezember 1915, in der die im Aide mémoire zitierte Meinungsäusserung enthalten ist, hat die k. u. k. Regierung ausdrück-

¹ Az előző levél hátlapján T. I. sajátkezű írásával: Iratváltás Czerninnek II. 5-i beszéd tárgyában.

² Az iraton T. I. sajátkezű feljegyzésével: Amerikának adandó válasz skicce.

lich erklärt, die mit dem Unterseebootkriege zusammenhängenden schwierigen völkerrechtlichen Fragen in einem späteren Zeitpunkt zur Erörterung zu bringen.

Zu einer solchen Erörterung schien freilich der jetzige Kriegszustand nicht geeignet zu sein, und es haben sich infolge der Handlungen unserer Feinde Ereignisse eingestellt, und es hat sich ein Zustand entwickelt, bei welchen die intensivere Ausnützung der Unterseebootfrage auch unsererseits für angezeigt und berechtigt erschien. Es wurden unsere Handelsschiffe in der Adria, soweit der Feind sie erreichen konnte, konsequent ohne Warnung torpediert. Unsere Gegner haben sich hiemit auf den Standpunkt des weitgehendsten, rücksichtslosen Unterseebootkrieges gestellt, ohne auf Widerspruch bei den Neutralen zu stossen.

Dieselbe Rücksichtslosigkeit gegenüber der freien Schifffahrt und der Lebenssicherheit der Neutralen hat die Entente bei der Legung von Minenfeldern an den Tag gelegt. Als defensive Waffe zum Schutz der eigenen Küsten und Häfen, wie auch als Blockierungsmittel eines feindlichen Hafens waren die Seeminen wohl als anerkannte Waffe zu betrachten. Ganz neu ist jedoch der in diesem Kriege hervorgetretene Gebrauch dieser Waffe in aggressivem Sinne, indem die auf dem Wege des Weltverkehrs liegenden weiten Gebiete der offenen See zu Minenfeldern ausgestattet werden und hiedurch der Verkehr der Neutralen auf denselben unmöglich gemacht, respektive mit der grössten Lebensgefahr verbunden wurde.

Ohne jeden Vergleich ist dies eine viel weiter gehende Hemmung der Bewegungsfreiheit und Störung der Interessen der Neutralen, als die Einführung des verschärften U-Bootkrieges auf fest begrenzten und präzis bezeichneten Seegebieten, wobei offene Strassen für die neutrale Schifffahrt gelassen werden und durch andere Massnahmen weitgehende Rücksicht auf die Interessen der Neutralen beobachtet wird.

Gerade in dem Momente, wo der an die ganze kriegführende Welt gerichtete Appell des Präsidenten mit der spontanen Äusserung unserer Gruppe zusammenfiel, in welcher wir von der Geneigtheit, einen auch für unsere Feinde annehmbaren ehrlichen Frieden zu schliessen, feierlich Zeugnis abgelegt hatten,¹ wurde das neue

¹ L. a központi hatalmak békeajánlatát VI. kötet 1812/a-e. sz.

grösste englische Minenfeld auf einer der grossen Strassen des Weltverkehrs in der Nordsee angelegt und zum Hohne der edlen Initiative der Vereinigten Staaten der Vernichtungskampf gegen unsere Mächtegruppe in der brutalsten Weise von der Entente angekündigt.

Wir fördern die grossen Ziele, welche die amerikanische Regierung in ihrer Aktion geleitet haben: der baldigsten Einstellung dieses greulichen Menschenschlachtens und der Begründung eines ehrlichen, dauernden, für die ganze Menschheit segensreichen Friedens, wenn wir den wilden Eroberungskrieg unserer Feinde auf das Energischste bekämpfen; der Weg, den wir betreten, führt zu unserem, mit der amerikanischen Regierung gemeinsamen Ziele und wir können uns Vor der Hoffnung nicht verschliessen, Verständnis beim Volke und bei der Regierung der Vereinigten Staaten zu finden.

Tisza.

1877.

AZ O. K. H. AJÁNLKOZÁSA A NÉMET BIRODALOM ÉS
A MONARCHIA GAZDASÁGI KAPCSOLATAINAK ELŐMOZDÍ-
TÁSÁRA.

1917 február 2.

Az Orsz. Központi Hitelszövetkezetnek.

1916. december 20-án 98,070/916. sz. a. kelt felterjesztésük kapcsán értesítem, hogy a kormány örömmel fogadja Németország, Ausztria és Magyarország gazdasági közeledését előmozdító munkájában a Hitelszövetkezet szervezeteinek felajánlott támogatását s bizton számít e munkában hathatós közreműködésükre.

Igaz tisztelettel *Tisza.*

1878.

JÓTÉKONY CÉLRA FELAJÁNLOTT VEGYES ÁRUK MEGOSZTÁSA
AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG KÖZT.

Báró Roszner Ervin Ő Felsége személye körüli miniszternek.

1917 február 4.

Kedves barátom!

A királyné Ő Felsége rendelkezésére bocsátott és általa két egyenlő részben osztrák és magyar jótékony célra adott vegyes

árak megosztása és átvétele céljából Nemes Sarolta grófnő Ágner¹ képviselőházi elnöki titkárral, aki ez ügyben járt már egyszer Bécsben, hétfőn délben érkezik Bécsbe s lehetőleg már 3 órakor fel fog keresni. Úgy téged, mint Klotá² grófnőt is nagyon kérek, hogy álljatok az ügy szolgálatába s legyetek Nemes grófnő segítségére.

A szóbanforgó árak a Nordwestbahnhofon a Schenker-cég raktáraiban vannak elhelyezve; részletes összeírás készül róluk, amelynek egyetlen példánya az osztrák Kriegsfürsorgeamt elnökénél, Lichtenstein hercegnél van.

Amidőn Ágner titkár fent járt a dolognak utána járni, az összes árumennyiség érintetlenül meg volt; úgy halljuk azonban, hogy Lichtenstein e küldemény egy részét Magyarországra útnak indította volna. Persze, ha igaz e hír, úgy ez merőben önkényes eljárás volna, mert hiszen a királyné világosan két egyenlő részben adta osztrák és magyar célokra, a magyar rész feletti rendelkezést reám ruházta, a megosztásnak tehát csak az én megbízottam közbejöttével lehetett volna megtörténnie.

Addig is, amíg a továbbiakat Nemes grófnővel megbeszélhetnéd, arra kérek, légy olyan jó a grófnőnek, mint megbízottnak Bécsbe érkezését Esterházy Sándorral³ közölni s őt felkérni, hogy gondoskodjék róla, miszerint a megosztás Ausztria és Magyarország között igazságos alapon megtörténhessék. Ha csak lehet, szerezd meg továbbá a Lichtensteinnél lévő jegyzéket, valamint szerezz tájékozást arról is, hogy minő tárgyak szállítottak el úgy magyar, mint esetleg osztrák rendeltetéssel és micsoda címre?

Végül gondoskodjál róla, hogy a Schenker-féle raktárakba még a délután folyamán bejuthassatok.

Állítólag több millió értékű árurol van szó, amellyel éppen a mostani téli nagy hidegben, elsősorban az oláh betörés által sújtott erdélyi vidéken, de másutt, így például a fővárosban is, nagyon nagy jótékonytságot lehetne gyakorolni. Igen nagy súlyt helyeznék reá, hogy a dolog méltányosan és gyorsan lebonyolítassék s előre is hálásan köszönöm szíves közreműködésedet.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

¹ Ágner László.

² Bárá Roszner Ervinné gróf Forgách. Klotild.

³ Gróf Esterházy Sándor, Zita királyné ő Felsője főudvarmestere volt.

1879.

TISZA ISTVÁN HARCTÉRRÉ JELENTKEZETT UNOKA-
ÖCCSÉNEK ÍRT LEVÉL.*Gr. Bethlen Lászlónak.*¹

1917 február 6.

Kedves Lacim!

Ma beszélünk ugyan telefonon, de még sem mondok le írási tervemről. Mindkét kérvényedet² ajánlással juttattam illető helyére s bizonyára kedvező elintézésrel jön meg a katonai folyamodvány is. Ezzel édes fiam óhajtásod teljesülni fog, vezéreljen és oltalmazzon a jó Isten.

Te pedig teljesítsd, amivel hazádnak tartozol, vedd ki azt a részt a veszélyből, ami szolgálatod érdekében szükséges, de tartózkodjál minden gyermekes hetvenkedéstől s a céltalan veszélynek nyegle és bűnös keresésétől. Akármilyen jóérzésű fiú légy is, azt csak vénségedre fogod megérteni, hogy az áldozatkész szülői szívnek milyen heroizmusa nyilvánul meg abban, hogy szegény szülőid e lépésbe beleegyeztek. Én nem tudok erre megindulás és megilletődés nélkül gondolni; kérek fiam, ne felejtkezz meg erről te sem és igyekezz méltóan leróni evvel vállalt újabb hálatartozásodat.

Isten áldjon édes Lacim, mélységes meleg szeretettel ölel

Tisza István.

1880.

LEVÉLVÁLTÁS KÖZÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK TÁRGYÁBAN.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1917 február 6.

Kedves barátom!

Utolsó otthonlétem³ alkalmával is *szívfacsaró* dolgokat láttam. Már említettem neked, hogy napi 180 gramm lisztadagra van utalva

¹ Gróf Bethlen Pál fia. Egyetlen fivére, Károly, a harctéren ekkor már örökre eltűnt.

² Fiatalkora ellenére önként folyamodott azért, hogy mielőbb a lövészárókba juthasson.

³ A miniszterelnök rövid időre Geszt községben járt.

ennek a vidéknek közéletmezésre szoruló, mondhatni egész lakossága. Olyan helyen, ahol a szó teljes értelmében se egy darab krumpli, se egy szem paszuly, se egy szál zöldség nem áll a nép rendelkezésére, ez éhezést és elkényszeredést jelent.

Tegyetek kérék valamit, hogy az ilyen vidékek, amelyeknek semmi, de *semmi egyéb* élelmiszere nincsen, legalább az élelmezési hivatal által előírt napi ételmet megkaphassák.

A teljes tengerihány tönkrejutással fenyegeti e vidékek gazdaközönségét is. A parasztságnak a háború előtt szép és nagy sertésállománya volt. Ami még meg van belőle, éhen döglik, mert hiszen korpát mindössze 25-30 mm utaltak ki eddig egy-egy nagyközség számára, a nyert tengerivásárlási engedélyek pedig illuzóriusak, mert hiszen azokból a vármegyéből nem lehet venni ahol volna tengeri, a községi megbízottak hetekig utaznak, költik a pénzt, hogy üres kézzel, elkeseredve s azzal az érzéssel kerüljenek haza, hogy a vásárlási engedéllyel becsaptuk őket.

Muszáj valamit kigondolni édes barátom, hogy azt a korlátolt mennyiségű erőtakarmányt megszerezzük, amivel az országnak ezt a csapássújtotta részét a teljes összeomlástól megmentjük. Lehetetlen egyenlő mértékkel mérni azoknak, akiknek termett legalább annyiok, hogy valahogy eltengethessék tenyészállataikat, azokkal, akiknek minden tekintetben ínséges termése volt. Lehetetlen tétlenül nézni, hogy az ország nyugati és északi részében minden baj dacára is óriási pénzt gyűjtsön a gazdaközönség, ami gyönyörűen fejlődő, derék, erőteljes magyar népünk pedig szemünk láttára pusztuljon el, mert azt a csekély minimumot nem nyújtjuk neki, amely a teljes katasztrófától visszatartaná.

Két kéréssel fordulok tehát hozzád: gondoskodjál legalább a havi 10 kg-os adagnak megfelelő 225 gramm napi adag liszt kiosztásáról és küldj *egy* igazán megbízható, okos, energikus gazdasági közegedet a megye délnyugati részébe, aki gyorsan feljárva a szóbanforgó 30-40 községet, megállapítsa azt a minimális tengeri- vagy korpamennyiséget, amely nélkül az ottani sertés-tenyésztés teljesen tönkre megy.

Ismételtem: itt nem a háborús bajok orvoslásáról van szó, amelyeket mindenkinek egyformán kell elviselnie, de egy a szó legmesszebbmenő értelmében, *Ínséges* vidék existenciájának megmentéséről. *Én nem tudom nézni, hogy most szemem láttára pusztuljon*

szülőföldemnek gyönyörű népe, amikor tudnék rajta segíteni, csak kórlek, cselekedjünk gyorsan, mert különben késő lesz.
Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza István.*

1880/a.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1917 február 15.

Kedves barátom!

Telefonbeszélgetésünk kapcsán mellékelve visszakérőleg küldöm a tegnapi készült kimutatást. Ebben a berlini értekezlet óta átvett mennyiség gyanánt 655,000 q szerepel, a nélkül, hogy ki lenne tüntetve, hogy abból a mennyiségből esik-e valami, s ha igen, mi a második rekvizíció eredménye?

Arra kérek tehát, méltóztassál ezt a kérdést tisztába hozni s a netalán kétszer számításba vett mennyiséget a rendelkezésre álló főösszezből levonni.

Szívből üdvözöl igaz híved *Tisza.*

1881.

LEVÉLVÁLTÁS TISZA ISTVÁNNAK A HAKCTÉREN ELTŰNT
UNOKAÖCCSEI ÜGYÉBEN.

Wertheimstein Sarolta¹ úrhölgynek.

1917 február 6.

Kedves Sarolta kisasszony!

Nagyon restellem, hogy csak ma vett sürgetése után teszek kívánságának eleget. István átadta volt nekem levelét, de egy olyan hecces pillanatban, hogy belekeveredett elintézetlen korrespondenciám tömegébe és nagy bosszúságomra megfedkeztem róla. Legyen kérem elnéző a mulasztásommal szemben; higgye meg, fogalma sincsen róla, mennyire túl vagyok munkával terhelve.

A kívánt ajánlólevelet mellékelve küldöm; nem névre, de svájci követségünkhöz címeztem azt, miután nem tudom, mikor fogja igénybe venni s nem áll-e addig be változás ottani követünk személyében?

¹ Biharban lakó tekintélyes család tagja, aki egészségi okból Svájcba utazott.

Ha ír nővérenek Angliába,¹ adja át kérem szívélyes üdvözlé-
temet és hálás köszönetemet szegény eltűnt vagy elfogott öcsém
érdekében tett fáradozásáért. Fájdalom, sem Sándor Jánosról,
sem Bethlen Károlyról,² aki állítólag sebesületlenül került volna
szeptember 18-án fogságba, még mindig nincsen semmi hírünk.
Végtelenül hálás volnék, ha ez utóbbi felől folytathatna puhatol-
dózást. A 9. közös huszárezredben szolgáló tartalékos főhadnagy
gróf Bethlen Károlyról van szó (össze nem tévesztendő a 9. honvéd
huszárezredben szolgáló ós szintén elfogott id. gr. Bethlen Károly
tart. főhadnaggal). Lucktól nyugatra, Koritnicánál tűnt el 1916.
szeptember 18-án. Két huszár állítja, hogy látták, miszerint egy
mocsárhoz szorítva fogták el őt az oroszok ós lábán állott, mikor
üldözői kezébe került.

Igaz tisztelettel vagyok őszinte híve *Tisza*.

A LEVÉL MELLÉKLETE.

Den 6. Jänner 1917.

An die k. u. k. öst. ung. Gesandtschaft in Bern.

Ich beehre mich das nach der Schweiz reisende Fräulein
Charlotte v. Wertheimstein, welches sich aus Gesundheits- und
Familienrücksichten zum Zwecke eines längeren Aufenthaltes in
die Schweiz begibt, dem wirksamen Schutze unserer Vertretung
daselbst wärmstens anzuempfehlen.

Fräulein v. Wertheimstein ist mir seit Kindheit bekannt,
stammt aus einer hochachtbaren Familie und ist in jeder Hinsicht
vertrauenswürdig. Es würde mich ein jedes Ihr erwiesene Entgegen-
kommen oder Unterstützung zu aufrichtigem Danke verpflichten.

Hochachtungsvoll

Tisza.

1882.

TISZA ISTVÁN LEVELE RÉGI ALKALMAZOTTJA ÉRDEKÉBEN.

Újfalussy Dezső főispánnak.

1917 február 6.

Kedves barátom!

Mellékelt levelezőlap írója kis gyerek kora óta szolgálatomban
állott, utolsó időben igen ügyes, megbízható, derék lovászom volt.

¹ Rothschild Wertheimstein Rózi úrnő.² A belügyminiszter fia és gróf Bethlen Pál nyűg. főispánnak (T. I. sógorá-
nak) fia volt.

Légy olyan jó, érdeklődjél a fiú sorsa iránt s ha az egészségi állapota engedi, gondoskodjál róla, hogy a szalontai kórházba, vagy ha lehetséges, családi ápolásra Gesztre küldessék.

Szíves fáradozásodat előre is megköszönve szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1883.

HORVÁT-SZLAVÓN– DALMÁTORSZÁGOK ÉLELMEZÉSI
VISZONYAI.

Báró Skerlecz Iván horvát bánnak.

1917 február 8.

Kedves barátom!

Most értesülök Kadicsnak¹ január 31-én az élelmezési ügyekben tett interpellációjáról, amely az élelmezési ügy kezelése körül ellenem intézett támadásai kapcsán egész mesét beszélt az Ő Felsege és köztem lefolyt telefonbeszélgetésről. Kérlek, légy szíves alkalmas időben és módon konstatálni, hogy ebből a beszélgetésből *egy szó sem igaz.*

Ami magát a dolog érdemét illeti, kijelentheted a magyar kormány nevében is, hogy Horvátországnak a belügyi és gazdasági igazgatás terén törvényben biztosított jogait senki kétségbe nem vonja s hogy a háború által felvetett sürgős problémáknak egész tömkelegét, amelyekben katonai és kereskedelmi természetű, tehát közös vonatkozású dolgok érintkeznek és keverednek az autonóm természetűekkel, a legmesszebbmenő előzékenységgel igyekszünk közös megegyezéssel Horvátország autonóm jogainak minden sérelme nélkül megoldani.

Utalhatsz reá, hogy a háborúokozta gazdasági helyzet egész tömegét idézte fel olyan kérdéseknek nemcsak Horvátország és Magyarország, hanem Magyarország és Ausztria között is, amelyeknél az élet nem fér bele a teóriának s a törvény paragrafusainak kereteibe s kölcsönös jogtisztelettel és előzékenységgel kell a kockán forgó nagy gyakorlati létérdekek megóvására szükséges lépéseket megtenni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Radics István a horvát Sabor tagja volt.

1884.

BÁNYAMUNKÁSOK FELMENTÉSE A KATONAI SZOLGÁLATTÓL.

Báró Hazai Samu honvédelmi miniszternek.

1917 február 9.

Kedves barátom!

Az Erdővidéki Bányaegylet Részvénytársaságnak bányamunkások visszanyerése ügyében hozzád intézett kérelmét mellékelve, az ügyet szíves jóindulatodba igen melegen ajánlom.

Azt hiszem, jelenleg annyival könnyebben boldogulhatunk a dologban, mert a zsilvölgyi bányában élelmiszerhiány folytán nem képesek a rendelkezésükre álló egész munkáslétszámot foglalkoztatni. Az Erdővidéki Bányaegyletnek ellenben megfelelő élelmiszerkészlete van, úgyhogy az oda vitt munkásokat azonnal teljes mértékben ki lehetne köszénbányászat céljaira használni a nélkül, hogy ez a zsilvölgyi termelés csökkentését vonná maga után.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1885.

EGY NAPILAP IDŐLEGES BETILTÁSA.

Rákosi Jenő főszerkesztőnek, a Főrendiház tagjának.

1917 február 10.

Méltóságos uram!

Tegnap kelt szíves sorai kapcsán értesítem, hogy érintkezésbe fogok lépni az e tárgyban illetékes miniszterekkel az a *Nap* beszüntetésének hatályon kívül helyezése tárgyában. A lapnak a beszüntetést maga után vont viselkedése ellenben olyan súlyos beszámítás alá esik, hogy ezzel szemben 1-2 napi meg nem jelenést elengedő büntetésnek nem tekinthetnék.

Bizonyára felesleges volna Méltóságod előtt fejtegetnem, milyen tökélet kovácsolhatnak ellenségeink abból a tényből, hogy egy magyar lapra hivatkozva állíthatják, hogy a képviselőházban *merényletet követtek el a ház elnöke és a miniszterelnök* ellen.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságod

őszinte híve *Tisza.*

1886.

TISZA ISTVÁN TILTAKOZIK AZ ELLEN, HOGY A BÉKEKÖTÉS-
NÉL OROSZORSZÁG MOLDVÁBAN TERÜLETNÖVEKEDÉST
KAPJON.

Gr. Czernin Ottokárnak.

Den 16. Februar 1917.

Lieber Freund!

Aus Deinem Telegramm No 77 nach Berlin (an Mennsdorf ¹) sehe ich, dass diesem nahegelegt wurde, die Annexion der Moldau seitens Eusslands anzuregen.

Obzwar er dies nur als seine persönliche Meinung tun soll, kann ich meine Bedenken doch nicht verhehlen.

Wie Du Dich gewiss erinnern wirst, so habe ich mich zwar damit einverstanden erklärt, dass Eussland eventuell etwas aus der Moldau behalten solle, aber auch damals auf die Gefahren hingewiesen, mit welchen eine so grosse Gebietserweiterung Eusslands in dieser Gegend verbunden wäre, die es als einen wesentlichen Schritt auf dem Wege nach dem Bosporus einschätzen würde.

Ausserdem könnte von der ganzen Moldau umsoweniger die Eede sein, da wir den zwischen der Südgrenze der Bukowina und dem Csik-er Grenzgebirge liegenden Keil keinesfalls Eussland überlassen könnten. Tritt Eussland als Nachbar an die Stelle Bumäniens, so erhält die Grenzberichtigung gegen das Piatra-Tal eine potenzierte Bedeutung.

Schliesslich muss ich den jetzigen Zeitpunkt entschieden für verfrüht halten, um die Initiative unsererseits zu dieser Anregung zu ergreifen. Der Hauptgrund zu derselben ist ja, dass wir das Verhältnis Bumäniens zu Eussland für die Zukunft stören, und daraus Vorteile ziehen sollen. Dieses Ziel wird aber verfehlt, wenn wir als die Autoren der Sache dastehen und Eussland Gelegenheit geben, dies den Rumänen gegenüber zu verwerten. Ich wäre daher entschieden dafür, dass wir uns in dieser Frage äusserst reserviert verhalten, die Sache heranreifen lassen und höchstens mit grösster Vorsicht dahinwirken, dass Eussland auf diesen Gedanken kommt.

¹ Gróf M.-Pouilly Ditrichstein Albert szk. nagykövet.

Ich bitte Dich diese Gesichtspunkte überlegen und womöglich
Mennsdorff bremsen zu wollen.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

Mit Unterbrechung in furchtbarer Eile, darum so mangelhaft
geschrieben.

1886/a.

Gróf Czernin Ottokár válasza.

Den 17. Februar 1917.

Lieber Freund!

Ich kann Deine Ansicht betreffs Moldau nicht teilen. Wir
wissen, dass Bratianu bereits *ähnliche* Sorgen zu haben scheint,
wenigstens glaubt er nicht sicher zu sein, dass Eusland ihm beim
Friedensschlüsse helfen wird und ich glaube, dass man solche
erfreuliche Zersetzungserscheinungen fördern muss.

S. M. war damit auch einverstanden, den Gedanken in dieser
vorsichtigen Form zu lanzieren.

Im Übrigen bindet uns das, was Mennsdorf spricht ja nicht –
wenn es uns nicht mehr passt.

Sehr in Eile, auf baldiges Wiedersehen

Dein alter *Czernin*.

1887.

HADIÖZVEGYEK, ÁRVÁK ÉS ROKKANTAK ÜGYEI.¹

*Káttay Erzsébet udvarhölgynek.*¹

1917 február 17.

Kedves Erzszi!

Találkozásunk után volt alkalmam a rokkant-, özvegy- és
árvagondozóügyről ő Felsőgeikkel külön-külön beszélni. Mind a
ketten rokonszenvvel fogadták azt az eszmét, hogy az országos
mozgalom védnökségét a királyné fogadja el.² Ennek folytán leg-
közelebbről, remélhetőleg ő Felsőgeik Budapesten tartózkodása
alkalmával, a dolog részletesebb kifejtése céljából audienciára
fogok a királynénál jelentkezni.

Addig is küldöm a mellékelt, tavaly készült bizalmas emlék-

¹ V. ö. Levelek V. köt. 1560., 1615., 1625., 1654 a.

² Ez meg is történt. V. ö. az 1938-1938/Á. sz. közléseket.

iratot,¹ amelyből tájékozást szerezhet az egész akció céljai és alapelvei felől. A dolog azóta csak egy-két részletben szenvedett változást; megvalósításakor természetesen a megfelelő rendeletek és utasítások bocsáttatnának ki a hatóságokhoz s alkalmas felszólítás intéztnének a közreműködésre hivatott közönséghez.

Amennyiben egy vagy más irányban további felvilágosításra volna szüksége, készséggel állok rendelkezésére.

Szívből üdvözlí

öreg barátja *Tisza*.

1887/a.

*Báró Fejérváry Imre ny. főispánnak.*²

1917 február 19.

Kedves barátom!

Szíves soraidból őszinte részvétellel értesülök kedvezőtlen egészségi állapotodról s a legnagyobb sajnálattal arról, hogy betegségged meggátol a gondozási ügy körül neked szánt munkakör betöltésében.

Tekintettel a leveledben felhozottakra, nem kérhetlek elhatározásod megmásítására s addig is, amíg úgy élőszóval, mint hivatalosabb formában meg nem tehetném, *szívből jövő hálás köszönetemet* fejezem ki eddigi odaadó fáradozásaidért és igaz sajnálatomat a felett, hogy e munkát nem folytathatod tovább. Keménylem egészséged helyreálltával találunk megfelelő tért az együttműködésre.

Szívből üdvözlí

igaz barátod *Tisza*.

1888.

AZ ELLENZÉK EGYES TAGJAINAK TÖREKVÉSEI
GRÓF TISZA ISTVÁN LEMONDÁSÁNAK SIETTETÉSÉRE.

1916-tól fogva a magyar országgyűlési ellenzék gyakorolta azt a jogát, hogy élesen bírálja a kormány külpolitikáját és az élelmezés körül tett intézkedéseit, ezenfelül egyúttal törekedett arra, hogy Burián külügyminiszter, valamint az osztrák és a magyar kormány távozzanak helyükről.

Különösen I. Ferenc József Ő Felsége elhunytá után utódjához és annak kabinetirodájába egyesek különböző beadványokat,

¹ Közölte az V. kötet a 147-161. lapokon.

² Hosszú időn át a hadigondozási ügyek intézésében önzetlenül fáradozott.

előterjesztéseket, emlékiratokat küldtek, amelyeknek célja a magyar miniszterelnök lemondásának sürgetése volt.

Egyik ilyen beadványra tette Tisza István 1917. február 19-éről I. Károly király Ő Felségéhez az A) mellékletével együtt alább közölt előterjesztést.

1888/a.

Allergnädigster Herr!

Es ist aus verschiedenen Wahrnehmungen ersichtlich, dass die ungarischen oppositionellen Politiker, welche in intimen Beziehungen mit einflussreichen politischen und gesellschaftlichen Wiener Kreisen stehen, wieder mit vollem Dampf arbeiten, um das jetzige ungarische Regime zu diskreditieren.

Es wird hiebei die alte, verrostete Waffe der Ausstreungen über parteipolitische Gewalttätigkeit und Korruption hervorgeholt und die jetzige Mehrheit des ungarischen Abgeordnetenhauses als ein moralisch minderwertiger Faktor hingestellt, welcher der Regierung nur aus selbstsüchtigen Motiven Gefolgschaft leistet und keinen Anhang im Lande besitzt. Es wird von der jetzigen Regierung behauptet, dass sie im ganzen Lande verhasst, ihre Macht nur auf eine durch unerlaubte Mittel zusammengehaltene korrupte Parteiwirtschaft stützen kann.

Als treuem Diener Eurer Majestät fällt mir die Aufgabe zu, dieser tendenziösen Einstellung gegenüber die parteipolitischen Verhältnisse des Landes wahrheitsgetreu zu schildern und das Bild der Situation, sowie ich es richtig zu kennen glaube, Eurer Majestät nach bestem Wissen zu unterbreiten.

Vor Allem sei es mir erlaubt zu bemerken, dass ich bei den Leitern dieser Verleumdungsintrigue eine gewisse bona fides voraussetzen geneigt bin. Leute, die von Hass so erfüllt sind, wie diese Herren, müssen auch bei Anderen unwillkürlich dasselbe voraussetzen. Auch bezüglich der Einschätzung der Regierungspartei ist ihr Irrtum zu erklären. Graf Andrassy und die seinerzeit mit ihm aus der liberalen Partei ausgeschiedene Clique seiner Verwandten und persönlichen Freunde haben sich ja nie um diese Partei gekümmert und ausser ihrem engen Freundeskreise nur mit der verhältnismässig kleinen Gruppe verkehrt, welche sich aus irgendeinem egoistischen Beweggrunde ihnen genähert hat.

Das moralisch gesunde Gros der Partei ist ihnen stets fremd

geblieben, und als sie später an der Koalitionsregierung teilnahmen und mit den verschiedenen Gruppen der damaligen Mehrheit in näheren Kontakt treten mussten, so haben sie in dieser Gesellschaft Erfahrungen machen müssen, aus welchen ihre geringschätzende Meinung bezüglich des Niveaus des Abgeordnetenhauses erklärlich erscheint.

Mit grösstem Nachdrucke muss ich mich jedoch gegen die Beurteilung der jetzigen Mehrheit nach diesem Masstabe wehren. Ihre Gleichwertung mit den Mitgliedern der Koalitionsparteien wäre ebenso verfehlt, wie ihre Einschätzung nach denjenigen geschäftigen Parteimitgliedern, welche den Blick des oberflächlichen Beobachters in erster Reihe auf sich lenken.

Nichts wäre falscher, als die Partei nach der geringen, aber umso geräuschvolleren Gruppe derjenigen zu beurteilen, die sich immer auf der Oberfläche befinden, sich immer hervorarbeiten trachten, um die Aufmerksamkeit auf sich zu ziehen, um zu irgendeiner dankbaren Bolle zu gelangen. Wie oft wird dieser Fehler auch von treuen Mitgliedern der Partei gemacht. Wie oft habe ich gegen Vorurteile kämpfen müssen, die einzig diesem Einschätzungsfehler zuzuschreiben waren.

Nicht in diese Kategorie der Schwätzer und Streber gehört das Gros der Partei. Es besteht aus unabhängigen, gewissenhaften, ernsten Menschen, welche den Abgeordnetenberuf als die Erfüllung einer Ehrenpflicht auffassen, selten zu sehen und nie zu hören sind, wenn sie nicht gebraucht werden, aber stets ihren Mann stellen, wenn es heisst in einem kritischen Momente für das öffentliche Wohl einzustehen.

Es bezieht sich dies gerade so auf die seinerzeitige liberale Partei, als auf ihre Erbin und Fortsetzerin: die Partei der Nationalen Arbeit. Seit früher Jugend habe ich es mir zur Aufgabe gemacht, die Partei zu der ich gehörte, genau zu kennen. Eigene, unmittelbare Wahrnehmung hat in mir das feste Vertrauen in die Verlässlichkeit und die moralische Kraft der Partei erzeugt.

Während der wechselvollen Ereignisse eines 30 jährigen öffentlichen Lebens habe ich mich nie in diesem Vertrauen getäuscht. Wie oft hat sich die Partei für die grossen Interessen des Staates, und der Dynastie einsetzen müssen in zähem Kampfe gegen zügellose Parteileidenschaft! Wie oft hat sie die wirklichen Grundlagen unseres nationalen Daseins retten müssen gegen verblendete

Strömungen der irreführten öffentlichen Meinung! Stets hat sie treu Stand gehalten, wenn sie einen Führer hatte, welcher den Kampf zu leiten verstand und Vertrauen erweckte, weil auch er ihnen Vertrauen entgegenbrachte.

Von den unverlässlichen Andrassy'schen und Apponyi'schen Elementen befreit, hat die Partei den Kampf gegen die Obstruktion und um die Wehrvorlage in den Jahren 1903/4 wie ein Mann durchgehalten. Auch nach dem Wahlsiege der Koalition im Jahre 1905, von der verblendeten öffentlichen Meinung verpönt, von der gehässigen Leidenschaft ihrer siegreichen Gegner umtobt hat die Partei mit Ausnahme einer kleinen Gruppe von Überläufern allen Drohungen und Verlockungen entgegen ausgehalten bis zum letzten Augenblicke, mehr als ein Jahr hindurch.

Dass mir die Ehre beschieden war, diese Partei in diesen Zeiten zu führen, wird mich mein Leben lang mit dankbarem Stolze erfüllen. Nie werde ich ohne Rührung auf den letzten Akt dieses Kampfes zurückdenken.

Es gelang endlich die Koalitionsregierung zustande zu bringen. Ich sah das grösste Interesse von Krone und Land darin, dass die neue Regierung von alten Schlagworten und alter Leidenschaft befreit einen neuen Weg der praktischen Eealpoitik einschlagen und sich hiebei auf die besseren Elemente stützen könne. Ich war überzeugt, dass das weitere Bestehen der Liberalen Partei den Fortbestand alten Hasses, alter Leidenschaft, das Weiterkämpfen um alte Schlagworte bedeuten, und die besonnenere, gemässigtere Gruppe der siegreichen Koalition den extremeren Elementen in die Arme treiben würde.

Ich war mit mir im Klaren, dass ich die Auflösung der Partei durchführen und mich mit den Wenigen, die sich mit mir am meisten exponiert hatten, vom politischen Leben zurückziehen müsse, um die Entwirrung aus dieser besorgnisvollen Situation zu fördern und es den besseren Elementen in der Koalition zu ermöglichen, einen Kraftzuwachs aus dem Gros der Liberalen Partei zu erhalten.

Zur Auflösung, zum parteipolitischen Selbstmord fand ich die Partei sofort bereit, als ich ihr meine hiefür bestehenden Gründe auseinandersetzte. Zum Anschluss an die Sieger war beinahe Niemand zu bewegen. Weder Bitte, noch Überredung ihres Führers hat sie dazu bewegen können, ihn zu verlassen und in das siegreiche

Lager überzugehen. 160 feste, treue, ernste, erprobte Männer, das allerbeste, was das Land an politischem Werte besass, hat sich vom politischen Leben zurückgezogen, und mit Schmerz bis in meine innerste Seele habe ich mich fragen müssen, ob jemals noch eine solche Schaar überzeugungstreuer Ehrenmänner die politische Leitung des Landes wieder in die Hand bekommen wird?

Viel schneller als ich je zu träumen gewagt hätte, ist es dazu gekommen.

Die weise Einsicht und liebevolle Langmut Seiner hochseligen Majestät hat dem verblendeten Lande Zeit gelassen, wieder zur Besinnung zu kommen; für eine gründliche Enttäuschung und Ernüchterung des Landes hat die Tätigkeit der Koalitionsregierung gesorgt.

Mit männlichem Entschlusse und tatkräftiger Begeisterung hat sich die überwiegend grosse Mehrzahl der Intelligenz des Landes in den Wahlkampf des Jahres 1910 gestürzt; die im Jahre 1905 verdrängten Elemente kamen aus ihr als Sieger hervor. Unter dem neuen Namen der Arbeitspartei hat der Kern der alten liberalen Partei die dauernde politische Leitung des Landes wieder übernommen.

Um eine genauere Kenntnis und einen Vergleich dieser Partei mit ihren Gegnern zu ermöglichen, beehre ich mich 1. ein Namensverzeichnis der Mitglieder der Arbeitspartei, 2. eine Liste der anderen Abgeordneten, beide mit Hinzufügung ihres Berufes, 3. eine Zusammenstellung der Mitglieder der verschiedenen Parteien nach ihren Berufen beizufügen, wobei ich zu erwähnen mir erlaube, dass ich auch diejenigen Mitglieder der Unabhängigkeitspartei, welche momentan keinem Parteiverbande angehören, zu derjenigen Gruppe (Apponyi- resp. Károlyi-Partei) hinzugerechnet habe, welcher sie näher stehen, um eine bessere Übersicht über sämtliche Abgeordnete zu ermöglichen, welche auf Basis des Unabhängigkeitsprogrammes gewählt wurden.

Es fällt in dieser Tabelle vor Allem die grosse Zahl der Grossgrundbesitzer in der Arbeitspartei auf. 56% der Partei gehören in diese Kategorie, gegenüber von nur 83% bei der Opposition; als Gegenstück hiezu besteht das entgegengesetzte Verhältnis bei den Rechtsanwälten, welche 10% der Arbeitspartei, 32% der Opposition ausmachen. Gegenüber einem Plus an Universitäts-Professoren und gewesenen Beamten steht ein Minus bei den

Journalisten, wobei noch besonders hervorgehoben werden soll, dass die Kategorie «Schriftsteller, Journalisten» bei der Arbeitspartei zum grössten Teil angesehene, ernste Elemente unserer Publizistik und Fachliteratur umfasst, wogegen sie bei der Opposition meistens aus den minderwärtigsten Elementen der Tagespresse besteht.

Überhaupt leidet diese Zusammenstellung an dem Übel eines jeden statistischen Ausweises. Es kommen Leute mit dem verschiedensten inneren Werte in dieselbe Kategorie; alle Unterschiede werden verwischt, welche durch äussere Merkmale nicht erfasst werden können. Ganz besonders muss ich auch auf die Kategorie der Rechtsanwälte hinweisen, bei welchen die Opposition nicht nur die dreifache prozentuelle Zahl aufweist, sondern unter ihren 52 Rechtsanwälten eine geraume Zahl der minderwärtigsten Elemente in ihren Reihen hat.

Jedenfalls kann aber schon aus dieser statistischen Tabelle der wesentliche Unterschied zu Gunsten der Arbeitspartei, wie auch der Umstand fest gesetzt werden, dass die überwiegend grosse Mehrzahl derselben aus materiell unabhängigen, hochanständigen Leuten besteht, welche einer Regierung nur solange Gefolgschaft leisten werden, bis das mit ihrer Überzeugung vereinbar ist.

Die Frage, ob sie die Abgeordnetenbezüge weiter erhalten, kann höchstens bei einigen wenigen Beamten i. E. eine Existenzfrage bilden. Der Abgeordnetenberuf mit dem damit verbundenen Aufenthalt in der Hauptstadt bedeutet für die weitaus grössere Zahl keinen materiellen Vorteil, sondern eine finanzielle Last.

Den grossen Unterschied im durchschnittlichen moralischen Werte, welcher zwischen den Mitgliedern der Mehrheit und der Opposition zu Gunsten der Ersteren vorliegt, kann auch bei genauem Studium der Namenslisten nur derjenige vollauf würdigen, dem wenigstens eine grössere Zahl der darin enthaltenen Persönlichkeiten bekannt ist. Jedenfalls springt es jedoch auch bei einem flüchtigen Blick auf diesen Ausweis in die Augen, dass der Versuch, gerade die Mehrheit als moralisch minderwärtig hinzustellen, mit der tatsächlichen Lage in grellem Widerspruche steht.

Schwerer ist der Beweis bezüglich der zweiten Frage, nämlich, ob das jetzige Regime wirklich im Lande verhasst ist und die öffentliche Meinung hinter der Opposition steht? Bei solchen Fragen spielen subjektive Einschätzungen eine grosse Bolle und

nichts ist schwerer, als auf diesem Wege zur objektiven Wahrheit zu gelangen. Es sind jedoch auch sachliche Merkmale vorhanden, welche eine Schlussfolgerung mit einer gewissen Sicherheit gestatten.

So z. B. kann die Namensliste der Abgeordneten und der Obergespanne mit der daraus erhellenden Wahrheit, dass die grosse Mehrzahl der bedeutendsten, ernstesten, unabhängigen Faktoren der politischen Welt Ungarns im Dienste des jetzigen Regimes steht, ein gewisses Licht auf diese Frage werfen.

Nicht ohne Interesse ist auch das Studium der Verhältnisse im Magnatenhause. Von den 314 Mitgliedern desselben (ohne die Mitglieder des Allerhöchsten Herrscherhauses zu rechnen) kann die Opposition höchstens 45 zu ihren Anhängern zählen. Kaum jemals haben dieselben bei einer Abstimmung die Zahl von 30 erreicht; das gewöhnliche Stimmenverhältnis ist 5-6 zu 1. Geht man weiter in der Analyse, so findet man unter den 196 erblichen Magnaten nur 37 oppositionelle. Unter den 31 Mitgliedern des katholischen hohen Klerus nur 2, höchstens 3. Gewiss ein Beweis, dass sich hochgebildete, materiell unabhängige, moralisch intakte Elemente von der Regierung abgewendet hätten.

In beinahe allen Selbstverwaltungskörpern hat die Regierung eine überwiegende Majorität. Zieht man in Betracht, dass eine Komitats-Kongregation aus 240-600 Mitgliedern besteht, deren Hälfte gewählt wird, die andere Hälfte aus den grössten Steuerzahlern des Komitates, folglich aus materiell unabhängigen Leuten besteht, so wird man die Bedeutung weder dieser Tatsache, noch der Erscheinung absprechen können, dass gerade in der kurzen Periode vom Amtsantritte der jetzigen Regierung bis zum Kriege in einigen vorher stark oppositionell gefärbten Komitaten eine wesentliche Verschiebung zu unseren Gunsten eintrat.

Was schliesslich das grosse Publikum, die Volksmassen betrifft, so muss ich im Interesse der Wahrheit meiner aus einer bunten Reihe sich wiederholender Erscheinungen abgeleiteten Überzeugung Ausdruck verleihen, dass die jetzige Regierung und in erster Reihe ihr Führer Prestige, Ansehen und Anhang in hohem Masse besitzt. Nichts ist leichter, als sich in dieser Frage zu täuschen. Ich glaube jedoch ein gewisses Vertrauen in die Eichtigkeit meines Urteils aus dem Umstände schöpfen zu dürfen, dass ich die Situation auch dann klar erfasste, und mich keinen Illusionen hingab, als das Entgegengesetzte der Fall war.

Am Anfange dieses Jahrhunderts war es der ungarischen Opposition gelungen, die damalige Mehrheit zu diskreditieren und ihren Führer verhasst zu machen. Ohne mich dadurch irgendwie beirren zu lassen, war ich damals vollständig bewusst, einer der bestgehassten Leute in Ungarn zu sein. Es war dies ganz natürlich: es war der Opposition gelungen die Leute glauben zu machen, dass die Mehrheit und ihre Führer das Haupthindernis der Erreichung ihrer Wünsche bilden und dass es genügen würde, diese unpatriotischen Leute wegzufegen, um ihre schönsten Träume zu verwirklichen. Ein leicht erklärlicher, aufrichtiger Hass richtete sich daher gegen sie alle, vor allem jedoch gegen den, welcher in allen Kämpfen gegen populäre, aber gefährliche Schlagworte in erster Reihe stand.

Aus diesem Wahne hat das Land nur der Sturz der Liberalen Partei und das hierauf folgende Koalitionsregime heilen können. Die Kur war von vollständigem Erfolg gekrönt. Schon während der Koalitionsregierung hat sich die öffentliche Meinung zu den früher verkannten treuen Kämpfern der Ausgleichspolitik gewendet; vor der ganzen Welt bildeten die Erfahrungen der Koalitionszeit die vollständige Rechtfertigung des alten Regimes und es musste dies das Prestige und des Ansehen jener Leute heben, welche die damals verkannte Wahrheit auch in den Tagen der tobenden Volksleidenschaft konsequent vertreten hatten.

Wenn diese nachherige Rechtfertigung noch einer Ergänzung bedürfte, so ist dies durch den jetzigen Krieg erfolgt. Die Leute haben die Kämpfe nicht vergessen, welche der jetzige Ministerpräsident als junger Mann bei der 1889-er Wehrvorlage, dann in späteren Jahren in den grossen Kämpfen um 1903/5 für die Steigerung unserer Wehrfähigkeit erfocht. Im ganzen Lande sind es vielleicht die parlamentarischen Führer der Oppositionsparteien allein, die ihre schweren Fehler nicht eingesehen haben oder wenigstens nicht offen einzugestehen wagen. Mit ihrer Ausnahme wird im ganzen Lande der jetzige Ministerpräsident als derjenige erkannt, der die drohende Gefahr rechtzeitig einsah und abzuwehren trachtete, welche vielleicht nie über uns hereingebrochen wäre, hätte man damals seinen Rat befolgt.

Es sind dies die Momente, auf die gestützt ich, wenn ich die Wahrheit nicht verschweigen will, meiner dahingehenden Überzeugung Ausdruck verleihen muss, dass die jetzige Regierung trotz

aller Entbehrungen des Krieges und deren Wirkung auf die Volkstimmung eine angesehene, feste Stellung im Lande besitzt.

Die geräuschvolle Art von der Popularität in Sensationsblättern und bei Kaffeehauspolitikern, welche Leute umgibt, die sich auf die populäre Seite jeder Frage stellen, jeder Volkseitelkeit und Volksleidenschaft schmeicheln und jede schwierige Situation des Staates zu einer Hetzcampagne gegen die Regierung ausnützen, wird Männern nicht zu Teil werden, welche das Staatsinteresse, auch wenn es unpopulär ist, ehrlich vertreten. Es wäre aber ein Irrtum, diese Art von Popularität zu überschätzen. Nicht diese Beliebtheit der politischen Primadonna, sondern auf Verehrung und moralisches Ansehen gestütztes Vertrauen befähigt eine Regierung den Staatsinteressen – auch wenn sie populären Strömungen zuwiderlaufen – mit Erfolg zu dienen. Und dieses Vertrauen glaubt die jetzige Regierung bei der grossen Mehrheit des Landes zu besitzen.

Budapest, den 19. Februar 1917.

Tisza.

1888/6.

A NEMZETI MUNKAPÁRTHOZ TARTOZÓ KÉPVISELŐK
NÉVSORA 1917 ELEJÉN.
AZ 1888/a SZÁMÚ ELŐTERJESZTÉS MELLÉKLETE.
NAT. ARBEITSPARTEI.

Almay Olivér Grossgrundbesitzer.
Almássy László Rechtsanwalt, früher Verwaltungsbeamter.
Andrics Tivadar Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
Angyal József Ministerialrat i. P., Grossgrundbesitzer.
Antal Géza Professor der Theologie.

Badinyi Lajos Grossgrundbesitzer.
Balásy Árpád Grossgrundbesitzer.
Balogh Jenő Tjuniversitätsprofessor, d. Z. Justizminister.
Baross Gyula Richter i. R.
10 Baumgarten Emil br. Grossgrundbesitzer, Beamter i. R.
Bay Lajos Grossgrundbesitzer.
Bánffy Miklós gr. Grossgrundbesitzer.
Bárczay Ferenc Grossgrundbesitzer.
Beliczey Géza Grossgrundbesitzer.
Beöthy László Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan und Minister.
Beöthy Pál Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan, Präs. des Abgeordnetenhauses .

Berzeviczy Albert Grossgrundbesitzer, gew. Minister.
 Bethlen József gr. Grossgrundbesitzer.
 Bethlen Pál gr. Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 20 Béla Henrik Schriftsteller.
 Borbély Lajos Generaldirektor der Rimamurányer Eisenwerke.
 Born Frigyes br. Privatier.
 Bornemissza Elemér br. Grossgrundbesitzer.
 Bornemissza Lajos Grossgrundbesitzer.
 Bölöny József Grossgrundbesitzer.
 Burgyán Aladár Mühlenindustrieller.

Copony Traugott Grossindustrieller.
 Osáky Gusztáv gr. Grossgrundbesitzer.
 Osegezy Mihály Grossgrundbesitzer.
 30 Oserny Károly Grossgrundbesitzer, Sektionsrat i. R.
 Csontos Olivér Verwaltungsbeamter i. R.
 Osuzy Pál Pächter.
 Czobor László Verwaltungsbeamter i. R.

Dahinten Ernő Rechtsanwalt.
 Daniel Gábor br. Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Dániel Lajos br. Grossgrundbesitzer.
 Darvai Fülöp Rechtsanwalt.
 Dániel Ernő br. Grossgrundbesitzer, gew. Minister.
 Dániel Pál Grossgrundbesitzer.
 40 Deák Béla Verwaltungsbeamter i. R., Rechtsanwalt.
 Desbordes Ernő Grossgrundbesitzer.
 Dióssy Imre Grossgrundbesitzer.
 Dobieczyki Sándor Máv. Betriebsleiter i. R.
 Domahidy Viktor Grossgrundbesitzer.
 Dungyerszky Bogdán Grossgrundbesitzer.
 Dungyerszky Gedeon Grossgrundbesitzer.

Erdélyi Sándor Richter, später Justizminister i. R.
 Ertl János Grossgrundbesitzer.
 Evetovics János Pfarrer.

50 Falcione Árpád Grossgrundbesitzer.
 Farkas Pál Schriftsteller, wohlhabender Privatier.
 Farkas Zoltán Grossgrundbesitzer.
 Fekete Márton Grossgrundbesitzer, Direktor des Zentralbureaus
 der Theiss-Regulierungsgesellschaft.
 Fodor Kálmán Grossgrundbesitzer, Arzt.
 Fráter Emil Grossgrundbesitzer, früher Verwaltungsbeamter.
 Fuss Nándor Apotheker, Grossgrundbesitzer.

Ghetie János Mittelschuldirektor i. R.
 Ghillány Imre br. Grossgrundbesitzer, d. Z. Minister.
 Ghillány Sándor br. Grossgrundbesitzer.
 60 Grätz Gusztáv Schriftsteller.
 Gueth Gyula Rechtsanwalt.
 Gündisch Guido Rechtsanwalt.
 Gündisch György Gen. Auditor i. R.

Hajós Ferenc Grossgrundbesitzer.
 Hajós Kálmán Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Haller József gr. Grossgrundbesitzer, Verwaltungsbeamter i. R.
 Hammerstein Richard br. Finanzbeamter i. R.
 Hantos Elemér Schriftsteller, Bankdirektor.
 Harkányi János br. Grossgrundbesitzer und Grossindust. d. Z. Minister.
 70 Haupt-Stummer Lipót br. Grossgrundbesitzer und Grossindust.
 Hazai Samu br. Generaloberst, d. Z. Minister.
 Hámory László Grossgrundbesitzer.
 Hámos Antal br. Grossgrundbesitzer.
 Hegedüs Kálmán Grossgrundbesitzer.
 Hegedüs Loránd Bankdirektor.
 Heinrich Antal Rechtsanwalt, früher Richter.
 Herczeg Ferenc Schriftsteller.
 Holitscher Károly Grossgrundbesitzer.
     Hollaky Attila Grossgrundbesitzer.
 80 Hoványi Géza Bankdirektor.
 Huszár Károly (v. Zorlenz) Grossgrundbesitzer, früher Verwaltungsbeamter.

Iklódy-Szabó János Grossgrundbesitzer.
 Illés József Richter i. R.
 Ilosvay Lajos Professor an der Technischen Hochschule, d. Z. Staatssekretär.
 Inczédy Ádám br. Grossgrundbesitzer,
 Issekutz Győző Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Ivánka László br. Grossgrundbesitzer.
 Ivánovits Iván Grossgrundbesitzer.

Jakabffy Elemér Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 90 Jakabffy Imre Grossgrundbesitzer, Staatssekretär i. R.
 Janiga János Rechtsanwalt.
 Jankovich Béla Grossgrundbesitzer, Privatdozent an der Universität, d. Z. Minister.
 Jaross Vilmos Grossgrundbesitzer.
 Jákói Géza Domänenendirektor i. R.
 Jónás Ödön Professor an der technischen Hochschule.

Kabós Ferenc Grossgrundbesitzer.
 Kamtnerer Ernő Grossgrundbesitzer, Beamter i. B.
 Karátson Lajos Ministerialbeamter, d. Z. Staatssekretär.
 Karátsonyi Jenő gr. Grossgrundbesitzer.
 IOJKazy József br. Grossgrundbesitzer, d. Z. Staatssekretär.
 Kállay Tamás G-rossgrundbesitzer.
 Kálmán Gusztáv Staatssekretär i. B.
 Kende Péter Grossgrundbesitzer, Verwaltungsbeamter i. R.
 Kenedi Géza Schriftsteller.
 Khuen-Héderváry Károly gr. Grossgrundbesitzer, Ministerpräsident i. B.
 Kiss Ernő Rechtsanwalt.
 Konyovits Dávid Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Korkán Péter Verwaltungsbeamter i. B.
 Kostyál Miklós Verwaltungsbeamter i. B.
 110 Kozma Andor Schriftsteller, leitender Beamter einer Versicherungsgesellschaft.
 Krolopp Hugó gew. Professor an der landw. Akademie, leitender Sekretär des Landwirtschaftlichen Vereines.
 Kubinyi Géza Grossgrundbesitzer, gew. Verwaltungsbeamter.

Láng Lajos br. Univ. Professor, gew. Minister.
 Láng Mihály br. Privatier.
 László Mihály Eigentümer einer Bildungsanstalt.
 Lázár István gr. Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan.
 Lengyel Zoltán Bechtsanwalt.
 Lévy Lajos br. Grossgrundbesitzer.
 Liptay Béla Grossgrundbesitzer.
 120 Lónyay Géza Privatier.
 Lónyay István Grossgrundbesitzer.
 Lukács György Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan u. Minister.
 Lukács László Grossgrundbesitzer, Ministerpräsident i. B.

Madarassy Gábor Staatssekretär.
 Madarassy-Beck Gyula br. Bankdirektor.
 Magyar Károly Grossgrundbesitzer.
 Manaszy-Barco György br. Grossgrundbesitzer.
 Manaszy Gyula Grossgrundbesitzer, früh. Verwaltungsbeamter.
 Mangra Vazul gr. orient. Metropolit.
 130 Markhot Aladár Rechtsanwalt, Grossgrundbesitzer.
 Mayer Ödön Bechtsanwalt.
 Mán Lajos Grossgrundbesitzer.
 Mándy Sámuel Grossgrundbesitzer.
 Mártonffy Márton Ministerialbeamter i. B.
 Melczer László Grossgrundbesitzer.
 Melzer Vilmos Bürgermeister i. B.
 Mihályi Péter Verwaltungsbeamter i. R.

Miskolcзы Imre Grossgrundbesitzer, Ministerialbeamter i. R.
 Mocsáry Sándor Grossgrundbesitzer.
 140 Molnár Béla Grossgrundbesitzer.
 Montbach Imre br. Verwaltungsbeamter i. R.
 Morvay Zsigmond Rechtsanwalt.
 Münnich Kálmán Grossgrundbesitzer und Grossindustrieller.

Nagy Ferenc Univ. Professor, gew. Staatssekretär.
 Nagy József Verwaltungsbeamter i. R.
 Nagy Sándor Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Nemess Zsigmond Rechtsanwalt.
 Neuszidler Károly Kaufmann, Sparkassen-Direktor.
 Neugeboren Emil Schriftsteller, früh. Mittelschullehrer.
 150 Németh Károly Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Niamešny Mihály Rechtsanwalt.
 Niczky Pál gr. Grossgrundbesitzer.
 Nikolics Dániel Grossgrundbesitzer.

Oberth Károly Rechtsanwalt.
 Okolicsányi Lajos Finanzbeamter i. R.
 Okolicsányi László Rechtsanwalt.
 Okolicsányi-Zsedényi Ede Grossgrundbesitzer.
 Orosdy Fülöp br. Grossgrundbesitzer.
 Ossoinack András Grossindustrieller.

160 Pajzs Gyula Grossgrundbesitzer.
 Paksy Béla Apotheker.
 Pap Géza br. Grossgrundbesitzer, Bankdirektor.
 Pálffy Sándor gr. Grossgrundbesitzer, Rittmeister a. D.
 Pékár Gyula Grossgrundbesitzer, Schriftsteller.
 Perényi Zsigmond br. Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan, d. Z.
 Staatssekretär.
 Petras Károly Verwaltungsbeamter i. R.
 Péchy Zsigmond Grossgrundbesitzer, Obergespan i. R.
 Philipp János Landwirt.
 Pirkner János Ministerialrat i. R.
 170 Podmaniczky Endre br. Grossgrundbesitzer, Major a. D.
 Pongrácz János br. Grossgrundbesitzer.
 Popovics V. István Schriftsteller, Direktor einer Erziehungsanstalt.

Radvánszky Antal br. Grossgrundbesitzer.
 Rakovszky Iván gew. Verwaltungsbeamter.
 Rednik Gábor Verwaltungsbeamter i. R.
 Reissenberger Gusztáv Verwaltungsbeamter i. R.
 Richter János Geistlicher.
 Rónay Antal Forstdirektor, Ministerialrat i. R.
 Rónay Jenő Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan.

- 180 Rósa Izsó Rechtsanwalt.
 Rosenberg Ignác Rechtsanwalt.
 Roszner Ervin br. Grossgrundbesitzer, gew. Prof., Obergespan,
 d. Z. Minister.
 Rudnay Béla Grossgrundbesitzer, Obergespan i. R.
- Sacelláry György Privatier.
 Sándor János Grossgrundbesitzer, gew. Verwaltungsbeamter, Ober-
 gespan, Staatssekretär, d. Z. Minister.
 Sárkány Ferenc Verwaltungsbeamter i. R.
 Schmidt Károly Rechtsanwalt.
 Schuller Rezső Rechtsanwalt.
 Scitovszky Béla Grossgrundbesitzer, gew. Verwaltungsbeamter.
 190 Siegescu József Univ. Professor.
 Simon Elemér Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
- Simontsits Elemér Verwaltungsbeamter, gew. Obergespan, d. Z.
 Vizepräsident des Abgeordnetenhauses.
 Sipeky Sándor Grossgrundbesitzer.
 Skrovina Máttyás Verwaltungsbeamter i. R.
 Solymossy Lajos br. Grossgrundbesitzer.
 Söpkéz Sándor Professor an der technischen Hochschule.
- Szász Károly Ministerialrat i. R., d. Z. Vizepräsident des Abge-
 ordnetenhauses .
 Szász Pál Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Szent-Iványi Gyula Grossgrundbesitzer.
 200 Szentpály István Bürgermeister i. R.
 Szepesházy Imre Richter i. R.
 Széchényi Emil gr. Grossgrundbesitzer.
 Szilágyi Lajos Generalstabshauptmann i. R.
 Szilassy Zoltán Sekretär des Landesagricultur Vereines, Schriftsteller.
 Szilvássy Márton Rechtsanwalt.
 Szinyei-Merse Félix Grossgrundbesitzer.
 Szlezák Lajos Rechtsanwalt.
 Szmrecsányi Jenő Grossgrundbesitzer, Senatspräsident des Ver-
 waltungsgerichtshofes i. R.
 Szojka Kálmán Grundbesitzer, Verwaltungsbeamter i. R.
 210 Sztankovánszky Imre Grossgrundbesitzer.
 Sztranyavszky Sándor Grossgrundbesitzer.
 Szuhányi Ferenc Grossgrundbesitzer.
 Szupits Dezső Rechtsanwalt.
 Szutrély Lipót Grossgrundbesitzer, Sparkassen-Direktor.
 Szüllő Géza Grossgrundbesitzer.
- Tabakovits Miklós Sektionsrat i. R.
 Tagányi Sándor Rechtsanwalt.
 Takács József Grossgrundbesitzer, früh. Verwaltungsbeamter.

Tallián Béla Grossgrundbesitzer, gew. Minister.
 220 Tauscher Béla Arzt.
 Teleki Ferenc gr. Grossgrundbesitzer.
 Teleszky János Ministerialbeamter, d. Z. Minister.
 Tisza István gr. Grossgrundbesitzer, d. Z. Ministerpräsident.
 Tisza Kálmán gr. Grossgrundbesitzer.

Ugron Zoltán Grossgrundbesitzer.

Vadász Lipót Rechtsanwalt, d. Z. Staatssekretär.
 Vagyon Árpád Grossgrundbesitzer.
 Vájna Miklós Verwaltungsbeamte i. R.
 Vargha Gábor Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 230 Vargha Gyula Grossgrundbesitzer, d. Z. Staatssekretär.
 Várady Gyula Grossgrundbesitzer, Rechtsanwalt.
 Vermes Zoltán Verwaltungsbeamter i. R.
 Vojnits István br. Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan. *
 Vojnits Sándor br. Grossgrundbesitzer.

Wenckheim László gr. Grossgrundbesitzer.
 Werner Gyula Schriftsteller, früher Verwaltungsbeamter.
 Winkler Bertalan Arzt.
 Wittmann János Grossgrundbesitzer.
 Woracziczky János gr. Grossgrundbesitzer.

240 Zalán Gyula Grossgrundbesitzer.
 Zathureczky István Grossgrundbesitzer.
 Zábráczy József Verwaltungsbeamter i. R.
 Zakó Milán Grossgrundbesitzer, gew. Obergespan.
 Zeyk Károly Grossgrundbesitzer.
 Zichy István gr. Grossgrundbesitzer.
 Zichy János gr. Grossgrundbesitzer, gew. Minister.
 Zsilinszky Mihály Grossgrundbesitzer, gew. Staatssekretär.
 248 Zsembery István Rechtsanwalt.¹

1889.

A KORONÁZÁSI ZÁSzlÓK ELHELYEZÉSE.

Balogh Jenő igazságügyminiszternek.

1917 február 19.

Kedves Barátom!

A koronázási zászlók ügyében kérdést intéztem a zászlóvivőkhöz, akik csaknem kivétel nélkül odanyilatkoztak, hogy a

¹ Az ellenzéki képviselők névsora nem volt az iratok közt.

koronázási zászlókat az eddigi szokásokhoz képest ereklýe gyanánt családjuk számára kívánják megtartani.

Ezen egyértelmű megnyilatkozás következtében s tekintettel arra, hogy az 1867-i koronázáskor ez az elv a zászlóvivők felszólítása alkalmával kifejezésre is jutott, azt hiszem, hogy el kell ejtenünk azt az eszmét, hogy a zászlók a Nemzeti Múzeumba helyeztessenek el. Tudatni szeretném tehát az érdekeltekkel, hogy a zászlók a «*Pro Transylvania*»-hizotts&g által rendezett kiállítás befejezése után vissza fognak küldetni, s ehhez való szíves hozzájárulásodat kérem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1889/a.

A CÍMER- ÉS ZÁSzlÓKÉRDÉS ÚJABB RENDEZÉSI TERVE.

Még I. Ferenc József Ő Felsége 1915. júniusában elhatározta, hogy Ausztria-Magyarország közös intézményeinek címer- és jelvény ügye, amelynek rendezetlen volta évtizedeken át sok keserűséget okozott, – gróf Tisza István kezdeményezésére a dualizmusnak megfelelő módon újból rendeztessék. Az ekkor be-
következett rendezésre vonatkozó levelezést és annak eredményét közölte a *Levelek* IV. kötete 1224-1224.11. sz. a. a 41-74. lapokon.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 25. Februar 1917.

Lieber Freund!

Beiliegend schicke ich Dir eine Abschrift des an Seine Majestät gerichteten vertraulichen Vortrages mit der Bitte, die Sache bei Gelegenheit auch Deinerseits unterstützen zu wollen.

Du wirst mir gewiss recht geben, dass ein Hin- und Herwanken bezüglich der Emblemen- und Wappenfrage gerade vom dynastischen Standpunkte das Allerschlechteste wäre und Alles auf das Sorgfältigste zu vermeiden ist, was mit der Allerhöchsten Eesolution vom Oktober 1915¹ im Widerspruche stehen würde.

Da ich nun positiv weiss, dass die beim Armeeoberkommando tätigen Kräfte, welche gegen die ganze Regelung im Kampfe standen, diesen Kampf nach erfolgter Regelung nicht aufgeben und noch zu Lebzeiten unseres alten Herrn getrachtet haben,

¹ Közölve *Levelek* IV. köt. 1224-1224 II. számok alatt 41-74. 1.

wenigstens bei klemen Details, was nur möglich, herabzuzwicken und – pardon pour l'expression – in die Schüssel zu spucken, so halte ich es für höchst wahrscheinlich, dass bei der Regelung der Uniformierungsfrage der gemeinschädliche Versuch wiederholt wird, etwas durchzusetzen, was wie eine Brunnenvergiftung in Ungarn wirken würde, ohne für jene Herrn einen anderen Vorteil, als die Freude über den in Ungarn angerichteten Schaden zu bedeuten.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

Conceptus. Ő Felségéhez.

Allernädigster Herr!

Soeben erfahre ich, dass die neue Uniformierungsvorschrift in den allernächsten Tagen zur Allerhöchsten Entscheidung vorgelegt wird. Da bei derselben mehrere Detailfragen vorkommen, welche mit der im Oktober 1915 erfolgten Ordnung der Wappen- und Emblemenfrage zusammenhängen, beehre ich mich Euere Majestät alleruntertänigst zu bitten, mir allernädigst Gelegenheit geben zu wollen, die Sache vor erfolgter Allerhöchster Entscheidung mit Eurer Majestät zu besprechen.

Ich bitte Euere Majestät versichert zu sein, dass ich bei Behandlung dieser Frage den Umstand nicht ausser Acht lasse, dass bei derselben die persönlichen Ansichten und Intentionen des Herrschers in erhöhtem Masse zur Geltung gelangen; aber gerade infolge dieses Umstandes würde ein *fait accompli*, welches – wenn auch nur in geringfügigen Details – eine unliebsame Wirkung haben könnte, eben vom dynastischen Standpunkte einen nicht mehr gut zu machenden Schaden anrichten.

Budapest, den 25. Februar 1917

Tisza.

1890.

IV. KÁROLY KIRÁLY DÖNTÉSE AZ ÉRCPÉNZEKRE VÉSENDŐ
JELIGE TÁRGYÁBAN.

Az ércpénz veretése előtt a kormány több jeligét ajánlott IV. Károly király Ő Felségének választásra. Ez a levél közli az uralkodó döntését.

Teleszky Jánosnak

1917 február 22.

Kedves barátom!

Eddig elfelejtettem mondani, hogy Ő Felsége a következő jeligét fogadta el: «Harcban és békében a nemzettel a hazáért.»
Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1891.

TISZA ISTVÁN EGYIK REGI TISZTELŐJÉNEK NYOMTATVÁNYA.

Hamvay Zoltán földbirtokosnak, Hamva.

1917 február 22.

Kedves barátom és bátyám!

Köszönettel vettem és érdeklél olvastam át a «*Rezedaág*» című füzetedet; annak ő Felségéhez juttatására azonban, úgy annak személyemre vonatkozó – s nekem valóban jóleső – része miatt már azért sem vállalkozhatom, mert olyanformán állítod oda a dolgot, mintha Vilmos császárnak szava volna a király tanácsosainak megválasztásában.

Kedves barátom, ez bizonyára távol áll Vilmos császártól is, a mi Felséges Urunknak pedig méltán rosszul esnék, ha azt kellene tapasztalnia, hogy magyarjai ilyennek képzelik az ő helyzetét.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1892.

A DEBRECENI EGYETEM ÉPÍTKEZÉSE.

Jankovich Béla v. és k. miniszternek.

1917 február 22.

Kedves barátom!

A debreceni egyetemi építkezésekkel megbízott Tóth, Keményik és Társai cég¹ még 1915. március havában kérte a háború folytán beállott áremelkedéssel kapcsolatban bizonyos feláraknak engedélyezését. Az erre vonatkozó tárgyalások egészen mostanáig elhúzódtak; végül 1917. január 20-án jegyzőkönyvi tárgyalás tartott Debrecenben, amelynek résztvevői közül ketten, Korb

¹ Ennek a cégnek egyik tagja Tóth István építész, Tisza Istvánnak (debreceni kollégiumi tanuló korában) iskolatársa és benső barátja volt, akivel folytatott gyermek- és fiatalkori levelezését a *Levelek I.* kötet fogja közölni.

Flóris és Aczél Géza teljesen a vállalkozó cég kérelmének megfelelő álláspontra helyezkedtek s a harmadik, Keleti Izsó, is csak a kérelmek egy részére nézve tett bizonyos fenntartásokat.

Úgy tudom, most már az ügy a te döntésed elé kerül. A nélkül, hogy érdemébe bármi tekintetben beavatkozni akarnék, tisztán azzal a kéréssel alkalmatlankodom, hogy az elintézést lehetőleg siettetni méltóztassál. Éppen te előtted felesleges volna fejtegetnem, hogy mit jelent a vállalkozó cégre nézve ez az idestova két évi idővesztés. Különösen az építőipar mai válságos helyzetében a kormánynak, úgy hiszem, mindent el kell ebben a tekintetben követnie, hogy építkezéssel foglalkozó cégek lehetőleg gyorsan megkapják azt, ami őket jog vagy méltányosság szerint megilleti.

Nagyon hálás volnék tehát, ha a dologgal mielőbb foglalkozni, a netalán még hátralévő műszaki felülbíráásokat siettetni s az ügyet *a lehető legjobb meggyőződésed szerint* mielőbb eldönteni méltóztatnál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1893.

A POZSONYI ERZSÉBET-EGYETEM ELHELYEZÉSE.

Bartal Aurél főispánnak.

1917 február 23.

Kedves barátom!

A pozsonyi egyetem telke elhelyezésének ügyét szíves gondoskodásodba a legmelegebben ajánlom és nagyon kérek, hassál oda egész erkölcsi befolyásoddal, hogy a város a kultuszminiszter ez iránti ajánlatát mielőbb elfogadja.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1894.

TISZA ISTVÁN EGYIK ROKONA HŐSI HALÁLT HALT.

Gróf Degenfeld Miksa földbirtkosnak, Szirák.

1917 február 23.

Kedves Miksám!

Lehetőleg *magadban* olvasd el leveletem vagy uralkodjál magadon, ha jelen van még valaki a családból. Azután tudasd kimélettel a szomorú hírt.

Fájdalom, azt a szomorú hírt kell közölnöm, hogy szegény Béla tényleg elesett a január 27-i mescikanesci csatában. Ahogy most hitelesen értesítenek, szegény fiú fejlődést kapván, nyomban meghalt; a huszárok egy darabig magukkal hozták holttestét, de menekülni kellvén az orosz üldözők elől, egy kunyhóban helyezték el. Ebben a kunyhóban teljesen érintetlenül találták meg őt, amidőn február 6-án az elvesztett területet visszavették és utána következő napon Czokanescinál el is temették. További részletek végett s esetleg hazavitele tárgyában forduljatok kérlek Kapsiczky alezredeshez, aki a 7. hadseregparancsnokságnál a személyi ügyek előadója, Máramarosszigeten.

Részvétem kifejezésére vagy vigasztalásra nem találok szavakat; veletek érzünk, a jó Isten oltalmazzon s adjon erőt nektek a csapás elviselésére.

Isten áldjon édes Miksám, résztvevő szívvel üdvözöl

szerető rokonod *Tisza*.

1895.

JÓZSEF FŐHERCEG Ő FENSÉGE MEGVÁLASZTÁSA
A M. T. AKADÉMIA TISZTELETI TAGJÁVÁ.

1917 február 26

Hughes-távirat József főherceg vezérezredes úr O es. és kir. Fenségének.

A Magyar Tudományos Akadémia Császári és Királyi Fenségedet tiszteletbeli tagul óhajtja megválasztani s e tárgyban véleményemet kérte.

Ismerve Császári és Királyi Fenséged fenkölt gondolkozását, nincs ugyan semmi kétségem, hogy a megválasztatást kegyesen el méltóztatik fogadni, de e kérdésben Császári és Királyi Fenséged megkérdezése nélkül még sem foglalhatok állást, miért is van szerencsém kérni, hogy – a dolog nagyon sürgős voltát tekintve - táviratilag méltóztassék engem bizalmasan értesíteni, vajjon forog-e fenn a jelöltetés ellen kifogás?

*Tisza.*¹

¹ Ő Fensége a választást elfogadta.

1896.

TÁJÉKOZTATÁS ERDÉLYI ÜGYEKBE JÓZSEF FŐHERCEG
Ő FENSÉGE RÉSZÉRE.

1917 február 27.

Császári és Királyi Fenség!

Végtelenül restelkedve fogok levelemhez. A Császári és Királyi Fenséged velem szemben mindég tanúsított kegyességének tudatából merítem a reményt, hogy tekintettel lesz halaszthatatlan teendőkkel állandóan túlhalmozott helyzetemre és elnézést fog gyakorolni az általam elkövetett mulasztással szemben. Meg voltam róla győződve, hogy azonnal feleltem január 2-án kelt kegyes soraira. Ezek most egy olyan helyről kerülnek elő, hogy scrupulusom támadt, vájjon tényleg válaszoltam-e, s legnagyobb bosszúságomra arról kellett meggyőződnöm, hogy e válasz csak a jó szándéknál maradt. Ismételve kérem kegyes bocsánatát. Végtelenül bántana, hacsak egy pillanatig is tiszteletlenségnek vagy háládatlanságnak tulajdonította volna hallgatásomat.

Mindenekelőtt fogadja kegyesen Császári és Királyi Fenséged a koronázáskor nyert kitüntetésem alkalmából kifejezett jókívánatait hálás köszönetemet. Császári és Királyi Fenséged távolléte nagyon fájdalmasan érintett engem; azt a célukat Andrassyék mindenesetre elérték, hogy keservessé tegyék reám nézve az álláspontom melletti megmaradást. Azt, hogy ezen kárörömük kielégítéséért szabad volt-e Császári és Királyi Fenséged nevét olyan illetlen és ízléstelen módon pártpolitikai célokra kijátszani, végezzék el saját lelkiismeretükkel. Eljárásom indokait elmondtam volt a munkapárt december 17-i értekezletén; engedje meg Császári és Királyi Fenséged, hogy csatoljam akkor tett rövid nyilatkozatomat,² azzal, hogy Császári és Királyi Fenségedet nem demonstráció, hanem hazánk védelmében reá váró nagy kötelességei tartották távol, tisztában volt, gondolom, mindenki.

A vasutak és különösen az erdélyiek kérdése nagyon sok gondot okoz mindnyájunknak. Mindjárt az oláh betöréskor a kolozsvári Feldtransportleitung nervózus és önfejű akkori vezetője a kivagonírozás lehetőségeivel nem számoló intézkedéseivel úgy eltorlaszolta az állomásokat, hogy ez egy időben egészen Szolnokig

¹ A nyilatkozat másolata nincs az iratok közt.

visszahatott s a szóbanforgó vasútvonalaknak úgy sem *na,gv* szolgáltatási képességét a minimumra szállította alá. Csak hónapokig tartó kapacitáció után sikerült a főparancsnokságot reá vennem, hogy úgy ők, mint a Máv. cserélje ki kolozsvári vezető alkalmazottját. Az új emberek mindjárt kezdettől fogva jó egyetértésben dolgoztak együtt, de végtelenül nehéz volt az összekuszált gombolyagot le-gombolyítani s e mellett a háború-igényelte legszükségesebb for-galmat biztosítani.

Azt hiszem, most már a jelentékeny javulás útján lettünk volna, ha megint el nem rontja összes vasúti viszonyainkat a közbejött nagy hideg. Különösen az északi Kárpátokban tömegesen váltak használhatatlanná a lokomotívok s volt egy pillanat, amidőn igazán az összes forgalmi viszonyok mélyreható megzava-rásától s ezzel kapcsolatban akut élelmezési zavaroktól kellett tartani.

A malmok túlnyomó nagy része megállott szénhiány miatt; most pedig, hogy ezen segítettünk s újból vígan folyik az üzem, a gabonának a malomba szállítása okoz jelentékeny nehézséget. Volt egy hét, amidőn az összes polgári lisztzállítmányok beszüntetése mellett alig tudtunk a hadseregnek többet juttatni a Magyar-ország által vállalt kontingens felénél. Most már javult a helyzet, pontosan küldjük a reánk eső lisztmennyiséget s ha kivitavasodik, a viszonyok lényeges javulását remélhetjük. Csak persze nap-nap után állandó erélyes intézkedésekre van szükség, hogy az egész közgazdasági gépezet egyik vagy másik egymásbavágó kereke meg ne akadjon.

A felmerült forgalmi torlódások olyan kimerítővé tették a forgalmi- és vontató-személyzet szolgálatát, miszerint, fájdalom, az elfásultság bizonyos jelei kétségtelenül mutatkoznak náluk. E szegény emberek a háború kezdetétől fogva igazán emberfeletti végeztek, s ha most csökken energiájuk és akcióképességük, ez csak hosszas, hihetetlenül fárasztó s a kellő eredmény hiányában el-kedvetlenítő erőfeszítéseikre vezethető vissza. A kereskedelmi miniszter¹ állandóan igyekszik embereket visszakapni a frontról vagy a hadivasutaktól, hogy egy kis felváltást vagy pihenést nyújthasson nekik, fájdalom, igen kevés eredménnyel. Bizonyára végtelenül jól esnék nekik és jól hatna reájuk, ha Császári és

¹ B. Harkányi János.

Királyi Fenséged egyszer-egyszer egy-egy buzdító szózatot intézne hozzájuk.

Félek, hogy máris túlhosszasan veszem Császári és Királyi Fenséged idejét és türelmét igénybe; nem merek tehát belemélyedni a vasúti szervezet kérdésébe, amelynek beható taglalása messze túllépné a leghosszabb levél kereteit is. Csak annyit legyen szabad megjegyeznem, hogy nézetem szerint a mai szervezet legnagyobb baja az, hogy a Transportleitungok élére olyan urak kerülnek, akik sem egy igazi nagy vasúti forgalomban nem szolgáltak, sem a vezetésük alá kerülő vonalat és személyzetet nem ismerik. Így azután, hacsak az illető igen nagy tapintattal nem rendelkezik, nem tájékozza magát az illető polgári vasúti közegeknél s nem él azok tanácsaival, a legborzasztóbb zavarok állanak be.

Nézetem szerint ezen az utasítás némi változtatása mellett főleg azáltal fog lehetni segíteni, ha azok a tiszték, akik a háború esetére a vasúti forgalom irányítására vannak kiszemelve, béke idején huzamosabb időre beosztatnak az illető vasúti üzlet vezetőséghez, ott részt vesznek a vezetésben s megismerkednek az összes idevágó helyi, személyi és üzemi viszonyokkal. Csakis ez fogja őket arra képesíteni, hogy valóban jól oldják meg a háború során felmerülő feladatukat.

Ami a hadsereg élelmezésének kérdését illeti, jelenthetem, hogy Magyarország augusztus 1-étől fogva többet szállított az általa vállalt évi mennyiség megfelelő részleténél s az ezen a téren mutatkozó bajok kizárólag onnan erednek, hogy a katonai kormányzóságok jóformán semmit sem tudnak adni az operáló hadsereg részére. Az eredeti számítás ugyanis az volt, hogy Magyarország átvállalta az Ausztriára eső kötelezettséget s összesen 7 millió mm lisztet vállalt el a hadsereg részére. Ezenkívül 2.600,000 mm-t kellett volna az okkupált idegen területekből s Keletgaliciának katonai kezelésben álló részéből beszolgáltatni, hogy a 9.600,000 mm-t kitevő összes szükséglet fedezve legyen.

E helyett ezek a területek az egész időszak alatt nem fognak 700,000 mm-nál többet adhatni, s így 1.900,000 mm hiány mutatkozik, amelyet a romániai zsákmányból kellene fedezni. Ott persze bőven meg van ez a mennyiség, de csak nagyon lassan haladunk a tényleges kiszállítással, úgy hogy február közepéig alig fél-millió mm gabona jutott tényleg a monarchiába, ami körülbelül 400,000 mm lisztnek felel meg.

Állítólag minden előkészület megtörtént Romániában, hogy nagy mennyiségek jöjjenek fel a Dunán, amint szabaddá válik a jégtől az út. Akkor azután a hadsereg élelmezésének kérdésével rendbe jövünk. Sokkal rosszabbul állunk azonban erőtakarmány dolgában.

Magyarország 4 millió mm-t vállalt el az erőtakarmány-szükséglet fedezéséből, míg a többi az okkupált idegen területre és főleg Ausztriára esett volna. Fájdalom, úgy látszik, hogy az osztrák kormány egyáltalán nem képes kötelezettségeinek eleget tenni, mert eddig a hadsereg majdnem kizárólag a magyar szállításokkal élelmezte lovait. Éppen ennél fogva azonban ez a forrás, mondhatni teljesen kimerült, mert Magyarország január végéig 3.600.000 mm-t szállított le az ő 4 milliós kontingenséből. így azután igazán nem tudom, mi lesz, ha az osztrák szállítást gyorsan nem sikerül lábra állítani.

Az I. és VII. hadseregben beállott erőtakarmányhiányt is csak rövid időre lehet az Erdélyben és keleti Magyarországon még meglévő igen csekély készletekből fedezni, hacsak a vetőmag-zabot is el nem pusztítjuk, amikor azután jövő évre teljes zabhiánnyal kellene számolnunk. Azt hiszem azonban, hogy lehetne módot találni arra, miszerint romániai tengerivel s talán kisebb részben zabbal fedezzék e két hadsereg erőtakarmányszükségletét. Engedje meg Császári és Királyi Fenséged, hogy ezt a kérdést kegyes figyelmébe a legmelegebben ajánljam.

Végtelenül bánt az is, hogy mindeddig nem adtam meg a Betegh Miklós személyére vonatkozó felvilágosítást. Őt bűnbakul tették meg az oláh betöréskor beállott zavarokért és szenvedésekért s az ő hiányosságainak vagy hibáinak tudtak be olyan dolgokat, amelyekben semmiféle emberi hatalom nem tudott volna segíteni. Igen nagy igazságtalanság ez ezen tetőtől-talpig kötelességtudó, becsületes, derék emberrel és tisztviselővel szemben, aki a kormány bizalmát teljes mértékben bírja, s Császári és Királyi Fenséged kegyes bizalmára is érdemes. Mindenesetre olyan ember, akivel a legbizalmasabb dolgokról is lehet beszélni s aki teljes odaadással rajta lesz, hogy Császári és Királyi Fenséged intencióit szolgálja.

Bocsánatkérésemet ismételve, kérem, hogy legmélyebb tiszte-
letem kifejezését kegyesen fogadni méltóztassék.

Császári és Királyi Fenségednek

alázatos szolgája *Tisza.*

1897/a.

KIEGYEZÉSI TÁRGYALÁSOK AUSZTRIAVAL.¹*Gr. Clam Martinitz osztrák miniszterelnöknek.*

Den 27. Februar 1917.

Hochverehrter Freund!

Hoffentlich bist Du mit meiner bezüglich des Ausgleiches gestern gemachten Erklärung zufrieden. Ich glaube, dass es richtig war die Sache so hinzustellen, dass wir erst in einem viel späteren Stadium womöglich, vor einem neuen Abgeordnetenhaus mit den Vorlagen hervortreten. Es ist dies der einzige Weg, um etwas Buhe in das Publikum zu bringen und dem Drängen nach Veröffentlichung zu widerstehen, sollte sich die Gesamtlage so entwickeln, dass wichtige Lebensinteressen der beiden Staaten die Erledigung des Ausgleiches fordern, so können wir wann immer vor die Parlamente treten; ich habe ja diesbezüglich die Tür ausdrücklich offen gelassen.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1897/b.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 27. Februar 1917.

Lieber Freund!

Ich erlaube mir eine Abschrift meines an Clam gerichteten Briefes zur gefälligen Kenntnis mit der Bitte beizulegen, vom Inhalte desselben bei Gelegenheit auch Seiner Majestät gegenüber Gebrauch machen zu wollen.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1898.

HÍRLAPOK PAPÍRJÁNAK BESZERZÉSE.

Gróf Clam Martinitz osztrák miniszterelnöknek.

Den 27. Februar 1917.

Hochverehrter Freund!

In Ergänzung meiner auf Dein diesbezügliches hochgeschätztes Schreiben mündlich gegebenen Antwort beehre ich mich einen

¹ A tárgyalások előzményeiről v. ö. Levelek V. köt. 1501/d, 1507/a-b, 1596, 1608, 1616, 1624/c, 1630, 1630/cs-e, 1641, 1723/a-6, 1753/a-6.

Auszug aus der Antwort beizulegen, die Baron Harkányi bei Gelegenheit der Beantwortung ihrer Interpellation auf die gegen die österreichische Regierung hervorgebrachten Angriffe der Abgeordneten Grafen Károlyi¹ und Pető² gegeben hatte.

Wie hieraus ersichtlich, war die Erklärung des ungarischen Ministers klar und bündig. Auch habe ich gestern eine sich hiezu bietende Gelegenheit benützt, diese Erklärung zu wiederholen und bezüglich der Papierfrage das loyale Entgegenkommen der österreichischen Regierung nachdrücklichst zu betonen. Ich bitte Dich nur, hochverehrter Freund, dafür Sorge tragen zu wollen, dass diese Stellungnahme auch durch die zukünftige Haltung Eurer Regierung ihre Echtfertigung findet, denn die Situation ist andauernd kritisch.

Mit aufrichtiger Hochachtung und warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1899.

A GYERMEKOTTHONOKRA VONATKOZÓ HORVÁT TÖRVÉNY- JAVASLAT ÉS A HORVÁTORSZÁGBAN ÉLŐ MAGYAR GYER- MEKEK VÉDELME.

Báró Skerlecz Iván bánnak.

1917 február 27.

Kedves Barátom!

Bosszankodom magamra, hogy a gyermekotthonokra vonatkozó horvát törvényjavaslat ügyének már előző stádiumában is nem magánlevélben fordultam hozzád. Miután jobb később, mint soha, most megállítom a hivatalos korrespondenciát s ezen az úton kérek arra, méltóztassál megfontolás tárgyává tenni, vajjon csakugyan nem volna-e helyes a magyar kormány által bizalmasan figyelmedbe ajánlott szempontokat honorálni.

A dolog Horvátország autonóm jogkörébe tartozván, nem szeretnék abba beleavatkozni, de nem mondhatok le a reményről, hogy bővebb megfontolás után helyt engedsz annak a kérésnek, miszerint kerüld el annak olyan megoldását, amely előreláthatólag igen kellemetlen kihatásokkal bírna a horvátok és magyarok közötti viszonyra.

¹ Gróf Károlyi Mihály o. k.

² Pető Sándor ügyvéd, Budapest egyik országgy. képviselője.

Jobban tudod nálam, milyen kényes terenumon mozgunk, mennyi kellemetlenség és súrlódás van már az iskolák területén. Kétszerkettő bizonyossággal feltehető, hogy legalább is számos helyen a gyermekotthon igazgatói avval a tendenciával élnének a reájuk ruházott atyai hatalommal, hogy elhorvátosítsák a magyar gyermekeket. Már pedig legeslegelső előfeltétele a Magyarországgal való jó viszonynak, hogy a Horvát-Szlavonországokban lakó magyarság ne érezze üldözve és nemzeti létfeltételeiben megtámadva magát.

Százszorta fontosabb kérdés ez, mint a szóbanforgó gyermekvédelmi ügy egyik vagy másik részlete s igazán magasabbrendű államérdek kívánja, hogy valami olyan megoldást nyerjen az ügy, amelynél fogva biztosítékot nyerhetnénk aziránt, hogy az elhagyatottnak nyilvánított gyermekek magyar légkörben nőnek fel.

Nagyon kérek, gondolkozzál a dolog felett s beszéljük meg azt mi ketten következő feljöveteled alkalmával.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1900/a.

IRATVÁLTÁS A KÜLÜGYMINISZTERNEK 1917. MÁRCIUSI
«AMERIKAJEGYZÉKE» TÁRGYÁBAN.

Gróf Czernin Ottokárnak.

1917 március 3.

Lieber Freund!

Ich kann es im Interesse der Sache nur lebhaft bedauern, dass ich keine Gelegenheit erhielt, die definitive Fassung unseres aide mémoire's vor deren Übergabe zu lesen. Von anderen, minder schwerwiegenden Sachen abgesehen, kann ich meine peinliche Überraschung darüber nicht verschweigen, dass wir wiederholt, nachdrücklich zugeben, in unserer Ancona-Note eine Zusage gegeben zu haben.

Ich befürchte, dass wir uns damit in eine sehr missliche Position Wilson gegenüber gesetzt haben, was umso leichter zu vermeiden gewesen wäre, als es meines Erachtens gar nicht zutrifft, dass wir eine Zusage gegeben hätten.

Eine Meinungsäußerung ist noch keine Zusage. Ohne ihren moralischen Wert irgendwie abschwächen zu wollen, hat sie auch einen ganz anderen juridischen Charakter, und hat vom Gesichts-

punkte dritter Personen nicht dieselben rechtlichen Folgen zu Gunsten derselben als eine Zusage.

Damit, dass wir – wirklich unnötigerweise – eingeräumt haben, den Amerikanern eine Zusage gegeben zu haben, geben wir nur zu, dass unsererseits Verpflichtungen ihnen gegenüber bestehen. Trotz all der schönen und geschickten Argumentationen unserer Denkschrift wird es den Amerikanern nicht schwerer sein den Beweis zu führen, dass unser jetziges Vorgehen sich mit der damaligen Äusserung nicht deckt; war diese Äusserung eine Zusage, so hat die amerikanische Regierung das Recht die Erfüllung derselben zu fordern. Und dann sind wir «in an awkward predicament».

Ich habe in meiner Notiz bemerkt, dass ich jetzt die Beweisführung, dass wir keine Zusage gemacht hatten, lieber unterlassen würde. Man hätte jedoch die Möglichkeit gehabt, wann immer darauf zurück zu kommen. Dadurch, dass wir diese Waffe ihnen in die Hand gegeben haben, haben wir uns der Gefahr eines Echee's ausgesetzt, und ich befürchte sehr, dass wir dies noch schwer bereuen werden. Natürlich bleibt jetzt die Sache unter uns. Dir habe ich aber mein Herz ausschütten müssen, um die Bitte begründen zu können, dass ich den Text solcher wichtiger, mit so weitgehenden Folgen verbundener Staatsschriften rechtzeitig erhalten könne, um meine etwaigen Bemerkungen machen zu können. Glaube mir, es liegt dies wirklich im Interesse der Sache, und kann in jeder Hinsicht nur gute Folgen haben.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1900/b.

CZERNIN KÜLÜGYMINISZTER LEVELE TISZA ISTVÁNHOZ.

Minister des Äussern.

613. 1917.

Lieber Freund!

Der betreffende Passus der II-ten Ancona-Note lautet: «Auch was den in der sehr geschätzten Note zum Ausdruck gelangenden Grundsatz anlangt, dass feindliche¹ Privatschiffe¹ soweit sie nicht fliehen oder Widerstand leisten, nicht vernichtet werden dürfen, ohne dass die an Bord befindlichen Personen in Sicherheit gebracht

¹ Az egész levél Czernin sajátkezű írása. Ez a szó a kéziratban nagyon nehezen olvasható.

würden, so kann die K. K. Regierung dieser Auffassung des Washingtoner Kabinettes im Wesentlichen *beipflichten*».

Wie man diese Zusage mit Aussicht auf Erfolg jetzt wieder fortwischen hätte sollen, ist mir unverständlich, wir hätten uns in unwahren Argumentationen und Sophistereien verstrickt und wären erbärmlich eingegangen.

Ich habe dem Kaiser, der nochmals von der Note anfang zu sprechen, gesagt, dass Du mit diesem Passus nicht harmonierst, ich finde Offenheit zwischen uns Allen das beste Mittel, ebenso wie ich sehr einverstanden war, dass Du S. M. ganz offen gesagt hast, dass Du meine Polenpolitik gefährlich findest.

Dies für den Fall, als S. M.¹ mit Dir noch über die Note sprechen sollte.

Grüße in Eile!

Czemin.

1900/c.

A KÜLÜGYMINISZTER ÚJABB VÁLASZA.

Minister des Äussern.

13/III. 1917.

Lieber Freund!

Ich glaube, die Reaktion auf meine Amerika-Note ist keine schlechte und die von Dir gefürchteten Folgen sind nicht eingetreten. Ich hoffe, Du gibst selbst zu, dass diese Form besser war, als eine, die versucht hätte an unserer Ancona-Erklärung herumzudeuteln. Die «Andrássy: Audienz-Konversation» der Opposition ist zu komisch, – man sollte denken, dass man jetzt wichtigeres zu denken und zu reden hat.

Alles Schöne

Dein alter *Czemin.*

1900/d.

A MINISZTERELNÖK ÚJABB LEVELE.

Gróf Czemin Ottokárnak.

14/III. 1917.

Lieber Freund!

Den guten Erfolg Deines Amerika Aide-mémoire's sehe auch ich mit aufrichtiger Freude. Dies ändert jedoch nichts an meiner dahingehenden Meinung, dass es schade war zuzugeben, eine Zusage gegeben zu haben. Das kann sich in einem späteren Stadium der Polemik rächen, und es wäre leicht gewesen dieses Thema einstweilen nicht zu berühren.

¹ IV. Károly király Ő Felsége.

Findest Du mich sehr starrsinnig? Ich habe dieses Schlusswort in unserer retrospektiven Polemik nicht zurückgehalten, damit Du mich nicht für besser hältst, als ich bin.

Die Lächerlichkeit des Audienzratsches kann ich nicht mit ungestörter Freude geniessen, da ich mich als Ungar schämen muss, Leute die eine Bolle in unserem öffentlichen Leben spielen, auf einem so jämmerlichen Niveau zu sehen.

Ich habe es vor vielen Jahren gesagt, dass die Politik keine Quadrille ist, in welcher man sein vis-à-vis selbst aussuchen könnte, aber es ist doch ein Jammer, solche Gegner zu haben.

Lasse mir bald sagen, ob ich Freitag oder Samstag in Wien sein soll, und verständige bitte auch Bethmann* in geeigneter Weise, damit wir uns sprechen können. Sein Aufenthalt in Wien müsste von uns Allen intensiv ausgenützt werden, um die unbedingt notwendige Aushilfe in der Ernährungsfrage von Deutschland zu erhalten.

Auf Wiedersehen! in alter Freundschaft Dein

Tisza.

1901.

A SZATMÁRBAN FELÁLLÍTOTT NÉMET KATONAI KÓRHÁZ
FELÜLVIZSGÁLATA.

Krobatin Sándor hadügyminiszternek.

Den 5. März 1917.

Hochverehrter Freund!

Im Anschluss an unsere letzte Unterredung beehre ich mich mitzuteilen, dass die auf das deutsche Spital in Szatmár bezüglichen Akten vom ungarischen Landesverteidigungsminister am 2. März s. Z. 3674/E. I. im Wege des Oberstleutnant von Álgya an das Kriegsministerium geleitet wurden.

Ich habe die Angelegenheit bei Gelegenheit meiner unmittelbar nach unserer Besprechung stattgehabten Audienz auch Seiner Majestät erwähnt und es hat Allerhöchst derselbe den General Crammon² rufen lassen und ersucht baldigste Bemedur bei der obersten deutschen Heeresleitung anzuregen.

¹ A német birodalmi kancellár

² Crammon a német nagy vezérkar képviselőjében az osztrák-magyar főhadiszállásra beosztott tábornok.

Ich halte es daher für höchstwahrscheinlich, dass baldigst ein höherer deutscher General an Ort und Stelle entsendet wird, um das Nötige zu veranlassen und würde Dich sehr bitten dem Betreffenden eine für solche Aufträge wirklich geeignete Persönlichkeit von klarem Urteil und richtigem Takt beizugeben, denn der Stationskommandant (falls in neuerer Zeit kein Wechsel in der Person eingetreten ist) ist ein sehr eigentümlicher Herr, bei dem mit Anbetracht des Umstandes, dass er mit den Zivilbehörden auf dem allerschlechtesten Fusse steht, die unglaublichsten Dinge vorkommen könnten.

Genehmige, hochverehrter Freund, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1902.

NAGYOBB MENNYISÉGŰ TENGERI ÁTENGEDÉSE TÖRÜK-
ORSZÁGNAK.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1917 március 5.

Kedves Barátom!

A török főkonzult ismét hozzám küldte a bécsi nagykövet. Azt mondják, hogy Romániából a bolgárok rosszakarata folytán alig tudnak valamit kihozni s a legnyomatékosabban kértek, hogy legalább 100 vagon vetésre alkalmas tengerit adjunk nekik.

Miután ilyen korlátolt mennyiségről van szó s a dolog politikailag bizonyára nagyon jó hatást tenne, szíves megfontolásodba ajánlom, nem lehetne-e nekik ezt a mennyiséget kilátásba helyezni arra az esetre, ha a romániai szállítás nagyobb arányokban megindul? Két hét múlva bizonyára hajózható lesz a Duna s akkor mindjárt megválnék, kapunk-e be melegibe olyan jelentékeny mennyiségű román árut, ami könnyebbé teszi a mi helyzetünket úgy Ausztria kisegítése, mint a hadsereg élelmezése szempontjából. Nagyon jó hatást tenne, ha ehhez a feltételhez kötött kijelentést már most tehetnénk a törököknek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1903.

GRÓF TISZA ISTVÁN VÉGRENDELKEZÉSE.

Horánszky Dezső ügyvédnek.

1917 március 5.

Kedves Barátom!

Az idő halad s nem szeretném *végrendeletem* tervezett megváltoztatását elhagyni. Szíves elnézésedet kérem tehát, ha azzal a kéréssel zaklatlak, hogy az ígért conceptust mielőbb felküldeni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

1904.

A BELGRÁDI KATONAI KORMÁNYZÓSÁG ÜGYEI.

Báró Burián István közös 'pénzügyminiszternek.

1917 március 5.

Kedves Barátom!

Február 26-án kelt, de csak ma reggel kezeimhez vett leveledet megköszönve, Jungerth¹ levelét köszönettel küldöm vissza. Kussevich² reám is igen jó benyomást tett; reménylem, helyesen és okosan fogja magát viselni s mehet minden a hál' Istennek már kijárt jó kerékvágásban tovább.

Rendkívül sajnálom, hogy újból nem találhattalak otthon; jövő Bécsbe-menetelem alkalmával mindenesetre úgy rendezem a dolgot, hogy nyugodtan beszélhessek veled.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1905.

ERDÉLYIEK SEGÉLYEZÉSÉNEK ÜGYE.

1917 március 5.

Pro «Transsylvania» Orsz. Segítőbizottságnak, Budapest.

1916. december hó 29-én kelt, de csak február 23-án kézhez vett megtisztelő értesítést megköszönve, van szerencsém a Bizottsággal közölni, hogy készséggel elfogadom az Orsz. Nagybizottság

¹ Jungerth Mihály, a közös pénzügyminisztériumban segédtitkár, később Thallóczy Lajos mellett beosztott titkár a belgrádi katonai kormányzó-ságnál. (V. Ö. Levelek V. k. 1501. sz. bevezetés utolsó bekezdése.)

² A belgrádi katonai kormányzósághoz beosztott horvát hivatalnok.

tagjává történt megválasztásomat. Egyúttal biztosíthatom a Bizottságot, hogy működését mindenkor jóindulatú figyelemmel fogom kísérni és az akciót tőlem telhetőleg támogatni.

Igaz tisztelettel *Tisza*.

1906/a.

KÖZÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1917 március 5.

Kedves Barátom!

Olvasd el a X-megyei élelmezésre vonatkozó sürgönyöket. Kétségbe muszáj esni és dühbe kell gurulni az embernek. Most, hat héttel megbeszélésünk után semmi nincs végrehajtva: az alispán sürgönye mit sem tud róla, hogy a vármegye pótlást kapott volna, valótlanúságot tartalmaz s a nép éhezik.

Kérlek édes Imrém, csinálj rendet.

Igaz barátod *Tisza*.

1906/b.

Báró Ghillány Imrének.

1917 március 14.

Kedves Barátom!

Ezer dolgom között mindig elfelejtettem szólni, hogy egy idő óta nem kapom a Haditermény napi jelentéseit. Végre ma kezemhez jut a társaság 7-i jelentése, amelyet minisztériumod 8-án kelt átirattal hivatalos úton küldött át, úgyhogy az 10-én érkezett ide s nálam is hivatalos kezelésbe jutván, csak tegnap este került írászalomra.

Kérlek méltóztassál intézkedni, hogy ezeket a napi kimutatásokat ne átirattal küldjék, hanem egyszerűen saját kezeimhez címzett borítékba téve, naponként küldjék el hozzám. Tulajdonképpen legegyszerűbb volna, ha a Haditerményt utasítanád, hogy hozzád intézett napi jelentésének másolatát egyidejűleg ilyen módon küldje el hozzám is.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1906/c.

Báró Ghillány Imrének.

1917 március 15.

Kedves Barátom!

A Haditermény-kiutalásokról szóló napi jelentésekből nem tűnik ki s ilyen részletezést naponta nem is kívánnék, hogy mi utaltatik ki fővárosi és mi vidéki malmokból? Súlyos aggodalommal látom azonban, hogy a fővárosi malmokba beérkező búza-mennyiség csak nagyon ritkán közelíti meg a 200 vagon s egyszeregyszer 100 vagonon is alul marad. Ilyen viszonyok között félős, hogy a malmok rendelkezésére álló gabonakészletek teljesen lepadnak.

Nagyon leköteleznél, ha valamely alkalmas napnak, például 15-ének vagy a hét végének alapul vétele mellett a malmokban lévő liszt- és gabonakészletek felől tájékoztatni méltóztatnál.

Ugyancsak kérném, légy szíves sürgősen megállapíttatni, mikor indult meg a forgalom az Aldunán s folyó hóban hány Schlepp haladt át a Vaskapun?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1906/d

Báró Ghillány Imrének.

1917 március 19.

Kedves Barátom!

A malmoknál lévő gabonakészletekre vonatkozó, nagy köszönettel vett szíves soraid kapcsán még csak arra kérlek, légy szíves megállapíttatni, hogy a felsorolt gabonakészleteken kívül vannak-e legalább a nagy malmoknak említésre méltó lisztkészletei. Azt is jó volna tudnunk, hogy vasúton útközben vagy jobban mondva megtorlódva van-e nagyobb gabona és lisztmennyiség? Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1906/e.

Báró Ghillány Imrének.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

A Haditermény Részvénytársaságnak a romániai behozatalra vonatkozó kimutatásait köszönettel visszaküldve megjegyzem,

hogy azok nyugodtabb átvizsgálása megerősített abban a feltevésben, hogy hézagosaknak kell lenniök. Mindenesetre szükséges volna ezt a kimutatást a Vaskapun átmenő Schleppekre vonatkozó adatokkal kiegészíteni és összehasonlítani.

Ezekre vonatkozó szíves tájékoztatásodat mielőbb kéri
igaz híved *Tisza*.

1907.

KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA FELÁLLÍTÁSA SOPRON
HELYETT SZOMBATHELYEN.

Teleszky János pénzügyminiszternek.

1917 március 7.

Kedves Barátom!

Baán Endre¹ levelét csatolva arra kérlek, légy szíves lehetőleg odahatni, hogy a szóbanforgó mozgalom elmaradjon. Minden ilyen székhelyváltoztatási akció csak egyenletlenséget, kellemetlenséget okoz, rossz vért szül s a közérdeket károsítja.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1908.

A HÁBORÚ ÁLTAL SÚJTOTT LEÁNYOK TÁMOGATÁSA.

1917 március 8.

A Zsófia-Leányegyesület szervező bizottságának, Budapest.

Az orsz. szövetség létesítésére vonatkozó folyó hó 4-én kelt szíves sorait köszönettel vettem.

Amidőn a háború által sújtott leányok támogatására irányuló szövetség alakulását meleg rokonszenvvel és érdeklődéssel veszem tudomásul s biztosítom a szövetséget, hogy mindenkor kész örömmel állok rendelkezésére, sajnálattal közlöm, hogy az egyesületnek március 11-én tartandó alakuló közgyűlésén nagy elfoglaltságomra való tekintettel nem vehetek részt s kérem, hogy távolmaradásomat kimenteni szíveskedjék.

Igaz tisztelettel *Tisza*.

¹ Sopron vm. és város főispánja.

1909/a.

A GYÁMKORMÁNYZÓI TISZTRE (RÉGENSSÉGRE) VONATKOZÓ
TÖRVÉNYJAVASLAT ELŐKÉSZÍTÉSE.

IV. Károly király ő Felségét néhány héttel megkoronáztatása után az az aggodalom töltötte el, hogy ellene merényletet fognak elkövetni és ezért a magyar kormány előtt kifejezte azt az óhajtát, hogy a «gyámkormányzóról» szerkesztendő törvényjavaslat tervezetét a legsürgősebben mutassák be. (A tervezet első szövegét Tóry Gusztáv igazságügyminiszteri államtitkár és Balogh Jenő igazságügyminiszter szerkesztették.)

Ugyanezt az óhajtát az uralkodó 1917. március 7-én említette fel az osztrák miniszterelnöknek és ettől fogva a két kormány közt e törvényjavaslat ügyében tárgyalások folytak.

Tisza István hátrahagyott iratai közt a következő levelezés volt megtalálható:

Az osztrák miniszterelnök levele.

Der k. k. Ministerpräsident.
Streng vertraulich!

1909/b.

Hochverehrter Freund!

Seine Majestät geruhen gestern die Frage der Kegenschaft für den Fall seines Ablebens mir gegenüber zur Sprache zu bringen. Nachdem ich weiss, dass Du von dieser Angelegenheit schon Kenntnis hast, liegt mir sehr daran, mich mit Dir zu verständigen. Ich habe daher Seiner Majestät den Vorschlag gemacht, dass ich mich mit Dir hierüber in Verbindung setzen werde, damit wir uns über einen Seiner Majestät zu unterbreitenden Vorschlag einigen.

Ich wäre Dir sehr dankbar, wenn Du mir Deine Anschauung über diese Angelegenheit bekanntgeben würdest; wir würden hierüber bei einer sich möglichst bald ergebenden Gelegenheit dann vielleicht auch noch mündlich Rücksprache pflegen können.

Genehmige hochverehrter Freund die Versicherung meiner ausgezeichnetsten Hochachtung.

Wien, am 8. März 1917.

Dein aufrichtig ergebener

Clam Martinitz.

1909/c.

Balogh Jenő igazságügyminiszternek.

1917 március 25.

Kedves Barátom!

A régensségre vonatkozólag két ideát ajánlok bölcs megfontolásodba. Az egyik az, hogy helyes-e a régenstől hitlevelet és királyi

esküt kívánni? Én nem azonosítanám ennyire a régénst a királlyal és jobbnak vélném, ha a törvény őt egy a törvényben megállapított szövegű eskünek az országgyűlés két háza előtti letételére kötelezne.

A másik, hogy nem volna-e jó megadni az uralkodónak a jogot, hogy bizonyos ünnepélyes formákkal bíró végrendeletben ő jelölje ki a régénst az uralkodóháznak a törvényben megállapítandó rokonsági határon belül maradó tagjai sorából (pl. az özvegy és 3. fokig terjedő férfi-agnátusok)? Ebben az esetben maga a törvény csak akkor jelölné meg a régénst, ha az elhunyt uralkodó nem tett ilyen irányban intézkedést.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1909/d.

Balogh Jenőnek.

1917 május 15.

Kedves Barátom!

Mellékelve küldöm a gyámkormányzói tisztre vonatkozó törvénytervezetedet, valamint Clamnak ugyanezen kérdésre vonatkozó javaslatait s az ezek tekintetbevételével készített javaslatot.

Mint látni fogod, ez utóbbin igyekeztem ott, ahol lehetett alkalmazkodni az osztrák felfogáshoz s az általad javasolt rendelkezésektől főleg csak annyiban tértem el, miszerint az elhunyt király rendelkezési jogának tért nyitottam s a gyámkormányzót nem királyi esküre és hitvéltre, hanem egyszerűbb okirat kiállítására vélném kötelezendőnek. Azt hiszem ugyanis, hogy célszerűbb nagyobb különbséget tenni a király és a gyámkormányzó ünnepélyes nyilatkozatának formáságai között, hogy a szent korona különös fénye és jelentősége ezzel is jobban kidomborodjék.

Ma este aligha mehetek a körbe ¹ nagyon hálás volnék azonban, ha ez iratokat szíves észrevételeiddel s az esetleg általad ajánlandó szöveggel együtt holnap dél tájban megkaphatnám. 12 és 2 között bármikor rendelkezésedre állok.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ A kormány tagjai csaknem minden este 7-9 közt találkoztak a párt kör helyiségében.

1910.

I. A KÉPVISELŐHÁZ MUNKATERVE ÉS AZ ELLENZÉK
EGY RÉSZÉNEK MAGATARTÁSA.

II. GRÓF ANDRÁSSY GYULA O. K. KIHALLGATÁSA

IV. Károly király Ő Felségének.

1917. márc. 8-án.

Allergnädigster Herr!

Wie ich in meiner vorletzten Audienz alleruntertänigst zu melden die Ehre hatte, liegt es in meiner Absicht in den allernächsten Tagen die Frage an die Führer der Opposition zu stellen, wie lange sie noch die jetzige Debatte fortzusetzen gedenken? Sollte ich hierauf keine beruhigende Zusage darüber erhalten, dass der Schluss der Debatte in wenigen Tagen sicher zu gewärtigen ist, so würde ich noch im Laufe der Woche vorschlagen, dass das Haus diese Debatte abbricht und den Beschluss fasst, sich bis Anfang Juni zu vertagen und in der Zwischenzeit nur die zur Erledigung der Inkompatibilitätsangelegenheiten notwendigen Sitzungen zu halten.

Eine entsprechende Aenderung dieses Planes wäre jedoch in dem Falle vorzunehmen, falls bei der gestrigen Audienz des Grafen Andrassy von Seite Eurer Majestät irgendeine Bemerkung in dieser Angelegenheit gefallen wäre, mit welcher mein Vorgehen in Einklang gebracht werden müsste, oder eventuell Graf Andrassy Erklärungen abgegeben hätte, welche beim Vorgehen der Regierung berücksichtigt werden könnten.

Ich beehre mich daher Euere Majestät alleruntertänigst zu bitten, allergnädigst mitteilen zu geruhen, ob irgendetwas bei der erwähnten Audienz vorgefallen sei, das einen Einfluss auf die weitere Behandlung der Sache haben könnte.

Gleichzeitig sehe ich mich zu meinem Bedauern bemüssigt, alleruntertänigst zu melden, dass das wirklich jämmerliche Vorgehen dieser Herren, aus einem jeden Erscheinen vor Eurer Majestät für ihre gegen die Regierung gerichteten Intriguen Kapital zu schlagen, wieder in der geschmacklosesten Weise befolgt wird.

Von oppositioneller Seite wird diese Audienz mit mehr oder weniger Zweideutigkeit so hingestellt, als wenn sie auf die Allerhöchste Initiative Eurer Majestät und hinter meinem Rücken erfolgt wäre. Es wäre für Andrassy ein Gebot der Loyalität Eurer

Majestät gegenüber, diese falschen Gerüchte richtigzustellen; er wird sich jedoch wohlweislich hüten, diese Pflicht zu erfüllen.

Ich habe den Zeitungen nur soviel gegeben, dass die Audienz auf die Bitte des Grafen Andrassy von Euerer Majestät gewährt wurde und würde in die weiteren Details nur im Falle weitergehender Provokation eingehen. Ich möchte die Öffentlichkeit mit solchen kleinlichen Erbärmlichkeiten so wenig als möglich befassen und kann es nicht begreifen, wie Leute, die doch Anspruch darauf erheben, als Staatsmänner behandelt zu werden, sich nicht schämen, sich solcher Mittel zu bedienen.

Ich kann es gewiss nur mit Freude begrüßen, wenn Euere Majestät die Gnade haben, mit den führenden Persönlichkeiten des ungarischen öffentlichen Lebens ohne Parteiunterschied in unmittelbare Berührung zu treten. Wenn sich jedoch diese Herren weiter so benehmen, so wird die Frage an Euere Majestät herantreten, ob es möglich ist, Leute auch in Zukunft mit demselben huldvollen Entgegenkommen zu behandeln, die mit der Gnade Euerer Majestät einen so hässlichen Missbrauch treiben.

Budapest, den 9. März 1917.

Tisza.

1911.

EGY HADIFOGSÁGBA JUTOTT ORVOS KICSERÉLÉSE.

*Urayné úrnőnek, Budapest.*¹

1917 március 11.

Nagyságos Asszonyom!

Hozzám intézett szíves sorai kapcsán értesitem, hogy szíves-örömet teljesíteném kérését, de a hadifoglyoknak kicserélése a fennálló nemzetközi megállapodás értelmében sorshúzás útján történik s így jelölik ki a kicserélendő orvosokat is.

Ezideig is csak nagyon kevés orvos jött haza a hadifogságból, de mindenesetre érdeklődni fogok a dolog iránt, s ha módomban áll, meg fogok tenni az ügy érdekében minden lehetőt.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgája *Tisza.*

¹ Ismeretlen budapesti lakos.

1912.

ELŐTERJESZTÉS GRÓF KLEBELSBERG KUNÓNAK MINISZTER-
ELNÖKSÉGI ÁLLAMTITKÁRRÁ KINEVEZTETÉSE TÁRGYÁBAN.

Allernädigster Herr!

Infolge des plötzlichen Ablebens des Staatssekretärs im Ministerpräsidium von *Jeszenszky*¹ bietet sich die Gelegenheit den zweiten Staatssekretär im Kultusministerium Grafen Kuno Klebelsberg auf diesen Posten zu übernehmen, wodurch eine wesentliche Entlastung für den durch die mit dem Kriege verbundenen ausserordentlichen Agenden stark überbürdeten Ministerpräsidenten und die einwandfreie Lösung der Leitung der ganzen staatlichen Fürsorgeaktion der Invaliden und Kriegswitwen und Waisen ermöglicht wird.

Ausserdem werden die Fähigkeiten dieses ganz hervorragend tüchtigen Mannes in einer politisch wichtigen Aktionssphäre ausgenützt und es kann derselbe ein Mandat für das Abgeordnetenhaus annehmen und hiedurch in unmittelbaren Kontakt mit dem parlamentarischen Leben kommen, was eine ebenso notwendige, als wertvolle Vorschule für seine spätere Verwendung in leitender Stelle ist.

Ich glaube die Kombination in jeder Hinsicht für nützlich halten zu können und werde, falls Euere Majestät nicht anders befehlen, die Ermächtigung des nächsten Ministerrates einholen, um auf Grund derselben einen amtlichen alleruntertänigsten Vortrag zu unterbreiten. Bevor ich jedoch amtliche Schritte in der Sache einleite, beehre ich mich auf diesem vertraulichen Wege alleruntertänigst Meldung zu erstatten mit der gehorsamsten Bitte, etwaige diesbezügliche Befehle mir in kurzem Wege mitteilen lassen zu geruhen.

Die Sache erscheint dringlich, da es gerade jetzt in dem einen Wahlkreis von Kolozsvár zu einer Ersatzwahl kommen soll, wo die Kandidatur Grafen Klebelsbergs sehr angezeigt erscheint. Infolge dieses Umstandes habe ich geglaubt nicht bis zu meiner nächsten Audienz zu warten, sondern in diesem Wege Euerer Majestät Meldung erstatten zu sollen.

Budapest, den 12. März 1917.

*Tisza.*¹ Jeszenszky Sándor adminisztratív államtitkár volt.

1913.

BÉCSI SZOCIALISTA ÚJSÁG TÁMADÁSA MAGYARORSZÁG
ELLEN ÉLELMÉZÉSI KÉRDÉSBN.

Gróf Clam-Martinitz osztrák miniszterelnöknek.

Ben 12. März 1917.

Hochverehrter Freund!

Gestatte, dass ich Deine so arg in Anspruch genommene Zeit auf einen Moment in Anspruch nehme, um Deine Aufmerksamkeit auf die gehässige und aufreizende Haltung einzelner österreichischer Blätter in der Ernährungsfrage zu lenken.

Obenan steht in ihrer Reihe die «Arbeiter Zeitung». Abgesehen von der unflätigen Beschimpfung der ungarischen Regierung, welche auch beser unterbleiben würde, auf die ich aber kein besonderes Gewicht lege, kommen fortwährend leidenschaftliche Ausbrüche gegen die Haltung Ungarns in der Ernährungsfrage vor, welche der Wahrheit schnurstracks zuwiderlaufen und gewiss den allerschlechtesten Eindruck auf die Stimmung des österreichischen Arbeiterstandes ausüben werden.

Als Beispiel soll auf die Nummer 64 vom 7. März hingewiesen werden, in welcher der Artikel «Wenig Scherweine» (Seite 7) unter anderen folgende Sätze enthält: «Die Ungarn kümmert das natürlich nicht. Sie behandeln uns wie einen Feind und hungern uns aus . . . Die Wiener sind völlig der Gnade der agrarischen Ausungerer ausgeliefert. Sie arbeiten im Bunde mit den Schweinezüchtern aus der anderen Reichshälfte getreulich unseren Feinden in die Hände . . .»

Als Beispiel, dass die «Arbeiterzeitung» nicht allein steht, erlaube ich mir noch auf die «Muskete» vom 25. Jänner und in derselben auf das Bild «Indivisibiler ac inseparabiler» (auf Seite 134) hinzuweisen.

Ich kenne viel zu gut Deine Auffassung in dieser Frage, als dass ich auch nur ein Wort darauf verschwenden möchte um auf das Unzulässige und Schädliche solcher Wühlereien hinzuweisen und bin fest überzeugt, dass es genügt, diese Tatsachen zu Deiner Kenntnis zu bringen, um ein entsprechend energisches Einschreiten bei der österreichischen Zensur zu erreichen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1914.

A MAGYAR NYELV HASZNÁLATA A KÖZÖS HADSEREBBEN.

Báró Arz Artúr gyalogsági tábornoknak és Stöger-Steiner Budolf gyalogsági tábornok, későbbi hadügyminiszternek.

Den 14. März 1917.

Euere Exzellenz!

Bei der letzten Audienz, die mir Seine Majestät zu gewähren die Gnade hatte, erhielt ich die Ermächtigung, den Inhalt des in der Sprachenfrage von Seiner Majestät ins Auge gefassten Armeebefehles bei der nächsten Gelegenheit mit Euerer Exzellenz zu besprechen.

Ich werde daher bei meinem für Donnerstag in Aussicht genommenen Aufenthalte in Wien, resp. Baden die Ehre haben, Euer Exzellenz wegen einereingehenden Besprechung des Gegenstandes zu besuchen. Wegen der Stunde meines Besuches werde ich mich beehren seinerzeit bei Euerer Exzellenz anzufragen.

Genehmigen Euere Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1915.

SZÁSZ NEMZETISÉGŰ KÉPVISELŐJELÖLT KATONAI SZABADSÁGOLÁSA.

Krobotin Sándor hadügyminiszternek.

Den 14. März 1917.

Hochverehrter Freund!

Im Ujegyházaer Wahlbezirke kommt es Ende dieses Monates zu einer Ersatzwahl, und die daselbst vorherrschende *sächsische Volkspartei* hat die Kandidatur des Dr. Friedrich Ipsen aufgestellt. Da nun derselbe sich als Einjährig-Freiwilliger des k. u. k. Husaren-Eegiment No 2 in Stookerau befindet, so wäre ich zu grossem Danke verbunden, wenn Du seine Beurlaubung bis Ende dieses Monates veranlassen könntest.

In der Hoffnung baldigst eine günstige Nachricht zu erhalten, bleibe ich in warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1916.

ROKKANT KATONÁK GYERMEK JÁTÉKKIÁLLJTÁSA VIDÉKEN.

Láng Gyula ezredes úrnak.

1917 március 14.

Méltóságos Uram!

Folyó hó 11-én kelt szíves meghívásáért hálás köszönetet mondva értesítem, hogy a rokkant katonák által Nagyszalontán rendezendő gyermekjáték-kiállításon, amennyiben lehetséges lesz, személyesen fogok megjelenni; ha azonban magam nem mehetnék el, úgy képviseltetésemről gondoskodni fogok.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgája *Tisza*

1917/a.

A NÉMET BIRODALMI KANCELLÁR TÁRGYALÁSAI BÉCSBEN
1917. MÁRCIUS KÖZEPÉN.

Gróf Clam Martiniz osztrák miniszter elnöknek.

Den 15. März 1917

Lieber Freund!

Ich kann jetzt auf zwei Tage nicht abkommen, so dass es mir leider unmöglich ist Deiner liebenswürdigen Einladung für Freitag abends Folge zu leisten. Samstag früh jedoch komme ich in Wien an und hoffe Gelegenheit zu finden, eingehend mit dem Reichskanzler¹ zu sprechen.

Ich möchte Dich jedoch bitten schon die erste Gelegenheit mit ihm zusammen zu kommen dazu zu benützen, den furchtbaren Ernst unserer Lage bezüglich der *Ernährungsfrage* ihm nachdrücklichst vor Augen zu halten und ihn zu überzeugen, dass es im wahrsten Sinne des Wortes eine Lebensfrage auch für Deutschland ist, uns im Ganzen wenigstens 10 Millionen q Getreide zu geben und hievon mehrere Millionen schleunigst tatsächlich zur Verfügung zu stellen, denn es muss sonst ein Zusammenbruch bei uns erfolgen, durch welchen auch Deutschland den Krieg verliert.

Gott sei Dank sind die ungarischen Verhältnisse heute schon besser bekannt. Alle nichtungarischen Organe, die nähere Einsicht in die Verhältnisse an Ort und Stelle bekommen haben, liefern

¹ Von Bethmann Hollweg birodalmi kancellár.

den Beweis, dass nicht nur die Regierung, sondern der ganze behördliche Apparat mit voller Energie bei uns arbeitet und die verschiedenen einschlägigen Verordnungen im Durchschnitt strenger gegenüber den Selbstversorgern durchgeführt werden, als in Österreich.

Hätten wir die beim Landwirte erhältlichen Überschüsse oder besser gesagt das, was der Landwirt für seine Viehzucht und Mästung brauchen würde, – denn von Überschüssen kann man mit geringen Ausnahmen nicht sprechen, – nicht mit der grausamsten Energie erfasst, so wäre die Katastrophe schon eingebrochen, denn wir leben und geben Euch die massige Hilfe, die leider das Maximum des Möglichen darbietet, ausschliesslich aus dem Ergebnisse der letzten verschärften Requisition. Freilich wird durch die grössere Leistung die wir momentan auf uns nehmen konnten, die Situation auch bei uns zugespitzt; bekommen wir bis Ende Mai nichts aus Rumänien, so stehen auch wir vollständig leer da.

In Deutschland ist die Situation eine ganz andere. Bei einer erheblich höheren Kopfquote, als diejenige, welche tatsächlich bei uns gegeben wird, haben sie Überschüsse aus Reserven, sodass ihre Situation entschieden eine viel bessere ist als es die unsrige selbst in dem Falle sein würde, wenn wir 10 Millionen q aus Rumänien erhielten. Sind die in Rumänien erhältlichen Vorräte geringer als diese Summe, oder fehlt es an der transporttechnischen Möglichkeit dieselben rechtzeitig zu importieren, so kann uns Deutschland auch aus seinen eigenen Reserven aushelfen. Das Allerwenigste was es wirklich im eigenen Interesse unbedingt tun muss, ist, dass das rumänische Getreide bis zu einer Maximalgrenze von mindestens 10 Millionen q ausschliesslich oder zum allergrössten Teile der Monarchie überlassen werde.

Ich werde jedenfalls in diesem Sinne auf den Reichskanzler einzuwirken suchen, bitte Dich jedoch während der längeren Zeit die Dir zur Verfügung steht, auch Deinerseits das Möglichste zu tun. Eventuell könnten wir zusammen oder zu dritt mit Czernin eine Besprechung über dieses Thema mit dem Reichskanzler haben. Abgesehen von einer Audienz bei Seiner Majestät, deren Ort und Stunde noch nicht festgesetzt ist, wäre ich am ganzen Tage frei.

Mit herzlichem Gruss

Dein aufrichtig ergebener *Tisza*.

1917b.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 15. März 1917.

Lieber Freund!

Beiliegend eine Abschrift meines an Clam gerichteten Briefes.¹ Ich bitte Dich, Dich der in derselben erörterten Sache auch Deinerseits mit vollstem Nachdrucke anzunehmen.

Ich glaube, dass Bethmann die zwei Ministerpräsidenten besuchen will. Für diesen Fall, bitte ich Dich, ihm mitteilen lassen zu wollen, dass ich Samstag früh ankomme und zu haben sein wäre. Eine Besprechung der Ernährungsfrage wäre noch am besten bei Dir à quatre abzuhalten.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1918.

TISZA ISTVÁN KITÉR ÜNNEPELTETÉSE ELŐL.

Németh István dunántúli református püspöknek, Pápa.

1917 március 15.

Kedves Barátom!

A mai lapokban azt olvasom, hogy a dunántúli egyházkerület közönsége meg akarja ünnepelni főgondnokká történt megválasztását 10 éves évfordulóját.

Nem tudom, van-e ennek a hírnek valami alapja? Ha tényleg volna ilyen mozgalom, nagyon kérlek, légy szíves az illetők tudomására juttatni, hogy nagyon megtisztelve érzem magamat az ebben nyilvánuló megbecsültetés és figyelem által és szívből mondok azért hálás köszönetet, de nagyon kérem, hogy e terv megvalósításától elállni méltóztassanak. Eltekintve attól, hogy 10 évi főgondnoki működés nagyon rövidnek látszik előttem arra, hogy ilyen megtiszteltetés alkalmául szolgáljon, a jelenlegi háborús idők ilyenféle ünnepélyre egyáltalán nem alkalmasak s annak tényleges megtartása csak megzavarhatná a megemlékezés gondolata felett érzett örömet.

Ismételve nagyon kérlek tehát, hogy köszönetem átadása mellett kérésemet teljes nyomatékkal képviselni s a netalán tervezett ünnepély elmaradásáról gondoskodni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl igaz híved

*Tisza.*¹ V. ö. az 1917/a sz. levelet.

1919.

A HADÜGYMINISZTÉRIUMBAN KÖZBENJÁRT KÉPVISELŐK
ÜGYE.¹*A «Magyar Hírlap» t. szerkesztőségének, Budapest.*

1917 március 19.

Az 1914. évi XIV. te. 20. §-a alapján a következő helyreigazítás közlését kívánom:

A Magyar Hírlap március 17-i számában *Amikor a miniszter informál* című cikknek állításaival szemben megjegyzem:

1. Nem áll, hogy Tisza báró Roszner Ervinre hárította a felelősséget, amidőn Sztérényi nyomban az ülésen tiltakozott a hihetetlennek látszó vád ellen. Hiszen már a szóbanforgó listára vonatkozó első nyilatkozatomban, 1916. februárban, közöltem a Házzal, hogy a szóbanforgó ügyben megbízásomból báró Roszner Ervin járt el a hadügyminisztériumban. Ugyanezt kifejezésre juttatta a Felsőség személye körüli miniszter úr nyomban Mezőssy Béla képviselő úr interpellációja után, tehát mielőtt Sztérényi képviselő úr felszólalhatott volna. A felelősség áthárításáról pedig annyival kevésbé lehet szó, mert a kérdéssel kapcsolatos felelőséget báró Rosznerrel együtt szolidárisán viseljük.

2. Nem áll, hogy Sztérényit megvádolták. Ismét és ismét kijelenthetem, hogy listánkba kötelességszerűleg minden képviselőt felvettünk, aki bármely hadiszállítással kapcsolatos ügyben bárminő személyes vagy írásbeli lépést tett a hadügyminisztériumban. Kijelentettük, hogy nem lévén fórum az összeférhetlenségi ügyekben, a legnagyobb inkorrektségnek tartottuk volna osztályozni ezeket az eseteket, úgyhogy, belefoglaltuk azokba azokat is, akiknél az anyagi érdek s az összeférhetlenségi momentum minden valószínűség szerint teljesen hiányzik. Legkevésbé sem lehet tehát még csak kellemetlen sem az bárkire is, ha erre a listára kerül.

3. Nem áll az, hogy Roszner báró szerint Eckert ezredes Sztérényivel tárgyalt volna. Sem Koszner báró, sem más illet vagy ehhez hasonlót soha nem állított.

4. Ennélfogva nem áll az sem, hogy akár Koszner Ervin báró, akár én tévedtünk volna. Mint báró Roszner a képviselőház január 31-i ülésén megmondta, ő a vizsgálatot egy a hadügyminiszter

¹ V. ö. a 1848/a sz. levéllel.

által összeállított lista alapján foganatosította, amely listán 16 képviselő volt, úgyhogy ezek száma mindössze egy 17-ikkel gyarapodott. Ezen a betűrendben összeállított hadügyminiszteri listán utolsónak Sztérényi József szerepel a következő szöveggel: «Josef Sztérényi (VIII/H. B.) in Angelegenheit der Empfehlung von Budapester Firmen für Lieferungen. Anmerkung: so weit dem Abteilungsvorstande dermalen noch erinnerlich». Ennek a megjegyzésnek helytálló voltát maga Sztérényi képviselő úr igazolta, amidőn Rechnitz igazgató úr beajánló levelét nagyon helyesen megemlítette. Ezen levél folytán bele kellett őt venni a szóbanforgó névsorba éppen úgy, mint az abban szereplő képviselők legnagyobb részét, akiknek eljárása szintén hasonló ajánlásra szorítkozott.

Tisztelettel

Tisza.

1920.

HIVATALOS KÖZLÉS EGYES MUNKAPÁRTI KÉPVISELŐKNEK
ÉS AZ ELLENZÉKI VEZÉREKNEK LEGFELSŐBB
KIHALLGATÁSÁRÓL.

1917 március 20.

Ő Felségének a legközelebbi időre kilátásba vett budapesti időzése a hadseregfőparancsnoksággal kapcsolatos rendkívüli elfoglaltatása folytán halasztást szenved, miért is magyar politikusoknak ő Felsége budapesti időzése alkalmával folyamatba tett kihallgatása egyelőre ő Felségének jelenlegi tartózkodási helyén fog folytattni. Ehhez képest gróf Apponyi Alberten kívül, aki újabb kihallgattatását kérte, azon közéleti férfiak közül, akiknek meghivatása már régebben tervbe vétetett, báró Dániel Ernő, Erdélyi Sándor, gróf Károlyi Mihály, báró Tallián Béla és gróf Zichy Aladár fognak a legközelebbi napokban Ő Felsége előtt magánkihallgatáson megjelenni.

1920/a.

TÁVIRATOK.

1917 március 20.

- I. Gróf Károlyi Mihály ő méltóságának.
- II. Gróf Zichy Aladár ő nagy méltóságának.

ad I-II.

Legfelsőbb parancsra van szerencsém közölni, hogy ő Felsége ad I. Méltóságodat csütörtökön folyó hó 22-én délelőtt 10 ó. 15 p.-kor Badenben,

ad II. Nagyméltóságodat pénteken, folyó hó 23-án délelőtt 10 óra 15 perckor Badenben

ad I-II.

fogja legfelsőbb kihallgatáson fogadni.

Gróf Tisza István
m. kir. miniszterelnök.

1920/b.

Báró Tallián Béla o. k.-nek.

1917 március 20.

Kegyelmes Uram!

Legfelsőbb parancsra van szerencsém közölni, hogy Ő Felsége Nagyméltóságodat csütörtökön, folyó hó 22-én délelőtt 9 óra 15 perckor Badenben fogja legfelsőbb kihallgatáson fogadni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.
Tisza.

1920/c.

Gr. Apponyi Albert o. k.-nek.

1917 március 20.

Kegyelmes Uram!

Legfelsőbb parancsra van szerencsém közölni, hogy Ő Felsége Nagyméltóságodat holnap, szerdán, folyó hó 21-én délután 5 órakor Laxenburgban fogja legfelsőbb kihallgatáson fogadni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.
Tisza.

1921.

KÁROLY KIRÁLY Ő FELSÉGE INFORMÁLÁSA A KÉPVISELŐ-
HÁZ EGYES ÜLÉSEIRŐL.

Tisza István gróf Hunyady József főudvarmester útján rövid német kivonatot küldött a képviselőház egyes olyan ülésén elhangzott felszólalásokról, amelyekről a királynak tudomást kellett szereznie.

Gr. Hunyady József főudvarmesternek.

1917 március 24.

Kedves Barátom!

A tegnapi ülésről szóló információ csatolása mellett addig is, amíg a mai ülés naplóját beküldhetném, megemlítem, hogy Szmr-

csányi^x ismételte a horvát viszonyokra vonatkozó vádjait, újból titkos katonai aktákból tartva felolvasást.

Az ügy kellő megvilágítása céljából reá kellett mutatnom a frankianusok² denuncians munkájára s arra, hogy hazugságaik katonatiszti körökben sokhelyt milyen naiv hiszékenységre találnak. Olyan formában tettem ezt, amit okos katonatiszt nem vehet rossznéven.

De miután kétségtelennek tartom, hogy a legrövidebb idő alatt azzal fognak ő Felségénél beárulni, hogy hibáztatva vagy kicsinylőleg nyilatkoztam a katonákról, arra kérlek, gondoskodjál róla, hogy az a kellő beállításban álljon Ő Felsége előtt és juttasd kifejezésre, hogy feltétlenül szükséges volt megfelelő, a katonaság önértetét nem érintő formában reámutatni a mi Kundschafter-intézményünk hátrányaira. Miután a Kundschaft erek vádjai ilyen kvalifikálhatatlan eljárás során nyilvánosságra hozattak, figyelemzetni kellett a nyilvánosságot, hogy azokat beigazolt igazságoknak ne tekintse.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1922.

A NAGYVÁRADI RÉGI TISZA-CSALÁDI HÁZAT
A KATONASÁG IGÉNYBEVETTE.

Cziffra Kálmán főispánnak.

1917 március 24.

Kedves Barátom!

Csak mostanában értesülök róla, hogy a nagyváradi házunkban lévő lakásomba egy vezértörzsorvos urat szállásoltak, aki állítólag meglehetősen kultúrellenes módon bánt az egész lakással és különösen az ottani kedves régi családi bútorokkal. Természetesen mindez lappália a mai háborúban és nagyon is helyénvalónak tartom, hogy tavaly Ősszel, amidőn hemzsegett Várad a katonatiszttól, ez a lakás is igénybe vétetett.

Miután azonban azt hiszem, hogy most már csak egy töredéke maradt Váradon a korábban ott elhelyezett katonaságnak, arra

¹ Szmrecsányi György o. k.

² Frank Ivónak, a horvát Sabor tagjának pártja, amelynek egyes tagjai a katonai közegekkel, különösen a titkos hírszolgálatot végzett «Rundschaften-ekkel» összeköttetésben voltak.

kérnélek, hogy amennyiben mások méltányosabb érdekének sérelme nélkül lehetne, lennél szíves a lakás kiürítéséről gondoskodni s erről Istvánt¹ értesíteni, hogy annak rendbehozatala iránt intézkedhessen. Ismétlem, csak abban az esetben tégy valamit, ha senki-vel méltánytalanság e miatt nem történik.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1923.

TISZA ISTVÁN ELHUNYT NAGYBÁTYJA EMLÉKÉRE
ALAPÍTVÁNYT TETT.

Fráter Barna alispánnak.

Nagyságos Alispán Úr!

Folyó hó 19-én 4775. szám alatt kelt felhívás csatolmányait mellékelve van szerencsém értesíteni, hogy hozzájárulok, miszerint a *gróf Tisza Lajos*² ösztöndíjnak 320 koronát kitevő egész összege Földi Jenő IV. éves joghallgatónak adassék ki.

Budapest, 1917. március 25-én.

Tisza.

1924.

A FÖRENDIHÁZ MUNKARENDEJE.

Báró Jósika Samunak, a Főrendiház elnökének.

1917 március 26.

Kedves Barátom!

A «honfiak»³ azzal biztatnak, hogy pénteken elintézzük a 6-ik kormányjelentést. Ez esetben még két ülése lenne a képviselőháznak, szombaton, március 31-én és április 12-én, két inkompatibilitási ügy elintézése céljából s azután elnapolná magát az országgyűlés körülbelül június 10-éig.

Miután pedig a főrendek azt kívánják, hogy ők is elintézzék e jelentést, azt volnék bátor javasolni, hogy a bizottságot a nagyhét elejére, hétfőre vagy keddre, a plénumot pedig április 13-ára méltóztassál összehívni, amikor azután a Főrendiház egyúttal el is napolhatná magát.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ A miniszterelnök fia.

² Néhai id. gróf Tisza Lajos, Tisza Kálmán volt miniszterelnök fivére.

³ Tisza István az ellenzékét «hazafiak»-nak nevezte, magát és pártját (szarkasztikusan) többször «a hazaáruló» jelzővel jelölte meg.

1925.

A DEBRECENI EGYETEM ÉPÍTKEZÉSÉNEK SIETTETÉSE.

Jankovich Béla v. és k. miniszternek.

1917 március 26.

Kedves Bélám!

Ne haragudj, hogy megint¹ a debreceni építés ügyével alkalmatlankodom, úgy vagyok informálva, hogy minden illetékes fórum belátja az ár javítás indokolt voltát, de a dolog sehogy sem halad előre s amíg a sok retortán keresztül megy, szegény építésszeknek teljesen felkopik az álla.

Magától értetődik, hogy nem azt kérem, hogy csak egy árnyalattal is többet tégy értük, mint amit objektíve indokoltnak és helyénvalónak találsz, csak arra kérek, hogy add meg mielőbb azt, amit megadhatsz.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1926.

ORSZ. KÉPVISELŐK UTAZÁSA KATONAI VONATON.

*Báró Szurmay Sándor honvédelmi miniszternek.*²

1917 március 30.

Kedves Barátom!

Az aradvármegyei képviselők azzal a kérelemmel kerestek fel, eszközölném ki, hogy a Budapestről délután 2 órakor Arad felé induló s Aradról déli 1 óra tájban Budapestre érkező katonai gyorsvonatot használhassák, amidőn a képviselőház ülései miatt Budapestre vagy innen otthonukba visszautaznak.

Miután teljesen megbízható úriemberekről van szó, akiknek nagy része gazdálkodásának vezetése miatt utazik haza, amidőn ezt képviselői kötelességei egyáltalán megengedik, nagyon örülnék, ha számukra ezt a kedvezményt kieszközölhetném. Azt hiszem azonban, hogy csakis kellő módon előhozott személyes kérelem útján lehetne célt érni; arra kérek tehát, légy olyan jó és alkalmas próbáld meg a dolgot.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*¹ V. ö. 1892. sz.² 1917 február 19-én neveztetett ki.

1927.

A KELETI VASÚT ÜGYE.

Teleszky János 'pénzügyminiszternek.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

Bizonyára tudod, ki Somary. A balkán vasutakra vonatkozó s Klebelsbergnek átadott emlékiratát az író személyére való tekintetből küldöm, mert hiszen annak tartalma teljes tájékoztatlanságot mutat úgy a Bulgáriával létesült területi megállapodások, mint Bulgáriának vasúti politikája tekintetében. Éppen most fogadta el a Sobranje a keleti vasutak államosítását s abszolúte nincsen kilátás arra, hogy most adjon magántársulatnak engedélyt Bulgáriának a kezei között lévő szerb területen átvonuló vasutakra nézve.

Általában a keleti vasutak kérdésében döntő fontossággal lép az a kérdés előtérbe, hogy a fővonal Belgrád oldalt hagyásával Szemendrián és Szegeden át vezetessék, esetleg Temesvár érintésével.

Arra kérek, méltóztassál ezt az eszmét megfontolás tárgyává tenni, mert ha meg akarjuk csinálni, itt az ideje, hogy kezdeményezőleg lépjunk fel az osztrák és közös hatóságoknál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1928/a.

A KÖZÖS MINISZTERTANÁCS JEGYZŐKÖNYVÉNEK
KIIGAZÍTÁSA. ÉLELMEZÉSI KÉSZLET MEGOSZTÁSA
MAGYARORSZÁG, A HADSEREG ÉS AUSZTRIA KÖZÖTT.

Joannovics Simon főkonzul úrnak.'

Den 30. März 1917.

Verehrter Herr Generalkonsul!

Infolge meiner Krankheit leider mit einererspätung von einigen Tagen schicke ich Ihnen die mir gefälligst zur Verfügung gestellte Kopie des Protokoles vom Ministerrat am 22. März gegen Bückschluss mit der Bitte die bezüglich der Ausführungen gemachten Korrekturen im Originalexemplar gefälligst durchführen zu wollen.

An die meinerseits aufgestellte Kalkulation für die nächsten

Monate hatte ich den Antrag geknüpft, dass Ungarns Anlieferung für das Heer und Österreich eingestellt werden soll, sobald es der Zuschub aus Rumänien gestattet und es wurde von keiner Seite eine Einwendung gegen diesen Antrag gemacht, so dass ich denselben mit vollem Rechte als angenommenen betrachten konnte. Um jedoch diesbezüglich keine Änderung im Protokolltexte machen zu müssen, habe ich den Vorgang gewählt, die Einstellung dieser Anlieferung als etwas Selbstverständliches seitens der ungarischen Regierung in Aussicht zu stellen.

Natürlich hätte ich auch dagegen Nichts einzuwenden, wenn auch dieser Punkt als meinerseits gemachter und von der Konferenz angenommener Antrag in das Protokoll aufgenommen werden würde.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Tisza

1928/b.

Czernin külügyminiszter levele a magyar miniszterelnökhöz.

Wien, am 6. April 1917.

Lieber Freund!

Generalkonsul Joannovics¹ hat mir Deinen an ihn gerichteten Brief vom 30. v. M. vorgelegt, in welchem Du eine Änderung des Konzeptes des Protokolls des gemeinsamen Ministerrates vom 22. März 1. J. in dem Sinne wünschst, dass die Getreidelieferung Ungarns für das Heer und Österreich eingestellt werden soll, sobald es der Zuschub aus Rumänien gestattet.

Wenn ich auch selbstverständlich keine Einwendung dagegen erheben kann, dass die Deinerseits abgegebenen Erklärungen im Protokolle in dem von Dir gewünschten Sinne erscheinen, so glaube ich doch, Deine Aufmerksamkeit auf den Umstand lenken zu sollen, dass Deine Erklärung meinem Eindrucke nach von den Teilnehmern am Ministerrate nicht als ein formeller Antrag, zu dem jedenfalls Stellung zu nehmen gewesen wäre, sondern als eine im Verlaufe der Diskussion gemachte Bemerkung aufgefasst wurde, auf die man näher nicht eingegangen ist. Aus dem Umstände, dass gegen Deinen Antrag von keiner Seite eine Einwendung gemacht wurde, wäre daher meines Erachtens nicht zu schliessen, dass die Einstellung der ungarischen Lieferungen vom Ministerrate genehmigt wurde. Jedenfalls müsste Deine Auffassung allen Teilnehmern an der Beratung zur Kenntnis gebracht und ihre Zustimmung dazu eingeholt werden.

Da ich aber besonders mit Rücksicht auf den Verlauf, welchen

¹ Annakidején a külügyminisztériumhoz szolgáltatételre beosztva.

die Verhandlungen des Generalmajors Landwehr in Berlin genommen haben, bezweifle, dass Deine Auffassung von den anderen Stellen geteilt werden wird, glaube ich, Dir beantragen zu sollen, dass die Frage der Richtigstellung des Protokolls vom 22. März gelegentlich der voraussichtlich bald nach Ostern stattfindenden neuerlichen gemeinsamen Beratung in der Ernährungsfrage im Einvernehmen mit allen beteiligten Ministern der Erledigung zugeführt werde.

Mit besten Grüßen bin ich Dein ergebener

Czemin.

1928/c.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Geszt, den 10. April 1917.

Lieber Freund!

Ich bin damit einverstanden, dass die Frage des Protokolls vom 22. März bei Gelegenheit der nächsten Ministerkonferenz erledigt werde, möchte jedoch schon jetzt betonen, dass meine auf die Einstellung der ungarischen Anlieferung bezügliche Erklärung stillschweigend zur Kenntnis genommen wurde.

Freilich hatte ich diese Erklärung in der Voraussetzung gemacht, dass durch die Einfuhr aus Rumänien der österreichische und der Heeresbedarf wenigstens auf eine Reihe von Wochen gedeckt sein werde. Ist nun diesbezüglich eine Veränderung in peius eingetreten, so müssen alle Faktoren, auch Ungarn, die Konsequenzen dieser Verschlechterung zusammen tragen und es kann die ungarische Anlieferung nur soweit restringiert werden, als es bei richtiger Verteilung der rumänischen Einfuhr zwischen Heer und Österreich möglich erscheint, ohne katastrophale Zustände bei diesen Faktoren herbeizuführen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1929.

AUSZTRIA ÉS A HADSEREG ÉLELMÉZÉSE.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

Bizonyára emlékezni fogsz rá, hogy a március 22-i közös minisztertanácson kimutattam, hogy *Ausztriának* és a *hadseregnek* összes osztrák, forrásból nem fedezhető szükséglete

március 15-étől április 15-éig	16,926,
április 16-tól május 15-ig	19,770,
május 16-tól június 15-ig	21,483,
június 16-tól július 15-ig	23,850 és
július 16-tól augusztus 20-ig	29,376

vason gabonára rúg.

Miután pedig az első időszakban Romániából előreláthatólag tetemesen több jön be a kimutatott szükségletnél, arra kellene törekedni, hogy a román behozatal ezt az egész szükségletet mentől hosszabb időn át fedezze s ez alatt beszüntetni a magyar szállítást a hadsereg részére.

Ez akkor senki részéről kifogás tárgyává nem tétetett; hiszen el is kellett mindenkinek ismerni azt, hogy szükséges, hogy ezen az úton történjék valami a magyar deficit megszüntetésére, másfelől, hogy olyan rezervát gyűjthessünk, amely segíthet a bajon, ha fennakadás áll be a román behozatalban.

A napi jelentésekből azonban ennek dacára arról kell meggyőződnöm, hogy ma is szállítjuk a hadsereg részére még a 194 vason napi lisztmennyiséget. Már pedig nagyon is tartani lehet attól, hogy ha ezt a szállítást meg nem állítjuk addig, amíg van még gabonakészlet a román dunai kikötőkben, hiába fogjuk azt akkor megpróbálni, amidőn beáll a román szállításban az előrelátható csökkenés.

Nagyon kérlek tehát, légy szíves mindjárt visszajövedel után rövid úton érintkezésbe lépni a hadügyminisztériummal, értesíteni őket, hogy tekintettel a bő román szállításra, egyelőre beszüntetjük a mi szállításainkat, ami okvetlenül szükséges, hogy mi is rövid idő alatt teljesen ki ne merüljünk s add meg a Hadi-terménynek az idevágó utasításokat.

Szíves figyelmébe ajánlom, hogy a mi 2.200,000 mm gabonával kimutatott hiányunk akkor volna egészen fedezve, ha három hónapon át semmit sem szállítanánk a hadseregnek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1930.

AZ OSZTRÁK TENERPART ÉLELMEZÉSE.

Báró Hengerváry-Hengelmüller Lászlónak, a Főrendiház tagjának.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

Leveledet átküldöttem az élelmezési hivatalhoz, de alig hiszem, hogy az általatok kívánt mérvben tehesünk valamit *az osztrák tengerpart élelmezése* érdekében. A dolog ugyanis úgy áll, hogy mi az osztrák kormánynak a különösebben súlyos helyzetben lévő vidékek felségélyezésére naponta kölcsönzünk vállalt kötelezettségeinken felüli jelentékeny mennyiséget s ennek tetemes része tudtommal Trieszt és Dalmácia számára megy. Az osztrák kormány feladata volna tehát ebből az isztriai partvidéknek is juttatni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1931.

GAZDASÁGPOLITIKAI TÁRGYALÁSOK A NÉMET
BIRODALOMMAL.*Beg. Bat Paasche, Berlin.*

Den 30. März 1917.

Hochverehrter Herr Regierungsrat!

Überbürdung mit Staatsgeschäften und eine nunmehr hoffentlich bekämpfte Krankheit haben mich bisher verhindert, für das im Namen des Wirtschaftsverbandes gesandte freundliche Telegramm innigsten Dank zu sagen.

Ich bitte versichert zu sein, dass die kgl. ung. Regierung an der Verwirklichung einer tunlichst weitgehenden wirtschaftspolitischen Annäherung mit Deutschland unentwegt weiter arbeitet und die Hoffnung nicht aufgegeben hat, diese für alle Teilnehmer so erspriessliche Sache über alle Hindernisse und Schwierigkeiten hinweg zum siegreichen Ende zu führen.

Mit aufrichtiger Hochachtung Euer Hochwohlgeboren

ergebener *Tisza.*

1932.

A MONARCHIA KELETI GAZDASÁGI POLITIKÁJA
TÁRGYÁBAN.

Gratz Gusztáv o. k.-nek.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

Keleti gazdasági politikánkra vonatkozó három irományt csatolva,¹ ezúttal csak annyit jegyzek meg, hogy nézetem szerint a németek jól felfogott érdekében is nagy hiba volna keleti különakciónkról lemondani, mert hiszen a béke után, amidőn újból szemben fogják magukat találni az angol és francia versennyel, nagyon is kapóra jöhet nekik a mi segítségünk. Kerülni kellene azonban minden felesleges szembehelyezkedést vagy rivalizálást, ellenkezőleg következetesen folyton azt hangsúlyozni előttük, hogy a középeurópai szövetség érdeke az, hogy mind a két nagyhatalomnak meg legyen a maga gazdasági pozíciója.

Hogy ez a németekkel nem könnyű dolog s hogy a legjobb akarat mellett is sokszor kénytelenek leszünk az ő praepotenciájuk ellen állást foglalni, azzal tisztában vagyok, de nekünk nem szabad ugyanezt a szellemet vinni a dologba; lesz még idő, amidőn ők is helyesebben fogják a kérdést megítélni.

Természetesen olyan valami megoldást, amelynél fogva mind-egyik nagyhatalom az általa biztosított üzleteknél bizonyos részesedést, de a többséget magának tartva fenn, ajánl a másíknak, örömmel üdvözölnék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1933.

OROSZORSZÁGI KICSERÉLT ROKKANTAK ÜGYE.

Gróf Hunyady József főudvarmesternek.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

Tapintatos és ügyes közbenjárásodat kérem egy olyan dologban, amelyet nem akarok hivatalos lépés tárgyává tenni; már csak azért sem, hogy senkinek ne legyen kellemetlensége miatta,

¹ Nincsenek az iratok közt.

amelyen azonban nagyon jó volna segíteni s ez bizonyára megfelel Ő Felsége intenciójának is.

Nagyon bizalmas, de úgy hiszem, komoly oldalról arról értesítenek, hogy a Leitmeritzben elhelyezett oroszországi kicserélt rokkantak nagyon elhanyagolt állapotban vannak. Eredetileg csak rövidebb ideig kellett volna ott maradniok, de nagyobb szállítmányt akartak összevární, hogy azokat Ő Felsége Bécsben megsemmelhesse, e közben pedig kiütött a himlő közöttük s most hosszú időt kell kellően fel nem szerelt, tehát olyan helyen tölteniök, ahol sok esetben még intenzív kezelést igénylő sebük sem részesül megfelelő ellátásban.

Szegény emberek végtelenül hálásak volnának, ha ő Felsége egy igazán elsörendű orvosi celebritást, (pl. Eiselsberg) küldene az ottani viszonyok alapos megsemmelésére. Nem tudnád-e ezt kivinni, persze úgy, hogy nem bárminő feljelentés vagy panasz, hanem ő Felsége spontán érdeklődésének következtében történjék a dolog?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1934.

A MAGYAR KORMÁNY NYILATKOZATA AZ OROSZ
FORRADALOM KITÖRÉSE ALKALMÁBÓL.

Telefontávirat gr. Czernin külügyminiszternek.

1917 március 31.

Wie ich soeben erfahre, wird von oppositioneller Seite das Verhalten der Zentralmächte gegenüber der russischen Revolution beiläufig im Sinne der Kanzlerrede zur Sprache gebracht. Da ich im Abgeordnetenhouse noch nicht erscheinen kann,¹ so wird im Namen der Regierung der Finanzminister eine ganz kurze Erklärung abgeben, laut welcher sich niemand in der Monarchie in die inneren Angelegenheiten des russischen Reiches einmischen wolle. Wir wünschen nur baldigst einer das Vertrauen des russischen Volkes geniessenden Regierung gegenüberzustehen, welche geneigt ist einen anständigen Frieden zu schliessen und wollen hoffen, dass das russische Volk in dauernden Besitz der Wohltaten der Freiheit gelangen werde.

Tisza.

¹ Gróf Tisza István 1917 márc. 25-től hosszabb ideig influenzában beteg volt.

1935.

Szász Károlynak, a Képviselőház elnökének.

1917 március 31.

Kedves Barátom!

Papirosra tettem a Zichy Aladár-féle kezdeményezésre vonatkozó felfogásomat és szíves megfontolásod végett mellékelve küldöm azt megjegyezve, hogy ugyanezen feljegyzés egy példányát a kormány tagjainak is átadtam.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.**A levél mellélete.*

1935/a.

1917 március 31.

Nézetem szerint nem helyes beállítása a kérdésnek az, hogy nekünk nyilatkoznunk kell az orosz kérdésben, mert Bethmann nyilatkozott. A háború lefolyása alatt többször történtek fontos külügyi nyilatkozatok a magyar országgyűlésen a nélkül, hogy ugyanez történt volna a német birodalmi tanácsban és megfordítva. Tényleg az illető konkrét eset természete dönti el, hogy mind a két szövetséges nagyhatalom kormányai részéről történjék-e valamely kérdésben nyilatkozat. Ha igen, akkor annak egyidejűleg kell történnie, mert legkevésbé felelne meg a monarchia és a magyar parlament prestigének az, ha utólag adnánk a német kancellár nyilatkozatainak paraphrasisát.

Szerintem a jelen esetben egyáltalán nem volt arra szükség, hogy a szövetséges nagyhatalmak valamely kezdeményező parlamenti nyilatkozatot tegyenek. A német Reichstag a kancellár költségvetését tárgyalta, ez alkalommal külügyi vita indult meg s az abban elhangzott szónoklatok természetes alkalmat szolgáltatottak a birodalmi kancellárnak arra, hogy ő is megemlékezzék az orosz kérdésről. Nálunk ilyen alkalmat az orosz kérdés érintésére az ellenzék valamely megfelelő interpellációja vagy a most folyó vitában tett kijelentése szolgáltatott volna s ezzel egyáltalában nem lett volna szükséges a német birodalom külügyi vitáját bevégni.

Most már a tegnapi beadott ellenzéki indítványban van egy ilyen kezdeményezés. Ennek folytán az ellenzéknek azt az óhaját, hogy úgy a kormány, mint az ellenzék részéről történjék valamely kijelentés a kérdésben, kétféleképpen lehet teljesíteni. Vagy úgy, hogy amidőn az elnök az ülés végén indítványozza, hogy a Ház

engedje meg a benyújtott indítvány indokolását, ehhez egy miniszter a kormány nevében hozzájárul s egyúttal kijelenti, hogy azt annyival szívesebben teszi, mert az indítványban kifejezésre jutó felfogással a kormány is egyetért. Senki a monarchiában az orosz belügyekbe beavatkozni nem kíván, legelsősorban azt óhajtjuk, hogy az orosz nemzet bizalmát bíró olyan kormánnyal álljunk szemben, amellyel tisztességes békét köthetünk s melegen óhajtjuk, hogy az orosz nemzet tartósan élvezhesse a valódi szabadság jótéteményeit. A miniszter után szólhatnának az ellenzék vezetői is és habár a 192. § csak két szónokot enged, bizonyára ezúttal sem volna annak akadálya, hogy a Ház kivételesen megadja a szólási engedélyt a többi vezéreknek is.

A másik modus procedendi volna, hogy az ellenzék valamelyik tagja a napirend előtti felszólalásban hozza szóba a kérdést, amidőn az utána felszólaló miniszter tenne egy rövid kijelentést fenti értelemben, hogy senki a monarchiában az orosz belügyekbe beavatkozni nem kíván, legelsősorban azt óhajtjuk, hogy az orosz nemzet bizalmát bíró olyan kormánnyal álljunk szemben, amellyel tisztességes békét köthetünk s melegen óhajtjuk, hogy az orosz nemzet tartósan élvezhesse a valódi szabadság jótéteményeit.

Ezt az utóbbi eljárást azonban csak abban az esetben ajánlanám, ha teljes garanciát kapnánk affelől, hogy a tárgyalásra szánt időnek ezáltal beálló rövidülése dacára befejezi ma a Ház a kormányjelentések tárgyalását.

1936/a.

ÚJ HADÜGYMINISZTER KINEVEZÉSE.

A külügyminisztériumnak számjeles távirat.

1917 április 7.

Austung, Wien.

Streng geheim. Im Kabinet zu dechiffrieren.

Sollte infolge letzter Ereignisse Personenwechsel im Kriegsministerium notwendig werden, so bitte ich an allerhöchster Stelle meine aus den Erfahrungen dieses Krieges herangereifte dahin gehende Überzeugung melden zu wollen, dass wichtige Gründe dafür sprechen, dass der neue Minister nicht aus dem Kriegsministerium genommen werde. Es steht mir selbstredend fern, mich in die Besetzung dieses Postens einmischen zu wollen. In

Anbetracht der grossen Staatsinteressen jedoch, welche erheischen würden, dass ein energischer neuer Mann einen neuen Geist in diese Zentralstelle hineinbringt, hielt ich mich verpflichtet, meine diesbezüglichen Bedenken zu melden und würde auf a. h. Befehl eine eingehende Begründung meiner Stellungnahme alleruntertänigst vorlegen.

Tisza.

1936/6.

A KÜLÜGYMINISZTER VÁLASZA.

Exz. Min. Präsident, Geszt.

1917 IV. 9.

Streng geheim.

Wechsel in der Leitung Kriegsministeriums steht tatsächlich bevor.

Ich teile vollkommen die Ansicht, dass der neue Minister ¹ nicht aus dem Kriegsministerium entnommen werden sollte und habe auch an ah. Stelle, wie ich glaube, mit Erfolg, in diesem Sinne gewirkt. Habe auch abgeraten General Kraus zu w^Täh!en. Bezüglich der Person noch keine Entscheidung getroffen.

Czernin.

1937.

KÖSZÖNET EGY TANULMÁNYÉRT.

Négyesy László egyetemi tanárnak.

Geszt, 1917 április 7.

Nagyságos Uram!

Arany János születésének százados évfordulója alkalmából írt érdekes tanulmányának megküldéséért hálás köszönetet mond

őszinte híve *Tisza.*

1938.

A HADIGONDOZÓ TANÁCS SZERVEZÉSE ÉS 1917. ÁPRILIS 14-ÉN
MEGTARTOTT ALAKULÓ ÜLÉSE.

Gróf Esterházy Sándornak, Zita királyné Ő Felsége főudvarmesterének.

1917 április 9.

Kedves Barátom!

Kérlek légy szíves Ő Felségének a királynénak bejelenteni, hogy a hétfői gyűlés elhalasztása folytán lehetővé válik az *országos*

¹ Később Stöger-Steiner Rezső gyalogsági tábornok nevezetett ki.

hadigondozó tanács megalakítása s az Ő Felsége elnöklete alatt tartandó gyűlés mindjárt a tanács alakuló gyűlése lehet. Tulajdonképpen ez sokkal célszerűbb formája az egész dolognak és csakis azért gondoltam a hétfőre tervezett kongresszusszerű nagygyűlés alakjára, mert nem állott rendelkezésre a tanács gondos összeállítására szükséges idő.

Most azonban mindjárt munkához látok, a rendeletet, úgy a hogy tervezve volt, kiadom a hivatalos lap vasárnapi számában és szétküldöm a törvényhatóságokhoz és a főispánokhoz menő leiratokat, úgy hogy az előkészítő akció úgy a központban, mind a perifériákon idővesztés nélkül megindulhat s Ő Felsége személyes közreműködése a dolog gyakorlati megvalósításának egyik konkrét fázisához, t. i. a tanács megalakulásához fűződhet.

Ez a körülmény az ülésen hozandó határozatok némi módosításában jut kifejezésre, de magának az ülésnek lefolyását s Ő Felsége megnyitó beszédének és záró szavainak szövegét nem érinti.

Mély tisztelettel kérem Ő Felségét, hogy ezt az előterjesztésemet jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1938/a.

GRÓF TISZA ISTVÁN BESZÉDE
AZ ORSZ. HADIGONDOZÓ TANÁCS ELSŐ ÜLÉSÉN.

Felséges Asszonyom!

Méltóztassék mindenekelőtt kegyesen megengedni, hogy a szívünkön viselt szent ügy nevében legmélyebb hálánkat és köszönetünket fejezzük ki azért, hogy annak védnökségét elvállalni, mai alakuló közgyűlésünket személyesen vezetni és az ügy számára érdeklődését és támogatását kilátásba helyezni kegyeskedett.

Olyan ügyről van szó, amely méltán hívja fel az egész magyar nemzet odaadó közreműködését, amelynél bizonyára lelkesen dobban meg az egész magyar nemzet szíve arra a gondolatra, hogy ebben a nemes munkában királynéja megvén elől.

Feladatunk oly szervezet létesítése, amely egységessé tegye a munkát, abban az értelemben, hogy ugyanazon cél szolgálatában harmonikus tevékenységre egyesítsen minden erőt, de amely megadja azért az életnek egész változatosságát, amely módot nyújt minden egyesnek és minden társadalmi vagy hatósági tényezőnek arra, hogy ezen egész nagy feladatnak azzal az ágával, olyan módon, olyan mérvben foglalkozzék s az ügynek olyan

eszközökkel jöjjön segítségére, aminőkre saját személyes hajlamai vagy saját működésének iránya készíti.

Az egész akciónak két nagy ága van: az anyagi gondoskodás, az intézmények létesítése, amelyekre szükség van és azután az a patronázsszerű gondozási tevékenység, amely fölkeresi saját fészékében, saját otthonában, a mindennapi élet gondjai, szenvedései között a háborúnak összes áldozatait, hogy a magyar nemzet, a magyar társadalom segítő kezét nyújtsa feléjük.

Az anyagi gondoskodásnak mintegy gerincét természetesen az állami ellátásnak kell képeznie. Az államnak kell gondoskodnia mindenekelőtt a rokkantak, özvegyek és árvák olyan ellátásáról, amely a legszerényebben vett létminimumot biztosítsa mindenkinek. Ezzel a kérdés anyagi része meg van oldva, vagy legalább is a megoldás alapja biztosítva van az esetek túlnyomó többségében. De azért ezen a téren is nagyon sok a végezni való. Mindenekelőtt, ami az árvákat illeti, ott vannak az egészségi szempontból különösebb gondozást igénylő gyengébb szervezetű vagy beteges árvák. Ezek részére egészségügyi intézmények egész rendszerére van szükség. És ott vannak azok az árvák, akiknek atyja a művelt társadalomhoz tartozott, akiknél tehát rettenetes csapás volna lesülyedni a műveltségnek arról a színvonaláról, amelyen megmaradhattak volna, ha a kereső apa a nemzet élethalál-harcának áldozatául nem esik. És ott vannak a nép gyermekei közül is azok a kiváló tehetséggel megáldottak, szám szerint talán csekély kisebbségben; de ha azt az erkölcsi és szellemi erőt nézzük, amely bennük rejlik, a nemzet számára a társadalomnak végtelenül értékes elemei. Ezeket sem szabad megfosztani attól a lehetőségtől, hogy megfelelően érvényre juttathassák Istentől nyert adományait. Létesíteni kell tehát intézményeket, amelyek ezen gyermekek részére biztosítsák a magasabb kiképzésnek az ő speciális, egyéni hajlamaikhoz és viszonyaikhoz alkalmazott egész skáláját, elkezdve a kissé fokozottabb gazdasági és ipari oktatástól, fel a tudományos oktatás legmagasabb fokáig. Ez is oly feladat, amely elől az államnak sem szabad elzárkóznia. Már a legközelebbi költségvetésben számottevő összeget szándékozunk fölvenni, hogy állami eszközökkel is biztosítsunk magasabb nevelést az ilyen kiváló tehetségű hadiárváknak. De ez már olyan tér, ahol az állam maga nem tehet mindent, ahol igen magasztos feladat és munkakör vár a társadalom többi tényezőire is.

Talán még gazdagabb a teljesítendő munka összesége a rokkantaknál. A rokkantaknál is a munkáknak egész sorozata elsősorban az államra hárul. Ilyen az utókezelés, amely hivatva van, ahol csak lehet, megszüntetni a rokkantságot, de ha nem lehet, a minimumra csökkenteni azt – és ilyen az egyes rokkantaknak fizikai állapotához mért gyakorlati oktatás, amely igyekszik visszaadni a keresetképeséget azoknak, akiket rokkantállapotuk megakadályoz eredeti hivatásuk folytatásában. Ezek, mélyen tisztelt

Közgyűlés, állami feladatok; de ezek csak mintegy előkészítő munkát képeznek, amelyeknek gyümölcse, eredménye csak akkor lehet, ha vannak további szervezetek, további intézmények, amelyek a keresetképeséget egy bizonyos irányban visszanyert rokkantaknak módot is nyújtanak a megfelelő keresetre.

És itt ne csak a dolog gazdasági oldalára, ne csak az anyagi előnyökre gondoljunk, hanem gondoljunk arra az óriási erkölcsi momentumra is, amely abban áll, hogy az a rokkant nem érzi többé rokkant voltát, hogy lelkéből eltűnik a kintorna és a koldustarisznya képzete, hogy azt érzi magában, hogy teljes értékű tagja a társadalomnak, munkakereső ember, aki támasza lehet családjának.

Ezenkívül azoknál is, akik visszamehetnek korábbi foglalkozásukhoz, de azoknál is, akik bizonyos más kereseti irányokba tereltetnek, milyen óriási fontossága van annak, ha lehetővé tesszük részükre, hogy legalább egy kis kertecskével bíró családi házuk legyen vagy azokra nézve, akiknek viszonyai a földművelés egyik vagy másik ágával való foglalkozást teszik lehetővé, biztosítjuk a minimális földet. Íme, tehát kereseti telepekről kell gondoskodni a rokkantak részére és ezek mellett vagy ezeken kívül azon rokkantaknál, akik régi otthonukban maradhatnak, saját szülőföldjükön családi háznak megszerzését vagy a meglévő családi háznak rendbehozatalát, tehermentesítését kell hogy igyekezzünk elérni.

A munkásságnak ez a nagy és gazdag mezeje nyílik meg tehát előttünk, amelynek még, mint legutolsó fejezetét, csak röviden érintem a tüdőbetegség, a tuberkulózis elleni küzdelmet, amely annyiban különbözik a sebesült rokkantak kezelésétől, hogy míg a sebesült rokkantak utógondozása aránylag rövid időhöz kötött feladat, amely sikeresen megoldható az összes rokkantak utókezelésének befejeztével, addig a tüdővész elleni küzdelem, fájdalom, permanens, nagy, állandó feladata az államnak és a társadalomnak. S nekünk azt a tényt, hogy e rettenetes háború sok ezer vitéz katonában kifejlesztette a szervezetekben lappangó tüdőbajt, hogy tehát ezeknek a tüdőbetegség ellen való gyógyítása sürgős feladat, fel kell használnunk arra is, hogy olyan állandó intézményt létesítsünk, amely sokkalta nagyobb arányban, mint az eddigi kezdeményező kísérletek történhettek, lehetővé teszi a sikeres állandó küzdelmet ez ellen a nagy veszedelem ellen.

Igen tisztelt Közgyűlés! Az előttünk álló feladatoknak nagyjából ez a képe. De mindezen intézmények létesítése csak rideg és tökéletlen, gyarló, a lelkeket meg nem ragadó, a lelkeket föl nem emelő, ki nem elégítő félmunka marad, ha ki nem egészítjük a patronázssal, annak a közösségig lehető általános szervezetével, amely személyes kapcsolatot létesít a rokkantak, az özvegyek, az árvák és a társadalom boldogabb egyénei között, amely lehetővé teszi azt, hogy ne legyen rokkant, ne legyen özvegy, ne legyen

árva ebben az országban, aki szemtől szembe közvetlenül ne ismerje, ne lássa, föl ne kereshesse az ő vezetőjét, útbaigazítóját, tanácsadóját.

Tisztelt Közgyűlés! A rokkantnak, a hadiárvának, a hadi-özvegynek mindenekelőtt erkölcsi gyámolításra van szüksége. Hiszen, bármit tegyünk is, az élet küzdelmei különös súllyal fognak nehezedni a háborúnak ezekre az áldozataira. Hiszen ha valahol, önáluk kell hogy ott legyen a fölemelő, a buzdító, a segítő, ha kell: korholó jóbarát, aki biztos kézzel vezesse őket az életen keresztül. És az árva gyermek: vajjon nem szorul-e egy ilyen gondozó kézre, még akkor is, ha anyjánál marad? Vájjon minden anya úgy viseli-e gondját gyermekének, ahogy igazán kellene? De hiszen a gyermekeknek különben is lesz jelentékeny részük, akik nem maradnak az anya kezén és ezek részére ki kell keresni azokat, akik neveljék. Nem sablonok szerint, hanem az egyes viszonyainak figyelembe vételével kell az árvát alkalmas családban elhelyezni, vagy olyan telepeken kell őket egyesíteni, ahol többkevesebb árva bizonyos gyakorlati irányban nyer nevelést.

És azután megoldottuk-e az elhelyezéssel feladatunkat? Nem szükséges-e az elhelyezés után az állandó felügyelet, az állandó ellenőrzés?

Azt hiszem tehát, mélyen tisztelt Közgyűlés, hogy ha sikerült megmozdítanunk erre a munkára a magyar társadalmat, ha sikerül a magyar társadalomnak műveltebb, boldogabb helyzetben levő tagjait belevinni állandóan e munkába, ezzel egyfelől igazán beváltjuk azt a hálattartozást, amellyel mindannyian e háború áldozatainak tartozunk, de másfelől javát munkáljuk a magyar társadalom felsőbb osztályainak és javát munkáljuk az egész nemzetnek. Az élet legszebb gyönyörűségeitől fosztja meg magát az, aki az ilyen ügy elől kitér. Hiszen csak egyszer kísérelje meg az ember végigmenni szülőfaluján és bekopogtatni minden házba, ha nem is anyagi segéllyel, de segítő, buzdító, tanácsadó szóval, azzal, hogy ellátja ügy ét-baj át annak a családnak, azzal, hogy orvost hoz a beteghez, azzal, hogy odavezeti azt, akinek valami érdeksérelme van ahhoz a tényezőhöz, ahol e sérelme orvoslásra találhat: azzal annyi jót tehet, és azzal, hogy szemtől szembe látja magát az életnek nyomorúságaival, annyival jobba lett, saját magát így meg-edzi az élet küzdelmére. Ez a munka az, mélyen tisztelt Közgyűlés, amely az embereket közelebb hozza egymáshoz és ez a munka hozza közelebb azt az ideált, hogy az egész nemzet igazán szívben - lélekben összeforrva, egynek érezze magát s karöltött munkával segítsen a szenvedőkön. Én tehát azt gondolom, hogy mai gyűlésünknek egyik első tárgya volna, felhívni a magyar társadalmat az áldozatkészésre és a munkára – mindenekelőtt erre – és felhívni mindazokat a tényezőket, akik alkalmasak arra, hogy vezetők, útbaigazítók legyenek ebben a munkában, hogy teljes eréllyel fogjanak e feladat megoldásához. Elsősorban – nem

kizárólag, de elsősorban – az egyházakra gondolok. Micsoda magaslatos feladat vár az egyházakra! Keressék ki híveik közül azokat, akiket anyagi viszonyaik, lelki tulajdonságaik, műveltségük alkalmassá tesz e feladat végzésére. De azután e munka közben se hagyjuk magukra, mert ne felejtsük el, hogy – fájdalom – a magyar társadalom túlnyomó nagy része új téren mozog, ahol tanulatlan, ahol nagyon is szüksége van az útbaigazító, a vezető kézre és a buzdító szóra, ha csüggedni kezd a nehézségek miatt.

Emellett föl kell szólítani a társadalom áldozatkésztségét – csak példaszerűen utalok reá – a fontosabb feladatok megoldásának lehetővé tételére. Ilyen az árvák számára gyermekszanatóriumok létesítése, ilyen az árvatelepek létesítése. Nem használom az árvaház szót, mert lehetőleg újabb típus lebeg szemeim előtt, amely sokkal gyakorlatiasabb irányú, amely mellett közvetlenül valamelyik gazdasági vagy kertészeti vagy ipari teleppel kapcsolatosan rendezhető be az intézmény, úgy hogy annak az árvának egész életére biztosítson keresetet. Ilyenek a nevelési segélyek, valamint a nevelő-intézmények azokra az árvákra nézve, akik, mint volt szerencsém említeni, az átlagosnál kiválóbb tehetséggel bírnak. Ilyen a rokkantaknál a kereseti telepek berendezése, a ház- és földvétel vagy földszerzés lehetővé tétele és ilyen a menhelyek szervezése az olyan rokkantak részére, akik valóban teljes nyomorékjai ennek a háborúnak, akiket egészségi, testi állapotuk állandó orvosi gondozásra, állandó ápolásra utal. Es ilyen végül a közreműködés a tuberkulózis elleni küzdelemmel kapcsolatos intézmények alakításában. Természetesen mindenkinek tetszésétől függ, hogy ott és úgy illeszse bele a maga jótékony tevékenységét ebbe a keretbe, amint ez hajlamainak megfelel.

Ezek után méltóztassanak megengedni, hogy indítványozzam mindenekelőtt azt, hogy mai ülésünkön alakuljunk meg, mint Országos Hadigondozó Tanács.

Továbbá bátor vagyok javasolni, hogy kérjük ki Felséges Asszonyunknak, a királynénak kegyes engedelmét arra, hogy az ő nevében is felhívást intézzünk a nagyközönséghez, úgy az anyai gondoskodás, mint a patronáns munkájában való részvétele céljából.

Mély tisztelettel kérjük Felséges Asszonyunkat, királynénkat arra is, hogy kegyeskedjék saját legmagasabb személyében az egyházi főhatóságokhoz fordulni és felhívni őket, hogy munkánkbán támogassanak. (A Felséges Asszony igenlőleg intett.)

Méltóztassék kegyesen megengedni, hogy ezt a javaslatot mint határozatot hirdessem ki.

1938/b.

Zita királyné Ő császári és királyi Felségének, a mi legkegyelmesebb Asszonyunknak a hadigondozás iránt tanúsított különös érdeklődése gyönyörűen hozta kifejezésre, hogy a magyar nemzet

egyik legszebb kötelessége, hogy a háború legfőbb károsultjairól, a hadirokkantokról, hadiözvegyekről és hadiárvról gondoskodik. Ennek a gondoskodásnak két főága van. Az egyik az, hogy az állam olyan anyagi ellátásban részesítse a hadirokkantakat, hadiözvegyeket és hadiárvaikat, amely a legszerényebben vett létminimumot biztosítja mindenkinek, továbbá, hogy az állam és a közjótékonyosság egészségügyi, tanügyi és gazdasági intézményeket létesítsen boldogulásuk elősegítésére. A gondoskodás másik főága pedig az a patronázsszerű tevékenység, amellyel a magyar nemzetnek szellemileg és anyagilag magasabban álló tagjai állandó egyéni munkával, tettel és tanáccsal odaállnak minden egyes hadirokkant, hadiözvegy és hadiárva mellé.

A törvényhozás a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátását ideiglenes segélyek nyújtásával 1915-ben már javította és a kormány az ideiglenes segély emelése iránt legközelebb újabb javaslatot terjeszt az országgyűlés elé. A hadigondozás terén szükséges intézmények közül pedig maga az állam elsősorban azokat szervezte, melyeknek munkájukat túlnyomólag még a háború folyamán el kell végezniök. A m. kir. Rokkantügyi Hivatal a sérülések és a belső betegségek következtében a megrokkánás veszedelmének kitett katonák számára utókezelő gyógyintézeteket és különleges kórházakat létesített, melyekből igen számosan visszatértek a katonai szolgálatba, még számosabban pedig legalább polgári keresetképességüket nyerték vissza. A Eokkantügyi Hivatal továbbá gondoskodott az amputáltaknak művétaggal való ellátásáról, valamint a korábbi keresetüket folytatni nem tudó rokkantak gyakorlati oktatásáról. Ezekben a nagy állami intézetekben több mint 18,000 ágy áll rendelkezésre és a művétag-műhelyek eddig 13,650 prothesist és más ortopédiai segédeszközt állítottak elő. Minthogy ezeknek a tovább már alig fejleszhető intézményeknek fenntartása az évi 30.000,000 K-t meghaladja, azért természetes, hogy ezt az óriási anyagi megterheléssel járó munkát magának az államnak kellett végeznie.

Anyagi ellátás nyújtásával, valamint a gyógyító, tanító és művétaggal ellátó akcióval azonban a rokkantügyet korántsem oldottuk meg és az intézmények egész sorára van még szükség, hogy a hadirokkantokról, a hadiözvegyekről és hadiárvról méltóképpen gondoskodjunk. Ezen a téren azonban az államnak, a hadigondozás ellátására létesített külön államszervnek, az Országos Hadigondozó Hivatalnak, melybe a Rokkantügyi Hivatal beleolvadt, főleg csak az irányítás, felügyelet és kíséret lehet hivatása és a munka zöme a társadalomra vár. Tág tér nyílik itt egyeseknek és társadalmi szervezeteknek az áldozatkészségre és a szociális munkára. Az országos szervezet semmi irányban sem állít merev korlátokat a szabad társadalmi tevékenység elé. Szívesen elvállalja az adományok és ezekből létesítendő intézmények kezelését, de erre nem tolja fel magát s mindenkinek tetszésére

bízva, hogy ott és úgy érvényesítse anyagi és erkölcsi erejét, ahol és ahogy meggyőződésének és hajlamainak megfelel. Csak azért kívánja bekapcsolni mindé társadalmi tényezőket is az országos vagy az illetékes törvényhatósági hadigondozó szervezetbe, hogy mindnyájunk összhangzó, egybevágó, egymást kiegészítő közreműködését biztosítsa közös célunk érdekében.

A közadakozás terén magánosok egyszersmindenkori tőkeadományjal, örökéletű testületek, mint vármegyék, városok és községek különösen fenntartási költségekhez évi járadék vállalásával adakozhatnak a legcélszerűbb alakban.

A nélkül, hogy ezzel kimeríteni akarnók a közjótékonyág különböző módozatait, csak reá kívánunk mutatni azokra a főfeladatokra, amelyek helyes megoldása a társadalom közreműködését igényli. A hadirokkantak fővágya, hogy visszatérhessenek falujukba. Az otthon után való ezt a természetes és egészséges vágyat akciónknak fel kell karolnia. Nagy jót tesz mindenki, aki vagyontalan, családos, súlyos hadirokkantaknak, különösen az amputáltaknak kertes családi házat, kerti művelésre alkalmas kis földterületet szerez vagy eladósodott ingatlanát tehermentesíti. Az Országos Hadigondozó Hivatalnak máris van kertesház-építési alapja, melyet azonban állami forrásból és társadalmi adakozásból állandóan növelni kell, hogy necsak elszórtan adhassunk egy-egy családnak saját fészket, hanem legalább a nagyobb családdal bíró súlyos rokkantakat méltó otthonhoz juttathassuk. Annak az adakozónak nevét, aki egy kertesházra legalább 3000 K-t ad, az Országos Hadigondozó Hivatal magán a házon kis emléktáblával örökíti meg.

Vannak azonban olyan hadirokkantak is, akiket nem kötnek különösebb szálak szülőfalujukhoz vagy akiknek keresőképessége különleges elhelyezést igényel. Ezért szükség van nagyobb, altruisztikus alapon létesülő kereseti telepekre és műhelyekre, melyekben a hadirokkantak és hadiözvegyek megfelelő foglalkozást találhatnak. Ezek körül a műhelyek körül azután összefüggő házsorokból egész kertvárosok vagy kertes falvak keletkezhetnek. A kalocsai érsek úr Kalocsán faipari kereseti műhelyt és Pest vármegye Vácott bőripari műhelyt létesít, mely műhelyeket kertváros vesz majd körül. Kertváros létesül továbbá Szegeden és Győrött. Orosdy Fülöpné báróné adományából pedig Törökszentmiklóson kertészeti telep. Nagyobb adakozók áldozatkészségének gyönyörű teret nyit további ilyen telepek és műhelyek s ezekkel kapcsolatban kertes falvak alapítása. Minden ilyen telep életképességének előfeltétele azonban, hogy a lakóik által termelt áruk értékesítése s ezzel az egész vállalkozás egészséges gazdasági alapja biztosítva legyen.

A rokkantiskolákban kitanult iparosoknak segítségre van szükségük, hogy műhelyüket fölszerelhessék. A földdel bíró vagy földhöz jutó rokkant boldogulását pedig gazdasági fölszerelés

segítheti nagyban elő. Szép tere ez is a társadalom áldozatkészségének.

Rokkantaházában katonáinkat összezsúfolni nem akarjuk, de lesznek hadirokkantak, akiknek testi állapota olyan, hogy állandó orvosi felügyeletet vagy legalább szakszerű ápolást igényel, akiknek családi ápolása nem lehetne megfelelő, másrészt pedig otthonukban való meghagyása családjuk megélhetését veszélyeztetné, keresetképességét csökkentené. Az ilyenek számára szükség lesz kórházaszerű rokkantotthonokra, hol a háborúnak ezek a valódi szerencsétleni ápoláson kívül az életnek még azokban az apró örömeiben is részesülhetnének, melyeket testi állapotuk nekik megenged. Valóban emberbaráti feladat ilyen rokkantotthonok létesítését biztosítani.

A hadiárvák túlnyomó része megmaradhat anyjánál vagy legalább családjában, szülőfalujában. Vannak azonban nagy számmal olyan hadiárvák és hadirokkantak gyermekei, akiknek elhelyezéséről és tartásáról gondoskodnunk kell. Követve korunknak gazdasági irányát, arra kell törekednünk, hogy ne csak eltartassanak, míg valamiképpen megélni tudnak, hanem hogy boldogulásukat megkönnyítő mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi szakoktatásban részesüljenek. Aki e célból 5000 K-t bocsát az Országos Hadi-gondozó Hivatal rendelkezésére, annak, mint neveltetőnek nevében a Hivatal a gyermek életének 6. évétől 15-16 éves koráig ilyen behatóbb gazdasági kiképzésben részesít egy-egy hadiárvát. Aki pedig 10,000 K-t fizet be az Országos Hadigondozó Hivatalnak, az 6-tól 22. évéig terjedő, teljes főiskolai kiképzésben részesíthet egy hadiárvát, mindig kifogástalan magaviselet és kiváló előmenetel feltétele alatt. Különösen azok, akik gyermeküket a háborúban elvesztették, de általában Magyarország minden vagyonosabb polgára a nemzeti jövőt munkálja, ha ezen az úton mentül több hadiárvának neveltetését mozdítja elő.

Szükség van a hadiárvák és a hadirokkantak gyermekei számára kórházakra, gyógyfürdőkre és üdülőtelepekre is a Kárpátokban, a Balatonnál és az Adria mellett gyengeség, idegbaj, főleg tuberkulózis ellen. A nagyközönség valóban szükséges célra hoz áldozatot, ha az Országos Hadigondozó Hivaltal ilyen intézmények létesítésében anyagilag támogatja. Aki 500 K-t fizet be a Hivatalnál, egy gyermeknek háromhónapos kezelését biztosítja.

Zita királyné ő Felsége legmagasabb jelenlétében és fővédnöksége alatt az Országos Hadigondozó Tanács alakulóülésén hozott határozata alapján azzal a kéressel fordulunk Címhez, hogy a nagyközönség körében akciót indítani szíveskedjék abban a tekintetben, hogy mindenki kiválasztva a fenn felsoroltakból a hadi áldozatkészségnek saját érdeklődésének leginkább megfelelő fajtáját, adományát vagy a t. Szerkesztőség útján, vagy postautalványon közvetlenül a m. kir Postatakarékpénztárhoz az Országos

Hadigondozó Tanácsnak 80,644. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára beküldeni szíveskedjék.

Hazafias üdvözlettel

Budapest, 1917. évi április hó 16-án.

Balogh Jenő s. k.,
Csernoch János s. k.,
Sándor János s. k.,

Gróf Csekonics Endre s. k.,
Darányi Ignác s. k.,
Gróf Tisza István s. k.,

elnökök.

Gróf Klebelsberg Kuno s. k.,
ügyv. elnök.

1938/c.

Mindegyik főispánnak.

1917 március 25.

Kedves Barátom!

Március 7-i körrendeletem kiegészítéséül az abban tárgyalt hadigondozó ügyét ezúton is a legmelegebben ajánlom figyelmedbe s arra kérek, légy szíves magánlevélben tájékoztatni, mit tettél eddig a dologban, milyen stádiumban van az s mennyire sikerült a közönség érdeklődését felkölteni?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1938/d.

Bartal Aurélné úrnőnek.

1917 március 25.

Méltóságos Asszonyom!

Engedje meg, hogy szívemből gratuláljak az elért fényes eredményhez.¹ A dolog megvalósítása és további fejlődése könnyen beleilleszkedhetik a hadigondozó szervezetbe, amelyre vonatkozó rendeletünk kevéssel szíves sorai megírása után látott napvilágot. Mindenesetre nagyon meg fogja ez az alapítvány könnyíteni a Pozsony vármegyei hadigondozó bizottság feladatát.

Kezeit csókolja Méltóságos Asszonyom

igaz híve *Tisza.*

¹ Pozsony megyében a hadigondozás ügyét előmozdító több alapítványt tettek.

1938/e.

*Lazók Józsefnek.*¹

1917 március 30.

Kedves Öcsém!

Betegségem miatt ² csak most válaszolhatok leveledre, pedig szerettelek volna mindjárt megnyugtanni a felől, hogy éppen azoknak a sorsa, akik szemük világát veszítették el a haza védelmében, különös gondozás tárgya úgy a társadalom mint a kormány részéről is. Hiszen máris szép alap gyűlt erre a célra, ami a rokkant-ellátással együtt legalább az anyagi megélhetés szempontjából nyugodalmas sorsot biztosíthat mindazok számára, akik férfiasan viselik el, amit reájuk mért a sors s megtesznek a maguk részéről is mindent, hogy hasznos, munkás, megelégedett tagjai maradhassanak az emberi társadalomnak.

Mert higgyétek el, a mellett a résztvevő szeretet mellett, amely minden jóézésű ember szívéből árad felétek, a megelégedés igazi forrása saját magatokban, *saját lelki erőtkben* és *abban a magyar emberhez és jó keresztényhez illő* kitartásban rejlik, amellyel az élet harcát tovább vívjátok.

Reményelem, most már rövid idő alatt megéri annyira a dolog, hogy a befolyt nemzeti adomány egy részének felhasználásával tehessünk valamit az egyes szemük világát veszített katonák érdekében. Ne veszítsd el édes fiam bizalmadat, türelmedet, kitartásodat és azt az erős akaratodat, hogy úrrá léssz a reád mért megpróbáltatáson.

A jó Isten oltalmát és segítségét kéri számodra

igaz jóakaród *Tisza István.*

1938/f.

Bartal Aurél pozsonyi főispánnak.

1917 március 30.

Kedves Barátom!

A hadigondozó ügyre vonatkozó szíves soraid kapcsán szíves figyelmedbe ajánlom, hogy a rendelet értelmében minden községben meg kell a bizottságot alakítani. Ne értsetek ez alatt semmi-

¹ Ismeretlen szegény hadirokkant levelet írt a m. kir. miniszterelnöknek. Erre ment válasz.

² Tisza István több hétig influenzában betegeskedett.

féle nehézkes testületet. Minden községben van egy-két gondozói tisztségre alkalmas ember, ezekből fog állani a bizottság. De kell, hogy valaki gazdája legyen a dolognak minden községben. Hiszen a legkisebben is akad egy alkalmas pap, tanító, tanítóné vagy gazdatisztné stb. Persze a dolog súlypontja az egyeseknek a községben való működésén s a járási bizottságokon van.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1938/g.

ELLENZÉKI VEZÉRFÉRFIAK LEMONDÁSA A HADSEGÉLYEZÉSI ÉS HADIGONDOZÓ MUNKÁBAN VALÓ RÉSZVÉTELTŐL.

Gr. Andrássy Gyula o. képviselőnek.

1917 április 15.

Kegyelmes Uram!¹

Tegnap napon gróf Apponyi Alberttel és gróf Zichy Aladárral együttesen hozzám intézett sorainak tartalmát sajnálattal tudomásul véve, megjegyzem, hogy a folyó hó 13-án az Országos Munkapárt Körében tartott beszédemben foglalt politikai bírálat meggyőződésem szerint nem szolgálhat kellő indokul arra, hogy Nagyméltóságok a hadsegélyző és hadigondozó munkától való közreműködésüket megvonják s ennek folytán ezen az egész nemzet szívéen fekvő ügyet támogatásuktól megfosszák.

¹ Hasonló levelet intézett a miniszterelnök gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Aladár o. képviselőkhöz is. A Pesti Hírlap előző nap a következőket közölte:

Az ellenzéki pártok vezetői a miniszterelnök tegnap esti beszédének rájuk vonatkozó kijelentései következtében a következő levelet intézték gróf Tisza István miniszterelnökhöz:

«Nagyméltóságod tegnap a munkapárti körben elmondott beszédének az a része, amely az ő Felségénél kihallgatáson megjelent parlamenti vezérfőfiakra vonatkozik, ránk nézve erkölcsi lehetetlenséggé teszi, hogy bármelyikünk olyan testületben működjék, amely Nagyméltóságod elnöklete alatt áll.

Ennélfogva legmélyebb sajnálatunkra nem fogadhatjuk el a Rökkantügyi Tanácsba történt meghívásunkat és így nem jelenhettünk meg a királyné ő Felsége elnöklete alatt tartott alakuló ülésen sem.

Távolmaradásunk indokát a kabinetiroda útján fogjuk 0 Felségeik elé terjeszteni.»

Az alulírottak közül gróf Apponyi Albert ugyanebből az okból lemond az Országos Hadsegélyző Bizottság népjóléti albizottságának elnökségéről és gróf Andrássy Gyulával kilép a bizottságból.

Gróf Apponyi Albert.

Gróf Andrássy Gyula.

Gróf Zichy Aladár.

A nyilatkozatot gróf Károlyi Mihály azért nem írta alá, mert ő nem tagja a szóbanforgó jótékonsági és társadalmi egyesületeknek.

Amint engem a velem szemben használt legigazságtalanabb és legegészebb személyi támadások sem akadályoztak meg a Nagyméltóságokkal való közreműködésben olyankor, amikor ezt a közérdek kívánta, abban a reményben voltam, hogy e téren Nagyméltóságok elé sem fog akadályt állítani az az, elismerem, éles bírálat, amelyet gyakorolni kénytelen voltam.

Tisza

1938/h.

ÚJABB KÖRLEVÉL A HADIGONDOZÁS SZERVEZÉSE
TÁRGYÁBAN.¹

Valamennyi főispánhoz.

1917 április 22.

Kedves Barátom!

A március 25-i levelemre beérkezett válaszokból hálás elismeréssel konstatálhatom, hogy, amint nem is várhattam egyebet, a főispáni kar minden tagja odaadó buzgalommal látott a hadigondozóüggyel kapcsolatos szép feladatának megoldásához. Miután azonban némelyik válaszból az ügy egyik-másik részletére vonatkozólag felvilágosítás szüksége tűnik ki, mindnyájatokhoz intézett egyforma levélbe foglalom össze ezeket a felvilágosításokat.

1. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a május 31-ig kitűzött határidő meglehetősen rövid s a közbeeső idő szorgos kihasználását igényli; mert hiszen ez alatt kell az összeíró küldöttségeket kinevezni, azoknak munkájukat elvégezni, a kinevezett gondozóknak a rokkantakat, özvegyeket és árvákat községenként összeírni s végül az árvaszéknek az egyes pártfogókat és tanácsadókat kinevezni. Mert hiszen csak mindezen előkészítő cselekedetek befejezésével kezdheti meg ez intézmény valóban a maga gyakorlati működését.

Éppen ezért arra kérek, hogy amennyiben a dolog vármegyében eddig lassabban haladt volna, semhogy ez az egész sorozata a teendőknél idejekorán elvégezhető lenne, a hátralévő munkát lehetőleg siettetni szíveskedjél. Természetesen nem eshetik ez a lelkiismeretesség és alaposág rovására. Inkább tartson a dolog valamivel tovább május 31-éni, semhogy hevenyészve üssék nyélbe a dologt.

¹ Az előzményeket 1. Levelek V. köt. 1615. sz.

2. Magától értetődik, hogy a most létesítendő általános szervezet sem megakasztani, sem lerombolni nem akarja a már folyó munkát; ellenkezőleg ez az utóbbi minden nehézség nélkül beleolvadhat a hadigondozó szervezetbe. így különösen az árvaszékek a pártfogók kinevezése által egyenesen úttörő és irányadó munkát végeztek, amely az én intenciómmal is a legteljesebb összhangban áll. Az árvaszékek által kinevezett pártfogókat tehát rendszerint meg kell hagyni ez állásukban s a szervezetben beálló változást csakis ott kell megbízásuk visszavonására felhasználni, ahol nem vált be az illető s a változás a kiskorú érdekében áll.

Nagyon kérek hassál oda, hogy mindazok, akik már működnek és jól működnek a rokkantak, özvegyek és árvák gondozása körül, ebben a munkájukban megmaradjanak és zökkenés nélkül illeszkedjenek be az új szervezetbe. Az árvaszéki pártfogóknál mindössze az a kiegészítés szükséges, hogy ott, ahol a kiskorúnak anyja él, a pártfogó egyúttal az özvegy tanácsadójául is ki-rendeltessék.

A zökkenésnélküli beolvadásnak ugyanezen szempontja irányadó nemcsak az ügyvel foglalkozó egyes egyénekre (pártfogókra), hanem a már létesült szervezetekre vonatkozólag is. Mindazok az egyesületek, bizottságok stb., amelyek a vármegye székhelyén vagy a perifériákon a gondozó ügyvel vagy annak egyik-másik részletével foglalkoznak, amennyiben megfelelnek rendeltetésüknek, folytassák működésüket s egyszerűen kapcsolóssanak bele a törvényhatósági vagy járási gondozóbizottságba és pedig a konkrét eset természete szerint vagy akként, hogy az illető bizottságba beleolvadnak, vagy úgy, hogy folytatják külön működésüket, de kiküldött tagjuk által szerves kapcsolatba jutnak az új szervezettel és ezzel összhangban dolgoznak tovább.

3. Azzal a több oldalról kifejezésre jutott aggálllyal szemben, hogy az új szervezet nehézkesen fog működni s hogy a községi bizottságok megalakítása kisebb és kevésbé intelligens községekben aligha lesz keresztülvihető, arra kérek, hogy a szervezetben szükségképpen előtérbe lépő többféle bizottság által ne vezettesd ténvútra magadat. Hogy a törvényhatósági és járási bizottságra szükség van, ezt felesleges volna bővebben indokolnom. De szükséges volt a községekben működő gondozókat is bizottsággá egyesíteni, már csak azért is, hogy az első munka megindulhasson s

azért is, hogy nagyobb községekben, ahol több gondozó van, ezek a szükséghez képest érintkezésbe léphessenek egymással.

A gondozási ügy súlypontja azonban *az egyéni munkán fekszik*. Amint egyszer az egyes tanácsadók és pártfogók ki vannak nevezve, nekik nem a bizottságok hierarchikus skáláján keresztül kell gondozottjaik érdekében eljárniok, hanem közvetlenül fordulhatnak ahhoz a tényezőhöz, amelyik a konkrét esetben intézkedésre van hivatva. Különösen a községi bizottságra a legritkább esetben lesz szükség. Mert hiszen a gondozó, ha tájékozva van, hogy a konkrét esetben micsoda hatósághoz vagy jótékony intézményhez fordulhat, közvetlenül azzal lép érintkezésbe; ha pedig nincsen tájékozva, a járási vagy a törvényhatósági bizottságtól fogja kérni a tájékozást.

Arra is kell tehát utasítani és kitanítani a gondozókat, hogy minden felmerülő kérdésben, ha útbaigazításra vagy tanácsra van szükségük, közvetlenül a járási vagy törvényhatósági hadigondozó bizottsághoz, illetőleg ennek erre kijelölt szervéhez forduljanak.

Maga a községi bizottság természetesen annyi tagból fog állni, amennyi az illető községben a gondozó tisztre alkalmas egyén található. Nagyon kevés olyan község lesz, ahol legalább egy-egy lelkész vagy tanító vagy más műveltebb férfi vagy nő ne akadjon, aki e feladatra alkalmas, s ahol egy ember van, természetesen az lesz egyúttal a bizottság is. Ahol pedig valóban senki nincsen a községben, úgyhogy más község lakosára kell a gondozói teendőket reabízni, ez az illető más községben lakó egyén fogja a községi bizottság teendőit is elintézni.

Mindebben *kerülni kell minden formalizmust*; alkalmazkodnunk kell a konkrét eset igényeihez, de biztosítanunk kell azt, hogy minden egyes községre nézve legyen az ügynek gazdája, s ha ilyen gazda több akad egynél, ez már községi bizottsággá is alakuljon.

4. Végül arra kérlek, szíveskedjél rövid kimutatást készíteni arról, ami hadigondozási célokra eddig gyűlt a törvényhatóságban. Természetesen nem értem ez alatt a háború ideje alatti folyó szükségletre szánt és el is költött adományokat, hanem az olyan tőke természetével bíró összegeket, amelyek tényleg megvannak s a rokkantak, özvegyek és árvák gondozására állanak rendelkezésre.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1939.

ÉLELMEZÉSI KÉRDÉSEKBEŒ TÁRGYALÁSOK BERLINBEN.

Br. Ghillány Imre földmvelésügyi miniszternek.

Geszt, 1917 április 9.

Kedves Barátom!

Kizárólag saját használatodra küldöm a külügyminiszternek a berlini tárgyalásokra vonatkozó átiratát csatolmányaiival együtt azzal a kéréssel, hogy a bécsi tárgyalás után légy szíves ez iratokat rövid úton visszaadni.

Ez iratok nem nyújtanak teljes képet a németországi helyzet felöl, de benyomásom mégis az, hogy román segítség nélkül sem állanak öök rosszabbul, mint a hogy mi állanánk, ha az összes romániai importot megkapnánk. Arra kérek tehát, kövess el a 12-i tárgyaláson, amelyre mindenesetre légy szíves személyesen felfáradni, minden lehetöt, hogy a romániai készletek mentöl nagyobb része a monarchia számára maradjon.

A legnagyobb nyomatókkal kell az ellen a minduntalan visszateröt állítás ellen fellépnünk, hogy nálunk kevesebb eréllyel és szigorral hajtatnak végre az élelmzési rendszabályok, mint a többi államokban. Ma már a leghatározottabban állíthatjuk, hogy ennek az ellenkezöje igaz. Ami különösen a törvényhatósági tisztviselöi kart illeti, a felett a kormány fegyelmi hatalma éppen úgy megvan, mint hogyha állami közegek volnának. De ettöl eltekintve is, tiszteviselöi karunk zöme olyan fáradhatatlan buzgótságot és odaadást tanúsít ezen odiózus ügykör ellátásában is, ami egyenesen a legnagyobb elismerésre méltó.

Mindenesetre jó lesz felhasználni a kívánságod szerint mellélve visszaküldött finánclevelet is, természetesen az illetök megnevezése nélkül, és azt javasolni, hogy engedjék meg, hogy a magyar kormány kiküldöttjének részvételével történjenek újabb rekvizionális «Stichpróbák» Ausztriában.

Természetesen egyetérték azzal a korábbi megállapodásunknak megfelelő álláspontoddal, hogy a német fejkvóta behozatalát felajánljuk, magátöl értetödöleg az utolsó minisztertanács alkalmával precizírozott krumplicellenérték mellett. De nagyon jó lesz, ha a leveledben jelzett végleges számításokat elviheted magaddal, amelyekkel beigazolhatod, hogy eddig is milyen alacsony fejkvótával dolgoztak a törvényhatóságek, s hogy a német fejkvóta

behozatala csak itt-ott jelent megtakarítást és nem fogja a mérleget lényegesen módosítani.

Kellő nyomatokkal hangsúlyoznám s a tárgyalások során érvényesíteném azt a tényt, hogy mi ugyanakkor szállítottuk le tetemesen a fejkvótát, amikor a németek még újabb pótlékokat adtak. Ha hasonló előrelátással és rigorozitással jártak volna el ők is, nem jutottunk volna el mindannyian a mostani nehéz helyzetbe.

Légy szíves kérlek kellően kidomborítani azt a tényt is, hogy a magyarországi bővebb élelmezésre vonatkozó szemrehányások abban lelik magyarázatukat, hogy úgy Ausztriában, mint Magyarországon, és talán nálunk valamivel inkább mint Ausztriában, a vagyonosabb osztályok bizonyos relatív luxust inkább élvezhetnek élelmiszerek dolgában mint Németországban. Ennek a nagy néptömegek ellátásához alig van köze. Döntő fontosságú kérdés, hogy mit kap a nagytömeg kenyérterményben, krumpliban és húspan s ha ezt vesszük szemügyre, minden kétséget kizárólag a magyar fogyasztó áll legrosszabbul.

Ami már most a vagyonosabbak élelmezési viszonyait illeti, nem akarom az erre vonatkozó kritika jogosult voltát kétségbe vonni. A tömegek sorsát nem javíthatjuk meg azzal, ha a nagyobb vagyonú néhány ezer család helyzetét szigorúbban szabályozzuk; de megszüntethetjük azt a különbséget, amely a vagyonosabb fogyasztót illetőleg Németország és mi közöttünk fennáll és nézetem szerint erre is teljes loyaltással kell törekednünk. Persze Ausztriával egyetértve, mert hiszen csakis úgy lehet eredményt elérnünk.

Arra kérlek tehát, hogy az utolsó minisztertanácsi határozat 4. pontját, t. i. a relatív luxuscikkek kivitelének fokozását igyekezzél az osztrákokkal elfogadtatni, hogy azután ez is kompenzációul szolgálhasson a németekkel szemben a román készletek mentől nagyobb részének átengedése fejében.

Az osztrákok és közöttünk való megállapodások között nagyszemlélettel bír a hadsereg és Ausztria részére adott magyar járandóság lehető leszállításának kérdése.

Március hónapban 7-800,000 mm kenyérterményt kaptunk Komániából. Ez azzal együtt, amit Magyarország szállított a hadseregnek, lényegesen több mint annak folyó szükséglete. Feltehetően kell tehát máris rezerváknak lenniök, amelyeket a most

folyó romániai szállítással együtt fel kellene használni az osztrák polgári fogyasztás égető szükségének fedezésére s Magyarország terhének csökkentésére.

Persze egészen a legutolsó időkig, Czernintől nyert téves információ folytán, abban a hitben voltam, hogy a németekkel januárban kötött ideiglenes egyezmény április 1-én túlra is meghosszabbított és csak most jövök reá, hogy félreértés forgott fenn. Ilyen viszonyok között csakis a tárgyalás alkalmával fogod megláthatni, hogy mennyi az a szállítás, amelyet áprilisban várhatunk Romániából, s akkor csinálhatsz kalkulust arra nézve, hogy a magyar kvótát mennyivel lehetne leszállítani. Nagyon kérek azonban, hogy ezt a kérdést a katonai és osztrák tényezőkkel nagyon alaposan légy szíves megbeszólni s kijelentem, hogy mi nem szállíthatunk többet, mint amennyi a romániai behozatal helyes beosztása mellett is feltétlenül szükséges.

Csütörtökön reggel Budapestre érkezem s ha szükséges, a 'külügyi telefonon zavartalanul beszélhetünk. Különbén teljes megnyugvással teszem le e fontos ügyet a te kezeidbe s még csak arra kérek, légy szíves valamely alkalmas napra, lehetőleg pontosan felvételni a tényleg rendelkezésünkre álló gabona és lisztmennyiséget, hogy pro foro interno magunk között egészen tiszta képet nyerjünk arról, mennyit adhatunk még a hadseregnek a nélkül, hogy éhínséget idéznénk fel a polgári lakosságra?

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1917 április 10.

U. i. Levelem megírása után kaptam Czerninnek a 22-i jegyzőkönyvre vonatkozó s arra adott válaszom másolatával együtt visszaköröleg idezárt levelét;¹ továbbá a külügynek 29,400/9. számú átiratát a romániai tavaszi munkákról és a 30,075/9. számút a német élelmezési viszonyokról. E két utóbbit is azzal a kéréssel csatolom, hogy rövid úton légy szíves őket bécsi utad után visszaadni, egyúttal melegen figyelmedbe ajánlom a német viszonyokra vonatkozó közleményeket, különösen a nyomtatásban csatolt hivatalos közleménynek azt a részét, amely Németországban is lisztpótlékot rendel a netalán hiányzó krumpli helyébe.

¹ L. 1928/b és 1928/c sz. alatt.

1940.

BIHAR MEGYE VIDÉKÉNEK GAZDASÁGI NEHÉZSÉGEI.
A NAGYVÁRADI PÜSPÖK HASZONBÉRLETI ÜGYE.

Jankovich Béla v. és közoktatásügyi miniszternek.

Geszt, 1917 április 9.

Kedves Barátom!

Széchenyi Miklós kérésére alkalmatlankodom újból nálad az ő haszonbérleti ügyében. Mint ő mondja, most már csak a gazdálkodási rendszer kérdése okoz nehézséget, amire nézve az utolsó propozíció szerint az mondatnék ki, hogy 1. is bármikor provokálható a választott bíróság döntése abban a kérdésben, vajjon a haszonbérletkés észszerűen s a föld termőerejének megtámadása nélkül gazdálkodnak-e? 2. ettől eltekintve a 15-ik évben rendszeres vizsgálat tartatnék, s amennyiben kisülne, hogy a birtokok állapota rosszabb, mint az átvételkor volt, szalma- és szénaeladási tilalom mellett 10 holdon 20 számos állatot kellene tartanom s a még hátralévő 10 évben az egész területet istállótrágyával kétszer átrágyáznok.

Engedd meg kedves barátom, hogy annak a nézetemnek adjak kifejezést, miszerint ilyen feltételek mellett teljes megnyugvással jóvá lehetne hagyni a szerződést. Igaz, hogy a mi megszokott gondolkozásunkkal a szabad gazdálkodás és szalmaeladási engedély nehezen egyeztethető össze. De ilyen hosszú bérlet s a fentjelzett kautelák mellett kellő tőkével és szakértelemmel rendelkező német bérlőtársasággal szemben nem látnám aggályosnak a dolgot.

Másrésről pedig ez az egész szerencsétlen vidék olyan válságos gazdasági helyzetben van, a püspöki uradalmak is annyira desolutus állapotban vannak, hogy meggyőződésem szerint nagyon fontos közérdek kívánja, miszerint azok sürgősen energikus és akcióképes gazda kezébe kerüljenek.

A dolog most már nagyon sürgössé vált, mert a németek elugranak, ha az átadás legközelebről meg nem történhet, miért is nagyon nyomatékosan ajánlom ez ügyet szíves jóindulatodba és nyugodt lélekkel beszélhetek reá a szerződés jóváhagyására. Ha ebből a szerződésből nem lesz semmi, előreláthatólag a legrosszabb bérlők fogják potom áron kivenni ezeket a földeket s

bárhogyan nézzen ki a szerződés, alig hiszem, hogy ez a megoldás jobb legyen akár Széchenyire, akár a püspökség törzsvagyónára nézve.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1941.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK ÉS VETŐMAGSZÜKSÉGLET
TÁRGYALÁSA.

Gróf Glam Martinitz osztrák miniszterelnöknek.

Geszt, den 11. April 1917.

Hochverehrter Freund!

Deine geschätzten Zeilen bezüglich Saatgut an Ludwigsdorff habe ich zu meinem grossen Aergernis erst jetzt erhalten. Ich bitte die verspätete Antwort diesem Umstände zuzuschreiben.

Was die Sache sonst anbetrifft, so setze ich mich sofort in Verbindung mit Ghillány,¹ glaube aber kaum ein günstiges Resultat aufweisen zu können. Gerade bei meinem jetzigen Aufenthalt am Lande, habe ich mit eigenen Augen sehen können, mit welchem Mangel an Saatgut die ungarische Landwirtschaft zu kämpfen hat. Wir müssen halt selbst auf Kosten der Zukunft möglichst viel der menschlichen Ernährung zuführen. Unter solchen Umständen wird eine andere Lösung kaum möglich sein, als dass die österreichische Regierung einen Teil des aus Ungarn erhaltenen Maises zu Saatgut Zwecken verwendet.

Ich versichere, dass es mir sehr schwer fällt Deinem Wunsche nicht willfahren zu können, und aufrichtig bedauere, durch den bitteren Ernst der eigenen wirtschaftlichen Lage hiezu gezwungen zu sein.

Indem ich noch die Gelegenheit benütze für Dein Vorgehen bezüglich der «Grazer Tagespost» herzlichen Dank zu sagen, bitte ich Dich den Ausdruck meiner aufrichtigen Hochachtung genehmigen zu wollen.

Dein ergebener *Tisza*.

¹ Ghillány Imre földművelésügyi miniszter.

² Tisza István a húsvéti ünnepek geszti birtokán tartózkodott.

1942.

A KÖZTISZTVISELŐK ELLÁTÁSI NEHÉZSÉGEI.

Rudnay Béla orsz. képviselőnek.

Geszt, 1917 április 11.

Kedves Barátom!

Mentől tovább tart a háború, annál nagyobb arányú és komolyabb problémává válik a tisztviselők ellátásának kérdése s biztosíthatlak róla, hogy a kormány ezzel az ügygel a legnagyobb odaadással foglalkozik. Persze az teljes lehetetlenség volna, hogy a jelenlegi drágaság összes következményeit levegyük a tisztviselők válláról, hiszen annak jóformán elviselhetetlen terheit az egész nemzetnek, tehát a többi foglalkozásokkal együtt a tisztviselői karnak is viselnie kell.

Ezzel nem akarok a kérdés megoldása elől kibújni, hiszen a magyar kormány már eddig is hasonlíthatatlanul többet tett a tisztviselői kar érdekében, mint bármely más hadviselő félnek kormánya s közelebbről lényegesen messzebbmenő intézkedéseket fog a törvényhozásnak javaslatba hozni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1943.

ROMÁN ESPERES INTERNÁLÁSÁNAK MEGSZÜNTETÉSE.

Sándor János belügyminiszternek.

Geszt, 1917 április 11.

Kedves Barátom!

Badu püspök azt a kérését fejezte ki előttem, hogy interveniáljak Papp János marótlaki (Banffyhunyad mellett) g. kat. esperes hazaerestése iránt. Az illető, gondolom, előbb bűnügyi vizsgálat alatt volt, majd ennek negatív eredménye után Sopronba lett internálva.

A nélkül, hogy elhatározásodnak bármi tekintetben eléje vágni kívánnék, azt a körülményt szíves figyelmedbe ajánlom, hogy nevezett székhelye a hadműveleti szintértől nagyon távol esik.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1944.

LEVELEZÉS TISZA ISTVÁN MÁRCIUS-ÁPRILISI BETEGSÉGE
TÁRGYÁBAN.*Lyka Döme volt orsz. képviselőnek.*

Geszt, 1917. április 11.

Kedves Barátom!

Szíves érdeklődésedet nagyon köszönöm. Meglehetősen koldus-
állapotban kerültem még haza,¹ de most már lényegesen javult
egészséggel megyek a taposómalomba vissza.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1945.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK BIHAR MEGYÉBEN.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

Geszt, 1917 április 11.

Kedves Barátom!

Mint majd szóval részletesebben elmondom, ez a nyomorult
vidék megint borzasztó sorsnak megy elébe, őszivetésének nagy-
része kiveszett vagy olyan végtelenül silány, hogy semmi reményt
nem fűzhetnek hozzá. Ennek folytán a tavaszi munkák fokozott
jelentőséggel bírnak s most egyes lapos területek kivételével, jó
munkával tudnak is dolgozni, fájdalom, azonban nagymérvű vető-
maghiánnyal állnak szemben.

Én nem tudom, ha másként nem lehetséges, nem kellene-e
a csalamadé vetést eltiltani s az erre a célra visszahagyott vető-
magot szemtermelési célra elrekvirálni s a legszükségesebb hely-
zetben lévő vidék kigazdáihoz juttatni?

Amidőn már most arra kérnélek, hogy a vetőmagkérdést sür-
gősen a legbehatóbb megfontolás tárgyává tenni méltóztassál,
egyúttal azt a konkrét kérdést említem meg, hogy állítólag bent
van a Schwarz Lajos nagybirtokosnak az a kérvénye, hogy a
nagyecsed-i gazdaságában megmaradt 300 mm burgonyát ezután
Okányba szállítsa. Schwarz a község támogatását kérve arról
biztosította őket, hogy ezt a krumplit harmados munkára fogja

¹ A miniszterelnök súlyos influençát kapott és mivel betegen is kinn járt,
betegségébe visszaesett.

kiadni, úgyhogy a munkás néposztály egy része harmados krumpliföldhöz s ennek folytán megfelelő téli élelemhez fog jutni. Én azt gondolom, jó volna Schwarzcal érintkezésbe lépve, tőle nemcsak ez ígéretre vonatkozó kötelező kijelentést kívánni, de azt a feltételt is kikötni, hogy a számára visszamaradó $\frac{2}{3}$ mennyiséget megfelelő vetőmag levonása után közélmezési célokra az Országos Hivatalnak vagy Bihar vármegye alispánjának ajánlja fel. Éppen ezen a rendes körülmények között is nagyon krumpliszegény vidéken 300 hold krumpliföldnek termése nem volna megvetendő dolog.

Hasonló bajokra vonatkozik Ambrózy Gyulának¹ mellékelt levele, amelyet szintén a legmelegebben ajánlok figyelmedbe. Minden oldalról azt hallom, hogy tényleg Temes megyében is rendkívül súlyosak a viszonyok. Igen hálás volnék, ha Ambrózyt az ügy állása felől mentől előbb táviratilag értesíteni szíveskednél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1946.

A ROMÁN CSAPATOK FOGARASON NÉMET ÁPOLÓNŐVÉREKET
TARTÓZTATTAK LE.

Széll József főispánnak.

1917 április 13.

Kedves Barátom!

A román csapatok által Fogarasról elhurcolt 11 boroszlói Máriarendi ápolónővér ügyében folyó évi március hó 18-án kelt szíves leveledre értesítelek, hogy a szóbanlévő apácák ügyében előbb a hadsereg főparancsnoksághoz, majd az attól nyert információ alapján folyó évi február hó 19-én a külügyminiszter úrhoz fordultam, kérve a felkutatásuk iránti lépések megtételét. Mint-hogy azonban e lépések eredményéről mindeztideig nem kaptam értesítést, a választ egyidejűleg megsürgettem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Gróf Ambrózy Gyula, a Főrendiház tagja.

1947/a.

HÍRLAPI KÖZLÉS KONCENTRÁCIÓS KORMÁNY
ALAKÍTÁSÁNAK TERVÉRŐL.

A Bud. Tud. útján.

1917 április 15.

Illetékes helyről kapjuk a következő közleményt:

Az ellenzék vezérei válaszul a miniszterelnöknek a királyi kihallgatásokkal kapcsolatban tanúsított eljárásuk felett gyakorolt bírálatára megállapítják, hogy benyomásuk szerint a koncentrációs kormány alakítására vonatkozó törekvésük nem áll ellentétben ő Felsege felfogásával.

Egészen eltekintve attól, hogy ő Felsegének bizalmas politikai beszélgetések alkalmával kifejezett nézeteit nem való nyilvánosságra hozni s hogy a helyes alkotmányos felfogással s az Ő Felsegére való köteles tekintettel helyezkedtek az illető urak ellentétbe, amidőn – bár ő Felsegének tett bejelentés után – egy ilyen nyilatkozatot közzétettek – konstatálhatjuk, hogy ez a nyilatkozat a miniszterelnök kijelentéseit nem érinti és meg nem gyengíti.

Soha nem állítottatt senki részéről, hogy a koncentrációs kabinet eszméjének megvalósítása ő Felsege felfogásában találná akadályát. Annak útjában a létező objektív nehézségeken kívül az a körülmény áll, hogy a koncentrációt hirdető ellenzéki pártok uiem koncentrációt akarnak, hanem ezen jelszó felhasználásával a többség megbénítását, a nekik nem tetsző tényezők kiszorítását s olyan új alakulást, amely a vezetést az ő kezükbe juttassa.

A miniszterelnök bírálatában szó sem volt ő Felsege felfogásáról. E bírálat az ellenzéknek arra az eljárására vonatkozott, amelylyel a lefolyt kihallgatások külsőségeinek tendenciózus és sokszor valótlán beállításával, újabb kihallgatásoknak és fontos politikai eseményeknek a jólértesültség pózában való híresztelésével s egyéb hasonló kicsinyes fogásokkal azt a tényt, hogy ő Felsege az ellenzék vezéreinek politikai nézeteik bizalmas kifejtésére alkalmat nyújtani méltóztatott, saját önző pártérdekeik és hatalmi törekvéseik javára igyekeztek kizsákmányolni.

Tisza.

1947/6.

A hírlapi közlés német szövege.

Von zuständiger Seite werden wir um Veröffentlichung folgender Notiz ersucht:

In Beantwortung der gegen ihr Vorgehen in bezug auf die ihnen gewährten Allerhöchsten Audienzen geübten Kritik des Ministerpräsidenten erklären die Führer der Opposition, dass nach ihrem Eindruck ihr auf die Bildung eines Konzentrationskabinettes gerichtetes Streben mit der Auffassung Seiner Majestät nicht im Widerspruche steht.

Ganz abgesehen davon, dass es nicht angeht, die bei vertraulichen politischen Gesprächen zum Ausdruck gebrachten Ansichten Seiner Majestät zu veröffentlichen und dass sich diese Herren mit der korrekten konstitutionellen Auffassung und mit der gebührenden Rücksicht auf Seine Majestät in Widerspruch gesetzt haben, als sie, zwar nach vorheriger Anmeldung bei Seiner Majestät, eine solche Erklärung publiziert haben, wollen wir konstatieren, dass diese Erklärung die Enunziationen des Ministerpräsidenten nicht tangiert und nicht entkräftet.

Es ist von Niemandem behauptet worden, dass das Hindernis der Verwirklichung der Idee eines Konzentrationskabinettes in der Auffassung Seiner Majestät gelegen wäre. Ausser den vorhandenen objektiven Schwierigkeiten liegt dieser Verwirklichung derjenige Umstand im Wege, dass die oppositionellen Parteien, welche die Konzentration verkünden, nicht die Konzentration anstreben, sondern dieses Schlagwort benützen wollen, um die Majorität lahmzulegen, die ihnen nicht beliebten Elemente hinauszudrängen und eine solche neue Konstellation zu schaffen, welche die Führung in ihre Hände legen würde.

In der Kritik des Ministerpräsidenten war von der Auffassung geiner Majestät keine Bede. Diese Kritik bezog sich auf jenes Vorgehen der Opposition, mit welcher sie – durch die tendenziöse und oft unwahre Einstellung der Äusserlichkeiten der stattgehabten Audienzen, durch das in der Pose der Wohlinformiertheit gekleidete Verkünden neuerlicher Audienzen und wichtiger politischer Ereignisse und anderen ähnlichen kleinlichen Kniffen – jene

Tatsache für ihre Parteinteressen und selbstsüchtigen Machtbestrebungen auszubeuten trachtete, dass Seine Majestät den Führern der Opposition zur vertraulichen Auseinandersetzung ihrer politischen Ansichten Gelegenheit zu geben geruht hatte.

Tisza.

1948.

GRÓF BETHLEN ISTVÁN ÉS GRÓF ESTERHÁZY MÓRIC
FELSZÓLÍTÁST KAPTA, HOGY LÉPJENEK BE
GRÓF TISZA ISTVÁN KORMÁNYÁBA.

Azonos szövegű állami táviratok.

*I. Oberleutenant Moritz Graf Esterházy, II. Armee, Feldpost 332.
II. Bittmeister Stefan Graf Bethlen, I. Armee, Feldpost 413.*

Igen kérek, szíveskedjél fontos közügyben kedd reggeltől fogva mielőbb felkeresni. Szabadságolásod iránt ő Felsége katonai irodája intézkedik.

Tisza.

Bécs, 1917 április 27.

Azonos szövegű két levél ugyanezekhez:

Kedves Barátom!

Nem tudva, megkaptad-e a harctérre küldött sürgönyömet, ez úton ismétlem azt a kérésemet, hogy kedden fontos politikai dologban felkeresni méltóztassál. Ha neked az óra konveniál, délután 4-kor várlak. Ellenkező esetben légy szíves telefonon más órát proponálni.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*¹

¹ A nevezett két o. képviselő felkereste a magyar miniszterelnököt, de nem kívánt belépni gróf Tisza István kormányába.

1949.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

A főispánoknak.

1917 április 17.

Kedves Barátom!

Az élelmezés tekintetében sohasem állottunk olyan szűken, mint most, amit főleg az a körülmény idézett elő, hogy csak a legutolsó hetekben sült ki, miszerint a német kormány nagyon elszámította magát s a németországi helyzet sokkal súlyosabb, mint gondolta. Ez természetesen messzemenő következményekkel jár a romániai készletek megosztását illetőleg s a helyzet úgy alakult, hogy arról a reményünkről, miszerint a tavaszi nagy munkaidő beálltával könnyíthetünk valamit a földműves nép élelmezésén, le kell mondanunk és biztosíthatjuk ugyan, hogy lesz új termésig élelme Magyarország lakosságának, de csak a legszűkösebb adagolás és a legszigorúbb ellenőrzés mellett.

Amidőn erről bizalmasan értesítenélek, felkérlek, hogy erkölcsi befolyásod teljes felhasználásával *a törvényhatóság területén súllyal és népszerűséggel bíró egyénék, a hatóság és a sajtó útján tégy meg minden lehető, hogy ennek a súlyos helyzetnek következményeit ugyanazzal a kemény elszántsággal és hazafiúi áldozatkészséggel viselje el a nép, mint aminő magatartást eddig tanúsított.*

Hála Istennek, számos jel mutat arra, hogy a háború sikeres befejezéséhez közeledünk. Csak most az utolsó percben ne hagyják el a nemzetet azok a nagy tulajdonságai, amelyek a reánk zúdult világ túlerejével szemben győzelemre segítettek.

Buzdíts, lelkesíts, *értesd meg a közönséggel, hogy az utolsó nagy hazafias erőfeszítésről van szó s hogy a haza legszentebb érdekei ellen vét és rítul károsítja polgártársait az, aki az előirt szabályokat szigorúan meg nem tartja.*

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1950.

KÖRLEVÉL A FELMENTÉSEK REVÍZIÓJA TÁRGYÁBAN.

Magyar királyi Miniszterelnök.

*Bizalmas!**Valamennyi megye főispánjának.*

Méltóságos Főispán Úr!

A honvédelmi miniszter úrnak a felmentések revíziójára vonatkozó folyó évi 4100/eln. 4. számú rendelete kapcsán szükségnek tartom Méltóságod figyelmét ezen akció különös fontosságára bizalmasan felhívni.

Ellenségeink előreláthatólag újból a legelkeseredettebb erőfeszítéssel fognak támadni; elmaradhatatlanul szükséges, hogy mi is összes erőink latbavetésével a döntést javunkra biztosítsuk.

Az állami, a köz- és gazdasági élet különböző szükségleteire eddig megadott felmentések revíziója is azt a célt szolgálja, hogy e révén, a bekövetkezendő súlyos harcokhoz, a hadseregnek minél több katonát juttassunk.

Kell, hogy mindenkít áthasson az a meggyőződés, hogyha véreink a fronton heteken, sőt hónapokon át, éjjel-nappal, sokszor étlen-szomjan harcolva, életüket áldozzák fel a hazáért, akkor a közélet minden ágazatában itthon működőknek is fokozott erővel, kitartással és minden idejük felhasználásával kell a haza javára közreműködniök. Ily kép lehetséges lesz, hogy a polgári életben eddig nélkülözhetetleneknek tartott munkaerők is felszabaduljanak és a hadseregnek rendelkezésére bocsáttassanak.

A kezdetben említett honvédelmi miniszteri rendelet magában foglalja az összes szempontokat és határozványokat, amelyeket a revíziónál figyelembe kell venni.

E rendelkezéseknek ellenőrzés mellett való szigorú keresztülvitele meg fogja hozni azt a gyors eredményt, amelyet a kormány a hadsereg és így a haza érdekében elvár.

Katonai szempontból a legértékesebb, polgári szempontból pedig általában a legkönnyebben nélkülözhető elem a 30 éven alul levő felmentett férfi. Ezeket kell tehát elsősorban bevonultatni, illetve ezek további felmentését – amennyiben igazán fontos

állami, köz- és mezőgazdasági érdekek, ideértve a sajtó által teljesített nélkülözhetetlen hírszolgálatot is, ellene nem szólnak – általában nem kell javasolni; illetőleg véleményezni.

Az eddig kifejtettek alapján felhívom tehát Méltóságodat, hogy személyes felelősség mellett befolyásának teljes súlyával, az érdekelt faktorokkal való bizalmas érintkezés útján is, körültekintő és célszerű módon hasson oda, hogy

1. a különféle, esetleg csak állítólagos jogcímek alapján eddig felmentésben részesült, de nyilvánvalóan katonai kötelezettségük teljesítése alól kibújni akaró elemek felmentésben ne részesülhessenek;

2. a revízió folyamán erre hivatott véleményező hatóságok és helyek bevonulatasi jogukat tényleg gyakorolják; és

3. úgy az állami, törvényhatósági, községi és felekezeti, valamint az ipari, köz- és mezőgazdasági okokból eddig megadott felmentések revíziójánál, minden illetékes faktor szigorú, de igazságos módon bírálja el a felmentések további fenntartásának okvetlen szükségességét.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1917. évi április hó 17-én.

Tisza.

1951.

SZÖVETKEZETEK MEGSEGÍTÉSE.

Schmidt Józsefnek, a Pénzügyi Központ elnökének.

1917 április 18.

Kedves Barátom!

Arról értesülök, hogy Debrecenben a szövetkezetek válságos helyzetben vannak. Arra kérek tehát, légy oly jó a dologgal mielőbb foglalkozni és amennyiben lehet, sürgős segítséget nyújtani. Az ügyet szíves figyelmembe melegen ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1952.

AZ OROSZORSZÁGI FORRADALMI MOZGALMAK TÁRGYÁBAN
EGYIK KATONAI PARANCSNOKSÁG EGYIK FŐISPÁNHOZ
ÁTIRATOT INTÉZETT.

Magyar királyi Miniszterelnök.
2367/M. E. res. I.

Méltóságos Főispán Úr!

Egyik vármegye főispánjának hozzám intézett jelentéséből arról győződtem meg, hogy az illető katonai parancsnokság hozzá a következő felszólítást intézte:

«Ámbár egyelőre semmi jel nem mutat arra, hogy az oroszországi forradalmi mozgalom a monarchia lakosságára kedvezőtlen visszahatást antidinasztikus vagy az állami hatóságok ellen intézett törekvések értelmében gyakorolt volna, mégis az élelmiszerek beszerzésének nehézségeivel és más a háború viszonyai által különösen a szegényebb néprétegekre rótt nehéz terhekkal szemben nincsen kizárva, hogy ellenségeink soha nem nyugvó lázító munkájának jövőben sikerülhetne helyi nyugtalanságokat előidézni, miért is a fokozott figyelem sürgősen szükségesnek mutatkozik.

Előkészítő mozgalmak mélyedésének csak akkor lehet gyorsan elejét venni, ha idejekoráni ismerés a katonai és közigazgatási hatóságokat azon helyzetbe juttatja, hogy idejekorán ellenintézkedéseket tehet.

Kiváló figyelmet kell mindenféle, a felforgatásra dolgozó elemekre, a munkáskörök magatartására, elégedetlen politikai csoportok üzelmére, rövidesen a lakosság mindazon részeire fordítani, kik ismeretes jó tápláló forrást képeznek a lelkiismeretlen bujtogatók híreszteléseinek.

Van szerencsém Méltóságodat felkérni, miszerint legbizalmasabban alkalmas intézkedéseket megtenni szíveskedjek, hogy a lakosság közt netán megfigyelt forradalomszerű vagy zavargásoknak legcsekélyebb jele, Méltóságodnak azonnal tudomására juttassék.

Kérem erre vonatkozó fontos észleleteket haladéktalanul hozzám juttatni szíveskedjék, különben pedig szíveskedjék erről minden hónap 10. és 25-ig értesíteni, nemleges eredményekről is.

Jelen rendeletemet, mely szigorúan titokban tartandó, szíveskedjék Méltóságod személyesen megőrizni».

Amidőn mindenekeelőtt haladéktalanul jelentést kérnék Méltóságodtól a felől, hogy kapott-e hasonló felhívást s ha igen, mit tett annak következtében és miért nem tett arról a kormánynak azonnal jelentést, a dolog érdemére nézve megjegyzem, miszerint bármilyen valószínűtlennek tartsam is, hogy az orosz forradalom a hazánknak nemzetiségektől lakott vidékein is forradalmi hangulatot váltson ki a lakosságban s olyan izgalmaknak és törekvéseknek válják kútforrása vá, amelyek a közrendet vagy éppen az állam biztonságát fenyegethetnék s hatósági eljárást tennének szükségessé, magam is szükségesnek tartom, hogy a politikai hatóságok a lakosság hangulatát feltűnés nélkül figyelemmel kísérjék s minden idevágó mozzanatról Méltóságodnak azonnal jelentést tegyenek.

E tekintetben a felmerülő jelenségeket idejekorán megfigyelő éberség éppen annyira szükséges, mint a nyugalom és hidegvér, miért is a szükséges utasításoknak a legbizalmasabb formában való megadása mellett a leggondosabban kerülni kell minden olyat ami nyugtalanítólag hatna a közönségre vagy idegességre mutatna a hatóság részéről.

Amennyiben bármi említésre méltó körülmény merülne fel, arról szíveskedjék Méltóságod úgy közvetlenül nekem, mint a belügyminiszter úrnak nyomban jelentést tenni, valamint május hó 15-én általános rövid bizalmas jelentésben tájékoztatni a felől, hogy tettek-e, s ha igen, minő hatást az oroszországi események a lakosság hangulatára?

Ami pedig a katonai hatóságoknak e téren való szereplését illeti, kétségtelen, hogy abban az esetben, ha tényleg merülnének fel olyan jelenségek, amelyek karhatalmi intézkedéseket vagy katonai asszisztencia igénybevételét tehetnék esetleg szükségessé, célszerűnek mutatkozik, hogy a polgári és katonai hatóságok e téren való észleleteiket egymással idejekorán kicseréljék és bizalmas érintkezésbe lépjenek, hogy szükség esetén késedelem nélkül összhangzóan tehessek meg a szükséges intézkedéseket.

Amidőn tehát Méltóságodat felhívom, hogy adandó alkalommal az illetékes katonai parancsnoksággal megfelelően érintkezésbe lépni szíveskedjék, egyúttal felkértem a hadügyminiszter urat is, hogy a katonai parancsnokságokat hasonló utasításokkal ellátni méltóztassék. Ugyanakkor azonban felhívtam nevezett miniszter úr

figyelmét a szóbanforgó katonai parancsnoksági intézkedésre s arra a körülményre is, hogy a katonai parancsnokságok a politikai hatóságoknak vagy éppen a főispánoknak kötelességeik mikénti teljesítését illetőleg utasításokat nem adhatnak és tőlük jelentéseket nem kívánhatnak és közöltem vele, miszerint a főispán urakat utasítani fogom, hogy a katonai parancsnokságok részéről hozzájuk intézett ilyen, hatáskörüket túllépő megkereséseknek eleget ne tegyenek.

Felhívom Méltóságodat, hogy minden e tárgyban a katonai parancsnokságokkal kifejtendő érintkezésről ide haladéktalanul jelentést tenni szíveskedjék.

Budapest, 1917. évi április hó 18-án.

Tisza.

1953/a.

ÉRDEKLŐDÉS A TAVASZI VETŐMUNKÁK ELŐHALALÁSA
IRÁNT.

Magyar királyi Miniszterelnök.
Valamennyi törvényhatóság főispánjának.

1917 április 22.

Kedves Barátom!

Nagyon kérlek, légy szíves sürgősen meggyőződést szerezni róla, hogy törvényhatóságokban a tavaszi vetőmunkák milyen stádiumban vannak s hogy – amennyiben szükség volna reá - a hatóságok élnek-e törvényadta jogukkal és gondoskodnak-e arról, hogy közérő kirendelésével, illetve fogattal rendelkező gazdák kötelező munkába állítása után megmunkáltassék azoknak földje is, akik saját igaerő hiányában arra maguk nem képesek? A dolog életbevágó fontossággal bír s az előrehaladt időszak folytán sürgősen szükséges, hogy mindaz megtörténjék, ami netalán elmulasztott volna.

Tudom, hogy egyes vidékeken a vetőmagkérdés nagyon komplikálja a dolgot. Ebben a tekintetben a legnagyobb óvatosságra van szükség, mert közvetlen tudomásom szerint is nagyon csúnya spekulációk történtek arra, hogy majd a kormány pótolja azt a vetőmagot, amely megvolt a gazdáknál, de egyéb, közvetlen haszonnal járó célokra felhasználtott.

Arra kérlek tehát, hogy ahol ilyen kívánságokkal találkozol,

nagyon rostáld meg a dolgot s nézz utána, hogy valóban olyan esetről van-e szó, ahol a gazdát felelősség nem terheli? Ilyen esetekben tengerivel, esetleg kölessel – mert hiszen most már egyebet úgy sem volna érdemes vetni – tud még, habár korlátolt mennyiségben, a földművelésügyi miniszter segíteni. Fődolgoz azonban, hogy az összes földek megmunkáltassanak s hogy ott, ahol ezt a lakosság maga jószántából meg nem teszi, gondoskodják róla a hatóság, hogy minden községben éberen működjenek a gazdasági bizottságok és intézkedjenek, hogy az e célra rendelkezésre álló fogatokkal megműveltessék azoknak a földje is, akik saját munkaerővel nem rendelkeznek.

A legnagyobb súlyt helyezem reá, hogy az idevágó rendelkezések papiroson ne maradjanak s valóban átmenjenek az életbe. Kérlek, ambicionáld a hatóságokat, fejezd ki úgy saját, mint az én nevemben is teljes elismerésemet azoknak, akik helytállanak, s lépj fel teljes szigorral, ahol mulasztással állasz szemben.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1953/b.

KÖRLEVÉL A TAVASZI MUNKÁK ELVÉGZÉSE TÁRGYÁBAN.
B. Ghillány Imrénék.

1917 április 22.

Kedves Barátom!

Szíves tudomás végett mellékelve küldöm a tavaszi munkák elvégzése céljából a főispánokhoz intézett körlevelem¹ egyik példányát.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1954.

FOGLALKOZTATÓ MŰHELYEK ÉRDEKÉBEN INTÉZKEDÉS.

Tauscher Béláné úrhölgynek.

1917 április 22.

Nagyságos Asszonyom!

E percben vett kegyes sorai kapcsán biztosíthatom róla, hogy mindég szíves-örömet állok szolgálatára. A szóbanforgó anyag-

¹ L. 1953/a. sz.

beszerzés kérdésének végére fogok járni s néhány nap múlva érdemleges választ adok.

Addig is jeleznem kell, hogy a magam részéről is a legnagyobb súlyt helyezem az ilyen foglalkoztató műhelyekre, amelyek emberbaráti hivatásukat gazdaságilag és erkölcsileg a legegészségesebb alapon oldják meg.

Ennekfolytán a háború kitörése óta minden lehetőet elkövetek, hogy a kellő nyersanyaggal elláthassam azokat. Fájdalom, a mind nagyobb mérveket öltő nyersanyaghiány mind nagyobb akadályokat állít az ügy útjába, úgy hogy a budapesti műhelyeknek is lényegesen restringálniok kellett tevékenységüket. Attól félek tehát, hogy a pozsonyi műhely sem kaphatja meg azt a mennyiséget, amelyet kezdetben kapott, de rajta leszek, hogy annyit juttassak a műhelynek, amennyit csak lehetséges.

Avval a kéréssel, hogy szeretve tisztelt kedves Béla bátyámnak¹ tiszteletemet átadni méltóztassék, maradok kézsókoló szolgája

Tisza.

1955.

FELVILÁGOSÍTÁS EGY AUSZTRIAI KÉRELMEZŐ ÜGYÉBEN.

Max Winternek.

Den 22. April 1917.

Euer Hochwohlgeboren!

In Beantwortung Ihres werten Schreibens vom 28. März beehre ich mich mitzuteilen, dass Frau Janusz ihre Unterhaltsbeiträge nunmehr sowohl für den Monat März, als für April erhalten hat.

Die Märzrate wurde tatsächlich verspätet gesendet. Diese Verspätung hatte ihren Grund darin, dass der betreffende Kreisnotar infolge seines Lungenleidens drei Monate fern vom Amte war, während welcher Zeit ihn, mangels einer anderen Arbeitskraft, ein anderer Kreisnotar vertrat, der zwar wöchentlich im Amte des kranken Kreisnotars erschien, jedoch infolge enormer Arbeitsüberhäufung ausserstande war, alles genau aufzuarbeiten.

Was den Wohnungsbeitrag der Frau Janusz anbelangt, so kann die Verspätung den ungarischen Behörden nicht zur Last gelegt werden. Der Oberstuhlrichter ersuchte nämlich schon am

¹ Dr. Tauscher Béla orvos, Pozsony sz. kir. város képviselője.

27. Februar, also gleich nach Entgegennahme des Gesuches, die zuständige Podersdiner¹ Bezirkshauptmannschaft, um die Mitteilung, ob Anna Janusz wirklich eine monatliche Wohnungsmiete von 20 Kronen zahlt? Zur Liquidierung der Quartiergeldunterstützung ist nämlich ein von der zuständigen Behörde ausgestellt Dokument erforderlich. Die genannte Bezirkshauptmannschaft hat aber trotz wiederholter Urgierung des Oberstuhrichters bis jetzt nicht geantwortet. Die Verantwortung für die Verspätung trifft also ausschliesslich die genannte österreichische Behörde. Sobald die Antwort eintrifft, wird auch diese Frage sofort erledigt werden.

Hochachtungsvoll *Tisza*.

1956.

PAPNÖVELDÉK ÉS TANÍTÓKÉPZŐK SZIGORÚBB
FELÜGYELETE TÁRGYÁBAN.

Jankovich Bélának.

1917 április 22.

Kedves Barátom!

Mangra² azt az óhajtását fejezte ki előttem, hogy a román betörés alkalmával észlelt jelenségekre utalással a kormány nevében szólítsuk fel a papnöveldek és tanítóképezdek szigorúbb felügyeletére. A magam részéről ezt az eszmét célszerűnek tartom azzal a kiegészítéssel, hogy a Mangrához intézendő utasításban már utalni kellene rá, hogy a kormány megfelelő javaslatokkal fog ez irányban a törvényhozás elé lépni, addig is azonban szükségesnek tartja, hogy a metropolita saját hatáskörében eljárjon.

Arra kérek tehát, hogy amennyiben e felfogással egyet-
értenél, hozzá ilyen értelmű felhívást intézni méltóztassál.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1957.

KATOLIKUS LELKÉSZEK SEGÉLYÜGYE.

Cserny Károly orsz. képviselőnek.

1917 április 25.

Kedves Barátom!

Vettem a nezsideri esperesi kerület papságának kívánságát olyan melegen tolmácsoló leveledet. Légy róla meggyőződve, hogy

¹ Nagyközség, hatósági székhely Csehországban.

² M. Vazul görög keleti román metropolita.

a szent hivatását odaadón teljesítő papság iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetem, s hogy a kormány nem zárkózik el az elől, hogy a mai nehéz megélhetési viszonyokkal küzdő papságnak, ott, ahol szükségés, segítségére siessünk.

Hogy ez a segélyezés a hadsegélyző bizottság útján történik, abban valóban nem láthat senki semmi lealázót vagy megbélyegzőt, mert hiszen a hadsegélyző bizottság a magyar államnak az a szerve, amely a háborúval kapcsolatos segélyezési akciókat eszközli.

A hadsegélyző bizottság jött az ellenséges betörés által károkat szenvedett északmagyarországi lelkészi, tisztviselői karnak s az ottani vidékek egész intelligenciájának is segítségére és juttatta őket azon segélyforrások birtokába, amelyek elviselhetőkké tették kárukat s a gazdasági retablirozást lehetővé tették számukra. Ugyanezt az eljárást követjük Erdélyben is és nem volt még eddig senki sem, aki ezáltal önérzetét bármi tekintetben sértve érezte volna.

Ugyancsak a hadsegélyző bizottság foglalkozik az illetékes egyházi főhatóságok, a róm. kat. egyházmegye s az illető megyés püspökök előterjesztése alapján a lelkészek segélyügyével is s a magam részéről teljes készségemet jelentem ki, hogy a nezsideri esperesi kerület papságának hasonló ügyével a legnagyobb ügy-szeretettel foglalkozzam.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1958.

A HÁBORÚ ÁLDOZATAINAK ÉRDEKÉBEN TETT
INTÉZKEDÉSEK.

Teleszky János pénzügyminiszternek.

1917 április 25.

Kedves Barátom!

Ne neheztelj, hogy újból alkalmatlankodom nálad szegény Kozma Józsefné érdekében s arra kérlek, hogy a keleti pályaudvarnál megüresedett nagytözsdét neki adni méltóztassál.

Szegény Kozmáné férje minden tekintetben becsületes, derék ember volt s igen nagy szolgálatokat tett pártunknak, özvegyét azonban nagyon rossz anyagi helyzetben hagyta vissza.

Ezenkívül ha nem is tartozik a harctéren elesettek közé, bevonult a katonasághoz, meg is kezdte, mint ulánushadnagy

egyelőre pótcsapatánál lovasszolgálatát és ott kapta azt a betegséget, aminek áldozatul esett. Ezenkívül, ha fontolóra vesszük, hogy szegény asszonynak mind a három fiútestvére harcban áll s a család nőtagjai is teljesítik e téren is hivatásukat, azt hiszem, abból az általam természetesen teljes mértékben honorált szempontból sem eshetik kinevezése kifogás alá, ha a jelenlegi viszonyok között elsősorban a háború áldozatait kell hasonló alkalmakkor figyelembe vennünk.

Kérésem megújításával vagyok

igaz híved *Tisza*.

1959.

EGY DOBERDÓN KÜZDŐ KATONA ÉRDEKÉBEN ÍRT LEVÉL.

Báró Hazai Samu honv. miniszternek.

1917 április 25.

Kedves Barátom!

Szíves elnézésedet kérve, mellékelem igen derék régi főszámvévőm levelét azzal a kéréssel, méltóztatnál tájékoztatni, lehet-e fiának valami kilátást nyújtani arra, hogy aktiváltatása esetén a csendőrséghez fog átvétetni? A fiú nagyon komoly, derék, értelmes fiatalember, aki a *doberdói fennsíkon* küzd és ismételten kitüntetésben részesült.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1960.

MAGYAR ÁLLÁSPONT NEM-ARISZTOKRATA HÖLGYEK
UDVARKÉPESÉGE KÉRDÉSÉBEN.

Temerini gróf Szécsen Miklós magyarországi udvarnagynak.

1917 április 25.

Kedves Barátom!

Berchtoldnak gróf S.-re vonatkozó levelét csatolva, felesége udvarképességének ügyét jóindulatodba nagyon melegen ajánlom. Bizonyára nem ismeretlen előtted, hogy ebben a tekintetben az ősi magyar felfogás különbözött a német felfogástól. Nálunk az asszony, ha kifogástalan házasetet él férjével, annak rangját öröklí. Ezt ismerték el 67-től udvarképességi kérdésekben is és Budapestre vonatkozólag több esetben másként döntöttek egyesek

udvarkéességét illetőleg, mint Bécsben. Hogy egyebet ne említsek, a jelenlegi Lobkowitz hercegné már Edelsheimné korában Budapesten mindig meg volt az udvarhoz híva, Bécsben pedig nem ismerték el udvarkéességét.

Nézetem szerint ebben nem valami reánk nézve kellemetlen kisebbre becslése rejlenek a magyar udvarkéességnek az osztráknál, hanem az ősi magyar jogi felfogás *demokratikusabb* és felvilágosodottabb voltának elismerése, amit tehát bizonyos jogos önérettel lehetne kiemelni és érvényhez juttatni.

Az ügyet szíves jóindulatodba annyival inkább ajánlom, mert a dologra vonatkozó konkrét esetben teljesen kifogástalan úriemberekről van szó.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1961.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Báró Skerlec Ivánnak, Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánjának.

Bécs, 1917 április 26.

Kedves Barátom!

Mostani Bécsben létem alatt több napig tartó megbeszéléseket folytattunk az élelmezés kérdésében. Az egész monarchiára nézve mintegy 2 milliónyi hiány áll még fenn az összes ismert segélyforrások legerősebb megfeszítése után. Szükséges tehát, hogy minden tényező a végsőig elkövessen mindent ennek a hiánynak eloszlására.

Ennélfogva azzal a kéréssel fordulok hozzád, vedd az élelmezés ügyét Horvát-Szlavon-Dalmátországban revízió alá. Mindazonon a vidékeken, ahol termett valami, kövessetek el a legszigorúbb eljárás útján mindent, hogy valami felesleghez jussatok és bocsássátok azt a monarchia élelmezésének általános céljaira. Meggyőződésem az, hogy ha Horvátországban is ugyanazzal a kérlelhetetlen szigorral jártok el s úgy beleszorítjátok a kemény eljárásba az elsőfokú hatóságokat, ahogy az Magyarországon történt, fog lehetni valamit összekaparni. Hidd el, megbecsülhetetlen szolgálatot teszel a legfontosabb államérdeknek, ha legalább egy pár 100,000 q-t kiszorítasz.

Szívből üdvözl

igaz híved *Tisza*.

1962.

TISZA ISTVÁN A HARCTÉRRŐL VISSZATÉRŐ KATONÁK HANGULATÁRÓL, A KORMÁNY BIRTOKPOLITIKÁI TERVEIRŐL, A SZÉLESEBB NÉPRÉTEGEK BIRTOKVÁSÁRLÁSI LEHETŐSÉGEIRŐL, A VÁLASZTÓJOGRÓL ÉS A NEMZETISÉGI VISZONYOKRÓL NYILATKOZIK PÁRTJA EGYIK OSZLOPOS TAGJÁNAK.

Báró Tallián Béla orsz. képviselő, nyug. földművelési miniszternek.

Bécs, 1917 április 26.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm hosszú leveledet; légy róla meggyőződve, hogy semmire sem vágyom inkább, mint hogy a párt összes tagjai nyíltan és bizalmasan velem közöljék aggályaikat és beszéljék meg a politikai helyzetre és teendőkre vonatkozó nézeteiket. Az meg magától értetődik, hogy régi barátomból és munkatársamtól kétszeresen óhajtom és elvárom a teljes őszinteséget.

Ami a háborúnak a nép hangulatára való befolyását illeti, ebben a tekintetben nagyon nehéz határozott véleményt formálni s egyáltalában nem lehetek egy nézeten azokkal, akik biztosra veszik, hogy a radikalizmus fog lábra kapni. Igyekszem gondos figyelemmel kísérni a harctérről szabadságra hazajövő katonák lelki állapotát. Mondhatom, hogy e tekintetben mindenünnen azt az információt kapom, hogy teljesen békésen viselkednek, nem dorbézolnak, a hatóságokkal szemben tiszteletteljes magaviseletet tanúsítanak, örülnek, hogy családjaikkal lehetnek és nekik segíthetnek. A világtörténelem példája is azt mutatja, hogy minden háború komolyabbá, vallásosabbá és konzervatívabbá teszi az embereket. Természetesen e mellett nem hunyok szemet a felett, hogy most a háborúból visszatérő legénység a legféltetlenebb izgatásnak lesz kitéve s ez bizonyára nem fog hatás nélkül maradni.

Ami pártszempontból az ország hangulatáról eddig tudok, az nem ad aggodalomra alkalmat. Természetes, hogy az emberek nehezen tűrik már a háborúval járó bajokat és nélkülözéseket, a közéleti és egyéb dolgokért ősi magyar szokás szerint szidják a kormányt is, de nem hiszem, hogy az ellenzék pozíciója szemben a kormányéval az utóbbi időkben javult volna.

Abban feltétlenül igazat adok neked, hogy a nép *Urtokvásárlási*

képességének és hajlamának tért kell nyitni. Olyan kérdés ez, amelylyel máris behatóan foglalkozunk s amelyet teljességgel exponált vidéken a község és egyéb közvagyon megfelelő felhasználásával s esetleg a vagyonadó célszerű végrehajtásával kapcsolatban fog kelleni megoldani. A bankok földvásárlási tendenciáival és a parcel-lázási üzletnél lábrakapott nagy közvetítői hasznokkal szemben radikális intézkedésekre gondol a kormány, amelyek mielőbb nyilvánosságra is jönnek.

A választójog *rohamos* kiterjesztésének a mai választók túlnyomó nagy többsége ellene van. Azt csak a szervezett szocialisták s a városi, főleg szabadkőműves-radikálisán gondolkodó publikum kívánja. Aki ez utóbbiaktól megijed, azon nagyon bajos segíteni, de meg vagyok róla győződve, hogy ha kellő nyomatékkal komolyan appellálunk a magyar nép józan eszére és a létükben fenyegetett erdélyi és más nemzetiségbeli vidékek úri osztályaira, nekünk a választójog kérdése a választásoknál csak használni fog.

A nemzetiségi kérdés szempontjából a büntetőtörvény idevágó §-ainak tetemes szigorítását s a tanító- és lelkészképző intézetek sokkal intenzívebb állami felügyelet alá vételét magam is szükségesnek s a kérdésben tett tapasztalatok alapján elérhetőnek tartom.

Ezekben kívántalak, amennyire idom most engedni, a leveledekben említett főbb kérdések tekintetében tájékoztatni, magam is szükségesnek tartom, hogy a kormány és a párt e kérdésekben programmszerű nyilatkozattal lépjen az ország közvéleménye elé és igyekezni fogok erre még az országgyűlés újabb összejövétele előtt alkalmat találni. Mindezekről szóval alaposan beszélhetünk.

Addig is szívélyesen üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1963.

PÉNZINTÉZET ADOMÁNYA A HADIGONDOZÓ HIVATAL
RÉSZÉRE.

Wälder Gyulának, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár elnökének.

Bécs, 1917 április 26.

Nagyságos Uram!

Báró Jósika Samu által hozzám intézett kérdés kapcsán van szerencsém felkérni, hogy a Hazai Takarékpénztárnak a Hadigondozó Hivatal részére felajánlandó adományának ügyét gróf Klebelsberg

államtitkárral, mint a hivatal ügyvezető alelnökével megbeszélni szíveskedjék.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*

1964/a.

A KATOLIKUS PATRONAGE-EGYESÜLETNEK ELHAGYOTT
FIATALKORÚAK ÉRDEKÉBEN VÉGZETT SZOCIÁLIS MUNKÁJA.

*Gróf Pálffy Sándornak.*¹

Bécs, 1917 április 26.

Kedves Barátom!

A Katolikus Patronage Egyesületnek szíves soraidhoz csatolt kérvényét kaptam és készséggel hajlandó vagyok a dolgot veled közelebbről megbeszélni.

Azt hiszem, abban az esetben, ha a gyermekek tényleg későbbi életviszonyaikban megfelelő nevelésben részesülnének és olyan gyakorlatias irányú, konyhakertészetre képeztenének ki, ami biztos keresetet nyújt később is számukra, érdemes volna a dologgal behatóan foglalkozni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1964/b.

*Gróf Klebelsberg Kunónak.*²

Bécs, 1917 április 26.

Kedves Barátom!

Pálffy Sándor levelét mellékletével és válaszom másolatával csatolva arra kérlek, hogy a dologgal az általam jelzett irányban foglalkozni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

i. h. *Tisza*.

1965.

A FELEKEZETI BÉKE MEGÓVÁSA.

Egyik ref. püspöknek.

1917 április 27.

Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úr!

Nem hallgathatom el kínos meglepetésemet az «Allgemeine Jüdische Zeitung»-ban megjelent cikkében előforduló s a katolikus

¹ Nem az országos képviselő, hanem nyűg. követségi tanácsos, a Kat. Patronage Egyesület elnöke. Ez az egyesület elhagyatott fiatakorúak elhelyezésére több helyütt nevelőintézetet nyitott és tartott fenn.

² Akkor a Hadigondozó Hivatal alelnöke.

egyháznak legalább egy része ellen bántó éllel irányuló kifejezései felett. Tudja Főtiszteletű Úr *mennyire végzetes hibának tartok részünkről minden agresszivitást s minden olyan lépést, amely a felekezeti békét zavarja* és resensust kelthet valóban keresztyéni gondolkodású mérsékelt katolikusokkal szemben is.

Az ilyen nyilatkozatokat nem menti az, hogy lehet nekik kifogástalan magyarázatot is adni, a dolog lényege abban fekszik, hogy ellenfeleink úgy magyarázzák, hogy tőkét kovácsoljanak belőle ellenünk és felizgassák a mérsékelt és a felekezeti elfogultság fölé emelkedő katolikusokat is. Ebben pedig csapást látok *nemcsak magyar*, de speciális protestáns szempontból is.

Mindez fokozott mértékben áll a háború alatt s most, amidőn tényleg a prononciert róm. kat. sajtó is tartózkodott minden agreszivitástól, kétszeresen bántóan hat és károsíthatja a mi érdekeinket.

A pápai egyházkerületi közgyűlést fel fogom használni arra, hogy tegyek olyan nyilatkozatot, amely lehetőleg kerülve Főtiszteletű úr cikkének említését s az avval való polemizálást, megnyugtatólag hasson a katolikus közvéleményre, de *nagyon kérem*, keressen Főtiszteletű úr is alkalmat olyan nyilatkozat megtételére, amely enyhítheti cikkének hatását. Természetesen nem a rektifikációkra vagy magyarázatokra gondolok, azok nem érnek semmit, hanem egészen *önálló* olyan nyilatkozatra, amely a felekezeti elfogultság fölé emelkedő valóban keresztyéni érületről tegyen tanúbizonyságot.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1966.

MAGYAR SEBESÜLTEK GONDOZÁSA
OSZTRÁK KÓRHÁZAKBAN.

Simontsits Elemér o. képviselőnek.

1917 április 30.

Kedves Barátom!

Arra kérek, hogy az osztrák kórházakban fekvő magyar sebesültek meglátogatásával foglalkozó tanítónök illetményét három hónapra kiutalványozni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1967.

XIII. ALFONZO SPANYOL KIRÁLY KÖZBENJÁRÁSA
 IV. KÁROLY KIRÁLY Ó FELSÉGÉNÉL.
 TISZA ISTVÁN HANGSÚLYOZZA AZ URALKODÓ ELŐTT, HOGY
 ELLENEZTE A HÁBORÚT ÉS 1917. ÁPRILISÁBAN IS A MIELŐBBI
 BÉKEKÖTÉS MELLETT FOGLALT ÁLLÁST.

IV. Károly király Ó Felségének.

1917 április 29.

Allernädigster Herr!

Ich bitte gnädigst zu, verzeihen, wenn ich in dieser ungewöhnlichen Form auf die Entscheidung Euerer Majestät, in der ungarischen innerpolitischen Frage zurückkomme, um mein tiefstes Dankgefühl, für das so beehrende, Allernädigste Vertrauen zu wiederholen, welches in der getroffenen Entscheidung Euerer Majestät und den damit verbundenen Allernädigsten Äusserungen zu Tage tritt.

Ich setze mich mit voller Hingebung an die Arbeit, hoffe gute Dienste leisten zu können und bitte Euere Majestät in mir nicht nur einen treuen Diener von Thron und Vaterland, sondern einen der allerhöchsten Person Euerer Majestät dankbar ergebenen Menschen zu sehen, der stets bereit ist nach bestem Gewissen mit Anspannung seiner Kräfte zu dienen.

Ich hätte nicht gewagt mit dem Ausdrücke dieser Gefühle zu belästigen, wenn mich ein anderer Gegenstand nicht veranlasst hätte an Euere Majestät heranzutreten. Es ist dies, die Intervention des Königs von Spanien.

Habe ich Euere Majestät gut verstanden, so bin ich der einzige verantwortliche Diener Euerer Majestät, der von der Sache Kenntnis erhielt, durch diesen Umstand sehe ich mich verpflichtet auf denselben zurückzukommen.

Der auf meine Wenigkeit bezügliche Wunsch Don Alfonso's * lässt sich meines Erachtens leicht beantworten: *ich war nie ein Kriegshetzer; im Gegenteil, war ich unter den verantwortlichen Batgebern seiner Hochseligen Majestät Kaiser und König Franz Joseph der letzte, welcher dem serbischen Ultimatum – und zwar in einer durch mich gemässigten Form – beigestimmt hat, auch heute bin*

¹ V. ö. 1980. sz. 1. a 277. lapon.

'*eh für den haldigsten Frieden* und ich glaube nicht, dass mein Verbleiben im Amte der Sache des Friedens mehr schaden würde, als die durch eine Regierungskrise in Ungarn eintretenden Konsequenzen, welche unsere Feinde zu einer irrigen Beurteilung der inneren Lage der Monarchie veranlassen und Hoffnungen bei ihnen erwecken könnten, die gewiss nur störend auf die Friedenslussichten wirken würden.

Das könnte der sachliche Inhalt der Antwort sein, in dem Tone derselben könnte nach meiner alleruntertänigsten Meinung die peinliche Überraschung nicht verschwiegen werden, dass sich der König von Spanien zum Interpreten der Wünsche unserer *Feinde* macht, in bezug auf die Wahl der verantwortlichen Ratgeber Eurer Majestät.

Wie schändlich hat sich Sonnino¹ uns gegenüber benommen. Es wird uns trotzdem ebenso wenig einfallen seine Entlassung nahezu legen, als wir uns sehr richtigerweise davon enthalten haben, trotz wichtiger, konkreter Beschwerden gegen Romanones,² eine Aktion gegen ihn beim König Alfonso einzuleiten.

Sowohl mit Rücksicht auf das Prestige der Monarchie, als in Folge meiner persönlichen Ergebnisse, ist mir der Gedanke in höchstem Masse befremdend, dass Herrscher anderer Staaten einen Einfluss auf die Auswahl der verantwortlichen Diener Eurer Majestät ausüben wollen, und ich sehe mich bemüssigt, meiner dahingehenden Überzeugung Ausdruck zu verleihen, dass ein Versuch nicht ohne entsprechende Zurückweisung – wenn auch in freundschaftlicher und vertrauensvoller Form – bleiben sollte.

Indem ich alleruntertänigst bitte, diese Frage einer aliergnädigsten Erwägung unterziehen zu wollen, bitte ich den Ausdruck meines tiefgefühlten Dankes und meiner dankbaren Ergebnisse wiederholen zu dürfen.

Tisza.

¹ Báró Sonnino-Sidney, 1914 november 5-től 1919-ig olasz külügyminiszter.

² Spanyol miniszter.

1968.

ARADI ISKOLÁK IGÉNYBEVÉTELE KÓRHÁZI CÉLOKRA.

Kintzig János főispánnak.

1917 május 1.

Kedves Barátom!

Mielőtt az aradi felsőbb leányiskolában elhelyezett hadikórház kitelepítésének kérdésében valamit tennék, szíves felvilágosítást kérek tőled a felől, hogy a városban mennyi tanhelyiség áll rendelkezésre, ebből mennyi foglaltatott le kórházi célokra s a kórházak tényleg milyen arányban vannak igénybe véve?

Végül pedig megjegyzem, hogy egyáltalán nem értem a közgyűlési felterjesztésnek azt a pontját, miszerint az iskola részére bérelt helyiség gazdát cserélvén, az iskola helyiség nélkül maradt? Mert hiszen a lakások felmondására vonatkozó szabályzat szerint közintézmény mint bérlő által kötött bérletet a bérbeadó egyáltalán nem mondhat fel.

Ez ügyre vonatkozó szíves beható jelentésedet kérvén, maradok
igaz híved *Tisza.*

1969.

KÖZÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Báró Kürthy Lajosnak, a Közélelmezési Hivatal vezetőjének.

1917 május 1.

Kedves Barátom!

Keglevich Gyula¹ arról értesít, hogy a közellátás nála avval a nehézséggel is küzd, hogy a malmok gyakran az illető hatóságokat szólítják fel arra, hogy zsákokról gondoskodjanak. Felesleges volna mondani, hogy ez a mai viszonyok között valóban lehetetlen állapot. Felhívtam Keglevichet, hogy a dologban azonnal közvetlenül hozzád forduljon s felkérlek, hogy azt megfelelően rendbe hozni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

¹ Gróf K. Gy. Heves vm. főispánja.

1970/a.

VIDÉKI POSTAJÁRAT KORLÁTOZÁSÁNAK TERVE
A HÁBORÚ ALATT.*Teleszky Jánosnak, akkor a kereskedelemügyi minisztérium ideiglenes
vezetésével megbízott pénzügyminiszternek.*

1917 május 4.

Kedves Barátom!

Zeyk Károly sógorom rémulten értesít, hogy az ajtoni postát, amely eddig naponta járt, hetenként három járatra akarják degradálni. Állítólag a posta forgalma éppen a háború alatt lényegesen emelkedett s messze túlhaladja a napi posták határául megállapított minimumot.

Az ügyet szíves jóindulatodba melegen ajánlja

igaz híved *Tisza.*

1970/b.

Zeyk Margit úrnőnek, Ajtón.

1917 május 4.

Kedves jó kis Margitom!

Mondd meg édesatyádnak,¹ hogy az ajtoni posta ügyét melegen ajánlottam Teleszkynek, megírva neki, hogy atyád szörnyet hal, ha mindennap nem írhat legalább is egy tucat levelet.

A te kedves két leveledet nagy gyönyörűséggel olvastam és szívből köszönöm addig is, amíg magam válaszolhatnék reájuk.

Olyan meleg szeretettel, aminőről neked nem lehet fogalmaid, gondol reád és ölel szerető

István bácsid.

1971.

MAGYAR EZRED KATONÁINAK KITÜNTETÉSE TÁRGYÁBAN.

Berg Hermannak.

1917 május 4.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm az ezred altisztjeinek kitüntetésére vonatkozó szíves értesítéseted; jó nyomon jársz, ha feltételezed, hogy

¹ Zeyk Károly o. k. T. L-nak kedves sógora, akivel azonban magánérintkezésben gyakran tréfált és évődött.

lelkem egész melegével kísérem az ezred hősies küzdelmeit s a kitüntetetteknek a magam részéről is szívből jövő legjobb kívánataimat küldöm.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1972.

POLGÁRI ISKOLA TANÍTÓI SZÁMÁRA HÁBORÚS SEGÉLY
KIUTALÁSA.

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

1917 május 4.

Kedves Barátom!

Molnár Béla¹ azzal az indokolással, hogy a kultuszminisztériumnál egyáltalán nem sikerült segílyt kieszközölni a gálszécsi polgári iskola tanítói számára, hozzám, mint a Hadsegélyző Bizottság elnökéhez fordult a mellékelt kérvénnyel.

Nagyon kérek, légy szíves megfontolás tárgyává tenni, nem lehetne-e ezeken az embereken a rendes úton segíteni? Megvallom, véges eszemmel nem tudom felfogni, hogy az a körülmény, miszerint fizetéskiegészítésben nem részesülnek, miért álljon a háborús segíly kiutalványozásának útjában és azt hiszem, olyan valami bürokratikus copfról van szó, amelyen tanácsos volna keresztülválni. Ha azonban nem így áll a dolog, megfontolás tárgyává fogom tenni, hogy tényleg a Hadsegélyző Bizottság útján juttassak valami segílyt e szegény ördögök részére. Arra kérek tehát, hogy a dologban mielőbb állást foglalni s arról értesíteni méltóztassál.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1973.

A KONSTANTINÁPOLYBAN 1917-BEN FELÁLLÍTOTT MAGYAR
INTÉZET TÁRGYÁBAN.

Stöger-Steiner közös hadügyminiszternek.

Den 5. Mai 1917.

Euere Exzellenz!

Wir haben am Anfang dieses Jahres in Konstantinopel ein ungarisches wissenschaftliches Institut gegründet, welches sich

¹ A gálszécsi kerület orsz. képviselője.

hauptsächlich mit geschichtlichen und archaeologischen Studien befasst und zugleich der Förderung des guten Verhältnisses zwischen unserer Monarchie und dem türkischen Reiche zustrebt. Die rasche Gründung dieses Instituts war besonders darum wichtig, weil Deutschland die Türkei nicht nur mit Kaufleuten und Instruktoren, sondern auch mit Gelehrten geradezu überschwemmt hat und erschien es zweckmässig, dass auch unsere Monarchie auf wissenschaftlichem Gebiete eine ehrenhafte, Position noch rechtzeitig einnimmt.

Nachdem die meisten jungen ungarischen Gelehrten eingerückt sind, konnten leider hauptsächlich nur Geistliche entsendet werden, was bei den in religiösen Belangen ganz besonders eingenommenen Türken natürlich nicht den besten Eindruck macht. Der weltliche Direktor des Instituts, der gleichzeitig Kustos am Ungarischen Museum der Schönen Künste in Budapest ist, muss jetzt zurückkehren, und ist infolgedessen die baldmögliche Entsendung des schon früher als Sekretär in Aussicht genommenen jungen Byzantologen Dr. Julius Miskolczy¹ notwendig geworden.

Ich beehre mich daher eine, betreffend die Enthebung des Genannten von Seiten des Herrn kgl. ung. Unterrichtsministers an Euere Exzellenz gerichtete Zuschrift Euerer Exzellenz mit dem Ersuchen zu übermitteln, Dr. Julius Miskolczy ehebaldigst entheben lassen und mich hievon verständigen zu wollen.

Genehmigen Euere Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1974.

ADAT TISZA ISTVÁN SZARKAZMUSÁNAK JELLEMZÉSÉHEZ.

Gróf Bethlen István o. k.-nek.

1917 május 8.

Kedves Barátom!

Deák Albertnek a mellékelt hírlapban közölt beszélgetésének elolvasása után valamivel butábbnak érzem magamat, mint annak előtte. Ez valószínűleg az én hibám, miért is arra kérlek, hogy ha azt hinnéd, miszerint tehetnék most valamit a dolog meg-

¹ M. Gyula történetíró, később római, jelenleg bécsi egyetemi tanár.

valósítására, légy szíves ezt elutazásod előtt megmondani. Öt órától fogva minisztertanácsom van, de 4 és 5 között rendelkezésedre állanék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1975.

KÖZBENJÁRÁS ROMÁN LELKÉSZ RENDKÍVÜLI SEGÉLYE
ÉRDEKÉBEN.

Jankovich Bélának.

1917 május 9.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy Bud Titusz * püspöki helynöknek Máramaros vm. főispánja által felterjesztett kérvényét, amelyben a vallásalaphól kétezer korona rendkívüli segély engedélyezését kéri, szíves jóindulatodba melegen ajánljam.

Szívélyesen üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

Bud Titusz püsp. helynöknek.

Május 7-én kelt sorai kapcsán értesítem, hogy ügyét a kultuszminiszter úr jóindulatába melegen ajánlottam.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve *Tisza*.

1976.

HORTHY ISTVÁN PANASZA A LOVASSÁG LOVAINAK ELVÉTELE ÉS A LOVASSÁGI TISZTEK-ELVONÁSA MIAIT.

*Horthy István ezredesnek.*²

1917 május 15.

Kedves Barátom!

Hosszú volna, s talán nem is volna helyénvaló elmondani mindazokat az okokat, amelyek erőtakarmány dolgában olyan

¹ A szamosújvári gör. kat. püspöknél a máramarosi kerület püspöki helynöke.

² Horthy István ezredes a harctérről a miniszterelnökhöz hosszabb levelet intézett, amelynek utolsó bekezdése a következő volt: «En a háború előtt nagyon a közös hadsereg mellett voltam, de háborús tapasztalataim után azt mondom, hogy a közös hadseregben alaposan meg kell változtatni a helyzetet, vagy legyen külön magyar hadsereg. Főleg gondoskodnunk kell lehetőleg önálló úri és tehetős magyar emberekből álló tisztikarról» . . . Erre a levélre ment a fenti válasz.

képtelen helyzetet teremtettek, hogy kénytelen volt a hadvezetőség a lovasság nagy részének lovait elvenni. Jó lélekkel mondhatom, hogy ez feltétlenül szükséges és indokolt rendszabály volt, melyet bizonyára nem fognak tovább hatályban tartani, mint ahogy a takarmányozási viszonyok szempontjából szükséges.

Ami a tisztek elvételének kérdését illeti, nekem ilyen teljesen katonai természetű részletkérdésbe nagyon nehéz beavatkoznom. Ha azonban alkalmam lenne illetékes katonai tényezővel beszélhetni, fel fogom hívni figyelmét arra a körülményre, hogy egyes lovasezredek pótszázadai hemzsegnak a tisztektől, úgy hogy onnan bizonyára sok tiszte el lehetne vonni a gyalogsághoz a nélkül, hogy az ellenség előtt álló csapatok harci értékét kelljen csökkenteni.
Szívből üdvözöl

régi barátod *Tisza*.

19771a.

A ZÁGRÁBBAN MEGJELENŐ «HRVATSKA RJEC» ÜGYE, VALAMINT A SZERBIÁNAK KATONAILAG MEGSZÁLLT TERÜLETÉN ÉLŐKKEL ÉS A HORVÁT-SZERB KOALÍCIÓVAL SZEMBEN KÖVETENDŐ MAGATARTÁS.

A katonai főkormányzó levele a magyar miniszterelnökhöz.

K. u. K. Militär-Generalgouvernement in Serbien

Militär-Generalgouvernement in Serbien.

Belgrad, am 18/V. 1917.

Euere Exzellenz!

Der Landeszivilkommissär von Kussevich hat mir das an ihn gerichtete Schreiben Ew. Exzellenz betreffend die Angelegenheit der «Hrvatska rjec» zur Kenntnis gebracht.

Ich beehre mich, im Gegenstande Folgendes zu eröffnen: Es ist richtig, dass die Nachrichten der Ententeblätter und die Situationsberichte der gegnerischen Heeresleitungen von dem genannten Blatte den Mitteilungen des Korrespondenzbureaus in ähnlicher Weise entnommen werden, wie dies andere Zeitungen tun. Während aber die anderen Blätter diese Nachrichten stets nur als Pendant zu den politischen Mitteilungen und jenen der Obersten Heeresleitung der Zentralmächte und in unauffälliger Weise bringen, erscheinen sie bei dem in Rede stehenden Blatte des Öfteren ohne diese Gegenstellung, vielmehr in eigener, geordneter und übersichtlicher Rubrik, so dass der Leser, besonders wenn er – wie die serbischen Bewohner des MGG/S¹ Bereiches – auf solche

¹ Militär Generalgouvernement in Serbien.

Nachrichten wartet und nur nach für uns schlechten Situationsberichten sucht, zu einer für die Gegner günstigen Beurteilung der Lage gelangen könnte. In Betracht muss man noch ziehen, dass der Serbe trotz der entgegengesetzten Wirklichkeit sein ganzes Sinnen und Denken auf die Selbstkonzentrierung einer für uns pessimistischen, für ihn optimistischen Weltlage lenkt und dass ihm solche Zeitungsnachrichten nur eine willkommene Nahrung zur Aufreizung der eigenen Stimmung und der Stimmung seiner Konnationalen sind. Allbekannt ist auch, wie die Serben Presseerzeugnisse in sich aufnehmen und ihre Stimmung und ihr Verhalten hiedurch beeinflussen lassen. Neigen sie an sich dazu, unsere Nachrichten als tendenziöse Entstellungen der wahren Lage anzusehen, so werden sie durch anscheinend unwidersprochene Mitteilungen aus dem feindlichen Lager umso mehr in ihrer optimistischen Auffassung bestärkt, was sich sofort in ihrem Geben und in den Sicherheitsverhältnissen des MGG/S zeigt.

Nun ist ausser den Belgrader Nachrichten die «Hrvatska rjec» das hierlands meist gelesene Blatt (in Belgrad allein täglich cca 1000 Exemplare). Es könnte daher die oben geschilderte redaktionelle Tätigkeit desselben dem MGG/S umso weniger gleichgültig sein, als ja bekanntlich äussere Einflüsse tätig sind, um die Buhe des in Österreich-ungarischer Verwaltung stehenden Teiles Serbiens zu stören. Wenn auch das MGG/S von keiner Repressivmassregel zurückschreckt, die sich als geboten erweist, so ist es doch vom Standpunkte der Humanität wünschenswert, Ereignissen vordenkend den Boden zu entziehen, aus welchen sich die strengsten Repressivmassregeln unbedingt ergeben müssten. Wenn man auch zugeben muss, dass die Nachrichten aus den Feindesländern in der auffallenden und übersichtlichen Weise, wie sie von «Hrvatska rjec» bis jetzt registriert wurden, dem unbedingt verlässlichen Teile des Publikums des eigenen Hinterlandes aufgetischt werden können, so ist das gleiche Mass der Zulässigkeit der Verbreitung der Nachrichten und der Situationsberichte aus den Feindesländern, hier im MGG/S Bereiche nicht anwendbar. Die letzten Ereignisse an der Südostgrenze des MGG-Bereiches haben wieder einmal der vom MGG/S befolgenden Bichtlinie «der strengen Abschliessung der noch immer leicht erregbaren Gemüter des serbischen Volkes von allem, was vom Feinde kommt» Becht gegeben. Die Entente benützt ja jede mögliche Gelegenheit um das verführte Volk auch weiterhin als Werkzeug gegen uns auszunützen. Dem muss und wird entgegengetreten werden. Nur diese Motive und Gründe führten das Verbot herbei und stellt sich' dieses als eine einfache militärpolizeiliche Massregel im Okkupationsgebiet, die wie alle Massnahmen des MGG/S mit der Politik, am allerwenigsten mit der kroatischen Parteipolitik, nichts gemeinsam hat.

Es wird mir auch jederzeit ein Vergnügen bereiten, diese Massregel zurückziehen zu können falls natürlich die Übelstände

und die Ursachen, die das MGG/S zum Verbote bewogen haben, entfallen, beziehungsweise ersichtlich behoben sein werden.

Ich bin überzeugt, dass es dem Willen Ew. Exzellenz ein Leichtes sein wird zu bewirken, dass die «Hrvatska rjec», so wie Ew. Exzellenz bemerken, Organ der Regierungspartei und der Redigierung des militärischen Nachrichtendienstes grössere Ob-sorge zuwenden, damit es nicht wieder geschehen könne, dass die Mitteilungen uns feindlicher Mächte eine Art Präferenz gegenüber unseren eigenen gemessen und auf das der k. u. k. Verwaltung unterstellte serbische Volk aufmunternd und im trotzigem Gehaben die k. u. k. Behörden aneifernd wirken. Zu dem Zwecke wollen Ew. Exzellenz die Güte haben und mir gelegentlich die diesbezüglichen anders als wie bis jetzt redigierten Nummern der «Hrvatska rjec» zu übermitteln, worauf ich das Nötige zu veranlassen gerne bereit sein werde, selbstverständlich vorausgesetzt, dass die Redigierung der erwähnten Tageszeitung auch weiterhin im dargelegten Sinne gehandhabt wird.

Schliesslich bitte ich Ew. Exzellenz überzeugt zu sein, dass ich stets mit Freude bereit bin, allen Wünschen Ew. Exzellenz entgegenzukommen und den Ausdruck ausgezeichnete Verehrung zu empfangen, mit der ich bin

Euerer Excellenz

ergebenster *Rhemen*.

1977/6.

Báró Rhemen Adolf főkörmányzóinak.

Den 1. Juni 1917

Euerer Excellenz

sage ich verbindlichsten Dank für das freundliche Schreiben vom 18. Mai. Auf Grund desselben habe ich dafür Sorge getragen, dass die Eedaktion des «*Hrvatska Rjec*» in entsprechender Weise die notwendige Aufklärung bekomme, um die von Euerer Exzellenz bemängelten Umstände beheben zu können. Tritt dies tatsächlich ein, so gestatte ich mir die Sache dem Wohlwollen Euerer Exzellenz wiederholt zu empfehlen.

Ich weiss sehr gut, dass *seitens einzelner Mitglieder der kroatisch-serbischen Koalition viel gesündigt wurde* und würde gewiss nicht dafür eintreten, dass man schuldigen Leuten gegenüber ungebührliche Nachsicht erweist oder gewissen Leuten mehr Vertrauen entgegenbringt, als sie es verdienen. Andererseits bin ich überzeugt, dass sich viele rechtschaffene, loyale Elemente in der Koalition befinden und dass es auch unter denen, die durch die bewussten

Vorkommnisse in Kroatien seinerzeit auf eine schiefe Ebene gestossen wurden, viele gibt, welche zu einer besseren Einsicht gelangt sind.

Jedenfalls wäre es ein schwerer Fehler alle diese Leute ohne Unterschied vor den Kopf zu stossen und sie der Verleumdungs- und Eachsucht der Frank'schen Clique auszuliefern. Wir müssen ja daran denken, ein erspriessliches, *konstitutionelles* Zusammenwirken mit der Majorität des kroatisch-slavonischen Landtages zu ermöglichen und ich glaube, dass die Voraussetzungen hiezu gerade im jetzigen Momente nach den Erfahrungen des Krieges gegeben sind, *wenn man auch dem serbischen Element gegenüber eine objektiv gerechte Politik verfolgt.*

Es sind dies dauernde Probleme, welche alle Faktoren des ungarischen öffentlichen Lebens ohne Parteiunterschied auf die gleiche Weise angehen, so dass ich mich durch die Tatsache meiner Demission¹ nicht abhalten lassen wollte, Euere Exzellenz mit diesen posthumen Elucubrationen zu belästigen.

Indem ich noch Euerer Exzellenz für das mir stets erwiesene verständnisvolle Entgegenkommen und für die loyale Kollegialität, welche unseren Verkehr so angenehm für mich gemacht hatten, aufrichtigen Dank sage, bitte ich den Ausdruck meiner warmen Verehrung entgegenzunehmen.

Tisza.

1978.

A MAGYAR ELLENZÉK TÁMADÁSA A KÜLÜGYMINISZTER,
AZ OSZTRÁK MINISZTERELNÖK ÉS KÉSŐBB GRÓF TISZA
ISVÁN ELLEN.

Tisza István 1916. augusztus havában szerzett értesülést arról, hogy a képviselőház ellenzékének egyes tagjai I. Ferenc József ő Felségénél kihallgatásuk alkalmával arra törekedtek, hogy báró Burián István külügyminiszter² és gróf Stürgkh Károly osztrák miniszterelnök távozzék állásából.

Maga Tisza István is közölte a külügyminiszterrel, hogy ezek a törekvések elsősorban arra irányulnak, hogy a külügyminiszter és az osztrák miniszterelnök hagyják el helyüket és neki egyelőre «kíméleti időt» engedélyeztek. Ez nyilván összefüggött azzal,

¹ V. ö. 1979 és köv. sz.

² V. ö. V. kötet 1681/a-c. sz.

hogy a Tisza István eltávolítására irányuló kísérletek I. Ferenc József Ő Felségénél úgy sem vezettek volna eredményre.

Közvetlenül a koronázás után a magyar ellenzék ezeket a támadásokat összpontosítva intézte Tisza István ellen.

Az alábbiakban észrevételek nélkül közlöm a tényeket, illetőleg az e kiadvány keretébe tartozó, gróf Tisza István iratai között talált leveleket és előterjesztéseket.

A tárgyilagos történetírásnak lesz később feladata megszerezni az összes idevágó anyagot és abból levonni a következtetéseket.

Balogh Jenő.

1978/a.

GR. STÜRKGH KÁROLY OSZTRÁK MINISZTERELNÖKNEK.

1916 aug. 22

Hochverehrter Freund!

Von einer Seite, die gut unterrichtet *sein könnte*, wird mir mitgeteilt, dass gestern oder vorgestern *Andrássy et consortes* im Hotel Bristol eine vertrauliche Besprechung mit Koerber,¹ Silva-Tarouca² und Montenuovo³ gehabt haben sollen. Es wäre nicht uninteressant zu erfahren, ob diese Nachricht zutrifft oder nicht.

Einstweilen scheinen die Andrássy'sehen Gelüste auf den Ballplatz sich mit den gegen Dich gerichteten österreichischen Intriguen zu paaren und es wird mir eine Schonzeit gnädig zugesagt. Jedenfalls würde ich Dir raten, auf der Hut zu sein und eventuelle Intriguen in amtlicher Stellung befindlicher oder dem Hofstaate angehörender Leute aufzudecken, damit wir das Nötige mit vereinter Kraft veranlassen können.

Mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza.*

¹ K. Ernő b. t. t. akkor közös pénzügymin.

² Gr. S. T. Ernő b. t. t., az osztrák «Herrenhaus» tagja.

³ Fürst M. Alfréd első főudvarmester. Az utóbbira és Körberre vonatkozó hír teljesen alaptalan volt.

A levél alján gr. T. I. sajátkezű írásával: «Stürgkh-nek VIII/22».

1978/0.

Az osztrák min. elnök válasza gr. T. I.-nak.

TÁVIRAT.

(részben számjeles).

Exzellenz Ministerpräsident Graf Tisza, Budapest.

Érk. Bécsből, 1916. évi augusztus hó 24-én d. u. 2 o.

Ad Expressbrief vom 22. August.

Hierortige Machenschaften S. T.'s werden hierseits genau beobachtet. Heute in seinem Palais neuerliche Besprechung einiger eingeladenener Parlamentsvertreter. Werde über Verlauf durch einzelne Teilnehmer genauen Bericht erhalten, schätze aber Wirkung dieser Versammlung überaus gering ein. Es ist absolut wahrscheinlich, ja nahezu feststehend, dass S. T.¹ mit A.² und Konsorten im Einvernehmen vorgeht um allseitige Personalveränderung, *zunächst aber am Ballplatz* herbeizuführen.³ Das vereinbarte Mittel hiezu, das hier privatim, gleichzeitig bei euch offiziell propagiert wird, ist Erzwingung der Delegationen, deren Tagung meiner Überzeugung nach nicht in erster Linie aus formellen Gründen erschwert, sondern aus inneren materiellen Gründen dermalen völlig untunlich wäre. Ämtliche Personen an hiesigen Machenschaften unbeteiligt; auf Grund aut entschester Information kann ich bezüglich K⁴ und M.⁵ feststellen, dass Nachricht über angebliche Beteiligung an Konferenz im Bristol absolut unrichtig, beide haben keinerlei Konferenz angewohnt, waren seit langem nicht im Bristol und bewahren völlig korrekte Haltung. Gestern Besprechung mit M., er ist in bezug auf Gesinnung und Haltung in der Situation mehr als korrekt, fest und treu.

Stürgkh.

1978/c.

Burián István levele Tisza Istvánhoz.

1916 szeptember 7.

Kedves Barátom!

Nehéz összefoglalnom benyomásaimat a lefolyt kétnapi vitáról,⁶ de hogy ilyen tünetek politikailag kártékonyak és nem volna

¹ Silva Tarouca (I. 1978/a. sz).² Gr. Andrássy Gyula.³ Elsősorban arra törekedtek, hogy új külügyminiszter (és pedig gróf Andrássy Gyula) neveztesék ki.⁴ Körber Ernő.⁵ Herceg Montenuovo Alfred.⁶ A magyar országgyűlés képviselőházában külpolitikai vita folyt.

szabad ismétlődniük, aziránt tisztában vagyok. Mint a hétfői példa mutatja, a «vezérekkel» történt megegyezés célhoz igen vezet, mert ők mindig csak magukért állanak jól és ebben sincs sok köszönet, de híveik és a «vadak» szabadon dühöngenek. Nem akarok különben saját felfogásodnak elébevágni, melyet igen óhajtok megtudni, de nekem mégis komolyan kell gondolkoznom arról, hogyan védekezsem olyan indokolatlan támadások és vádak, gálád ráfogások ellen, amelyek a képviselőházban elhangzanak. Vöröskönyv kiadásának eszméjével már tegnapelőtt óta foglalkozom, de csak ha az anyag együtt lesz, fogom látni, hogy az, ami hivatalos titok szempontjából közölhető, elég pregnáns képét nyújtja-e a «román veszély» hézagatlan kezelésének.

Egyebet nem teszek, amíg veled nem beszélhettem, amire reménylem, holnapután alkalmam lesz.

Nekem nem az ellenzék meggyőzése fekszik szívemem, mert hisz ők nem akarnak meggyőzetni és gyanúsítással akarják céljait elérni, aminek az izgatott közönségben mindig bizonyos fogantatja van. De barátainkat szeretném teljesen felvilágosítani és megnyugtanni, mert másképp ragadhat rajtuk is valami az oly lármával hangoztatott gyanúsításokból.

Szívélyes üdvözzel

igaz hived *Burián István.*

1979.

GRÓF TISZA ISTVÁN LEMONDÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI.

I.

IV. Károly király Ő Felsége 1917. január közepén elhatározta, hogy gróf Tisza István miniszterelnököt lemondásra fogja felszólítani.

József királyi herceg, tábornagy úr Ő Fensége (*A világháború, amilyenek én láttam* c. műve IV. köt. 263., 285., 286. lap) naplójában feljegyezte, hogy már 1917. január 14-én a harctéren az uralkodótól táviratot kapott, amelyben felszólítják, hogy január 21-én Badenben jelentkezzen. A mondott napon aztán az uralkodó közölte azt az elhatározását, hogy gróf Tisza Istvánt «végleg el-ejteti» és a királyi herceg Ő Fenségétől kért tanácsokat, illetőleg a kibontakozásra nézve tőle tárgyalásokat kívánt. Ekkor az uralkodó egyidőre még tervbevette azt is, hogy József királyi herceg úr Ő Fenségét nevezi ki magyar miniszterelnökké.

Gróf Hunyady József főudvarmester 1917 február 7-én Budapesten átadta gróf Tisza Istvánnak IV. Károly király Ő Felségének alább közölt levelét.

Baden, am 6/11. 1917.

Lieber Graf Tisza!

Nach reiflicher Überlegung bin ich zu folgendem Schlüsse gekommen:

Ich pflichte Ihnen vollkommen bei, dass die Kombination mit Erzherzog Josef momentan nicht durchführbar ist und dass die Arbeitspartei als geschlossene Majorität zu erhalten ist. Trotz alledem glaube ich, dass nach den letzten Auseinandersetzungen das frühere so harmonische Zusammenarbeiten zwischen mir und Ihnen nicht mehr gewährleistet ist. Ich bitte Sie mir aus Ihrer Partei Kandidaten für die Ministerpräsidentenstelle zu nomieren.¹ Ich bin überzeugt, dass Sie als ungarischer Patriot einer solchen Regierung Ihre wertvolle Unterstützung nicht versagen werden.

Ich bleibe Ihnen wie bisher sehr dankbar und wohlgesinnt und es wird mich auch in Zukunft immer freuen Ihren von mir so hochgeschätzten Rat zu hören.

Es grüsst Sie

Karl.

E levél kézhezvétele után T. I. 1917 február 11-én (vasárnap) Badenben kihallgatásra jelentkezett; felajánlotta lemondását, de mivel az uralkodó a jövőre nézve is kérte a magyar miniszterelnök *tanácsait*, figyelmeztette egyúttal IV. Károly király Ő Felségét a kormány változás következményeire, különösen megkérdezte, hogy az a kiegyezés, amelyet gróf Tisza István kormánya az osztrák kormánnyal előkészített, – a parlamentben miképpen vitessék keresztül és utalt arra: minő lesz a kormány változás hatása Magyarországon, valamint a külföldi államokban. Ennek a kihallgatásnak a lefolyásáról Tisza István hátrahagyott iratai közt az alábbi feljegyzések voltak találhatóak:

Gróf Tisza István feljegyzései az 1917 február 11-i kihallgatás számára.

(Az özvegy grófné által átadott rendezetlen iratok között más csomóban találtatott.

rendelkezésére állok –
támogatom, ha főkérdésben² elveimet . . .
ha nem, akkor is hű szolgája . . .
legjelentékenyebb Teleszky³
idősebb, kedveltebb, volt M. E.⁴ sat. Khuen⁵

¹ A levél szövegében betű szerint «így» van.

² Nyilván az eldöntésre váró alkotmányjogi és hasonló kérdésben.

³ Teleszky János pénzügyminiszter.

⁴ Miniszterelnökök, stbi (volt miniszterek).

⁵ Gróf Khuen-Héderváry Károly nyűg. miniszterelnök.

(Berzeviczy-Lukács-Beöthy)

1

Gewiss nicht um Entschluss zu beeinflussen -
«frühere so harmonische Zusammenarbeiten nicht gewähr-
leistet»

– miért? – Kopf zerbrochen -

meinen Eat zu hören

ez dönti el habozásomat -

a dolog következményeire kell figyelmeztetni.

1. Szándéka: «Arbeitspartei als geschlossene Majorität er-
halten».

Kétségessé válik – bizonytalanság érzete, intrigák, meg-
teszem, amit lehet, de emberek másként követik, akit ők tartanak
vezéröknek – Láttam 10-13-ig²

ezért nem lettem külügymin.³ – Zersetzungsprozess.

2. Kiegészítés – német keresk. szerződés-pari. keresztülvitele.

3. hatás benn és künn. – Következtetés Monarchia helyzetére

Keresztülvitel módjai:

Mikor? – Kiegészítést osztrák kormánnyal finalizálni – ez
csak napok kérdése – Khuen útja (20-22-ig)

hogyan? – lemondást publikálni s azután kihallgatások?
Budapesten? vagy nem szólva másnak kandidátust hivatni? -
azalatt országgyűlési ülések -
én mit mondjak?

«Ich bin zur Einsicht gekommen, dass ich mehr nützen kann,
wenn ich die Leitung einem Anderen übergebe -

Hängt mit prinzipiellen Fragen nicht zusammen – da eine
kompakte Majorität besteht, welche gewillt und im Stande ist die
Geschäfte zu führen, so besteht massgebenden Ortes keine Absicht
einen politischen Systemwechsel herbeizuführen» -

Egyéb:

1. Berzeviczy főrendi tagsága⁴

2. szén⁵

3. levelezés, sürgönyzés Erdélybe – Zsilvölgy –

4. kitüntetések -

5. devise – jelmondat⁶

6. *románok*

¹ Berzeviczy Albert nyűg. miniszter, Lukács László nyűg. miniszterelnök,
Beöthy László nyűg. miniszter.

² 1910-1913 jún. közt, amikor más volt a miniszterelnök.

³ Gr. Berchthold Lipót lemondásakor I. Ferenc József ő Felsége Tisza
Istvánt óhajtotta külügyminiszternek. L. III. köt. 718 sz. 31-32. l.

³ Berzeviczy lemondott a képviselőségről és a főrendiház tagjává nevez-
tetett ki.

⁵ A szénkérdésre vonatkozik a következő hét bekezdés.

⁶ L. az 1890. sz.

Gleich nach Verlust des Südungarischen Kohlenreviers (Ende August) hat die ungarische Regierung mit grossen materiellen Opfern die Einfuhr von 840 W. Kohle täglich aus Deutschland allein sichergestellt.

Die ersten Schwierigkeiten begannen mit der Verquickung der Frage mit dem leeren Wagen.

Nach verschiedenen langwierigen Verhandlungen sind Kohlenmengen aus Deutschland, Österreich und Polen (Dombrova) sichergestellt, die das Auskommen mit Regie-Kohle knapp ermöglichen würden.

i)ie zugesagten Mengen kommen jedoch nicht herein.

Aus	Zugesagte	Tatsächliche					
	Quantum täglich	Durchschn. 25/1-9/II.	5/11.	6/11.	7/11.	8/II.	9/II.
Österreich	149	83	123	79	80	57	67
Polen	240	53	17	10	15	75	92
(später 180)							
Deutschland	490	260	368	238	39	42	78
Zusammen ...	879	396	508	327	134	174	237

Im Durchschnitt der 16 Tage hat Österreich 55%, Polen 22%, Deutschland 53%,

in den drei letzten Tagen Österreich 45%, Polen 25%, Deutschland 11% geliefert.

Hauptursache sind die Stauungen auf den öst. Bahnen. (Oderberg!)¹

11/11. 1917.

Tisza.

Az 1917 február 11-i kihallgatás végén IV. Károly király ő Felsége Tisza Istvánt lemondásának *visszavonására* kérte fel, minek folytán a magyar kormány tovább folytatta hivatali munkásságát.

II.

1980.

IV. KÁROLY KIRÁLY Ő FELSÉGE BIZALMÁT FEJEZTE KI TISZA ISTVÁN ÉS KORMÁNYA IRÁNT.

1917. *április* havában a választójog kiterjesztésének kérdésével kapcsolatban, Tisza István Bécsben gróf Czernin Ottokár külügyminiszterrel, később pedig IV. Károly király Ő Felségével

¹ Az utolsó hét bekezdés vonatkozik a szénkérdésre, amelyről T. I. szintén 1917 febr. 11-én adott tájékoztatást az uralkodónak.

tárgyalt. Ennek alapján Ő Felsége 1917. április 28-án az alább közölt kéziratot intézte a magyar miniszterelnökhöz:

Kedves gróf Tisza!

Trónraléptem után indítatva éreztem Magamat, hogy közvetlen érintkezés útján közelebről ismerjem meg a magyar közélet különböző irányzatait s a pártok vezetőinek a helyzetre és az előttünk álló föladatakra vonatkozó fölfogását.

Helyet adtam tehát amaz előterjesztésének, hogy pártkülönbség nélkül kihallgatásra hívjam a magyar politikai pártok vezető tagjait és kérelmükre ismételten fogadtam a kisebbség vezereit.

E kihallgatások befejeztével *nem látok indító okot arra, liogy megváljak attól a kormánytól, amely a képviselőházban szilárd többséggel rendelkezik és nehéz időkben, közel négy éve fejt ki a haza védelmében s az ország lakossága súlyos helyzetének lehető megkönnyítése érdekében ritka önfeláldozástól és mély hazafiasságtól vezetett céltudatos működést, amiért különös elismerésemet és köszönetemet fejezem ki.*

Biztosítva önt és a kormány többi tagját az önök irányában eddig is táplált teljes bizalmamról, fölszólítom a kormányt, hogy az ország ügyeit kipróbált hűségével továbbra is vezesse és megfelelő javaslatokat terjesszen Elém, amelyek a nemzetnek a jelen világmérfőzés sorsdöntő napjaiban tanúsított bámulatraméltó erő kifejtése és hazafias magatartása fölött érzett hálás elismerésemet a népjóléti intézkedések sorozatában és a választójognak oly kiterjesztésében juttassák kifejezésre', amely a magyar állam létérdekeinek tekintetbevételével a jelen nagy időknek és a nép által hozott áldozatoknak megfelel.

Kelt Laxenburgban, 1917. április 28-án.

Károly.

Félhivatalos kommentár.

E leirat kapcsán kapja a *Bud. Tud.* illetékes helyről a következő közleményt:

A kormány Ő Felsége legkegyelmesebb meghagyásának a legrövidebb idő alatt eleget fog tenni és *elő fogja terjeszteni a szóbanforgó javaslatokat.* A népjóléti javaslatok a rokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik érdekében teendő intézkedéseken kívül *a nép közegészségügyi és kulturális igényeinek kielégítésére, valamint arra fognak irányulni, hogy a birtokszerezés lehetőén széles néprétegek számára hozzáférhetővé tétessék és a munkásbiztosító intézmények reformáltassanak és kiegészítettessenek, amihez természetesen járul a munkások szakszervezetei jogi állásának megfelelő elismerés és rendezése is.* E mellett kiváló fontosságot tulajdonít a kormány *a tisztviselők illetményei, előmenetele és megélhetési viszonyai megfelelő rendezésének.*

A választójog terén szóbajöhető rendelkezések megtételénél nem téveszthetjük szem elől azt aényt, hogy a magyar törvényhozás alig négy évvel ezelőtt alkotta meg a messzemenő demokratikus választójogi reformot, úgy hogy a jelen pillanatban ennek a még ki sem próbált reformmúnak inkább csak kiegészítéséről lehet szó.

E föladatak megoldásánál vezérfonalul azt az elvet kell elfogadnunk, hogy a választójog megoldása terén is elismerésben részesítsük azokat, akik a haza védelmében különösen kitiintették magukat. E téren úttörő az 1913. évi választójogi törvény, amely szavazati joggal ruházza föl mindazokat, akik katonai szolgálatuk közben altiszti rangot nyertek. A háború folytán maga ez a rendelkezés választójogot biztosít számos érdemes honpolgárnak.

Ugyanebből az elvből kiindulva, javasolni szándékozik a kormány, hogy szavazati jogot nyerjenek a vitézségi érem birtokosai. Ezenkívül abban az irányban kívánja a kormány módosítani a választójogi törvény rendelkezéseit, hogy írni és olvasni tudó állampolgároknak ne csak húsz korona adócenzus, de nyolc hold szántó föld vagy ezzel egyenlő jelentőségű földterület birtoka is megadja a szavazati jogot és nem zárkózik el egyéb olyan részletkérdések megfontolása elöl sem, amelyeknek helyes megoldása célszerűen egészítheti ki az 1913. évi választási törvény jogkiterjesztő rendelkezéseit a nélkül, hogy e törvény alapjait megtámadja és veszedelmeztesse a magyar értelmiség vezető politikai állását.

Erre küldte a külügyminiszter a következő levelet:

B. Burián István Tisza Istvánhoz.

1917 április 29.

Kedves barátom!

Engedd meg, hogy legmelegebb hazafiúi örömömmel adjak kifejezést a ma világot látott szerencsés megoldás felett. Ez számtalan hívedet egy lidércnyomástól szabadít meg s nyugodtabban enged tekinteni a jövő fejlemények felé. A király belátásának és a te bölcs mérsékletednek egyenlő része van ezen örvendetes eredményben. Okulni fog remélhetőleg az ellentábornak is higgadtabb része.

Szívből szerencsét kíván és üdvözöl

igaz barátod *Burián István.*

1981.

GR. TISZA ISTVÁN LEMONDÁSÁNAK ELFOGADÁSA.

1917. május közepén IV. Károly király Ő Felsége báró Burián István közös pénzügyminisztert küldte a magyar miniszterelnökhöz és aggodalmát fejezte ki a felett, hogyha a választójognak radikális kiterjesztése meg nem történik, forradalom fog kitörni.

Erre gróf Tisza István újból kihallgatásra jelentkezett és minthogy az uralkodó aggodalmait nem bírta eloszlatni, 1917 május 21-én beadta lemondását.

IV. Károly király Ő Felsége a következő napon József főherceg Ő Fenségét (akit már előzőleg a harcterről Badenbe hívott)¹ és a későbbi napokon több politikust fogadott.

Az uralkodó hosszabb tárgyalások után gróf Tisza Istvánt és kormányát hivatali állásuktól 1917 június 15-vel felmentette. Ez alkalommal gróf Esterházy Móric országos képviselő neveztetett ki magyar miniszterelnökké.

1981/a.

TISZA ISTVÁN LEMONDÁSÁT BEJELENTŐ BESZÉDÉBEN²
NYILATKOZIK A RENDKÍVÜLI HADIADÓRÓL.

Wieland Artúr főispánnak.

1917 június 1.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm reám nézve annyira megtisztelő szíves soraidat; örömmel és bizalommal nézek további karöltött munkásságunk elé.

Beszédemnek általad kifogásolt részét nem egészen jól értetted. Én nem kényszerítenek senkit arra, hogy rendkívüli hadiadó fejében földbirtokának egy részét adja át az államnak, csak módot nyújtanék arra azon földbirtokosok részére, akik ezt önként így akarják tenni, mert eladósodott mivoltuknál fogva vagyonukat másként meg nem menthetik. Fájdalom, a magyar földbirtokos osztály nagy részének akkora kamatterhe van, hogy azt és a rendkívüli adóterhet együtt nem lenne képes anyagi romlás nélkül viselni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1982.

LEVÉLVÁLTÁS GRÓF TISZA ISTVÁN LEMONDÁSA UTÁN.

Az id. gróf Tisza Istvánné úrnőtől átvett iratok közül a következők vonatkoznak a kormányváltásra:

¹ V. ö. még József főherceg A világháború, amilyenek én láttam c. m. IV. köt. 703-707., 717-723., 727-729., 734-735. 1.

² A beszédet a miniszterelnök 1917 május 22-én a Nemzeti Munkapárt ülésén mondta el.

Gróf Széchenyi Emil o. képviselőnek, később a Főrendiház tagjának.

1917 június 1.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szíves értesítéset, amellyel nagy örömet okozol szegény Lajosnak.¹ A dolgot különben először gyöngyösi utunkon a királynétól hallottam.

Azt, hogy mi reánk mit hoz a jövő, persze véges emberi elme nem tudhatja. De *hátha így van ez jobban?* Én mindenesetre rajta leszek, hogy a mi ellenzéki működésünk az *országnak becsületére és hasznára váljék.*

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1982/a.

Steiger Albertnek.

Den 1. Juni 1917.

Lieber Freund!

Deine lieben Zeilen habe ich mit herzlichem Dank, aber mit dem Erröten einer schamvollen Jungfrau gelesen. Ich bitte Dich sehr lieber Freund weder mich, noch die Konsequenzen meiner Demission zu überschätzen. Wer weiss, ob dies Alles nicht zum allgemeinen Wohl führen wird. Jedenfalls werde ich trachten in meiner oppositionellen Eigenschaft dem Staatsinteresse weiter ehrlich zu dienen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1982/b.

Becsky Emilnek, Ugocsa megye főispánjának.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megköszönve, azok tartalmát tudomásul veszem s arra kérek, hogy a főispáni állásról való lemondásodat hivatalos alakban a belügyminiszternek légy szíves mielőbb elküldeni.

Légy róla meggyőződve, hogy én is mindig azon munkatársaim egyikét becsültem és szerettem benned, akiket kölcsönös személyes barátság is fűz egymáshoz s bizton remélem, hogy ez meg-

¹ Gr. Tisza Lajos, aki a harctéren életveszélyesen megsebesült.

marad a köztünk most fennállott hivatalos kötelék megszűnte után is.

Abban a reményben, hogy Pestre költözésed után jó egészségben gyakran foglak viszontláthatni, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1982/c.

Dr. Keblovszky Lajos miniszterelnökségi titkárnak.¹

Az újonnan kinevezett kormány egyes tagjai június 17-én keresték Keblovszky Lajos miniszterelnökségi titkárnál Tisza István levelezésének másolatait. Erre Keblovszky megkérdezte a lemondott miniszterelnököt, miként kezelje ezeket a másolatokat.

1917 június 1.

Kedves Barátom!

Az én levelezésem magántulajdonom, amiben senkinek nincs joga kotorászni.

Tisztán az ügy érdekében tanúsított előzékenység volt utódaim iránt, hogy egyes leveleket *az aktához is* csatoltattam.

Kérek tehát, hogy határozott utasításomra hivatkozva, a nálad levő levélmásolatokat azonnal küldd le most induló poggyászunkkal Gesztre.

Szíves fáradozásodat köszönve, szívből üdvözöl öreg barátod

Tisza István.

1982/á.

Id. gróf Tisza Kálmán² orsz. képviselőnek.

1917 június 3.

Kedves Kálmánom!

Tegnap késő este hazajöve kaptam meg céduládat, amelyre Mihály útján már nem válaszolhattam, ezért ma telefonon Geszt útján annyit üzentem, hogy egyelőre nem szükséges feljőnnöd. Teljesen értem édes Kálmánom, hogy szegény Böskével³ akarsz maradni s csak valódi szükség esetén hagynád őt el.

¹ Keblovszky Lajos Tisza István miniszterelnöksége alatt az ő személyes titkára volt, akinek hivatalos levelezéseit tollba szokta mondani. (Lásd Megjegyzések III. lap.)

² Tisza István fivére.

³ T. I. sógornője gróf Keglevich Erzsébet, aki már akkor súlyos beteg volt és később elhunyt.

Egyelőre a pártban bámulatos nyugalom s a válság fejlődésével vagy inkább vergődésével párhuzamban javuló hangulat uralkodik. Nem tudnám megmondani, hányan lesznek az elszármagzó lesipuskások, semmiesetre sem lesznek sokan s egy számra és kvalitásra igazán nagyon tekintélyes párt marad együtt attól a tudattól áthatva, hogy szép és hálás feladat vár reá, szolgálatot tehet a közügynek és saját szempontjából is jó reménységgel nézhet a jövőbe.

Az ellenzéken napról-napra nagyobb lesz a tanácstalanság és gabalyodás s ennek kezd már hatása látszani azoknál is, akik ezt az egész válságot kissé meggondolatlanul felidéztek.

Persze jobb lett volna az egészet elhagyni, de ennek a fordulathoz is megvannak a maga előnyei. Először is a munkapárt s az országos közvélemény magatartása máris nagyon felnyitotta sok ember szemét és javította a magyar közviszonyoknak egyesek árulkodásai által rendszeresen aláásott értékelését. E mellett tagadhatatlan, hogy e hosszú háború sok szenvedése és nélkülözése (élelemhiány, drágaság stb.) napról-napra terjedő elégedetlenséget szült az országban, úgy hogy még a háború kitörésekor nagyon kedvezően ítélt meg pártunk esélyeit, ebben a tekintetben fokozódó aggodalommal néztem a jövőbe és nagy kérdésnek tartom, hogy egy kis ellenzéki felfrissülés, természetesen az ország háborús érdekeit minden tekintetben megóvó és előmozdító hazafias magatartás mellett, nagyon fog-e végeredményben javunkra válni.

Minden lehető elkövetek, hogy Andrassy, akinek ez kötelessége volna, vállalja esetleg a néppárttal és pártonkívüli hatvanhetesekkel együtt a kormányalakítást, azzal, hogy a választójogi controversiát s ezzel együtt a választásokat a háború utáni időre halasztja. Nem tudom, fog-e sikerülni, mert több komoly forrásból hallom, hogy dührohamba esik arra a gondolatra, hogy a «Tisza István kegyelméből» kormányozzon. A végén is meglehet, hogy Wekerle, Zichy, Návay, Serényi stb. kombináció jön létre, Andrassyék támogatásával, de direkt részvétele nélkül.-Mindez azonban messze távolban lebeg, fogalmam sincsen, meddig fog a dolog elhúzódni.

Mi persze úgy a sajtóban, mint a vidéken előkészítjük, s amint teljesen kiszabadultunk minden hivatalos kötelékből, teljes erővel megindítjuk az akciót.

Ezer dolog közt végzem; Isten áldjon édes Kálmán, meleg szeretettel ölel

bátyád *István*.

1982/e.

*Tordai Dräsche Lázár Alfréd miniszteri tanácsosnak.*¹

1917 június 3.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat köszönd tel vettem. Jól esik látnom, hogy hivatalos viszonyunk megszakítása után is a régi meleg baráti érzés köt össze bennünket. Hazajöveledekre nincsen szükség, hacsak nem akarsz utódomnál mielőbb jelentkezni.

Fájdalom, ez az utód is a kétes távolban lebeg. A krízis lassan mozog s nem annyira előre halad, mint inkább körben forog; nem tudom, meddig kell még ebben a se kint, se bent állapotban tengődnöm. Annak, hogy állásodat elhagyd, természetesen nem volna semmi értelme. Hiszen fontos államérdek fűződik az állami szolgálat kontinuitásához és ahhoz, hogy a tisztviselői kar kipróbált erői az új kormánynak is rendelkezésre álljanak.

Abban a reményben, hogy hazajövelede után az ellenzéki vezérnek is elmondasz egyet-mást svájci élményeidből, kézsókjának átadását kéri és szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1982/f.

I. Árva, Hunyad, Kiskuküllő, Marostorda, Tordaaranyos és Torontál vármegye alispánjának,

II. Csongrád és Trencsen vármegye, valamint Szabadka város és Ung vármegye főispánjainak, végül

báró Inczedy Ádámnak, a szolnokdobokai munkapárt alelnökének.

1917 június 3.

I. Nagyságos Alispán Úr!

II. Méltóságos Főispán Úr!

II. Tolmácsolja kérem a vármegye közönsége előtt reám nézve annyira megtisztelő és felemelő nyilatkozatáért hálás köszönetemet.

¹ A miniszterelnökség elnöki osztályának főnöke; akkor hivatalos küldetésben Svájcban tartózkodott.

Királyomnak és hazámnak hű szolgája kívánok maradni hivatalos állásom elhagyása után is, s kötelességeim és felelősségem teljes tudatával fogom tovább szolgálni azt az ügyet, amelynek szíves-örömet áldoztam életem s munkaerőm legjavát. Ennek a nemzet létérdekéért folyó *küzdelemnek sikere magának a nemzetnek kezében van*. A magyar közönség színe-javának most is megnyilvánult hazafiúi belátásába és tettekre kész hazaszeretetébe vetem reményemet s ennek nevében kérem a jövőben is szíves támogatásukat.

Fogadja igaz tisztelem őszinte kifejezését.

Tisza.

1982/g.

Teleszky János pénzügyminiszternek.

1917 június 7.

Kedves Barátom!

Elmenetelünk¹ előtt precízebb formában kellene rendezni az Orsz. Hadsegélyző Bizottságnak az erdélyi segélyezési és retablirozási ügyekre vonatkozó ügykörét, illetőleg az ezen ügyek költségeire nézve a kabinet tagjai között konferencián létrejött megállapodást. Amidőn tehát erre vonatkozó 3799/res. szám alatt kelt mai napon saját kezeidhez intézett átiratomra felhívnam szíves figyelmedet, arra kérek, hogy ha szükségesnek látnád, egy a már régen létrejött, de formaszerű minisztertanácsi határozatba még nem foglalt megállapodást magában foglaló minisztertanácsi határozatot a kabinet tagjai között sürgősen köröztetni méltóztassál.

Végül szíves figyelmedbe ajánlom azt a körülményt, hogy hosszabb kínlódás után végre most jutott az Orsz. Hadsegélyző Bizottság odáig, hogy erdélyi hadsegélyezési célokra néhány konkrét kiutalványozást csinálhasson. Nagyon kérek, légy szíves elrendelni, hogy ezeket azonnal soronkívül effektuálják, mert mégis nagyon bántana, ha utódaink idejében hajtának végre a dolog s azt hinné az erdélyi publikum, hogy ők kezdték meg a segélyezést.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

¹ Tisza István a tényleges miniszteri szolgálattól való felmentést érti.

1982/h.

Több lemondott főispánnak.

1917 június 8.

Kedves Barátom!

Elérkezett az ideje, hogy pártunknak az egyes törvényhatóságokban kifejtendő további akciójának s a választások előkészítésének részleteit egyelőre egészen bizalmas körben megbeszéljük. Azt hiszem, legelsősorban azt a néhány vezetőembert kellene felkérnünk s az előkészítő munkába bevonnunk, akit erre a feladatra elsősorban kell kombinációba vennünk.

Ezt a kérdést szeretném veled mielőbb megbeszélni, miért is arra kérlek, hogy lehetőleg mielőbb Budapesten újból felkeresni szíveskedjél. Feljöveteled napjáról 1-2 nappal előre távirati értesítést kérek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1982/i.

A Nemzeti Munkapárt Elnökségének Kecskemét.

1917 június 8.

Fogadja és tolmácsolja kérem a Nemzeti Munkapárt tagjai előtt is a szíves megemlékezésért hálás köszönetemet. Ügyünk igazában rendületlenül bízva, folytatom a küzdelmet és kérem elvtársaink buzgó támogatását.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte hívők *Tisza.*

1982/;

Beöthy László ny. kereskedelmi miniszter, orsz. képviselőnek, Árpád.

1917 június 10.

Kedves Barátom!

Végtelenül sajnálom, hogy nem tudtunk többet találkozni. Fogalmam sem volt, hogy nem vagy jól, azután pedig a fiataloknak, hála Istennek, nem veszélyes természetű rosszsulléte miatt Gesztre kellett sietnem. István¹ már egészen jól van, Jolán²

¹ T. I. fia.² T. I. menyee.

azonban kellemetlen és fájdalmas vesebaja miatt feljött, hogy alaposabb vizsgálatnak vetesse magát alá.

A kormányválság vajúdik s amennyire az ellentmondó hírek-ből kivehető, még meglehetősen bizonytalan, hogy mikor fog a gyermek megszületni. Amint befejezett ténnyel állunk szemben, mindenesetre kérni fogom feljöveteledet és sürgönyözni fogok, bármennyire sajnáljam is falusi nyugalmaidat megzavarni. Akkor azonban teljes erővel kell a szervezés munkájához látnunk s ebben a te szíves közreműködésedet nem nélkülözhetem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*

1982/k.

Domahidy Elemérnek.

1917 június 10.

Méltóságos Főispán Úr!

Debrecen város folyó hó 9-i közgyűlésének személyemre annyira megtisztelő határozatát igaz hálaérzettel vettem s kérem Méltóságodat, hogy a törvényhatóság közönsége előtt mélyen át-érezett köszönetemet kifejezni szíveskedjék.

Boldognak érzem magamat, hogy e háborúnak, immár, hála az egek Urának, mögöttünk fekvő válságos pillanataiban a magyar nemzet ügyének képviselőjeként s áldozatkész hősiességének latba-vetésében közreműködhettem s jól esik látnom, hogy kötelességem becsületes teljesítése polgártársaimnál megértésre és méltánylásra talál.

Ugyanaz a kötelességérzet, amely immár negyedfél évtizeden túl terjedő közpályám alatt irányította minden léptemet, fog vezérelni a jövőben is s az indít a jelen pillanatban küzdelemre azok ellen a végzetes törekvések ellen, amelyek Felséges Urunknak a magyar nemzet iránt érzett elismerését és meleg jóindulatát a nemzet életét gyökerében megtámadó radikális választójogi terveik megvalósítására kívánják felhasználni.

Az a borzasztó veszély fenyeget, hogy a közvélemény megtán-torodásának egyetlen röpke pillanatában saját kezünkkel pusztítjuk el a pazarul kiontott honfivérrel sokszoros túlerő gonosz merényletétől megmentett nemzeti államot. Ami képességet az Úristentől nyertem, ami erőt a férfiu becsületes elhatározásából meríthet s ami erkölcsi súlyt adhat szavaimnak a magyar nemzeti érdekeknek egy emberöltőn át való hű szolgálata, azt készséggel

szenlelem ama feladat megoldásának, hogy e veszély tudatára ébresszem honfitársaimat.

Vegyék óva intő és tetre hívó szavamat fontolóra és segédkezzenek a mentés e munkájában mindazok, akik elismerik, hogy királyomnak és hazámnak hű és igaz tanácsadója voltam a múltban.

Hazafiúi üdvözlettel

Tisza.

1982/1.

Herceg Esterházy Miklós v. b. t. t., főpohárnokmestemek, az aranygyapjas rend lovagjának s a Főrendiház tagjának.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

Reménylem, nem csalódom abban a feltevésemben, hogy mint minden radikalizmust, úgy a választójogi radikalizmust is már csak azért is elítéled, mert ha az egyszer győzedelmeskedik, ezzel állandóan lehetetlenné teszi a konzervatívabb mérsékeltbb iránynak érvényesülését s azt az egyedül helyes igazi magyar politikát, amely a magyar nemzet és a dinasztia közötti teljes összhang megalapozása mellett magasabb látkörű nagyhatalmi politikával biztosítja az uralkodóház hatalmát s a monarchia nagyhatalmi állásával együtt a magyar nemzet fennállását.

Fájdalom, annyi nemes intenciótól áthatott ifjú királyunkkal sikerült elhiteni, hogy a magyar nemzet általános szavazatjogot kíván. Ez a tévhit rövid ideig fog tartani; de jaj nekünk is a dinasztíának is, ha addig olyan befejezett tények teremtetnek, amelyek örökre kompromittálják a dinasztíát s a nemzet jövőjét. Nekünk, akik világosan látjuk ezt a veszélyt, hazánk és királyunk iránti kötelességünk ellenállni ennek az áramlatnak s megakadályozni azt, hogy a Vazsonyi Vilmosok döntsenek Magyarország sorsa felett.

Ebben a küzdelemben kérem a te szíves részvételedet is.

Igaz barátsággal üdvözöl

tisztelő híved *Tisza.*

1982/m.

*Herceg Batthyány-Strattman László,
gróf Csáky Vidor és
gróf Cziráky Antal b. t. t.-oknak, a Főrendiház tagjainak.*

1917 június 11.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy a beállott politikai fordulat következtében azzal a kéréssel forduljak hozzád, hogy úgy a főrendiházban, mint a vármegyében vedd latba egyéniséged egész súlyát, a mi valóban trónt és hazát fenntartó törekvésünk érdekében. Nem kétlem, hogy annyi nemes intenciótól áthatott fiatal uralkodónk mihamarább meg fog róla győződni, hogy téves útra vitték őt azok, akik a választójogi radikalizmus számára megnyerték, de a mi feladatunk arról gondoskodni, hogy addig olyan befejezett tények ne történjenek, amelyek örökre kompromittálnák a dinasztia és a magyar nemzet jövőjét.

Kérésem ismétlésével maradok

igaz híved *Tisza.*

1982/n.

Báró Szentkereszty Béla főispánnak.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

A mai nehéz utazási viszonyok között nem akarlak parancsoló szükség nélkül Budapestre fárasztani, ezért arra kérlek, légy szíves levélben megírni, kiket tartanál arra alkalmasoknak, hogy Háromszék vármegyében a mi *politikai akciónk* vezetésében résztvegyenek?

Mielőbbi szíves válaszodat kérve szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1982/0.

Makfalvy Géának, Somogy megye lemondott főispánjának.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat hálásan megköszönve arra kérlek, hogy pártunknak a nemzet létét fenyegető választójogi radikalizmus elleni

küzdelmében, amennyiben egészséged engedi, jövőre is résztvenni szíveskedjél. Éppen egészségedre való tekintettel nem kértelek arra, hogy a somogy megyei szervezkedés részleteinek megbeszélése céljából személyesen felfáradni szíveskedjél. Arra kérlek azonban, lennél olyan jó az iránt tájékoztatni, kiket tekintenél a vármegyében a mozgalom hivatott vezéreinek, mert azt hiszem, legcélszerűbb volna, ha azokhoz közvetlenül intéznék levélben felkérést, tudatva velük, hogy te a legközelebbi napokban bizalmas értekezletre fogod őket összehívni.

Tájékoztatlak megjegyzem, hogy Széchényi Bertalan¹ és Hoyos Miksa² a legmelegebb hangon jelentették ki csatlakozásukat s azt, hogy feltétlenül számíthatok rájuk. Ugyanaz áll Huszár Aladár törvényszéki elnökről is, aki azonban hivatalos állásánál fogva természetesen nem léphet a pártszervezési és vezetési ügyeknél forma szerint is annyira előtérbe.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1982/p.

Gróf Hoyos Miksának, a Főrendiház tagjának, Németdad.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

Fogadd reám nézve annyira megtisztelő és jóleső soraidért hálás köszönetemet. Számítok reá és kérni fogom részvételedet a választójogi radikalizmus nemzetgyilkos kísérlete elleni küzdelemben.

Azt hiszem, éppen Somogyban is a siker reményével vehetjük fel ezt a küzdelmet; nagyon fogok örülni, ha mielőbb alkalmat nyújtasz, hogy a dolog íészleteit veled megbeszéljem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1982/g.

Gajáry Pál pécsi királyi táblabírónak.

1917 június 10.

Kevés Barátom!

Szíves leveled tartalmát hálás köszönettel tudomásul véve felkérlek, hogy köszönetemet az orsz. munkapárt Pécssett lakó

¹ Gróf Sz. B., akkor a főrendiház alelnöke.

² A főrendiház tagja.

többi tagjai előtt is tolmácsolni s egyúttal előttük kifejezésre juttatni sziveskedjél, miszerint a fenyegetett nemzeti létérdekek védelmében kifejtendő küzdelmünkben teljes bizalommal számítok odaadó támogatásukra.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved *Tisza.*

1982/r.

Csernoch János bíboros hercegeprímásnak.

1917 június 11.

Igen Tisztelt Barátom!

Addig is, amíg személyesen tehetném, szükségét érzem, hogy megköszönjem neked hivataloskodásom egész tartama alatt nehéz viszonyok között annyiszor tapasztalt bizalmadat és támogatásodat, egyúttal pedig arra kérjelek, hogy a beállott politikai fordulat után is igyekezzünk karöltve szolgálni a trónnak és nemzetnek mindkettőnk szívén fekvő nagy érdekeit.

Annyi nemes jóakarattól áthatott fiatal uralkodónkkal, fájdalom, sikerült elhithetni, hogy a magyar nemzet vágyát teljesíti és javát munkálja, ha a Vázsonyiak akaratát juttatja érvényre. Ez a tévhit bizonyára nem tart soká. Meg fog győződni arról, amit hiába mondtam neki, hogy a magyar népnek éppen azok a szellemi és erkölcsi erőt képviselő értékes elemei ellenzik a választójog kiterjesztését, akik a dinasztia hatalmi állásának is alapjául szolgáló valódi, magyar nemzeti politika biztos oszlopai s akikre a dinasztia minden körülmények között támaszkodhatik és számíthat.

Csak későn ne jöjjön ez a jobb belátás. Helyrehozhatatlan végzetes kárt okozna úgy az országnak, mint a trónnak, ha addig olyan befejezett tények teremtetnének, amelyek állandóvá tennék ez országban a radikális demagógia uralmát.

Nekünk, akik így vagyunk meggyőződve, akik hazánk fejlődését ezredéves múltunk államfenntartó értékeire s nem azok romjaira akarjuk felépíteni, egyaránt kötelességünk hazánk és királyunk iránt, hogy megakadályozni igyekezzünk olyan befejezett tényeket, amelyek örökre kompromittálnák a situációt.

Neked, aki a katolicizmus fejének hivatalos tekintélyét egyéniséged súlyával párosítod, számos téren lesz alkalmad jelentékeny részt venni ki ebből a valóban honfenntartó munkából. Az utolsó

évek vállvetett munkájából merített nagyrabecsüléssel és bizalommal kérem az ügy részére közreműködésedet.

Hálás köszönetem ismétlése mellett maradok

tisztelő híved *Tisza.*

1982/s.

MAGYARORSZÁG HERCEGPRÍMÁSÁNAK BÚCSÚLEVELE.

Nagyméltóságú gróf Tisza István val. belső titk. tanácsos úrnak, Budapest.

Excellenciádnak f. hó 15-én 2190/M. E. I. sz. a. kelt nagybecsű átirata kapcsán, melyben a miniszterelnöki állástól saját kérelmére történt legkegyelmesebb fölmentésére! értesíteni méltóztatik, leg-hálásabb köszönetemet nyilvánítom azért az őszinte és kiváló jóindulatért, amelyet Excellenciád a m. kir. kormány élén a magyar kat. egyház iránt tanúsított. Nagy méltóságod a legsúlyosabb időkben megingathatatlan szilárdsággal, csodás energiával, fáradságot nem ismerő szorgalommal kormányozta az országot, védte annak érdekeit és ápolta a hagyományos szívélyes viszonyt az ország kormánya és a katolikus egyház között, amely az országra sok áldásnak forrása lett.

Amikor Excellenciád a magyar miniszterelnöki állásból távozik, annak a meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy Nagyméltóságod ezentúl is hatalmas támasza lesz a vallás nagy értékeit megbecsülő igaz magyar politikának.

Fogadja Excellenciád kiváló tiszteletem őszinte megnyilvánulását.

Esztergom, 1917. évi június hó 27.

Csemoch János,
bíbornok, hercegprímás.

1982/sz.

Markovits Manónak, Csanád megye főispánjának és dr. Galambos Ignácnak, Makó város polgármesterének.

1917 június 14.

Nagyságos Polgármester Úr!

Fogadja és tolmácsolja kérem a város közönsége előtt is reám nézve annyira megtisztelő határozatáért hálás köszönetemet.

Királyomnak és hazámnak hű szolgája kívánok maradni hivatalos állásom elhagyása után is s kötelességeim és felelősségem teljes tudatával fogom tovább szolgálni azt az ügyet, amelynek szíves-örömet áldoztam életem s munkaerőm legjavát. Ennek a nemzet létérdekéért folyó küzdelemnek sikere magának a nemzet-

nek kezében van. A magyar közönség színe-javának most is megnyilvánult hazafiúi belátásába és tettekéész hazaszeretetébe vetem reményemet s ennek nevében kérem a jövőben is szíves támogatásukat.

Fogadja igaz tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza.

1982/t.

Fürst Zderiko Lobkowitz.¹

Den 16. Juni 1917.

Lieber Freund!

Herzlichen Dank für Deine lieben Zeilen. Du hast mir mit denselben eine wahre Freude bereitet. Auch ich habe in Dir während der kurzen Zeit, in welcher wir einander nähergekommen sind, den Ehrenmann und hingebungsvollen, treuen Diener unseres Herren schätzen und lieben gelernt. Dass ich Ihm auch unter den veränderten Verhältnissen treu weiterdienen werde, hoffe ich in der Zukunft beweisen zu können.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza.*

1982/v.

Meczner Gyulának.²¹

1917 június 16.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy a párt üdvözléséért küldött hivatalos jellegű köszöneten kívül külön felkeresselek hálás elismerésem kifejezésével és azzal a kéréssel, hogy ismert hivatottságodat és erélyedet bocsásd továbbra is a mindkettőnk szívéen fekvő ügy szolgálatába.

Erős meggyőződésem, hogy a magyar nemzet sorsa forog kockán; minden attól függ, hogy a magyar nép hivatott vezetői fél tudják-e a veszély tudatára ébreszteni és szervezni tudják-e a népet vagy átengedik a vezetést az általános szavazat jogért lármázó törpe kisebbségnek? Igazán most válik meg, tudjuk-e mi, akiknek ez hivatásunk és kötelességünk, a népet vezetni s a nép fog-e sorsa

¹ IV. Károly király ő Felsege főudvarmestere, Tisza Istvánhoz lemondása alkalmával meglehangú búcsúlevelet írt. Erre ment a fenti válasz.

² Korábbi években 1915 októberig Zemplén megye főispánja volt. Később a zempléni Nemzeti Munkapárt elnöke.

felett dönteni, vagy az egy-kétezer radikáliskodó ügyvéd és újságíró.

Azzal a biztos reménnyel, hogy ebben a nagy horderejű munkában odaadó közreműködésedre számíthatunk, maradok

igaz híved Tisza.

1982/z.

GR. TISZA ISTVÁN EGYIK ISMERETLEN TISZTELŐJÉNEK
LEVELE.

Kegyelmes Uram!

Mint a tompa ütés az agyra, úgy hatott rám Nagyméltóságod távozása arról a helyről, melyen soha még méltóbb ember nem ült. A kábult fájdalomtól alig-alig tudok felocsúdni. Napokon keresztül a tehetetlen vergődés lett úrrá rajtam. Ezerszer ültem le írni, de nevetésesnek találtam, hogy én, a porszem, a sziklához merem felvetni szemeim. De valami belső erő nem hagy nyugtot, írni kényszerít.

Uram! Higgye el, általam a magyar szól Nagyméltóságodhoz, ne engedje eltántorítani magát az útról, melyen halad, maradjon továbbra is vezérszavunk!

Sajnos, a kormányrúdtól való távozása által a biztonság, a nyugodtság érzése, amely addig eltöltött bennünket, aggodalomná, szorongássá változott. Csak egy a vigaszunk: ott van Tisza István! Ellenzék! Ne engedje, hogy az ált. titk. vál. jogot megcsinálják a fiatal daruk, s hogy 10 millió beüllenség tönkretegye országunkat.

Még egyet kérek a Magyarok Istenének nevében: Kegyelmes Úr, ne menjen a harctérre; ne feledje, milyen szerencsétlen a magyar! Legnagyobb fiai derékban törnek ketté, hihetetlen tragédiák martalékjai. Tisza Istvánra szüksége van az országnak. Uram, ön tudja, jobban, mint én, ki Tisza István, s mije ő az országnak, hazájának. Volna lelke megfosztani nemzetét tőle?

Ha igaz magyar, ha hazájának, fájának sorsa lelkén csüng, nem megy a harctérre.

Bocsássa meg e levelet de a lelkemen könnyítenem kellett.

Olvashatatlan aláírás.

Kintzig Jánosnak, Arad megye főispánjának.

1917 június 16.

Kedves Barátom!

Ha meg tudod állapítani, ki a mellékelt sorok írója, úgy kérek, add át neki azokért köszönetemet s mondd meg, hogy ha elmegyek is a harctérre, azért maradok az ellenzékbe ment munkapárt tagja,

s amíg a munkapárt úgy akarja, vezére és a közélet terén is teljesíteni fogom kötelességemet.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1982/zs.

TISZA ISTVÁN LEVELE LEMONDÁSÁKOR
TÖBB TÖRVÉNYHATÓSÁGHOZ.

1917 június 21.

Tolmácsolja kérem a vármegye közönsége előtt reám nézve annyira megtisztelő és felemelő nyilatkozatáért hálás köszönetemet.

Királyomnak és hazámnak hű szolgája kívánok maradni hivatalos állásom elhagyása után is s kötelességeim és felelősségem teljes tudatával fogom tovább szolgálni azt az ügyet, amelynek szíves-örömetst áldoztam életem s munkaerőm legjavát. Ennek a nemzet létérdekéért folyó küzdelemnek sikere magának a nemzetnek kezében van. A magyar közönség színe-javának most is megnyilvánult hazafiúi belátásába és tettekre kész hazaszeretetébe vetem reményemet s ennek nevében kérem a jövőben is szíves támogatásukat.

Fogadja igaz tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza István.

1982/aa.

TISZA ISTVÁN ELISMERÉSE MUNKATÁRSA IRÁNT.

*Keblovszky Lajosnak.*¹

Kedves Barátom!

Az ígért képet mellékelve küldöm. Fogadd azt szívesen hálás elismerésem jeléül s az együtt végzett nagy munka emlékéül.

Szívből üdvözöl

öreg barátod *Tisza István.*

¹ Tisza István lemondásakor arcképét küldte emlékül.

1983.

TISZA ISTVÁN LEMONDÁSAKOR TÖBBEKEL MEGBESZÉLTE
A NEMZETI MUNKAPÁRT TOVÁBBI AKCIÓJÁT.

Egyes főispánoknak.

1917 június 8.

Kedves Barátom!

Elérkezett az ideje, hogy pártunknak az egyes törvényhatóságokban kifejtendő további akciójának s a választások előkészítésének részleteit egyelőre egészen bizalmas körben megbeszéljük. Azt hiszem, legelsősorban azt a néhány vezetőembert kellene felkérnünk s az előkészítő munkába bevonnunk, akiket erre a feladatra elsősorban kell kombinációba vennünk.

Ezt a kérdést szeretném veled mielőbb megbeszélni, miért is arra kérlek, hogy lehetőleg mielőbb Budapesten újból felkeresni szíveskedjél. Feljöveteled napjáról 1-2 nappal előre távirati értesítést kérek.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1984.

FONTOS PÁRTÜGYEK MEGBESZÉLÉSE ÉS A PÁRT ÜGYEINEK
INTÉZÉSE TISZA ISTVÁN HARCTÉRI SZOLGÁLATA ALATT.

A Nemzeti Munkapárt Országos Köre.

A Nemzeti Munkapárt vidéki szervezeteinek vezetőihez.*

* Az alább felsorolt vármegyék területére nézve Tisza István lemondásakor a következő urakat kérte fel «a Nemzeti Munkapárt ügyeinek intézésére».

Abaúj-Torna megye, b. Ghillány Imre, Vargha Gyula.

Alsó-Fehér megye, Zeyk Dániel.

Arad megye, Kintzig János.

Árva megye, Szinyei Merse István.

Baranya megye, Szily Tamás.

Bars megye, br. Vojnits István, Majláth István.

Bács-Bodrog megye, br. Vojnits István.

Bereg megye, Buttykay Ferenc.

Beszterce-Naszód megye, gr. Bethlen Balázs.

Békés megye, gr. Almásy Dénes, Ambrus Sándor.

Bihar megye, Beöthy László, Miskolczi Ferenc.

Borsod megye, br. Vay Elemér.

Brassó megye, Melzer Vilmos.

Csanád megye, br. Urbán Péter.
 Csongrád megye, Cicatricis Lajos.
 Esztergom megye, gr. Klebelsberg Kuno.
 Fejér megye, gr. Cziráky Antal.
 Gömör-Kishont megye, Lukács Géza.
 Győr megye, gr. Khuen-Héderváry Károly, Balogh Jenő, Szod-
 friedt József.
 Hajdú megye, Domahidy Elemér.
 Háromszék megye, br. Szentkereszty Béla, Hegedűs Loránd.
 Heves megye, gr. Keglevich Gyula.
 Hont megye, Ivánka István, Jankovich Béla.
 Hunyad megye, Mara László.
 Jász-Nagykun-Szolnok megye, gr. Szápáry György.
 Kisküküllő megye, Sándor János.
 Kolozs megye, gr. Bethlen Ödön.
 Komárom megye, br. Kürthy Lajos, Beöthy Zsolt.
 Krassó-Szörény megye, Jakabffy Imre.
 Liptó megye, Kiszely Árpád.
 Maros-Torda megye, Sándor János.
 Máramaros megye, Nyegre László.
 Mosón megye, Szontagh Jenő.
 Nagyküküllő megye, Melzer Vilmos.
 Nógrád megye, Prónay Mihály.
 Nyitra megye, Kostyál Miklós, Vagyon Árpád.
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye, gr. Ráday Gedeon.
 Pozsony megye, Bartal Aurél.
 Sáros megye, br. Ghillány Imre.
 Somogy megye, gr. Hoyos Miksa, gr. Széchenyi Bertalan.
 Sopron megye, Baán Endre.
 Szabolcs megye, Ujfalussy Dezső,
 Szatmár megye, Csaba Adorján, gr. Tisza Lajos.
 Szeben megye, Melzer Vilmos.
 Szepes megye, Wieland Artúr, gr. Csáky Gusztáv.
 Szilágy megye, Pécsy Imre.
 Solnok-Doboka megye, gr. Bethlen Balázs.
 Temes megye, gr. Ambrózy Gyula, Niemesny Mihály.
 Torda-Aranyos megye, Betegh Miklós.
 Torontál megye, Dellimanics Lajos.
 Trencsén megye, br. Szalavszky Gyula.
 Turóc megye, Rakovszky Iván.
 Udvarhely megye, Ugron János.
 Ugocsa megye, br. Perényi Zsigmond.
 Ung megye, gr. Sztáray Gábor.
 Vas megye, Békássy István.
 Veszprém megye, Szász Károly.

Zala megye, Bálás Béla.

Zemplén megye, gr. Majláth József, gróf Sennyey Béla.

Zólyom megye, br. Kürthy Lajos.

Kedves Barátom!

A párt akciójára életbevágó fontossággal bíró kérdések fel-tétlenül szükségessé teszik, hogy lehetőleg mielőbb személyesen, bizalmasan beszéljünk meg minden törvényhatóság munkapárti irányadó faktorával több olyan kérdést, amely halasztást nem tűr és levelezés útján el nem intézhető. Arra kérlek tehát, lennél szíves lehetőleg mielőbb felfáradni, vagy ha ebben akadályozva volnál, a feljövételre a pártnak más, olyan kipróbált vezéregyéniségét fel-kérni, aki a helyzetet ismeri, bizalmadat bírja s akivel mindenről teljes bizalommal beszélhetünk. Magam már csak mintegy nyolc napig maradhatok az országban,¹ de természetesen érintkezésben maradok a párt vezetőségével a harctéren létem alatt is. Arról pedig történt gondoskodás, hogy a pártvezetőség részéről valaki *állandóan* Budapesten legyen s minden bizalmas megbeszélésre és intézkedésre rendelkezésre álljon. Ha tehát – amit mélyen sajnál-nék – én már nem találkozhatnám feljöveteled alkalmával Veled vagy megbízottaddal, légy szíves a klubban naponta megfordulól Balogh Jenőhöz² fordulni.

Budapesten, 1917. július hó 25-én.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

A VÁLASZTÓJOG EEFOKMJA.

1985/a.

A NÉMET BIRODALMI KANCELLÁR BESZÉDE AZ ELAVULT
POROSZ VÁLASZTÓJOG REFORMJÁRÓL.

Gróf Gzernin Ottokár külügyminiszter távirata gróf Tisza Istvánhoz.

1917 április 10.

Streng geheim.

Seine k. u. k. apóst. Majestät haben meine Ansicht zu hören befohlen, ob infolge der Erklärung des Reichskanzlers bezüglich

¹ Tisza István mint huszárezredes 1917 aug. 10-én katonai szolgálatra a harctérre ment. V. ö. 2008/6. sz.

² Akkor országgyűlési képviselő, a Nemzeti Munkapárt országos vezető-ségének egyik tagja, aki 1917-ben Tisza István megbízásából is állandóan Buda-
pesten tartózkodott a végből, hogy a párt ügyeit intézze.

preussischen Wahlrechtes nicht eine veränderte Situation entstanden sei, welcher auch in Ungarn Rechnung getragen werden müsste.

Meine *verantwortliche Meinung* erfolgte in bejahendem Sinne mit dem Beifügen, dass wohl auch Du die Situation als eine veränderte ansehen dürftest.

Es liegt mir nichts ferner, als mich in interne ungarische Angelegenheiten einmischen zu wollen. Ich habe Sorge genug und kein Bedürfnis dieselben noch zu erweitern, ich muss jedoch auf Befragen seitens S. Majestät meine Ansicht rückhaltslos äussern. S. k. u. k. apost. Majestät wollen nächstens mit Dir die Frage besprechen.

1917. április 10.

Czernin.

1985/b.

Gr. Czernin Ottokárnak.

A MINISZTERELNÖK VÁLASZA.

Geszt, den 10. April 1917.

Lieber Freund!

Seine Majestät hat selbstredend das unbeschränkte Becht ein jedes politisches Thema mit dem zu besprechen, auf dessen Meinung er Wert legt. Ebenso selbstredend ist es, dass Du auf Allerhöchste Aufforderung Deiner Ansicht bezüglich Rückwirkung der preussischen Wahlrechtsfrage Ausdruck gegeben hast.

Eine Meinungsäusserung des Ministers des Äussern in einer rein ungarischen Angelegenheit kann jedoch, so wertvoll sie auch sei, nur als private Meinung des Betreffenden gelten und nicht als «verantwortliche Meinung» im verfassungsmässigen Sinne des Wortes.

Was das Meritum der Frage anbetrifft, so werde ich bei unserer nächsten Begegnung Dir diejenigen Aufschlüsse geben, ohne die es kaum möglich ist, ein richtiges Urteil in dieser, in das innerste Mark des nationalen und staatlichen Daseins einschneidenden, komplizierten Frage zu bilden.

Ich bitte Dich sehr bis dahin mit Deinem abschliessenden Urteile zurückzuhalten und möchte einstweilen nur so viel bemerken, dass das preussische Wahlrecht seit einem halben Jahrhundert als gänzlich veraltet und reformbedürftig angesehen wird, während Ungarn vor drei Jahren eine weitgehende, liberale B reform ein-

geführt hat, welche auf dem Prinzipie des allgemeinen Wahlrechtes beruht und die Zahl der Wähler mit reichlich 70% vermehrt hat.

Näheres mündlich.

In warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1985/c.

A KÜLÜGYMINISZTER VÁLASZA.

Minister des Äussern.

13. IV. 1917.

Lieber Freund!

Danke für Deinen Brief vom 10-ten.

Ich habe garnicht die Absicht gehabt eine «verantwortliche» Meinung über das ungarische Wahlrecht abzugeben, der Unterschied ist übrigens insoferne nicht sehr ausschlaggebend, als es wohl mehr darauf ankommt, ob S. M. etwas auf meine Ansicht gibt oder nicht. In ersterem Falle wird auch ein «nicht verantwortlicher» Eat Eindruck machen, in letzterem das Moment der «Verantwortlichkeit» nicht viel helfen.

Im Übrigen finde ich Deine ausschlägige Auffassung nicht einwandfrei, Du bist überzeugt von dem engen Kontakt zwischen innerer und äusserer Politik und vindizierst daraus – konform der ungar. Verfassung – einen Einfluss Deinerseits auf die Leitung des Äussern. Ich finde, dass ich ein gewisses Hecht auf Beziprozität hätte.

Näheres mündlich.

Viele Grüsse

Dein ergebener *Czernin*.

1985/d.

Geszt, 1917 április 11.

Kisküküllő vármegye közönségének.

Hálás köszönettel és benső meglelégedéssel töltöttek el a vármegye közönségének hozzám intézett elismerő és buzdító sorai. Állást foglaltam volt a nemzeti létünket gyökerében megtámadó választójogi radikalizmus ellen akkor is, amikor jóformán egyedül állottam az országban.

Eröm végső megfeszítésével megtennék a végveszély elhárítására a jövőben is mindent, ami módomban áll, bármilyen lelkiismeretlen játékot üzzön ezzel a tűzcsóvával a pártsenvedély. Nem tudnék megállani saját lelkiismeretem előtt, ha megalkuvást ismernék akkor, amidőn nemzetem léte forog kockán.

A híven teljesített kötelesség megadhatja az egyén nyugodt öntudatát, de az ügy elbukása feletti hazafiúi bánat gyötrelmeit nem csökkentheti. Reményt csak abból a tudatból meríthetek, hogy nemzetünk ősi faj fenntartási ösztönétől és erős politikai érzékétől vezetve küzdelembe lépnek és minden divatos áramlattól és jelszóval szemben helytállanak azok a tényezők, akiktől az alkotmányos küzdelem sikere függ.

Ebben a kérdésben az állami és társadalmi élet erdélyi vezető tényezőit, elsősorban az erdélyi törvényhatóságokat az első szó illeti meg. Senkit közvetlenebbül nem érhet e veszély, senki nem láthatja olyan tisztán, nem tapasztalhatja olyam kézzelfoghatóan a könnyelmű felületességgel ajkunkra vett divatos jelszavak végzetes következményeit, nekik kell az erdélyi magyarság s az egész magyar nemzet érdekében sikra szállniok, az élet kérérlhetetlen valóságainak tudatára felrázniuk a magyar közvéleményt.

Kisküküllő vármegye közönsége é téren újból az úttörő kezdeményezést tette meg. Adja Isten, hogy e példa követőkre találjon s azt az Erdélyt, amelyet száz sebből vérezve kellett a román orv-támadó karmai közül kiragadnunk, el ne pusztíthassa a létérdekeiről megfélekedező magyar nemzet öngyilkos cselekedete.

Tisza.

1985/e.

Gr. Hunyady József főudvarmesternek.

1917 április 14.

Kedves Barátom!

Mellékelem a *Pester Lloyd* két számát¹ azzal a kéréssel, hogy az abban megjelölt közleményeket ő Felsége figyelmébe ajánlani szíveskedjél. A legfontosabb passzusokat plajbasszal megjelöltem.

A képviselőház tegnapelőtti ülése abszolúte helyesen van leírva és méltatva; ami pedig az én beszédemet illeti, kellő módon elbántam az Urmánczy-féle állításokkal s azután érdeme szerint méltattam azt a minden fogalmat felülmúló, kritikán aluli eljárást, amelyet az ellenzéki vezérek a királyi audienciák tekintetében tanúsítottak. Azt, hogy a koncentrációs jelszóra megteszem észrevételemet, megmondtam volt a vasúton a királynak; ami pedig a választójogra vonatkozó fejtegetéseimet illeti, azok nemcsak

¹ Nincsenek az iratok közt.

nem állanak ellentétben azzal az állásponttal, amelyet erre vonatkozó beszélgetésünk végén elfoglalt, de egyenesen előkészítik a közvéleményt egy olyan megoldásra, amely a radikális általános szavazati jog elől elzárkózik, de utat nyit bizonyos, a háborús érdemekkel kapcsolatos kisebbmértvű kiterjesztésre.

Az ellenzéken persze nagy a dühöngés és meg vagyok róla győződve, hogy minden követ megmozdítanak, hogy Ő Felsége előtt ferde színben tüntessék fel a dolgot.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1985/f.

HARC A RADIKÁLIS VÁLASZTÓJOG ELLEN.

Bizalmas!

Valamennyi főispánnak.

1917 május 1.

Kedves Barátom!

Az oroszországi események s azon jelenségek hatása alatt, amelyek ez utóbbiak során a középeurópai államokban is felmerültek, természetsszerűleg újabb erőre kapott a radikális választójogi áramlat, s ha meg akarjuk a magyar nemzet ügyét mind attól a retentő csapástól kímélni, amely együtt járna ez áramlat g}őzelmével, kellő ellensúlyozásról kell gondoskodnunk.

Felssleges megjegyezmem, hogy a kormánynak idevágó álláspontja ismeretes a Korona előtt, s az a kormánynyilatkozat, amely Ő Felségének hozzám intézett legkegyelmesebb leiratát kísérte, Ő Felsége tudtával és előzetes beleegyezésével látott napvilágot.

Ezen a dolog természeténél fogva szigorúan bizalmas közlésem után biztosítlak róla, hogy a magam részéről is igyekezni fogok hatni a közvéleményre, amennyire csak módom és alkalmam nyílik reá, de szükséges, hogy megmozduljanak a magyar közéletnek azok az erős és értékes tényezői is, amelyek a választójog radikális kiterjesztése ellen vannak.

A jelenlegi választójogi törvény 60-70%-kal emelte a választók számát, szavazat joggal ruházta fel a harmincévesnél idősebb férfilakosság nagyobbik felét s ezek között az ipari munkások nagy zömét. Újabb lényegbe vágó reformot a radikalizmus felé nem kíván más, mint a szervezett szocialista munkásság s a városi

intelligenciának szabaddkőmíves radikális behatások alatt álló része. A falusi magyar nép zöme feltétlenül ellene van a választójog kiterjesztésének és nem kétlem, hogy e nemzetfenntartó álláspont részére meg tudjuk nyerni a magyar intelligencia nagy többségét is. Szükséges azonban, hogy a radikális szabaddkőmívesség kezében lévő sajtó s a jól szervezett szocialista és szélsőellenzéki elemek állandó lármája mellett hallassa szavát a józan többség is.

Azzal a kéréssel fordulok tehát a főispáni kar összes tagjaihoz, hogy a hivatalos apparátus lehető mellőzésével, de a népre hatni tudó társadalmi tényezők megnyerésével és mozgósításával igyekezzünk megszólaltatni a radikalizmus ellen hazafias aggodalmakat tápláló közvéleményt.

Tudom jól, hogy vannak egyes városi törvényhatóságok, amelyeknél a mi pártunk jelentékeny része sem mentes a radikális frázisok hatásától s ahol e kérdés napirendretűzése sem pártunk, összetartása, sem a konkrét ügy szempontjából nem volna célszerű. Ezekben a törvényhatóságokban természetesen oda irányul kéréssem, hogy igyekezzünk a dolog napirendre tűzését megakadályozni s pártunknak radikális behatások alatt álló részét a választójogi agitációtól visszatartani.

Másként áll a dolog jóformán az összes vármegyei törvényhatóságokban s a városi törvényhatóságoknak is egy részében. Ezekben a nemzeti alapon álló szabadelvű, de nem radikális választójogi felfogás termékeny talajra talál. Magától értetődik, hogy csakis az ilyen törvényhatóságokra vonatkozik jelenlegi kérésem.

Arra kérlek, hogy amennyiben törvényhatóságod ebbe a kategóriába tartoznék, igyekezzél magának a törvényhatósági közgyűlésnek mentől impozánsabb megnyilatkozását provokálni a nemzeti szempontokat s a magyar intelligencia vezetőszeropét honoráló választójogi felfogás mellett és szólaltass meg ugyanebben az irányban mentől több egyéb társadalmi tényezőt is.

Egy kis ügyességgel és utánjárással el lehetne érni, hogy a falusi olvasókörök és polgári kaszinók nagy része is állást foglaljon a radikális általános szavazatjog ellen és ilyen irányú felszólításokat küldjön képviselőjének. A közügynek tett nagy szolgálatnak tekinteném, ha ott, ahol ilyen akció előfeltételei megvannak, annak sikeres keresztülvitelére vállalkoznál.

Már a képviselőház júniusi üléseinek lefolyására nagy befolyást gyakorolna az, hogy sikerül-e a közvéleménynek számottevő meg-

nyilatkozását provokálnunk a radikális választójogi megoldás ellen és óriási sikere lehetne a dolognak pártunk jövő esélyei szempontjából is, mert meg vagyok róla győződve, hogy jól kezelve, magyar falusi vidékeken nagy mértékben emelhetjük ezzel a kérdéssel a mi pártunk népszerűségét és nimbuszát és elidegeníthetjük a közönséget az általános szavazat joggal kacérkodó függetlenségi párti elemektől.

A dolgot a legnyomatékosabban ajánlja szíves jóindulatodba

igaz híved *Tisza*.

1985/g.

HÍRLAPI KÖZLÉSEK A VÁLASZTÓJOGI JAVASLATRA VONATKOZÓLAG.

Gajári Ödönnek, az «Az Újság» szerkesztőjének.

1917 május 5.

Kedves Barátom!

Illő megadással szoktam túrni lapodnak eljárásomra vonatkozó, nem egyszer lesújtó kritikáját, de súlyt helyezek reá, hogy saját felfogásom ne álljon téves világításban az «*Az Újság*» olvasói előtt. Engedd meg tehát, hogy helyt kérjek egy rövid kis megjegyzés számára:

A mai «Rovás» szerint az ország az utóbbi 20 év alatt csak ott fejlődött, ahol ezt a vezető intelligencia politikájának dacára is tehetette s az én meggyőződésesem gyöngéje az, hogy a választójoggal meg vagyok elégedve, de elítélem azt a parlamenti helyzetet, amelyet éppen ez a jog szült.

Hát egészen eltekintve attól, hogy az utóbbi 20 év fejlődését s a mai parlamenti helyzetet nem a mai választói jog szülte, hanem az 1874-i törvény, amelyen a jelen országgyűlés *négy évvel ezelőtt* mélyrehatólag változtatott, úgy hiszem, meglehetősen merész állítás, hogy az ország 20 év óta nem fejlődött s hogy fejlődését nem a vezető magyar intelligenciának köszönheti.

Ami pedig a parlamenti helyzetre vonatkozó felfogásomat illeti, igenis elítélem azt és elítéltem volna bárminő választójog mellett mindaddig, amíg házszabályaink a kisebbségi erőszaknak szolgáltatták ki a többséget s amíg a kisebbség lelkiismeretlenül visszaélt ezzel az állapottal. Alkotmányos életünk eme rákfénjének leküzdésében éltem át életem legjavát; hála Istennek, nem

eredménytelenül, idestova öt év óta intézményes biztos alapra helyeztük a többségi uralom elvét s ezzel a parlamentarizmust Magyarországon is és valóban, ha meggondoljuk, hogy mennyi hasznot csináltunk és mennyi kárt akadályoztunk meg ez alatt az öt év alatt, semmi okunk nincsen a parlamenti helyzetet elítélni. Azon kérésem megújításával, hogy soraimnak az «Az Újság» hasábjain helyt adni szíveskedjél, maradok

igaz barátod *Tisza*.

1985/h.

*Magyar királyi Miniszterelnök.
A főispánoknak.*

1917 május 7.

Kedves Barátom!

A radikális választójogi megoldás ellen felveendő küzdelem tárgyában folyó hó 1-én kelt levelem kapcsán szükségesnek tartom még külön is felhívni a figyelmedet a vidéki sajtónak az említett akcióban természetesen jutó nagy szerepére. Amint már a fent hivatkozott levelemben jeleztem, teljes tudatában vagyok annak, hogy a lapok munkatársainak nagy része a radikális táborba tartozik, miért is különös állandó figyelmet kíván a pártunkat támogató lapok ellenőrzése is abban az irányban, hogy ne foglaljanak állást olyan ideák mellett, amelyek talán tetszenek egyes vidéki városok radikálisabban gondolkozó lakói egy részének, de korántsem felelnek meg a falusi magyar nép meggyőződésének.

Amennyiben a törvényhatóságod területén megjelenő s hozzáink közel álló sajtó nem volna képes a maga erejéből megfelelő zsumnalisztikai tevékenységet kifejtetni, úgy arra kérlek, légy szíves engem erről a tekintetbe jövő lapok felemlítése mellett lehetőleg mielőbb értesíteni, minekutána gondom lesz reá, hogy az illető lapok részére a miniszterelnöki sajtóosztály Írasson cikkeket s azokat a rendesen követett eljárástól eltérőleg nem közvetlenül a szerkesztőséghez, hanem elhelyezés végett Hozzád juttassa el. Mielőbbi szíves válaszodat várva, szívélyesen üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1985/i

Gróf Hunyady József főudvarmesternek.

1917 május 8.

Kedves Barátom!

Leköteleznél, ha Ő Felsége figyelmét felhívnád a somogy-megyei bizalmi nyilatkozatra, Kisküküllő vármegye hozzám intézett feliratára s az *Az Újság* mai számában megjelent cikkemre. Ez utóbbi alapján közvetlen érintkezésbe remény lek jutni a szocialistákkal, akiket nagyon szeretnék az ipari munkások szavazatjoga körül tett mérsékelt engedménnyel kielégíteni.

Egy *8 órai Újság* nevű lap tegnap esti számában zagyvalékos tudósítás jelent meg Bethlen Istvánnak állítólagos nyilatkozatairól, minek alapján kérdést intéztem Istvánhoz,¹ aki ma este indul vissza a harctérre, hogy mi igaz van a dologban? A válasz az volt, hogy a közleményben az ő szájába adott kijelentéseket nem ő, hanem az interjúvoló újságíró tette s hogy nézete szerint legjobb lesz napirendre térni a dolog felett. A szóbanforgó hírlap-közleményeket használatodra mellékelem.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1985/j.

HÍRLAPI KÖZLÉS A VÁLASZTÓJOGI JAVASLAT TÁRGYÁBAN.

*Magyar királyi Miniszterelnök.**Vészi Józsefnek, a Pester Lloyd főszerkesztőjének.*

Den 8. Mai 1917.

Verehrter Freund!

Im heutigen Abendblatte des «Pester Lloyd» lese ich mit Staunen, dass das offizielle Communiqué, welches gleichzeitig mit dem Allerhöchsten Handschreiben am 29. April erschienen war, den Umfang der Erweiterung des Wahlrechtes auf die Inhaber der Tapferkeitsmedaillen und die Eigentümer von 8 Joch Ackerfeld begrenzt hatte.

Diese Behauptung steht mit den Tatsachen im offenen Widerspruch. Nach von oben angeführten zwei konkreten Anregungen

¹Gróf Bethlen István akkor hadbavonult o. k.

heisst es nämlich in dem erwähnten Kommuniqué ausdrücklich: «Die Regierung vefschliesst sich auch nicht der Erwägung weiterer solcher Detailfragen, deren richtige Lösung die rechtserweiternden Verfügungen des Wahlgesetzes vom Jahre 1913 ergänzen könnte, ohne die Grundlagen dieses Gesetzes anzugreifen etc.» Es wäre wohl müssig darauf hinzuweisen, dass diese Erklärung mit den Ausführungen meines im heutigen «Az Újság» erschienenen Artikels in vollständigem Einklänge steht.

In dem ich Dich bitte, diese Zeilen in Deinem geschätzten Blatte veröffentlichen zu wollen, bleibe ich mit aufrichtiger Hochachtung

Dein ergebener *Tisza*.

1985/k.

KÖRLEVÉL AZ ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG KÉRDÉSÉBEN.

A Munkapárt tagjaihoz.

1917 május 23.

Kedves Barátom!

Számolva mindazokkal a szempontokkal, amelyek a választójogi törvény bizonyos intézkedéseinek revíziója mellett szólottak, a kormány tervbe vette a kitüntetett katonáknak szavazat joggal való felruházását, az írni-olvasni tudó kisbirtokosok választójogának kiterjesztését, az adócenzusra való tekintet nélkül mindazokra, akik 8 hold szántó-, rét- vagy szőlőterülettel bírnak, valamint az ipari munkásokat illetőleg az 1913. évi törvény idevágó rendelkezéseinek olyan módosítását, amely egyfelől biztosította volna, hogy az ipari munkások tényleg olyan számban jussanak szavazatjoghoz, ahogy azt az 1913-i törvény tervezői gondolták és óhajtották, másfelől ennek a számnak nem jelentéktelen fel-emelését.

E tekintetben jogos volt a remény, hogy olyan megoldást sikerül találni, amely a magyar intelligencia vezetőszerképéhez fűződő nemzeti és állami nagy érdekek teljes megóvása mellett kielégítette volna az ipari munkásokat is.

Miután azonban ő Felsége a kormány előterjesztéseihez nem járult hozzá, kénytelenek voltunk állásunkról való lemondásunkat benyújtani s a nemzet létérdekét fenyegető radikális választójogi

iránnyal hivatalos köteléktől független állásból fogjuk a harcot felvenni.

Ez a küzdelem lelkiismereti kötelesség mindazokra nézve, akik úgy vagyunk meggyőződve, hogy Magyarország csak addig marad nemzeti állam és foglalhatja el a Duna völgyében az őt megillető vezető szerepet s ennél fogva a monarchia is csak addig maradhat ezer ellenség túlerejével dacolni képes, életerős nagyhatalom, amíg a magyar parlament a magyar nemzeti társadalom legjobb erőinek érvényesülési és küzdőtere marad s abban el nem hatalmasodhatnak azok a nemzetellenes és kevesebb erkölcsi értékkel bíró irányzatok, amelyeket a radikális választójog matematikai biztonsággal felszínre vet.

Mi, akik ennek a meggyőződésnek évtizedek harcaiban adtuk tanújelét s akik az utolsó idők tapasztalatainak hatása alatt erősebben vagyunk meggyőződve, mint valaha voltunk, hogy az általunk kontemplált választójogi reformnál radikálisabb rendszabályok a magyar nemzeti közvéleménynek nem kellenek, s hogy azok éppen olyan veszélyesek a nemzet létérdekeire nézve, mint aminő feleslegesek, független állásban, de a trón és haza iránti kötelességeknek s annak a felelősségnek, amellyel királyunknak és nemzetünknek tartozunk, ugyanazzal az érzetével, mintha bizalmuk felelős letéteményesei volnánk, folytatni fogjuk ezt a küzdelmet.

Áthatva ügyünk igazától és egyúttal attól a tudattól is, hogy ennek a küzdelemnek factiosus pártharccá elfajulnia nem szabad soha, független állásból, sőt ellenzéki helyzetből is mindig szem előtt kell tartanunk az állam érdekét s azt a parancsoló kötelességet, hogy kivált a háború alatt mindent meg kell tennünk, ami a nemzet egységes erőfeszítését biztosítja a győzelmes béke kivívása érdekében.

Csatlakozásra hívjuk fel mindazokat, akiket saját meggyőződésük a mi táborunkba vezet. Tudjuk, hogy a magyar nép zöme nem kívánja a radikális választójogot. Tudjuk, hogy az igaz ügy számára biztosíthatjuk a sikert, ha van bátorság és erős elszántság a lelkekben az ezen végzetes kísérlettel szemben táplált aggályokat tettekben juttatni kifejezésre.

Még soha nem fordult e kérdésben senki teljes nyomatékkal és őszinteséggel a magyar nép politikai bölcsesége és hazafiúi belátása felé. Tegyük meg most ezt a kísérletet; a győzelem nem

maradhat el, ha a magyar nép a veszély tudatára ébred és latba veti józan ítélőképességét és erkölcsi erejét.

Azzal a kéréssel fordulok hozzád, vess számot saját meggyőződéssel s ha helyesled eljárásunkat, állj be a csatasorba s vezesd törvényhatóságod területén a küzdelmet. Bárhogy dőljön el azonban elhatározásod, fogadd vállvetett, közös munkában kifejtett odaadó fáradozásodért igaz elismerésemet és hálás köszönetemet s légy róla meggyőződve, hogy az együtt teljesített becsületes munka emlékével gazdagabban, baráti szeretettel és becsüléssel maradok

igaz híved *Tisza*.

1985/Z.

Domahidy Elemér főispánnak.

1917 június 10.

Kedves Barátom!

Túodom deszignáltatván, a kormány újabb fontosabb kinevezésekre már nem érzi feljogosítva magát. Ezért legnagyobb sajnálatomra nem tolmácsolhatom Kolbenheyerre vonatkozó kívánásodat.

E percben veszem a debreceni sürgönyt. Amennyire jól esik annak személyemet illető része, annyira fájjalom, hogy nem sikerült a radikális választójog elleni állásfoglalást megvalósítani s hogy e határozat egyes pesti lapok végtelenül hibás példáját követve, direkte a király személyét tolja a választójog radikális kiterjesztésével kapcsolatban előtérbe. Ez az eljárás éppen olyan sérelmes liberális, mint dinasztikus szempontból.

Az új kormány személyzetének és választójogi programjának részleteit nem ismerjük ugyan, annyi azonban kétségtelen, hogy messze el fog csapni a magyar nemzetre veszélyes választójogi túlzásokba. Ezekkel szemben teljes erővel tömöríteni kell a magyar nemzet hagyományos politikai belátását és életösztönét s nagyon kérek, kövess el ez irányban úgy a városban, mint Hajdú vármegyében minden lehetőt.

A sürgönyre adott hivatalos választ mellékelve küldi

igaz híved *Tisza*.

1985/ra.

Tisza István levele lemondása után egyik vidéki barátjához.

Kedves Barátom!

Bizonyára nyílt ajtókat törnek be, ha fejtegetném Neked, mennyire életkérdés a magyar nemzetre nézve, hogy teljes erővel síkra szálljanak mindazok, akik ezt a mi, ezer év viharjait kiállott hazánkat a radikáliskodó ügyvédek és újságírók kiseded, de annál lármásabb csapatjának szabad zsákmányul odaengedni nem akarjuk. Ezért egyszerűen csak arra kérlek, lépj vármegyédben teljes erővel akcióba.

Erős meggyőződéselem, hogy a magyar nemzet többsége és különösen a nemzeti társadalom élő szellemi és erkölcsi erejének túlnyomó nagy része ellenzi a választójogi radikalizmust. A siker kizárólag attól függ, tudjuk-e tette kelteni és szervezni ezeket az erőket. Ehhez a munkához kérem szíves közreműködésedet!

Közelebről érintkezésbe lépünk Veled e dologban.

Szívből üdvözöl

Budapesten, 1917. jún. 19-én

igaz híved *Tisza.*

1985/w.

ÚJABB KÖRLEVÉL

AZ ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG KÉRDÉSÉBEN.

Az általános szavazatjogot komolyan kívánó, romboló irányú, radikális szekta, pártszenvédély és gyűlölködés által elvakított magyar embereknek s olyan idegen elemeknek segítségével, akiknek minden eszköz jó, hogy azzal csorbát üthessenek a magyar nemzet hatalmán, napirendre tűzte ismét a radikális választójogot. Sikerült a nemzet iránti hála és elismerés érzelmeitől áthatott királyunkban azt a hitet felébreszteni, hogy a nép nagy tömege vágyódik az általános szavazatjog után s hogy fejedelmi hivatása megnyitni a tért e nemzeti kívánság előtt. Most már a nemzetzen áll, hogy nyilvánítsa valódi akaratát.

A munkapárti kormány a radikális választójog elvi alapján álló kormánynak adta át helyét s az országos munkapártra hárul a feladat, hogy ellenzéki állásból állja útját e nemzetromboló

veszedelemnek. E feladat elszánt teljesítését követeli tőlünk a magyar nemzeti államnak újból kockára tett létérdeke s e honmentő munkához annál nagyobb önbizalommal foghatunk, mert tudjuk azt, hogy a magyar nemzeti társadalomnak színe-java, ezek között a magyar népnek is komolyabb, értelmesebb, több hazafiúi belátással bíró nagy tömege ellensége az általános választójognak. Úgy érezzük, hogy mi képviseljük nemcsak a magyar nemzetnek könnyelműen veszélybe döntött létérdekét, hanem egyúttal az öntudatos magyar közvélemény igazi akaratát is, hogy biztos előttünk a siker, ha öntudatra kelteni, szervezni és egyesíteni tudjuk e nemzetfenntartó munkában a társadalom széles rétegeiben szétszórtan tétlenségre kárhozott erőket.

Ne tévesszen meg a radikális választójog híveinek fülsiketítő lármája. Szűk látkörű fanatikusok és érvényesülni kívánó agitátorok jól szervezett, elszánt, de kicsiny tábora az, amely nagy virtuozitással használja ki azt az előnyt, miszerint a magyar sajtó nagy része velük rokonlelkű, a felületes álműveltség szélsőségeiben tetszelgő elemekből áll. Bőven ellensúlyozhatjuk ezt a hátrányt, ha igazán megálljuk a helyünket a hazafiúi kötelességteljesítés terén, ha a felvilágosítás szavával keressük fel a magyar népet, ha felvilágosítjuk őt a radikális jelszavakban rejlő nemzeti veszedelem felől, ha az igazság ellenmérégevel tesszük ártalmatlanná a népámító frázisoknak nap-nap után a közönségre zúdított áradatát s a veszély tudatára ébresztve, szervezzük és tetterre keltjük a magyar nemzeti társadalom színejavát.

Népünk java ellene van az általános szavazatjognak. Hiszen nagyon jól tudja a községi életből, mennyi bajt okoz és veszélyt idéz fel a kevésbé érett néprétegek hiszékenységre és szenvedélyeire építő demagógia és belátja azt is, hogy ugyanez a veszély fokozott mértékben áll fenn az országos közügyek terén, mert az országos politika nagy kérdéseinek helyes megítélése ama tényezők lelki színvonalától még távolabb áll; az ámítónak, a demagógiának még sokkal könnyebb munkája van, s a kár, amit okoznak, az egész nemzet létét gyökerében támadja meg.

Az országos munkapárt bír a reá háramló misszió magasztos voltának tudatában s amíg e pártot annak megtisztelő bizalmából én vezethetem, szent kötelességemnek tartom, hogy minden erőmet e küzdelem irányítására fordítsam. Tudom, hogy ebben a harcban mienk lehet a győzelem, de azt is tudom, hogy győzelemre

csak abban az esetben számíthatunk, ha kivesszük részüket a küzdelemből, a munkából mindazok, akik ügyünk igaz voltától áthatva, szolgálatára bocsátják annak a maguk környezetében és munkakörében egész erejüket. Nincsen veszteni való idő! Tömörülniök kell minden törvényhatóságban a nemzeti alapon való fokozatos fejlődés híveinek és tette kell serkenteniök mindazokat, akik a néppel állandó érintkezésben állva, a felvilágosítás és meggyőzés munkáját teljesíthetik. Ennek a munkának kell megindulnia minden törvényhatóságban, minden választókerületben és minden községben. Fel kell keresnünk, állandó, kitartó tevékenységre bírunk s abban irányítanunk mindazokat, akik a honmentés ez ügyének hasznos szolgálatokat tehetnek. Fel kell keresnünk e munkában azokat a községeket is, amelyeket még a közelmúltban a velünk szemben álló politikai áramlatok bevehetetlen várának tartottunk. Hiszen számtalan helyen örömmel tapasztalhattuk már ez utolsó válság előtt is, hogy terjed a mi igazságunk szava és ereje ezeken a helyeken is. Mennyivel inkább remélhetjük ezt most, amidőn a radikális választójoggal a nemzet nyakára ülni próbáló szélső elemeknek veszedelmében, a háború tapasztalataiban, abban a tekintélyben, amely Magyarországot úgy a monarchiában, mint annak határain kívül az előző kormány bukásáig megillette s abban a rohamos változásban, amely a kormány bukása óta, fájdalom, bekövetkezett, a közgazdasági kiegyezéssel üzött frivol játékban s abban a cinizmusban, mellyel szó nélkül dobják sutba a függetlenségi pártok közjogi jelszavait: a nép felvilágosításának és megnyerésének megannyi hathatós fegyvere van kezünkben. Már is tapasztalásból mondhatom, hogy a legszebb kilátások nyílnak előttünk olyan vidékeken, amelyekre az országos munkapárt eddig lábát alig tudta betenni. A kérdés csak az, tudjuk-e hazafiúi belátásunkat s abból merített aggodalmainkat a hazafiúi tettek igaz arányértékére felváltani? Megindul-e az intenzív munka mindenütt? Folytatjuk-e azt lankadatlan kitartással, a megfelelő vezetők kiszemelésével minden olyan választókerületben, ahol pártunknak győzelmi kilátása lehet, hogy azután, ha majd a nemzeti ítékezés nagy pillanata elérkezik, jól előkészített talajon, jól szervezve, a legalkalmasabb jelöltek zászlájával kezünkben, vehessük fel küzdelmünket?

Attól a meggyőződéstől áthatva, hogy ez a küzdelem hosszú időre, talán örökre fogja a nemzet sorsát eldönteni, fordulok

Címedhez azzal a bizalomteljes kéréssel, hogy a küzdők sorába beállani s egész tetterejét, befolyását, tekintélyét latbavetve, fáradhatatlanul kitartani sziveskedjék.

Igaz nagyrabecsülésem kifejezésével maradok
Budapest, 1917. július hó

őszinte híve *Tisza.*

1986.

GRÓF CZERNIN KÜLÜGYMINISZTER ÉS TISZA ISTVÁN
SZEMÉLYES TÁRGYALÁSAI.
TELEFONTÁVIRAT.

Telefontávirat gróf Czernin Ottokárnak.

1917 június 1.

Die lange Dauer der ungarischen Ministerkrise macht es mir zur Pflicht auch bezüglich der auswärtigen Angelegenheiten den im, § 8 des ungarischen Ausgleichsgesetzes festgelegten Einfluss der ungarischen Regierung einstweilen weiter auszuüben. Damit jedoch meine Eise nach Wien nicht mit der Ministerkrise in Verbindung gebracht werden und zu allerlei irrigen Kombinationen Anlass geben könne, möchte ich die Abwesenheit Seiner Majestät benützen, um einen Tag in Wien zu verbringen und die laufenden auswärtigen Angelegenheiten eingehend mit Dir zu besprechen. Ich möchte daher um telegraphische Nachricht bitten, welcher Tag, mit Ausnahme des morgigen, Dir genehm wäre?

Tisza.

1987.

A NÉMET BIRODALOMBÓL ÉS AUSZTRIÁBÓL NÉLKÜLÖZŐ
GYERMEKEK MEGHÍVÁSA KÉT NYÁRI HÓNAPRA
MAGYARORSZÁGRA.

Cicatrítis Lajos csongrádi főispánnak, Domahidy Elemér Debrecen és Hajdú vármegye főispánjának, Bartal Aurél pozsonyi főispánnak, Békássy István Vas megye főispánjának, Széchenyi Viktor Fejér megye főispánjának, Kovács-Sebestyén Endre Tolna megye főispánjának.

1917 június 1.

Kedves Barátom!

Egyes vidékeken, így különösen a bánáti svábok és az erdélyi szászok között mozgalom indult meg arra, hogy a német birodalom-

ból vállaljanak el gyermekeket pár hónapi tartásra. Ez a magában véve szép gondolat, mint annyiszor az életben, ezúttal is visszafelé sült el, mert nemcsak Ausztriában, de magában Németországban is úgy fogták fel a dolgot, mint annak önkéntelen bevallását, hogy mi bőségben élünk, de elrejtjük és szövetségeseinkkel meg nem osztjuk feleslegeinket. Hatványozta ezt a rossz hatást az ausztriai németek között az az érzés is, hogy miért nyújtjuk a birodalmi németeknek s nem a hozzánk közelebb álló osztrákoknak ezt a segítséget?

Ennek folytán oda tereltem a dolgot, hogy a németországi gyermekeket csak július végére, vagyis akkorra vállalják el tartásba, amidőn már az új termés is rendelkezésünkre áll. Másfelől nagyon szeretném, hogy hasonló ajánlat, természetesen szintén július 30-tól kezdődőleg, történjék osztrák-német gyermekek el-tartására is.

Arra kérlek tehát, fogd meg gyorsan, tapintatosan és ügyesen ezt a dolgot s ha csak lehet, tégy róla, miszerint törvényhatóságod vagy annak vagyonosabb községei egy bizonyos számú osztrák gyereket, mondjuk augusztus és szeptember hónapra elvállaljanak. Nem kétlem, hogy most, amidőn az osztrák-németek tényleg hősiiesen küzdöttek a mi fiainkkal együtt a harctéren, kellő ügyességgel megfogva, lehet hangulatot csinálni a kérdésben s akadni fog sok magyar ember, aki szívesen elvállal egy-egy bécsi vagy steierországi vagy tiroli gyermeket, s ha csak egy néhány száz ilyen gyermek a magyar vendégszeretet ölében tölt egy pár kellemes hónapot, az olyan maradandó emléket hagy maga után, amely kihatással lehet az osztrák-németekkel való viszonyunkra a távolabbi jövőben is.

Nagyon kérlek, foglalkozzál gyorsan a dologgal s ha lehet, mielőbb juttassál olyan információ birtokába, amelyet a budapesti és bécsi sajtóban felhasználhatnék.

Szívből üdvözöl igaz híved *Tisza*.

1987/&.

Alfred Nostitz von Wallwitz szászországi követ és megh. miniszternek.

Den 1. Juni 1917.

Euere Exzellenz!

Wie mich der Obergespan des Komitates Szeben (Hermannstadt) benachrichtigt, ist die Frage der Übernahme deutscher

Kinder für den Sommer in bestem Gange und es wurde von den dortigen Leitern der Bewegung in Aussicht genommen, dass die betreffenden Kinder schon Mitte Juni nach Siebenbürgen gebracht werden.

Zu meinem lebhaftesten Bedauern war ich nicht in der Lage diesem Termine zuzustimmen, da die kgl. ung. Regierung bezüglich der Ernährungsfrage mit den grössten Schwierigkeiten zu kämpfen hat, die Kopfquoten selbst der Schwerarbeiter in einer Weise herabsetzen musste, welche eine ernste Gefährdung sowohl der Leistungen der Industrie und des Bergbaues, als der Erntearbeiten bedeutet und die Verantwortung für eine entsprechende Ernährung der in Frage kommenden Kinder nicht übernehmen könnte. Ich habe demnach den Obergespan angewiesen, die tatsächliche Übernahme der Kinder auf Ende Juli zu verschieben.

Indem ich hievon Eurer Exzellenz Mitteilung zu machen die Ehre habe, glaube ich meiner dahingehenden Hoffnung Ausdruck geben zu können, dass Euer Exzellenz den Motiven der ungarischen Regierung volles Verständnis entgegenbringen und sich mit dieser Lösung umsomehr einverstanden erklären werden, da die schwerste Zeit bezüglich der Ernährung in Deutschland eigentlich mit dem 1. August eintritt.

Genehmigen Euer Exzellenz den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung.

Tisza.

1987/c.

Távirat Verein für innere Mission, Leipzig.

1917 június 10.

Trotz der sehr grossen Schwierigkeiten hinsichtlich der Ernährung habe ich eingewilligt, dass die Leipziger Schulkinder ihre Reise nach Ungarn Ende dieses Monats antreten.

Tisza.

kgl. ung. Ministerpräsident.

1987/d.

Báró Szurmay Sándor honvédelmi miniszternek.

1917 június 10.

Kedves Barátom!

A szász követ nálam járt, beleegyeztem, hogy az Erdélybe szánt 700 gyerek június végén induljon. 700 gyermek napi adagja

legfeljebb két mázsa lisztre tehető, úgy hogy az a két hét, amivel az új termés előtt érkeznek Magyarországra, összesen 30 mázsa lisztkülönbséget tesz. Ez olyan csekélység, hogy igazán nem tagadhattam meg a kérelmet s még kevésbbé exponálhattam Ő Felségét avval, hogy az ő kívánságára hivatkozzam.

Mint Khuen Károly¹ értesít, 100 osztrák gyermek már kapott az ő útján meghívást Erdélybe; reményelem, hogy nagyszámú osztrák gyermeket fogunk elhelyezhetni, csak persze az akció tapintatos keresztülvitele egy kis időt igényel.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1987/e.

Távirat Wallbaum Frigyes főispánnak, Nagyszében.

1917 június 10.

A szász kormány kérésére beleegyeztem, hogy a lipcsei gyermekek június végen indulhassanak.

Tisza.

1988.

HADIKONYHÁK ÉLETBELÉPTETÉSE.

Báró Kürthy Lajosnak, az Élelmezési Hivatal főnökének.

1917 június 1.

Kedves Barátom!

Úgy értesülök, hogy az Izabella főhercegasszony-féle élelmezési akció megindítása augusztusra van tervbe véve. Ez igen nagy baj, mert most legnehezebb a helyzet és különösen nekünk éppen a mostani hangulaton kellene valamit lendítenünk. Úgy tudom, hogy van több olyan egyesület a fővárosban, amely – ha kisebb létszámmal is – de azonnal megkezdhetné az élelmezést, ha a szükséges pénzeszközöket megkapná s nem kétlem, hogy ugyanabban a helyzetben van a főváros is.

Arra kérlek tehát, légy olyan jó sürgősen foglalkozni a dologgal s legalább a tervbe vett végleges létszám egy részére nyomban életbeléptetni a hadikonyhákat.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

¹ Gróf Khuen-Héderváry Károly o. k., nyug. miniszterelnök.

1989.

TISZA ISTVÁN A HARCTÉREN KÜZDŐ EGYIK KATONÁNAK
KÍVÁNSÁGÁRA EGY FUVOLÁT KÜLDÖTT.

1917 június 1.

Kedves Varga Sándor uram!

Mellékelve küldöm a kért flótát azzal a szívből jövő kívánattal, hogy sok derűs órát töltsenek annak hangjainál s gondoljanak szeretettel az otthonlevőkre, hittel és bizalommal a jövőre.

Ha Isten is úgy akarja, mihamarább átadhatom hivatalomat utódomnak s akkor szívem régi vágyához képest beállhatok ön is a sorba.¹

Isten áldását és oltalmát kéri mindnyájunkra

Tisza.

1990.

HADIFOGLYOK FOGLALKOZTATÁSA ERDÉLYBEN.

Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

1917 június 1.

Kedves Barátom!

A szolnok-dobokavármegyei hadifoglyok létszámára vonatkozó aggályomat azzal igyekszel megnyugtadni, hogy az erdélyi vármegyék részére rendelkezésre bocsátandó foglyok kiosztásával a visszatelepítő bizottság van megbízva. Az igazat megvallva, ez újabb aggályt támaszt bennem, mert a visszatelepítő bizottság önkéntelenül elsősorban a román betörés sújtotta vármegyékre lesz tekintettel, úgy hogy félek tőle, hogy a rövidebbet húzzák a többi vármegyék, amelyek közt pedig Szolnok-Doboka nagyon súlyos helyzetbe jutott azáltal, hogy az őt közvetlenül nem érintő román betöréskor onnan is eldirigálták az összes hadifoglyokat.

Nagyon kérlek tehát, hívd fel a visszatelepítő bizottság figyelmét arra, hogy a betörés által közvetlenül nem érintett vármegyék igényeit is teljes objektivitással vegye figyelembe.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1991.

VASÚTI SZÁLLÍTÁSI NEHÉZSÉGEK.

*Teleszky Jánosnak, a kereskedelmi minisztérium vezetésével megbízott
pénzügyminiszternek.*

1917 június 2

Kedves Barátom!

Arról értesülök, hogy az államvasutak nemcsak a már lenyírt gyapjú beszállítását nem tudják most eszközölni, hanem a nyírás-hoz szükséges üres gyapjúzsákok szállítása is fennakadást szenved.

Az első is komoly baj a nyersanyaghiányban szenvedő katonai posztógyárakra nézve; az utóbbi pedig a legnagyobb mértékben megzavarhatja az egész gyapjúnyírást, mert amint bizonyára tudod, lehetetlen a birkát megnyírni s a frissen lenyírt gyapjút manipulálni, ha azt azonnal nem helyezhetjük el a kéznél lévő zsákokba. Ha pedig a zsákok hiányából el kell a gazdáknak a nyírást halasztaniok, ez a munka teljesen összezavarodik s kiszámíthatatlan bonyodalmakat s károkat fog okozni, mert hiszen aránylag korlátolt számú nyírni tudó gazdasági munkás van, akik rendszeren előre szegődnek el, úgy hogy bizonyos egymásutánban heteken át végzik az egyes gazdáknál a nyírást.

Aki már most zsákihiány miatt a maga nyíróit az előre kikötött időben nem foglalkoztathatja, ki tudja, mikor jut megint munkás-hoz s a nyírásnak június 2-ik felére vagy éppen júliusra való halasztása végtelenül károsítja úgy a juhállományt, mint magát a gyapjút is.

Miután a feladás alatt lévő üres gyapjúzsákok össze-vissza csak jelentéktelen mennyiségre rúghatnak, azt hiszem, a mai nehéz viszonyok között is megtehetnék az államvasutak, hogy azokat soronkívül expedíálják.

Kötelességemnek tartottam ezen fontos ügyre szíves figyelmet felhívni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

1992.

NEMZETISÉGI VIDÉKEKEN MAGYAR EGYHÁZAK
TÁMOGATÁSA.*Jankovich Béla v. és k. miniszternek.*

1917 június 2.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy a békésbánati ref. egyházmegye elnökségének május 1-i kelettel 1140. sz. a. kelt felterjesztését, amely tudomásom szerint a napokban érkezett be a kultuszminisztériumba, szíves figyelmedbe ajánljam.

Délmagyarországi nemzetiségi exponált vidéken felállítandó hat új ref. egyház lelkészi kongruájáról van szó. Az osztály, mint egy Csorba¹ által február 21-én aláírt rendeletből látom, ahhoz a sablonhoz köti magát, hogy a kongrua-kiegészítés tárgyában csak az egyházak tényleges megszervezése után foglal állást; viszont az egyházmegye nem tud megmozdulni, ha ezt a biztosítékot előzetesen meg nem kapja s a kultuszminisztérium semmit sem kockáztat, ha ezt megteszi, mert hiszen az elvileg biztosított kongrua-kiegészítés tényleges kiutalványozására úgyszint csak az egyház tényleges megszervezése s a lelkészi állás betöltése után kerül a sor.

Felesleges volna előtted fejtegetnem, hogy a békésbánati egyházmegyében hazánk nemzetiségi déli határain kifejtett akciónak mekkora hordereje van. Azzal a 6000 K-val, amit a hat lelkész-állomás részére kongrua kiegészítés címén kérnek, újabb hat magyar gócpont megerősödését biztosítanád s azt hiszem, most hivatalunkból való távozásunk előtt alig tehetnénk hasznosabb és szebb dolgot, minthogy ezt az akciót esetleg a szokásos formáktól eltérve is, hatékonyan előmozdítjuk.

Az ügyet a legmelegebben ajánlja szíves jóindulatodba

igaz híved *Tisza.*

1993.

Gróf Tisza Kálmán o. képviselőnek.

1917 június 3.

Kedves Kálmánom!

Tegnap késő este hazajöve, kaptam meg céduládat, amelyre Mihály útján már nem válaszolhattam, ezért ma telefonon Geszt

¹ Csorba Ferenc, akkor min. tanácsos a v. és közokt. minisztériumban.

útján annyit üzentem, hogy egyelőre nem szükséges feljőnnöd. Teljesen értem édes Kálmánom, hogy szegény Böskével¹ akarsz maradni s csak valódi szükség esetén hagynád őt el.

Egyelőre a pártban bámulatos nyugalom s a válság fejlődésével vagy inkább vergődésével párhuzamban javuló hangulat uralkodik. Nem tudnám megmondani, hányan lesznek az elszállingozó lesipuskások, semmiesetre sem lesznek sokan,² s egy számra és kvalitásra igazán nagyon tekintélyes párt marad együtt attól a tudattól áthatva, hogy szép és hálás feladat vár reá, szolgálatot tehet a közügynek és saját szempontjából is jó reménységgel nézhet a jövőbe.

Az ellenzéken napról-napra nagyobb lesz a tanácstalanság és gabalyodás s ennek kezd már hatása látszani azoknál is, akik ezt az egész válságot kissé meggondolatlanul felidézték.

Persze jobb lett volna az egészet elhagyni, de ennek a fordulatnak is meg vannak a maga előnyei. Először is a munkapárt s az országos közvélemény magatartása máris nagyon felnyitotta sok ember szemét és javította a magyar közviszonyoknak egyesek árulkodásai által rendszeresen aláásott értékelését. E mellett tagadhatatlan, hogy e hosszú háború sok szenvedése és nélkülözése (élelemhiány, drágaság stb.) napról-napra terjedő elégedetlenséget szült az országban, úgy hogy még a háború kitörésekor nagyon kedvezően ítélt meg pártunk esélyeit, ebben a tekintetben fokozódó aggodalommal néztem a jövőbe és nagy kérdésnek tartom, hogy egy kis ellenzéki felfrissülés, természetesen az ország háborús érdekeit minden tekintetben megóvó és előmozdító hazafias magatartás mellett nem fog-e végeredményben javunkra válni?

Minden lehető elkövetek, hogy Andrássy vállalja esetleg a néppárttal és pártunkívüli 67-esekkel együtt a kormányalakítást azzal, hogy a választójogi kontroverziát s ezzel együtt a választásokat a háború utáni időre halasztja. Nem tudom, fog-e sikerülni a dolog, mert több komoly forrásból hallom, hogy dührohambokba esik arra a gondolatra, hogy a «Tisza István kegyelméből» kormányozzon. A végén is meglehet, hogy Wekerle, Zichy, Návay, Serényi³ stb. kombináció jön létre, Andrássyék támogatásával, de

¹ T. I. fivérének beteg felesége gr. Keglevich Erzsébet.

² A Nemzeti Munkapárthoz tartozó o. k. közül később 13 lépett ki.

³ Id. Wekerle Sándor, gr. Zichy Aladár, Návay Lajos, gr. Serényi Béla o. k.-k.

direkt részvétele nélkül. Mindez azonban messze távolban lebeg, fogalmam sincsen, meddig fog a dolog elhúzódni.¹

Mi persze úgy a sajtóban, mint a vidéken előkészítjük s amint teljesen kiszabadultunk minden hivatalos kötelékből, teljes erővel megindítjuk az akciót.

Ezer dolog közt végzem; Isten áldjon édes Kálmán, meleg szeretettel ölel

szerető bátyád *István*.

1994.

TISZA ISTVÁN TILTAKOZIK AZ ELLEN, HOGY A KÜLÜGY-
MINISZTER SAJTÓIRODÁJA ELLENŐRIZTE ÉS VISSZATAR-
TOTTA A LEMONDOTT MAGYAR MINISZTERELNÖKNEK HIVA-
TALOS HÍRADÁSÁT.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 4. Juni 1917.

Lieber Freund!

Infolge eines unerwarteten Unwohlseins meines Sohnes² reise ich heute nach Hause aufs Land und komme Donnerstag früh in Budapest wieder an. Sei so gut mir Donnerstag sagen zu lassen, ob es Dir genehm wäre, wenn ich Samstag früh in Wien eintreffen würde.

Ich muss noch eine ärgerliche Lappalie erwähnen, die ich pour la bonne bouche nicht zum Gegenstande einer amtlichen Korrespondenz machen möchte. Die Weisen Deines Pressebureaus haben nichts Besseres zu tun gewusst, als das Kommunique der ungarischen Begierung bezüglich der Haltung der ungarischen Sozialisten in Stockholm zu inhibieren. Als ich mich bei der Wiener Zensurstelle erkundigte, wie es kommt, dass die Wiener Morgenblätter vom 2. d. M. das Kommunique nicht bringen, wurde die Geschichte abgeleugnet und die Leute haben es erst heute eingestanden, dass das Kommunique tatsächlich inhibiert und nur mit Rücksicht auf dessen Aufnahme in der reichsdeutschen Presse wieder freigelassen wurde.

Solange ich gezwungen bin meine verantwortliche Stelle

¹ 1917 jún. 15-én gr. Esterházy Móric nevezetett ki miniszterelnökké.

² Ifj. gr. Tisza István, aki súlyos betegsége ellenére hadba vonult, a lövész-
árokban rosszul lett, úgyhogy a katonai orvosok hazaküldték. A beteg család-
jával Geszten tartózkodott és 1917 nov. 3-án elhunyt.

wenigstens ad hoc zu führen, muss ich mir die Überprüfung meiner Kommuniquees durch irgendeine Wiener Stelle ganz entschieden ausbitten und ich bitte, Dich lieber Freund, die betreffenden Herren eines Besseren belehren zu wollen.

Auf baldiges Wiedersehen in warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

1995.

AZ URALKODÓ POLITIKAI NYILATKOZATAI.

Telefontávirat báró Burián Ő Excellenciájának.

Szigorúan bizalmas!

Igen sürgős!

1917 június 7.

Jelenlegi helyzetemben nem tekinthetem magamat Ő Felsége felelős tanácsadójának, miért is tartózkodom olyan dologba beleszólni, amelyben Ő Felsége meg nem kérdez. Miután azonban megtudtam, hogy te is vele utazol, arra kérlek, méltóztassál Ő Felsége figyelmét arra a körülményre felhívni, miszerint a válság jelen stádiumában, akkor, amidőn nincsen felelős tényező, aki a korona politikai nyilatkozatait fedhetné, nagyon aggályos volna Ő Felségének bárminő politikai manifesztációra alkalmat engedni. E szempontot különösen fontossá teszi a holnapra tervezett választójogi tüntetés s az a körülmény, hogy esetleg Bárczy¹ már a vasútnál kérheti Ő Felségét egy tömeges küldöttség fogadására. Bizonyos körök részéről tervszerű törekvés nyilvánul Ő Felségét a választójog kérdésében kompromittálni, a politikai pártharcokba belerántani és szent és sérthetetlen személyét olyan álláspont mellett kijátszani, amelyet a magyar közvélemény túlnyomó nagy többsége a magyar nemzet létérdekei elleni merényletnek tekint.

Abban a bizalmi állásban, amelyet örömmre a válság jelenlegi stádiumában te foglalsz el, te vagy hivatva Ő Felségét ettől a veszélytől megóvni.

Tisza.

¹ Bárczy István, akkor Budapest főpolgármestere.

1996.

TISZA ISTVÁN REMÉLI A HÁBORÚ MIELÖBBI BEFEJEZÉSÉT.

Herrn Major Bracht.

Den 10. Juni 1917.

Verehrter Herr Major!

Herzlichen Dank für Ihr so beehrendes Schreiben. Ich fürchte, dass meine bescheidene Person etwas grössere Dimensionen aus der Ferne aufweist, als es in Wirklichkeit der Fall ist, jedenfalls steht das eine fest, dass ich getrachtet habe meine Schuldigkeit *ehrlich* zu tun.

Es reicht mir zur aufrichtigen Freude, dass ich in einem Momente vom Amte scheidet, wo die Kriegslage mit mehr Beruhigung beurteilt werden kann, als in manchen kummervollen Zeiten dieses Bingens mit einer mehrfachen Übermacht und dass es mir noch vergönnt sein wird, wenigstens *an den letzten Episoden* dieses Krieges an der Front aktiv teilzunehmen.

In fester Bundestreue und Waffenbrüderschaft

Ihr ergebener *Tisza*.

1997.

KORMÁNYZÓVÁLTOZÁS FIÚMÉBAN.

Vio Antalnak, Fiume város és kerület országgyűlési képviselőjének.

1917 június 10.

Kedves Barátom!

Wickenburgot¹ én is őszinte sajnálattal látom a fiumei kormányzóságból távozni, azt hiszem azonban, úgy saját egyéni pozíciója, mint az ügy szempontjából helyesen járt el, amidőn lemondását beküldte és felmentését kérte. Felmentése akként fog megtörténni, hogy megbízatik az ügyek intézésével mindaddig, amíg azokat utódjának adhatja át s ha az új kormány meg akarja őt tartani, érintkezésbe léphet e tárgyban Wickenburggal, akinek javítja pozícióját, ha nem az álláshoz ragaszkodó dignitárius szerepében lép fel. Magától értetődik, hogy Fiume speciális viszonyaira s a kormányzói állás jellegére tekintettel semmi hibáz-

¹ Gr. W. István.

tatni valót nem találnék azon, ha Wickenburg új megbízatást - vállalna, feltéve, hogy kellő garanciát nyer a Fiúméban követendő jövő politika iránt.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1998.

A GÖRÖG KELETI ROMÁN METROPOLITA KÉRELMEI.

Jankovich Béla v. és k. miniszternek.

1917 június 10.¹

Kedves Barátom!

Mangra¹ arra kért, tolmácsolnám előtted azt a kettős kérését hogy a szebeni metropolitai szentszéknek Szebenbe való hazatérését engedjük meg s lehetőleg még te utalványozd ki a rezidencia karbahozatalára kért 20,000 K segélyt.

A szentszék hazatérésének most már nézetem szerint nem lehet akadálya. Ami pedig a másik kérdést illeti, amennyiben az valamely előttem ismeretlen elháríthatatlan akadályba nem ütköznék, nagyon örülnék, ha azt tényleg mi intézhetnők el.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

1999.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Báró Ghillány Imrének.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

Bartal Aurélnak az új termés őrlési igazolványaira vonatkozó levelét csatolva, a dolgot figyelmedbe ajánlom és arra kérlek, hogy őt a kellő felvilágosítással ellátni s arról gondoskodni méltóztassál, hogy a Haditermény emberei ilyen rémhíreketne terjesszenek. Mert hiszen az természetes, hogy meg kell az őrlési engedélyek kiadását augusztus előtt kezdeni, hogy ha a két gazdaság közötti átmeneti időben igen nagy bajokat nem akarunk felidézni.

Ez a dolog eszembe juttatja, amit már egy idő óta akartam előtted szóhozni, hogy az új termésre vonatkozó rendelkezéseket utódunk számára elő kellene készítenünk. Ha t. i. teljesen új emberek valamikor június végé felé kezdenek a dologgal foglal-

¹ Mangra Vazul gör. kel. metropolita. V. ö. Levelek V. köt. 1720a-b.

közni, feltétlenül elkésnek vele s a legnagyobb zavart fogják felidézni. Arra kérek tehát édes barátom, légy szíves ezt a kérdést átgondolni s valamelyik közelebbi napon beható megbeszélés tárgyává tenni.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

2000.

A KATONAILAG IDEIGLENESEN MEGSZÁLLT SZERB TERÜLET
POLGÁRI IGAZGATÁSA TISZA ISTVÁN LEMONDÁSAKOR.

*Kussevich Svetozárnak.*¹

1917 június 10.

Tisztelt Barátom!

Szíves elnézésedet kérem» hogy csak most köszönöm meg május 14-én kelt szíves soraidat. Érdemlges választ annyival kevésbé igényelt a dolog, mert, mint másnap őszinte örömmel hallottam, Láng Mihály dolga kívánságod szerint, de az ő megnyugvására is rendeztetett s az utolsó napok rendkívüli elfoglaltsága mellett korrespondenciára teljességgel nem maradt időm.

Most, amidőn hivatalom tényleges elhagyása küszöbön áll, nem hallgathatom el, milyen megnyugvás reám nézve az, hogy rendezett s a jogos magyar érdekeknek megfelelő helyzetet hagyok vissza Belgrádban s hogy az érdekek további gondozása a te hivatott kezeidre van bízva.

Amidőn arra kérnék, hogy e fontos missziót továbbra is lankadatlan kitartással betölteni szíveskedjél, ajánlom magam további szíves barátságodba.

Igaz híved *Tisza*.

2001.

BIHAR MEGYE ÉLELMEZÉSI VISZONYAI.

Fráter Barnának, Bihar megye alispánjának.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

Én is nagyon sajnálom, hogy nem találkozhattunk s igen örülnék, ha egyszer nyugodtan beszélhetnék meg a megyei viszonyokat. Visszalépési szándékról a legnagyobb sajnálattal értesü-

¹ A horvát-szlavon-dalmát minisztérium hivatalnoka. Akkor a belgrádi kormányzóságnál volt beosztva. V. ö. V. 1501. és köv.

lök s arra kérlek, addig ne hagyj el állásodat, amíg az evvel összefüggő összes kérdéseket meg nem beszéljük. Reményiem, hogy ha felhagysz az aktív szolgálattal, mint képviselőt fogunk a közélet terén viszontláthatni.

A tengeriliszt árára vonatkozó szíves felvilágosításodat megköszönve meg kell jegyezmem, hogy a 70 K árat ennek dacára messze túlmagasnak tartom. Általában azt hiszem, Bihar megyében nagyon is bőven hagyaték felszámítani a különböző költségeket, províziókat és más efféle közbeeső árképző tényezőket s a fogyasztóközönség nagyon drágán jutott az élelemhez.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

2002.

ADAT TISZA ISTVÁN ÖNBÍRÁLATÁRA.

Fabry Sándor udvari tanácsosnak.

1917 június 10.

Kedves Barátom!

Dolgodnak utána nézve arról kellett meggyőződnöm, hogy az én lyukas eszemmel elfeledkeztem róla, miszerint a te kitüntetésedhez már a május hó 3-án tartott ministertanács hozzájárult s az a további intézkedések megtétele végett május 12-én ment a Felső személye körüli miniszterhez. Gondoskodom róla, hogy a dolog ottan megsürgettesék.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

2003.

KÖZBENJÁRÁS AZ «OTTHON HÍRLAPÍRÓK KÖRE»
ÓHAJA ÉRDEKÉBEN.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 14. Juni 1917.

Lieber Freund!

Ich beehre mich das beiliegende Gesuch des *Otthon írók és Hírlapírók Köre*, in welchem der Verein um den Austausch des Linienschiffsleutnant Gregor Marko und seiner Genossen bittet, welche in serbische Gefangenschaft geraten und von dort nach

Italien transportiert wurden, Deinem Wohlwollen auf das wärmste anzuempfehlen.

Mit warmer Freundschaft

Dein ergebener *Tisza*.

2004/a.

A NEMZETI MUNKAPÁRT SAJTÓÜGYEINEK SZERVEZÉSE.

*Beöthy Zsolt*nak, a *Főrendiház* tagjának és *Béla Henrik*, *Hegedűs Lóránt*, *Herczeg Ferenc*, *Kozma Andor*, *Pékár Gyula*, *Vadász Lipót* és *Vargha Gyula országgyűlési képviselő*knek.

1917 június 11.

Kedves Barátom!

A párt sajtóügyeinek megbeszélése céljából szűkebbkörű, bizalmas értekezletet hívok össze kedd, folyó hó 12-ike délután 6 órára a munkapárti kör elnöki szobájába s nagyon kérek, hogy azon mindenesetre megjelenni szíveskedjél.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza*.

2004/b.

A NEMZETI MUNKAPÁRT TAGJAINAK MUNKÁSSÁGA
A NAPISAJTÓBAN.

A munkapárti országos képviselőknek.

Kedves Barátom!

Jelentős nemzeti érdekek fűződnek ahhoz, hogy a magyar olvasó közönség, különösen pedig a magyar értelmiségnek mindazok a tagjai, akikre a mostani sorsdöntő időkben fontos feladatok várnak, a napi sajtóból s nevezetesen a vidéki sajtó útján is megfelelő módon tájékozva legyenek mindarról, amiről pártunk ügyeiben és eszméi javára értesülniük kell.

Éppen oly jelentős az is, hogy pártunk tagjai álláspontjukat és az azt támogató érveket a nemzet jövőjére évekre, esetleg évtizedekre kiható aktuális kérdésekről a pártunk elveihez híven maradt vidéki sajtóorgánumok hasábjain időnként kifejtsék.

A közelmúlt tapasztalatai is meggyőztek bennünket arról,

hogy a kormánynak és pártjának sajtója egyes híreket egészen elhallgat, más híreket pedig teljesen tendenciózusan, esetleg egészen meghamisítva közöl, sőt valótlan hírek terjesztésétől sem tartózkodott: ennél fogva pártunk erre hivatott tagjainak kell gondoskodniuk arról, hogy a vidéki sajtó idejében informálják arról az igazán nemzetvédő munkáról, amelyet a munkapártnak elvei kifejtésével, a hazánkat fenyegető veszedelmek feltárása útján és szükség esetén a kormánynak és pártjának eljárását bírálva, végeznie kell.

Ezért kiválóan fontosnak tartom, hogy elsősorban pártunknak mindazok a tagjai, akik eddig is fejtettek ki hírlapírói tevékenységet, minél gyakrabban, de rajtuk kívül azok a képviselőtársaink is, akik a közel jövőben aktuálissá váló törvényhozási és publicisztikai, társadalmi, gazdasági, mezőgazdasági és egyéb problémák kifejtésére és megvilágítására hivatottak, időről-időre, és pedig legalább havonként egyszer, egyik-másik vidéki lap számára megfelelő cikkeket írjanak és a pártvezetőség rendelkezésére bocsássonak.

Mint hogy pedig a képviselőházi szünet alatt is nagy súlyt kell helyeznünk a magyar olvasóközönség állandó tájékoztatására és pártunk vidéki szervezkedésénél is fontos az, hogy pártunk tagjai a nemzet nagy érdekeinek megfelelően és idejében informálva legyenek: biztosan számítok rá, hogy Te is, Kedves Barátom, már a közel jövőben szíves lesz bennünket ebben a munkában is támogatni.

Egyúttal a pártvezetőség nevében is tisztelettel közlöm, hogy élve a párt tagjaitól nyert felhatalmazással, külön sajtóbizottságot alakítottunk, amely időszakonként, a szükséghez képest üléseket fog tartani és mely a képviselőtársaink által beküldendő cikkeknek a vidéki lapokban leendő elhelyezése, esetleg ugyanazon cikknek egyidejűleg több lapban való közzététele iránt is megfelelően intézkedni fog.

Végül tisztelettel kérlek, hogy válaszodat címezd Balogh Jenő képviselőtársunknak (a munkapárti körhelyiségbe, Károly király-út 3. sz.), aki a nyarat állandóan Budapesten szándékszik tölteni, esetleg értesítsd őt arról, hogy a cikket mikor leszel szíves postára adni.

A párt állandó központi irodájának egy tagja délelőtt $\frac{1}{2}$ 11- $\frac{1}{2}$ 12 és délután $\frac{1}{2}$ 1 - $\frac{1}{2}$ 4 óra között naponta a párt körben tartó-

codik s közvetlen személyes érintkezés vagy telefonbeszélgetés céljaira (68-88. sz.) a párttagok rendelkezésére áll.

Budapesten, 1917. július 30.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza.*

2005.

FŐISKOLÁT LÁTOGATÓ KATOLIKUS NŐI HALLGATÓK
INTERNÁTUSÁNAK SEGÉLYE.¹

Gróf Zichy Sarolta úrnőnek.

1917 június 11.

Kedves Grófné!

Szíves sorait köszönettel vettem s a lakásra vonatkozó üzenetét átadtam Ilonának.²

A Marianum részére utalunk ki egy rendkívüli segélyösszeget: fájdalom, azonban az egész hiánynak csak aránylag csekélyebb részét tudjuk mi fedezni.

Kezeit csókolja

régi híve *Tisza.*

2006.

BÚCSÚ A KÜLÜGYMINISZTERTŐL.

Gróf Czernin Ottokárnak.

Den 16. Juni 1917.

Lieber Freund!

Herzlichen Dank für Deinen Brief. Ich hatte vor diese Tage nach Wien zu reisen, um von meinen dortigen Freunden und Mitarbeitern Abschied zu nehmen. Da jedoch Aussicht auf baldige Delegationssession vorhanden, werde ich hiezú diese Gelegenheit benützen.

In warmer Freundschaft

Dein aufrichtig ergebener *Tisza.*

¹ V. ö. V. köt. 1561 a-d.

² Id. gr. Tisza Istvánná úrnő.

2007.

IV. KÁROLY KIRÁLY Ö FELSÉGE TISZA ISTVÁNT
LEMONDÁSAKOR EZREDESSÉ NEVEZTE KI.*Bogáth István altábornagy 6 excellenciájának.*

1917 június 16.

Euere Exzellenz!

Bitte ich anlässlich meiner Ernennung zum Obersten für die zum Ausdruck gebrachten herzlichen Glückwünsche meinen aufrichtigen Dank entgegenzunehmen und denselben auch dem unter dem Kommando E. E. stehenden Militärkommando gütigst übermitteln zu wollen.

Genehmigen E. E. den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung

*Tisza.*TISZA ISTVÁN A HARCTÉRRE MEGY.¹

2008/a.

TISZA ISTVÁN LEVELE HADBAVONULÁSÁRÓL.

Gróf Tisza Györgynek.²

1917 június 1.

Tábori posta 433.

Kedves Györgyöm!

Nagyon köszönöm kedves leveledet s mindazért, amit abban a 2-es huszárokról mondasz, tolmácsold meleg köszönetemet Flohr ezredes³ úrtól a legfiatalabb hadapródig az összes urak előtt.

Még nem tudom, mikor szabadulhatok, mert a válság csigaléptekkel halad nem is annyira előre, mint körbe s annak befejezte után a reményem nagyon rövid képviselőházi ülészakot meg kell várnom. De egyenruhám készül, nehezen várom a percet, amidőn

¹ Mint huszárezredes a 2-es honvédhuszároknál kezdetben a félézred parancsnokságát vette át. Tábori posta száma 433 volt. Különböző harctereken szolgált 1917 augusztus havától 1918 szeptember haváig. Ekkor IV. Károly király ö Felsége hivatalos küldetésben Boszniába küldte. A képviselőház üléseinek idején természetesen Budapestre kellett jönnie.

² Tisza István fivérének fia, akkor a harctéren hadapród a 2-es huszároknál.

³ Flohr János ezredes a 2-es huszároknál.

köztetek lehetek s fiatal korom rég skartba tett álma valósul meg, *hogy egy magyar huszárosztály vezetője és apja* lehetek. Végtelenül jól esik, hogy így ítélnék meg és tárt karokkal várnak bajtársaim.

A mi híreink szerint is az orosz fronton valamivel kevésbé anarchisztikus a helyzet; nem lehetetlen, hogy katonai akciókra kerül a sor és jó lesz résen lenni. De azért az ország központjából és belsejéből állandóan jó hírek érkeznek, minden jel arra mutat, hogy nő az anarchia és jogosult a remény, hogy a mostani Kerenski-féle¹ félig háborús, koalíciós kormányt idővel teljesen pacifista szélső szocialisztikus irányzat fogja felváltani. Azért ismétlem, közben sok minden történhetik, tehát vigyázat! – be ne csapassátok magatokat.

Szívből ölel

szerető bátyád *István*.

2008/b.

Báró Burian közös pénzügyminiszternek?

Nagykovácsi,³ 1917 augusztus 10.

Kedves Barátom!

Ma indulok ezredemhez, ezért csak egészen röviden köszönöm meg utolsó leveledet. Reméltem volt, hogy Bécsben találkozhatunk s beszélhetünk a mai gondtelt helyzetről.

Csak igyekezzél a te szilárd lelki egyensúlyoddal és kemény idegeiddel odahatni, hogy fejvesztett emberek fel ne borítsanak mindent.

Reményiem, októberben találkozunk. Addig is kézcsókjának átadását kérve, igaz barátsággal üdvözöl

Tisza István.

¹ Kerenski Alexander Feodorovics orosz politikus, 1917-ben miniszter, később miniszterelnök. A Lenin-kormány megalakulása után külföldre menekült.

³ Az egész levél Tisza István sajátkezű írása. Az eredeti Br. Burián István-nak hátrahagyott iratai között van.

² Nagykovácsi nagyközség Budapest mellett. Itt voltak T. I.-nak nagybátyjától, gr. Tisza Lajostól örökölt ingatlanai és itt tartózkodott átmenetileg akkor, amikor a miniszterelnökségről lemondott és Budapesten még nem kapott lakást.

2009.

ADAT TISZA ISTVÁN PRBDBSZTINÁOIOS HITÉHEZ.

*id. gróf Bethlen Pálné, Tisza Jolán úrnőnek.*¹

Kovácsi, 1917 június 22.

Kedves jó kis Jobsikám!²

Meleg, hálás ölelést küldök leveledért, mint szereteted minden jeléért, de azért az igazat megvallva, nem értem, . . . hogy a jelen esetben hogyan kerülhetél saját magaddal ellentmondásba. S hogyan nem érted meg, hogy egyszerűen képtelen volnék el nem menni. Hiszen borzasztó nehezemre esett az itthonmaradás akkor is, mikor hivatalos állásomnál fogva muszáj volt így eljárnom, nehezemre esik most is itthon politizálni az országgyűlés alatt, amíg a nemzet zöme az ellenség előtt áll, dehát ezt persze megteszem, mert belátod, hogy itt is kötelességet kell teljesítenem, de hogyan képzelheted, hogy itthon tudjak ülni a parlamenti szünetek alatt is? Az általad felhozott két ok közül jó kis Jobsikám, egyik sem állja meg helyét. A párt összetartása? Ebben a tekintetben kimenetelem előtt megteszek mindent, ami szükséges, a vezetés permanenciában marad s én érintkezésben leszek velük. Az ügysem érne semmit, hogy állandóan fogjam az emberek kabátja szárnyát, de hála Istennek, nem is szükséges. Most láthatjátok, mit érez a párt s mennyire jól ismertem és helyesen értékeltem.

Becsés bőröm kímélése? Édes kis Jobsikám, *hát nem vagyunk mindig, mindenütt -porszemek a Gondviselés kezében?* Hát lehet-e arról fogalmunk, hol és mikor érhet valami baj bennünket? Meglehet, hogy azzal kerülöm el valami züllött vagy fanatizált ember merényletét, hogy kimegyek a harctérre. És azután, *van-e nevetségesebb alak annál, aki konzerválja drága életét hazája számára?*

Az ember ostobaságokért verekszik, sportból, mulatságból száz olyan dolgot csinál, ami rosszul végződhetnék s csak éppen akkor jusson eszébe, hogy életére szüksége van a hazának, mikor hazája érdekében kell magát veszélynek kitennie?

Aziránt pedig nyugodt volnál Jobsikám, ha Lacihoz³ intézett

¹ Tisza István sógornője.

² A családban használt becéző név.

³ Gróf Bethlen László, gróf Bethlen Pálné úrnő ifjabb fia, aki – bátyjának hadifogságba esése után – a lövészárkba ment. L. az 1879. sz. levelet.

leveletem olvastad volna, hogy veszélynek csak akkor s annyiban fogom magam kitenni, amikor ezt kötelességem kívánja.

Úgy látom, delegáció lesz mindjárt az országgyűlés után. Ebben az esetben biztosan remélem, hogy Margit¹ esküvőjére elmehetünk. Különben Ilona² gondolná, hogy távolléte alatt Árokalján (ahova nagyon kedvesen hívják Balázsék),³ azután nálatok legyen s akkor nem leszünk nagyon messze egymástól. Isten áldjon édes jó kis Jobsikám.

Minden megosztott örömmel, bánattal és aggodalommal mélyebbé váló szeretettel ölel
István.

2010.

EGYIK MINISZTERI TANÁCSOS PANASZOLTA, HOGY AZ ÚJ KORMÁNY POLITIKAI OKOKBÓL MELLŐZTE ÖT.

Csorba Ferenc vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsosnak.

Méltóságos Uram!

Engedje meg, hogy megütközésemet és igaz részvételem fejezzem ki a Méltóságodat ért mellőzés alkalmából.

Ez eljárás semmi esetre sem foszthatja meg Méltóságodat sem azoknak nagyrabecsülésétől és tiszteletétől, akik eddigi munkásságát ismerték, sem attól a benső megelégedéstől, amelyet a közügy becsületes és sikeres szolgálata nyújt.

Budapesten, 1917 július hó 2.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve

Tisza s. k.

2011.

A HARCTÉRRŐL ÍROTT LEVELEK EGY RÉSZÉ.⁴

*Sándor Anna úrhölgynek.*⁵

1917 augusztus 17.

Kedves jó kis Annám!

Kedves kis leveledre csak most felelek: azt hiszem, örülni fogtok, ha *innen* kaptok hírt felőlem.

¹ Tisza István rokona: Sándor Margit, ifj. gróf Tisza Istvánné nővére.

² Id. gróf Tisza Istvánné úrnő.

³ Gróf Bethlen Balázs főispán, Tisza István rokona.

⁴ Ezeket a leveleket Tisza István mind sajátkezűleg írta. Több levél ezideig nem volt megtalálható.

⁵ Tisza István unokahúga.

A hadosztálytörzshöz 12-én este érkeztem. Erővel azt akarták hogy egy darabig náluk, aztán a dandárnál legyek, de kiegyeztem velük két napban s 13-14-ét ott töltve, tegnapelőtt feljöttem *az állásba* s átvettem egy félézred parancsnokságát. Azt hiszem 8-10 nap múlva veszem át az ezredet.

Offenzívánk eddig gyönyörűen folyt s aránylag kevés áldozatba került. Most meg kellett, államink, amíg más seregek haladása meg nem érleli az általános helyzetet újabb lökés számára. Egy 1100 méter magas hegy élén készítünk tehát állást, gyönyörű fenyvesben. Ásunk, építünk és drótozunk. Az én sátorom 50-60 lépéssel lejjebb, a meredek védett oldalán van; lépcsőn jutok fel az állásba.

Az ellenség ideérkezése előtt próbált egy reánézve igen rosszul végződött ellentámadást. Azóta csak tüzérségi harc van; mindössze tegnapelőtt volt egy kis csetepaté az előőrsöknél.

A viszonyok a hadosztálynál nagyon kellemesek. Egy pár igazán kitűnő tiszt van a legfontosabb állásokban. Céltudatos, nyugodt munka folyik, igazán szerető gond van *a legénységre*. Ez (legalább az én ezredemben, a többről nem beszélhetek) *kitűnő*, s tisztek és legénység között a legszebb viszony áll fenn.

Végre gyönyörű magyar csapatban, gyönyörű vidéken kivehettem én is részemet a háborúból. Ez boldoggá tette, ha a sok betegség otthon nem bántana. Hazulról még semmi hírem. Mamát * 1-én este a vasútnál láttam, ahová a Béla ² házaspárral együtt kijött tőlem búcsúzni. O azzal a kocsival ment Kovácsiba, amellyel én bejöttem.

Isten veled kedves kis leányom, sok-sok szépet mindenkinek. Meleg szeretettel ölel

István bácsid.

2011/a.

Bíró Bélának, a Nemzeti Munkapárt titkárának.

1917 augusztus 18.

Kedves Titkár Úr!

Az *Újságot* és *Pesti Hírlapot* még nem kaptam. A másik két lap három nap óta rendszeren jön. Kérem, szíveskedjék utána nézni.

¹ Sándor Jánosné úrnő, a nyűg. belügyminiszter felesége.

² Sándor Béla, Tisza István unokaöccse és felesége Zeyk Margit úrnő.

(*Igazmondót*¹ is kérek, már az aug. 10-i számot is.) Persze az Újság járjon Kovácsiba is.

Szívből üdvözli híve

Tisza István.

Az urakat is szívből üdvözlöm.

2011/b.

1917 augusztus 22.

Kedves Titkár Úr!

Szíves elnézését kérem, hogy újból egy unalmas kéréssel alkalmatlankodom.

Ezredünknek egy igen érdemes altisztje, Hrabovszky Pál csabai lakos (vendéglős) nagy méhész s 200 kaptárának idei termését most kellene kivenni, különben tönkremegy az.

Miután azonban a folyamatban levő hadműveletek tartamára minden szabadságolást beszüntettek, az Országos Méhészeti Egyesülethez fordult azzal a kéréssel, hogy keressenek egy szakértő egyént, aki a munkát megfelelő díjazásért elvégezze. Az illetőnek Hrabovszky Békéscsabán lakó feleségével kellene érintkezésbe lépnie.

Levelére választ nem kapott s nyugtalankodik, hogy odavész idei méztermése, miért is nagyon hálás volnék, ha az egyesülettel érintkezésbe lépni, őket az *ügy* sürgős elintézésére felkérni s az eredményt velem közölni sziveskednék.

Reménylem, nem okozok nagy alkalmatlanságot; a telefonon pár perc alatt el lehet a dolgot intézni.

Szívből üdvözli

tisztelő híve *Tisza István.*

2013.

Szász Károlynak, a Képviselőház elnökének.

1917 augusztus 20.

Kedves Barátom!

Ma vett szíves soraidat hálásan köszöni s 1000-1100 m magasán fekvő gyönyörű fenyvesben, *kitűnő* magyar csapatnál pompásan érzi magát igaz barátod

Tisza István.

¹ Tisza István által alapított, éveken át az ő közvetlen irányítása mellett megjelent néplap.

2014.

433. Tp.

Kíntzig János nyűg, főispánnak.

1917 augusztus 28.

Kedves Barátom!

Abban a reményben, hogy osztod ebben is felfogásomat és mostani változott helyzetünkben is szívesen foglalkozol a nép ügyes-bajos dolgával, fordulok a következő ügyben tehozzád.

Egyik igen jó szakasz vezetőm: Sugári József nagykamarási lakos előadta, hogy teljesen vagyontalan, csökkent munkaképességű, 60 évesnél idősb szülei 17, 8 és 2 éves gyermekükkel vannak otthon és semmi államsegélyt nem kapnak.

Nagy hálára köteleznél, ha a dolognak végére járva, a netalán szükséges lépéseket érdekekben megtenni s engem az ügy állásáról értesíteni szíveskednél.

Isten veled édes Jancsim; gyönyörű helyről, kitűnő magyar ezred éléről szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza István,*

2014/a.

Sándor Anna úrhölgynek.

Tábori posta 1917 aug. 16.

Kedves jó kis Annám!

Kévéssel indulásom előtt vett (dátum nélkül írt) kedves leveledre csak innen felelek. A rendesnél is több dolgom és heccem volt az utolsó napok alatt, másfelől mindjárt értesíteni akartalak ideérkezéséről is. Szegény Hona nénit¹ Samu² szalónkocsijában vitte Pöstyénbe (ilyen vargabetűvel ment csak ezért Budapestről Bécsbe), úgy hogy nagy kényelemben utazhattunk. Ott még egy napot egész csendben vele töltve, 12-én reggel utaztam tovább. Jó lakásban s mindent lehetőleg jól elrendezve hagytam ott szegényt; nagyon összeszedte volt magát s erős volt az utolsó együtt töltött órák alatt, csak nagyon félek hosszú egyedüllétének nyomasztó hatásától. Semmi áron nem akarta, hogy társat kerítsek neki s most tényleg egy vagy más okból nehéz is lett volna mindazokra nézve, akiknek társasága valóban segítség lett volna.

¹ Idősb, gróf Tisza Istvánné Tisza Hona úrnő, aki beteg volt.

² Báró Hazai Samu.

Bécsben néhány órát Buriánnal töltve, kényelmesen utaztam s 13-án este érkeztem ide. Az ezredet éppen most tartalékba veszik, ami egyelőre jól fog esni nekem, mert megismerkedhetem az új emberekkel s a bukovinaiaktól sokban különböző itteni viszonyokkal. Az ezred szelleme, hangulata kitűnő ma is, öröm velük lenni. Szép helyen, pompás időben, kellemesen telik időm éppen annyi mozgás és fáradtság közt, amennyi kell az egészségnek s egy kissé trainingbe hoz, mire komolyabb fádalmakra kerülne a sor.

Kedves kis Annám, még egyszer nagyon köszönöm leveledet. Nagyon fogok örülni, ha írsz mentől többször és részletesebben úgy magatokról, mint a Csapón levő gesztiéről.¹ Jolka² nagyon sokat és kedvesen ír, de örülnék hallani a te impressziódról is. Apádnak³ mondd meg, hogy kísérje kivált az erdélyi dolgokat figyelemmel, és ha bármi észrevétele van, úgy közvetlenül vagy a budapesti pártvezetőség útján közölje W.-vel.⁴ Ez utóbbival pár alapos beszélgetésem volt indulásom előtt, hogy a mindkettőnk által kívánt átalakulást⁵ októberre előkészítsük. Szép volna, ha apád diktálna az íródeákjának.⁶ Most adieu kedvesem a viszontlátásig, – reményilem, addig is a viszontolvasásig, – meleg szeretettel ölel

István bácsid.

2014/b.

Sándor Anna úrhölgynek.

Tábori posta 1917 szeptember 5.

Kedves jó kis Annám!

Nagyon kedves, hogy gyakrabban írsz; leveleidnek nagyon örülök, csak az a panaszom reájuk, hogy magatokról jóformán semmit sem írsz. Beményelem pótolni fogod e mulasztást.

Magamról nem sokat írhatok. Egészséges foglalkozás s egészben véve elég sok dolog között az idő gyorsan telik; már negyedik hete vagyok kinn. Az idő nagyon kellemes; úgy a legénység, mint a tisztikar szelleme most is *kitűnő*, az ezredben nagyon komoly

¹ Maroscsapón, Erdélyben laktak ifj. gróf Tisza Istvánnénak anyja, özv. Sándor Kálmánné úrnő és nővére, akiket a geszti rokonok meglátogattak.

² Ifj. gróf Tisza Istvánné Sándor Jolán úrnő.

³ Sándor János nyug. belügyminiszter.

⁴ Id. Wekerle Sándor miniszterelnök.

⁵ A kormánypárt és a nemzeti munkapárt (Tisza István pártja) fúziójáról folytak tárgyalások.

⁶ Sándor János ekkor betegsége miatt leányának mondta tollba levelezését.

munka folyik, hogy értékesítsük a legutolsó harci tapasztalatokat...¹

A fronton nyugalom van; komoly olasz támadást nem tartok valószínűnek, de fel vagyunk minden eshetőségre készülve.

Isten áldjon kedves jó kis leányom. Mindnyájatokat meleg szeretettel ölel szerető

István bácsid.

2014/c.

Sándor Anna úrhölgynek.

1917 szeptember 5.

Kedves jó kis Annám!

Nagy örömet szerezteél 29-én kelt, ma érkezett hosszú kedves leveleddel. Bizony, nagyon sokkal többet szeretnék az otthoniakról tudni, mint amennyit Jolka² minden (igazán bámulatra méltó, elképesztő) szorgalma mellett is tudhatok. Nagyon örültem a repülőkülönítményre vonatkozó híreknek is.

A 9-es huszárok nem tőzsomszédaink; egy másik ezred van közben, úgyhogy még nem is jöttem velök össze. Az itteni nagyon nehéz járású, *úttalan, hegyes-völgyes* öserdőben nem nagyon jut idő és szusz a vizitalásra. Szegény kis Marát³ egy kóbor gránát ölte meg. Szegény atyját borzasztóan sajnálom.

Az én tisztjeim közt nincs senki régi ismerősöm, de van egy pár igazán rokonszenves, derék tiszt, akivel már nagyon megbarátkoztam. Kálmán bácsit⁴ csak a legelső napokban láttam. Aztán hazament s az országgyűlés küszöbön álló ülése után jön vissza. Erre alighanem bemegyek én is (ha engedi a muszka), de persze csak 2-2 napot töltök Budapesten és Pöstyénben⁵ s avval jövök vissza.

8-10 napja *átvettem az ezredparancsnokságot*, azóta több hasznót csinálhatok. Új álláshelyet választottam, *közelebb* a raj vonalhoz, mint elődömé volt s tegnap óta fényes szobában lakom. Tulajdonképpen nagyon sajnálom kis sátramát, de a gyakori hideg, esős éjszakákban annak is voltak árnyoldalai.

¹ A levélnek kihagyott része kizárólag családtagokra (Tisza István unokái és rokonai) vonatkozik.

² Ifj. gróf Tisza Istvánné, Sándor Jolán.

³ Mara Lászlónak, Hunyad vármegye volt főispánjának fia.

⁴ Gróf Tisza Kálmán, T. I. fivére, aki a harctéren súlyosan megsebesült. Gyógyulása után visszament a harctérre.

⁵ Pöstyénben gyógykezelte magát id. gr. Tisza Istvánné úrnő.

Egészen furcsa érzés megint levetkezve aludni.

Isten áldjon édes jó kis Annám. Mindenkinnek minden szépet. Mentől több és gyakoribb hírt kér mindnyájatok felől szerető

István bácsid.

2014/d.

Sándor Anna úrhölgynek.

1917 szeptember 28.

Kedves jó kis Annám!

Nagyon, nagyon köszönöm kedves leveledet és levelezőlapjaidat; csak most felelek reájuk, mert nemrégén hosszú levelet írtam papának.¹ Nem tudom, sikerült-e őt elhatározásának módosítására reábírni. Bárcsak így volna a dolog, mert azt hiszem, hogy Lahmann-kúrára volna sürgős szüksége, s nem is hiszem, hogy a reumája miatt szükséges erős kúrát használhatná, amíg egész szervezetét és idegrendszerét kissé rendbe nem hozza.

Margittól² én is kaptam már két kedves, hóbertos levelet s Etu³ néni elküldte Béla⁴ csatát-leíró levelének másolatát. Nagyon hívnak Czernowitzba, de bizony erre most nem gondolhatok. 80 km-re vagyunk, vasúti összeköttetés nélkül, s a Budapestre menetelek által úgyis rövidebb szabott ittlétekből nem szakíthatok időt ilyen hosszú kirándulásra. Pedig roppant élvezném, ha láthatnám őket.

Magamról nagyon keveset, de jót írhatok. Nagyobb hadműveletek itt nincsenek; dolgom éppen annyi van, amennyi jól esik. Sokat mászkálok a vonalon, gyönyörű időben és helyen, meredek hegyeken tett 4-6 órai járás után hatalmasokat alszom. Emellett sokat foglalkozom ezredemmel és a legénységgel. Kálmán bácsi⁵ most egészen közel van: ideiglenesen átvette a szomszédos ezred parancsnokságát; sok közös dolgunk is akad. Ugye furcsa, hogy mi ketten vezetjük a dandár két ezredét?

Pár napja berukkolt György⁶ is s nagy tűzzel katonáskodik.

Pöstyénből tűrhető híreim vannak. Legalább szenvedni sokkal

¹ Sándor János.

² Sándor Béláné.

³ Zeyk Károlyné.

⁴ Sándor Béla.

⁵ Gróf Tisza Kálmán.

⁶ Gróf Tisza György.

kevesebbet szenved szegény Ilona néni,¹ mint pár hete. Bizony, nagyon megviseltnek, fáradtnak találtam szegényt.

Adieu kedvesem. Mindenkinek sok-sok szépet. Írj mentől többet szerető

István bácsikádnak.

2015.

Szász Károlynak.

433. T. p. 1917 augusztus 28.

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megköszönve értesítelek, hogy az Alpesek lábánál nagyon szép helyen, jó egészségben, tartalékállásban vagyunk és szorgalmasan gyakorlatozunk. Ebben a borzalmas háborúban az öldöklő eszközök tökéletesítésével lépést kell tartania a taktikának is. Minden nagy harc újításokat hoz létre, amelyeknek mentől tökéletesebb begyakorlása csökkenti az emberáldozatot. Hogy meddig maradunk itt, az persze bizonytalan; bármikor jöhet olasz offenzíva, amikor mi is berukkolhatunk, én azonban valószínűbbnek tartom, hogy ők itt defenzíván maradnak s a nyugati harctérre koncentrálják egész erejüket. Azt pedig, hogy mi mikor támadunk, nem tudom, s ha tudnám, se mondanám.

Annyi bizonyos, hogy magyar csapataink önbizalmát a piavei harc abszolúte nem érintette. Ha reá kerül a sor, teljes élan-nal vetjük magunkat az olaszokra.

Hazuról nem sokat tudok. Úgy látom, végre egyszer beállott a nyári saison. Reá is fér erre az agyonpolitikázott szegény országra. Isten áldjon! Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza István.*

2016.

Sándor Béláné Zeyk Margit úrnőnek.

1918 szeptember 11.

Kedves édes kis Margicim!

Nagyon megörültem levelednek. Olyan jó volt már írásod látása is. Szép volna, ha írnál megint.

Én jól vagyok; ez az egészséges életmód és erkölcsileg tiszta levegő nagyon jól esik, csak az a tudat rossz, hogy mások aggód-

¹ Id. gróf Tisza Istvánné.

nak és szenvednek miattam. Nem is tenném, ha nem volnék teljesen meggyőződve róla, hogy ez a kötelességem.

Eddig tartalékkállásban szorgalmasan gyakorlatoztunk. Ma éjjel azután előbbre jöttünk. A hadosztály állásba ment, de csak két ezreddel. Mi 4 km-re hátrább hadosztálytartalék vagyunk. Különben meglehetősen csend van. Ma repülőt is láttunk s a tűzéréség is elég szerényen viselkedik. Holnap, fájdalom, itt kell 10-15 napra hagynom az ezredet, katonai kiküldetésben.¹ Voltaképpen érdekes lesz, de nagyon sajnálok ezektől a derék emberektől elmenni. Sietni fogok vissza, mert azután már úgyszem sok időről lesz szó: mennem kell vissza a bolondok házába.

Isten áldjon angyalkám! Mindig örömmel s Isten iránt érzett mély hálával gondol reád s ragyogó tekintetedre s teljes lelkéből élvezni boldogságokat

szerető István bácsid.

Bélának ² azt ízenem, hogy az új repülőparancsnok nagyon tehetséges és erélyes ember hírében áll. Adja Isten.

2017.

Gróf Ráday Gedeon ny. főispánnak.

433. T. p.³

1917 augusztus 28.

Kedves Barátom!

Abban a biztos tudatban, hogy szívesen foglalkozol most is volt törvényhatóságaid népének ügyes-bajos dolgaival, fordulok hozzád egy kéréssel.

Bozsik János kecskeméti illetőségű huszárom azt adja elő, hogy két testvérével együtt hadrakelt s öreg szülei két kis gyermekkel (6 és 8 éves) minden vagyon és államsegély nélkül tengődnek. A három testvért bemondása szerint 1912., 1914. és 1915-ben sorozták. E szerint is járna az államsegély a legfiatalabb után, de ha nem így állna is a dolog, lehetne az Országos Hadsegélyző

¹ IV. Károly király Ő Felseje T. I.-t a délszláv kérdésben tárgyalások folytatására Boszniába és Horvátországba küldte ki.

² Sándor Béla akkor hadbavonult.

³ A tábori posta száma.

Bizottság kezelése alatt álló azt az alapot igény bevenni, amelyből – méltánylást érdemlő esetekben – olyanok családját segítéztük, akik mozgósításkor már aktív szolgálatban voltak s így az 1882: XI. te. alapján segélyt nem kaphatnak. Az ezekre vonatkozó utasítást annakidején a főispánoknak elküldtem.

Igen hálás volnék édes Gidám, ha az ügy iránt érdeklődni, annak megfelelő elintézését biztosítani s a dolog mibenléte felől értesíteni szíveskednél.

Jól vagyok, pompásan érzem magamat egy igazán gyönyörű magyar ezred ólén. Sokat mászom a hegyeket, ami kitűnő kommcio.

A mi díszes politikánkba véték volna most beleavatkoznom. Magától kialakul a helyzet oda, hogy kulcsa a mi kezünkben lesz. Akkor ott leszek, nem tekintve semmi másra, csak e könnyelműen örvény szélére vitt nemzet érdekére.

Isten veled. Kézcsókjának átadását kérve, szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza István.*

2018.

Gróf Ráday Gedeonnak.

Tábori posta 433, 1917 IX. 26.

Kedves Gidám!

Megint egy huszár ügyével kopogtatok be.

Kis Mátyás, félegyházai illetőségű huszár, teljesen vagyon-talan; neje, négy gyermeke mégis csak 30 korona segélyt kap havonta. Ha így áll a dolog, a segély felemelésére van igénye s igen hálás volnék, ha ezt kieszközölnéd.

Isten áldjon édes Gidám! Kézcsókjait és baráti kézszerítást küld

szerető rokonod *Tisza István.*

2019/a.

Tábori posta 433, 1917 VIII. 30.

Kedves Gidám!

Megint egy katona-üggyel zaklatlak.

Skultéti Péter, abonyi illetőségű huszárnak 69 éves, teljesen vagyon-talan özvegy anyja, id. Skultéti Péterné, az 1882: XI. tc.

alapján nem kaphat segílyt, miután fia a háború kitörésekor tényleges katona volt. Ebben az esetben is a múlt levelemben említett különalpból lehetne segílyt szerezni.

Ezt az ügyet szíves jóindulatodba melegen ajánlva megemlítem, hogy ha tart a mostani nyugalom a mi frontunkon, akkor hazaszaladok a Wekerle bemutatkozására s a Ház ülését megelőző napon a klubban¹ leszek. Szép volna, ha akkor találkozhatnánk.

Szívből üdvözöl s kézcsókjának átadását kéri

igaz híved *Tisza István.*

2019/b.

Tábori posta 433, 1917 okt. 10.

Kedves Barátom!

Az én Kis Mátyás huszárom dolgában úgy látszik, két hasonló nevű egyén lesz felcserélve.

Ez a Kis Mátyás Skultétiéket nem is ismeri; az ő feleségéről (sz. Kocsis Anna) és gyermekeiről (Rozália, János, Sándor, Mátyás) van szó, akik közül a legidősebb töltötte be a 8 évet, úgy hogy 87₂ járandóság illeti meg őket. Ennek dacára csak havi 30 korona segílyben részesülnek.

Laknak K.-K.-Félegyházán, Ferencszállás 1647. sz.

Igen hálás volnék édes Gidám, ha dolgukat rendbe hozhatnád.

Szívből üdvözöl igaz barátod

Tisza István.

2020.

433. Tp.

Kintzig János ny. főispánnak.

1917 IX. 23.

Kedves Barátom!

Megint két huszár ügyében alkalmatlankodom.

1. Bresgyán Szilárd huszár atyja, Bresgyán Péter, borossebesi lakos elbetegesedett és munkaképtelenné vált. Miután fia 1913-beli katona, a különalpból lehetne segílyezni.

2. Gécsy Sándor ásniai lakos szakaszvezetőnek nejéből s 12,

¹ A Nemzeti Munkapárt hivatalos körhelyisége (Budapest, Károly király-út 3. szám.).

11 és 9 éves gyermekből álló vagyontalan családja csak 36 korona havi segélyt kap. Ezt – ha így áll a dolog – mindenesetre fel kellene emeltetni.

Mindkét ügyet melegen ajánlja jóságodba

igaz híved *Tisza István.*

2021.

433. Tp.

Bihar vármegye egyik tisztségviselőjéhez.

1917 szeptember 29.

Tisztelt Barátom!

Konc József anyja, nagykereki lakos érdekében kifejtett szíves fáradozásodat megköszönve, még arra is kérlek, légy oly jó valakit – erre alkalmas embert – felkérni, hogy érdeklődjék az öreg asszony dolgai iránt, s adjon neki tanácsot, útbaigazítást, mert legnagyobb baj az, hogy beteges, öregasszony létére teljesen egyedül kell kis vagyónkájával vesződnie s féltő, hogy ha magára hagyjuk, nem csak jövedelme nem lesz, de el is kallódik a vagyon.

Ez fontosabb kérdés reá és családjára nézve a 28 fillér napi segélynél.

A sok alkalmatlanságért szíves elnézést kér

tisztelő híved *Tisza István.*

2022.

433. T. p.

Szász Károlynak, a Képviselőház elnökének.

1917 október 1

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megköszönve értesítelek, hogy a veszprém-vármegyei munkapárt sürgönyét postán utánam küldve, megkaptam s Fiáth Palinak megköszöntem.

Egyúttal engedd meg, hogy egy kéréssel terheljelek: Kovács Pál Veszprém vm. varsányi illetőségű huszár neje s három gyermeke (10, 8, 6 éves) vagyontalan létük dacára csak 36 korona havi államsegélyben részesül.

¹ Báró Fiáth Pál, a főrendiház tagja volt főispán.

Miután az illető családnak 3½ korona illetékre és lakbér-segélyre volna igénye, nagyon hálás volnék, ha ügyének méltányos elintézését kieszközölni szíves volnál.

Reménylem, menyem elküldte ezóta a képet.

A most már újból közelgő viszontlátásig szívből üdvözöl
igaz barátod *Tisza István.*

2025.

ÉLELMEZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Iglói Szontagh Jenő nyűg. főispánnak, Mosón.

Kedves Barátom!

Köszönettel vettem s nagy érdeklődéssel olvastam szíves soraidat. Nagyon hálás volnék, ha mentül gyakrabban küldenél ilyen beható információkat az ottani hangulatról és a vármegye közönségét érintő fontosabb mozzanatokról.

Talán senkit sem érinthet keservesebben az, hogy ilyen csúnyán elhibázták a folyó évi lizstellálás kérdését, mint engemet, aki egy álló esztendeig folytattam sziszifuszi küzdelmet a tavalyi rettenetes esztendő nehézségeinek leküzdésében s akinek alpesi nyomás esett le a szívéről annak láttára, hogy a folyó évi termés legalább is tűrhető helyzetet fog teremteni. Ti, az ország nyugati szélén kevésbé érzitek a különbséget, mert nektek 1916-ban ősziékben is az 1917-éhez legalább hasonló, egyéb terményekben pedig annál jobb termétek volt. Az ország nagy részében azonban a 17-i búza- és rozstermés a 16-ít tetemesen túlhaladta, úgy hogy csakis utódaink tudatlansága és bűnös önfejűsége idézte fel a mostani rettentő bajokat. Ezek, fájdalom, megvannak. Félek tőle, hogy legnagyobb részben helyrehozhatlanok és az idei gazdasági évet is csak a lakosság brutális sanyargatása útján fog lehetni éhínség nélkül keresztülvinni.

Szívből üdvözöl s az újév alkalmából legmelegebb jókívánatait küldi

Budapesten, 1918 január 14-én.

igaz híved *Tisza István.*

2026.

EGYIK KÉPVISELŐHÁZI ELNÖKI TISZTVISELŐ ÉRDEKÉBEN
ÍRT LEVÉL.

Szász Károlynak, a képviselőház elnökének.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy ezen az úton forduljak Hozzád egy kéréssel, amelyet találkozásaink alkalmával mindig elfelejték. Az elnöki hivatalban alkalmazott Balogh^x fogalmazóról van szó, aki a háború kitörése óta a harctéren van, ott nagyon jól viseli magát s ifjabb kartársaival szemben hátrányba került. Amint ő nekem előadta, az illetők azért neveztettek ki előbb valóságos fogalmazókká, mert valamivel hosszabb időt töltöttek a képviselőház szolgálatában, amivel szemben áll az a körülmény, hogy ők mindjárt az érettségi letétele után díjnoki minőségben kezdték szolgálatukat, úgy, hogy sokkal később szereztek kvalifikációt és sokkal fiatalabb emberek Balognál. Ez az a bizonyos kontroverz kérdés, amellyel hivatalos pályámon én is gyakran találkoztam, t. i. hogy egyenlően számíttassék-e be azoknak szolgálati ideje, akik mint jogvégzett emberek, érettebb korban kezdtek szolgálni, azokéval, akik jogászkorukban is teljesítettek díjnoki szolgálatot? A magam részéről mindig azon az állásponton voltam, hogy méltánytalanság esik az előbbieken, hogyha ez utóbbiak egész szolgálata amazokéval egyforma tekintetbe vétetik, mert hiszen evidens, hogy érettebb korban, teljesebb kvalifikációval kezdték szolgálatukat s teljes figyelmüket e szolgálatnak szentelhatték, míg amazok idejének és szellemi erejének jelentékeny részét a jogi tanulmányok elvégzése vette igénybe. Ennélfogva csak következetes maradok régi nézetemhez, hogy ha a kérdést méltányos jóindulatodba ajánlva, felkérlek, hogy Baloghot is lehetőleg minél előbb valóságos fogalmazóvá kinevezni méltóztassál.

Az alkalmatlankodásért szíves elnézésedet kérve, szívből üdvözöl

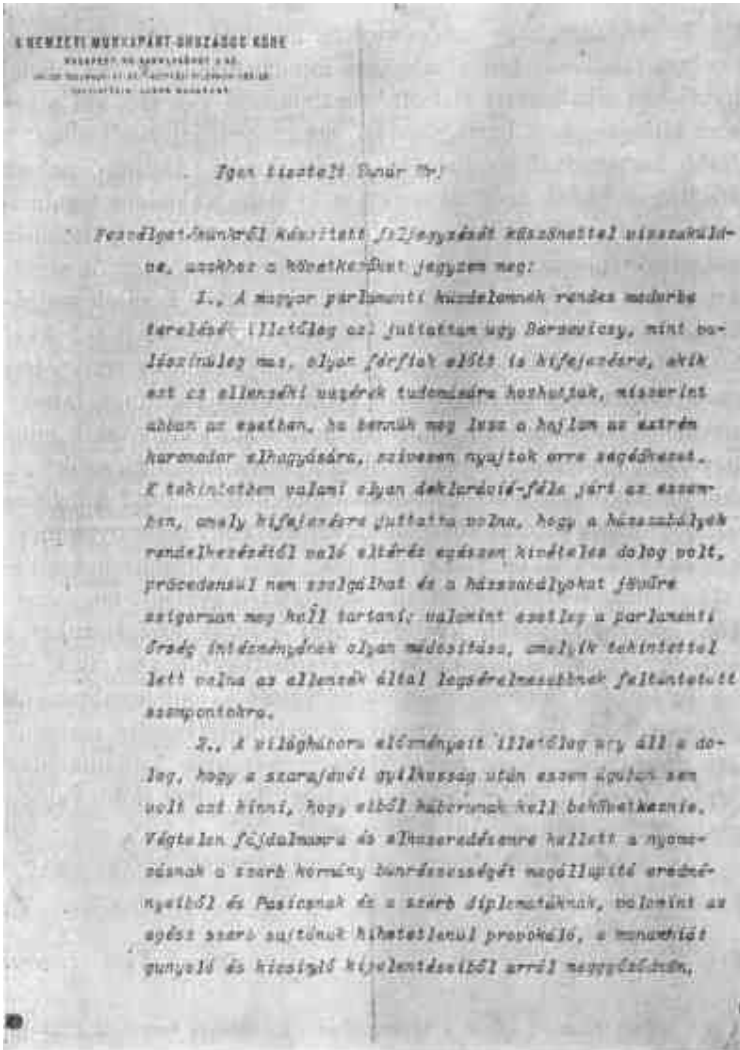
Budapesten, 1918. január hó 16-án

igaz híved *Tisza István.*

¹ Balogh Kálmán, akkor a képviselőház elnökségéhez beosztott címzetes fogalmazó.

GR. TISZA ISTVÁN EGYIK MAGYAR TÖRTÉNETÍRÓ SZÁMÁBA NYILATKOZOTT: 1) ARRÓL, MIKÉNT ÓHAJTOTTA A MAGYAR PARLAMENTI KÜZDELMET RENDES MEDERBE* f TERELNI; 2) A VILÁGHÁBORÚ ELŐZMÉNYEIRŐL ÉS 3) A NÉMET KORMÁNNYAL FOLYTATOTT EGYIK MEGBESZÉLÉSÉRŐL.

Marczali Henrik budapesti egyetemi tanárnak.

hogy fel kell lépniünk Szerbia ellen. Ekkor azon az állásponton voltam, hogy Szerbiának intézendő első lépésünk az legyen ultimátum felajánlása. Majd hozzájárultam az érdekeltek kormányfőinek többsége által javasolt ultimátumhoz, de annak elsősegély enyhítésén a 1914. július 23.-i minisztertanácsban, amelyik az ultimátum elfogadását elhatározta, ennek elfogadása gyanánt kiemelték azt az egyhangú megállapodást, hogy:

1./ biztosítsuk Szerbia integritását azon az esetre, ha az északról is nem vonzódnak;

2./ ha államveszély lesz is a határon, monjuk ki már most, hogy a monarchia területi károsításokat - egyes extraterritoriális befolyásvesztéseketől eltekintve - eszközölni nem fog. Ez a megállapodás 1887. július 28.-i minisztertanácsban /Amkor tanácsadó volt/ 6. pontján fejeződött ki. A határon előforduló egyes esetek körébe tartoznak a történet.

3./ A nemzetiségi kérdés /: főleg a magyarországi románok dolga / csak egyik tárgya volt az 1914. november hónapban Berlinben a német főhadiszálláson folytatott megbeszélésnek. -

A mindezt vizsgálatok rendjében

Budapest, 1926. jan. 21.-én.

szécsi adalok

újszabó hím.

2023.

KÜLÜGYI KÉRDÉSEK TÁRGYALÁSA RÉZ MIHÁLY
KOLOZSVÁRI EGYETEMI TANÁRRAL.*Réz Mihálynak.*

Budapest, 1918. jan. 28.

Kedves Barátom!

18-án kelt szíves soraid alapján várom jöveteled hírért; kivéve azt az időt, amit a delegációk miatt Bécsben fogok tölteni, állandóan Budapesten leszek és örömmel állok rendelkezésedre. Egyelőre csak annyit, hogy én magam is belátom annak a szükségét, miszerint szellemi gyermekeid napvilágra jöjjenek s különösen éppen a külügyi kérdésekre vonatkozólag azért keresném az alkalmat behatöbb ismételt eszmecsere, mert egyike vagy azon – fájdalom - nagyon is kivételes magyar embereknek, akik felfogják és átérzik azt, hogy nemzetünk sorsa nagy részben attól függ, helyesen tudunk-e elhelyezkedni s ahol kell, belemarkolni a körülöttünk folyó világeseeményekbe, s akik hivatva volnának éppen a külügyi kérdések annyira elhanyagolt területén irányítani a közvéleményt.

Szívből üdvözöl igaz barátod

Tisza.

2029.

A VÁLASZTÓJOGI BIZOTTSÁG TÁRGYALÁSAIRÓL.

Báró Burián Istvánnak, Bécs.

Budapest, 1918. március 19.

Kedves Barátom!

Szóval kifejezett szíves érdeklődésed folytán mellékelve küldöm a választójogi bizottságban tartott két beszédemet.

Andrássyék dühvel dolgoznak a helyzet felborításán, Wekerle és Vázsonyi¹ is nehezítik a megegyezést, úgy hogy nem lehetetlen, hogy a helyzet bizonytalansága – valóban nem a közérdek javára – hónapokig el fog tartani, de azt hiszem, jó mederben van a dolog.

Szívből üdvözöl

igaz híved *Tisza István.*

¹ Vázsonyi Vilmos o. k., 1917. június 15-től 1917. augusztus 18-ig és 1918. január 25-től május 8-ig igazságügyminiszter.

2030.

A WEKERLE-KORMÁNY PÁRTJÁVAL TERVEZETT
KONCENTRÁCIÓ ÉRDEKEBEN.

Báró Burián Istvánnak.

Budapest, 1918. április 18.

Kedves Barátom!

Wekerle délelőtt, délután az illetékügyi törvényjavaslatot tárgyalja a bizottságban; Vázsonyi¹ és Andrássyék ezalatt minden lehető elkövetnek, hogy a megegyezés híveit terrorizálják. Ezen – Vázsonyinak a királlyal szemben tett ígéretével is vakmerő ellentétben álló – erőlködés ellensúlyozására semmi sem történik, úgy hogy – ha a krízis elhúzódik, s azok a nem munkapárti tényezők, akik a válsagnak a király intenciói szerinti elintézését óhajtják, továbbra is tétlen szemlélői maradnak az eseményeknek, – nagyon valószínűen sikerülni fog a kormánypárt jelentékeny részét visszatartani a kibontakozásnál való közreműködéstől.

A munkapárt természetesen helytáll minden körülmények között s magára maradvá is jogos önbizalommal vállalná a válság megoldásáért a felelősséget. Az ország érdeke azonban azt kívánja, hogy lehetőleg széles alapon, minden rendelkezésre álló értékesebb elem bevonásával jöjjön létre az új alakulás s mindent meg kellene tenni a siker érdekében.

Ezért fordulok hozzád azzal a kéréssel, légy kegyes 0 Felsőségnek fentiekről jelentést téve, őt felkérni, hogy Vázsonyit ígéretének beváltására nyomatékosan felszólítani, Wekerlét, Serényit,² Szerényit,³ Zichy Jánost⁴ pedig felhívni méltóztassék, hogy a kormánypártban folyó, Ő Felsőge intencióival merőben ellenkező heccelés ellensúlyozására a megegyezés érdekében teljes erővel lépjenek akcióba.

A dolog nagyon sürgős; holnap, péntek este hét órára Andrássyék⁵ már pártértekezletet hívtak össze s félő, hogy ott sok olyan ember lekötheti magát, aki a koncentráció ügyének meg volna nyerhető. Ha tehát 0 Felsőge hajlandó a jelzett irányban

¹ Ez csak 1918 októberben ment végbe. L. a 2042. számú levelet.

² Gróf Serényi Béla, földművelésügyi miniszter.

³ Báró Szerényi József, kereskedelmi miniszter.

⁴ Gróf Zichy János, vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁵ Gróf Andrassy Gyula, az alkotmánpárt elnöke és híve.

interveniálni, – ami az ügy érdekében nagyon is kívánatos volna, – akkor annak telefon útján, sürgősen kellene megtörténnie.

Általában nem hallgathatom el, hogy a válság elhúzása – amit Andrásyék nagyon céltudatosan idéznek elő, hogy aknamunkájukra időt nyerjenek – rontja az esélyeket, s azzal a kockázattal is jár, hogy a szocialistákat sikerül valami demonstrációba beugratni. Erre a legnagyobb erőfeszítéseket teszik úgy Vázsonyiék, mint Károlyi Mihályék s amíg a jelenlegi belügyminiszter mellett amazok cinkostársa, Palugyay¹ dirigál a belügyminisztériumban, addig ilyen demonstráció elfajulása mindig bekövetkezhetik.

Restellem, hogy máris ilyen dologban kell alkalmatlankodnom, de súlyt helyezek rá, hogy minden megtörténjék a válság olyan megoldása érdekében, amely egyaránt megfelel Ő Felsége legmagasabb intencióinak s az ország érdekének, s kötelességemnek láttam ezeket az Ő Felsége sürgős intervencióját igénylő körülményeket a te közvetítéssel Ő Felsége tudomására juttatni.

Igaz barátsággal üdvözöl

régi híved *Tisza István.*

Ha szabad a kivétel módjára is kiterjeszkednem, talán legcélszerűbb volna, ha esetleg Wekerlét kivéve, akivel talán közvetlenül kegyeskedik Ő Felsége érintkezni, a többivel Ő Felsége parancsából telefonon Gratz Gusztí² beszélne.

2031.

GRÓF TISZA ISTVÁN TANÁCSAI KIS UNOKÁJÁNAK
NEVELTETÉSE TÁRGYÁBAN.

Ifj. gróf Tisza Istvánné úrnőnek.

1918. ápr. 24.

Édes, kedves, jó kis leányom!

A konventi³ ülésben írok neked, hogy figyelmedbe ajánljam, milyen fontos volna most mindjárt kezdetben mentől élénkebb szellemi érintkezésbe lépni Kálmí⁴ új pásztorával, s ezzel gondos-

¹ Palugyay Móric o. k., belügyi államtitkár.

² Gratz Gusztáv o. k., 1917. június 15-től szeptember 16-ig pénzügyminiszter.

³ A Református Egyetemes Konvent tartott üléseket.

⁴ Ifj. gr. Tisza Kálmán; T. I. unokája, aki a levél írásakor 3 éves és néhány hónapos volt.

kodni róla, hogy helyes irányban gyakoroljon reá befolyást. Valószínűen jóindulatú, tisztességes kis leány, akit könnyű lesz irányítani, de akinél szükség lehet az irányításra, mert esetleg egy csomó téves ideája lehet.

Csak úgy röptében példaképpen jegyzek ide pár szempontot, amelyet Kálmival való minden beszélgetésében, érintkezésében szem előtt kell tartania. Természetesen nem oktatás, prédikáció alakjában, de minden játék és beszélgetés közben tett megjegyzéseivel, kijelentéseivel igyekezzék Kálmival a következőket megértetni:

A gyermek legyen jószívű, becsületes, igazmondó, engedelmes, bátor, hidegvérű. Vagyon, rang mellékes; büszkeség nevetséges; minden ember egyforma és annyit ér, amennyi egyéni értéke van. Egyformán becsüljön meg minden tisztességes embert, igyekezzék sokat tanulni (majd annak idején), hibáit megjavítani, magát jól viselni, hogy derék ember lehessen.

Azt hiszem, lassacskán a jó Isten fogalmával is meg lehet ismertetni, persze kisgyermek eszéhez mért egyszerű módon.

Mindezt csak azért írom neked, édes kis angyalom, hogy gondolkozzál rajta, s ha helyesled felfogásomat, gondoskodjál róla, hogy a gyermeket környezete is ebben a szellemben irányítsa és vezesse. Sokkal jobban ismerlek, sokkal helyesebb nézetem van eszedről és szivedről, semhogy attól félnék, hogy ezt a jóbaráti tanácsot anyai jogaidba való beavatkozásnak tekinthetné. Csak figyelmedbe ajánlom a dolgot; a döntés téged illet, mint gyermekeid közvetlen «ős»-ét. Persze, ha többet lehetnének együtt, én is többet segíthetnék ebben az irányban.

Most csak erről akartam veled diskurálni s az úrfinak írok még néhány sort. Isten áldjon édes angyalom. Mélységes szeretettel ölel szerető apátok

István.

2032.

ÉLELMÉZÉSI NEHÉZSÉGEK.

Címzett ismeretlen.

Geszt, 1918. május 20.

Tisztelt Doktor Úr!

Az osztrák gyermekakció igen helyes és szép dolog, ahol előfeltételei megvannak. Fájdalom, Geszten olyan ínség van, hogy

aratás után szegény leromlott itteni gyermekek feljavítása lesz a legfontosabb feladat, – főleg a zsirkérdés miatt – ez is majdnem legyőzhetetlen akadályokba ütközik.

Csak elégedetlenséget és panaszt okoznánk, ha ilyen viszonyok közé hoznánk a mi klímánkat és kosztunkat meg nem szokott osztrák gyermekeket ebbe a sors-sújtotta fészekbe, ahol aratás után is legfeljebb liszt lesz, de semmi egyéb, ellenben a koplalás folytán ijesztően terjed a tuberkulózis.

Higgye meg Doktor úr, a megyének ezen a részén tág mező nyílnék az emberbaráti tevékenység előtt. Erre a célra kellene élelmiszert szerezni, a pénzt majd csak előteremténék mi magunk.

Igaz tisztelettel vagyok

kész szolgája *Tisza István*.

2033.

A NÉMET BIRODALOMMAL KÖTHETŐ GAZDASÁGI
SZÖVETSÉG ELŐFELTÉTELEIRŐL.

Báró Burián István külügyminiszternek.

Budapest, 1918. június 6.

Kedves Barátom!

Készakarva nem közöltem veled előre felszólalási¹ szándékomat s tegnapi beszédem tartalmát, mert reád nézve kényelmesebbnek s az ügy érdekében jobbnak láttam, hogy azt mondhasd, miszerint nemcsak részed nincs a dologban, de előzetes tudomásod sem volt róla.

Szükségesnek láttam ezt a nyilatkozatot berlini utad előtt, hogy Károlyi Mihály ék agitációjának káros hatását ellensúlyozzam, főleg pedig, hogy kezedet közgazdasági érdekeink védelmében erősítsem.

A kérdésnek ez az oldala végtelenül komoly. A városi fogyasztóközönségnek egyoldalúsággal előtérbe állított érdeke, a németek Románia felé irányuló aspirációi s az a hagyományos osztrák testvéri szeretet, amelyik csak azért is passzióval karol fel mindent, ami Magyarországot károsítja, teljes bizonyossággal oda fog vezetni, hogy a legnagyobb presszióval fogják Romániának a szövetségbe való bevonását reánk erőszakolni akarni s – őszintén szólva –

¹ Képviselőházi Napló, 1918. június 5-ről.

nem bízom a mostani magyar kormány ellenállásának komolyságában és energiájában.

Már pedig ennek nem szabad megtörténnie. Erős meggyőződésem szerint komplikálja és útvesztőbe viszi nemcsak magát, hanem a német szövetség ügyét is az az államférfi, aki Magyarországnak ezt a jogos kívánságát nem veszi tekintetbe.

Ezért tartottam kötelességemnek a többség nevében kijelenteni, hogy a gazdasági szövetségnek mik a feltétlen előfeltételei. Vedd beszédemnek hasznát úgy az osztrákokkal szemben, mint Berlinben.

Mondhatnám, nagyon szeretnék már veled nyugodtan beszélni az összes függő kérdések felől. Most már a választójogi bizottság tárgyalásainak befejeztével fogok erre időt szakíthatni s keresni fogom az alkalmat Berlinből visszajöveteled után.

A mielőbbi viszontlátásig szívből üdvözl

igaz barátod *Tisza István.*

2034.

KÖRLEVÉL A VÁLASZTÓJOGI BIZOTTSÁG
TÁRGYALÁSAINAK BEFEJEZÉSE UTÁN.

A munkapárt vidéki vezetőinek.¹

Kedves Barátom!

Hála pártunk hazafias kötelességérettől áthatott férfias magatartásának s a jelenlegi kormány konciliáns állásfoglalásának, a választójogi kérdés bizottsági tárgyalása pozitív eredménnyel fejeztett be s a bizottságban átdolgozott javaslat képviselőházi tárgyalása küszöbön áll. A legtöbb fontos részletkérdésre nézve meg egyezés jött pártunk és a kormány között létre. Sajnálatomra, ezt a megegyezést a 2. § első pontját (6 vagy 4 elemi) illetőleg nem sikerült teljesen biztosítani és a miniszterelnök fenntartotta magának, hogy e kérdésben a képviselőház döntését provokálja. Ilyen viszonyok között kötelességemnek tartom, hogy a dolog sarkalatos fontosságára felhívjam szíves figyelmedet.

A kormány által magáévá tett az a megoldás, amely szerint magyarul tudás mellett már a négy elemi elvégzése megadná a választójogot, a magyar szupremácia szempontjából nagyon csekély

¹ Ezek névsora az 1984. sz. levél melléklete gyanánt közöltetett.

értékű, mert az így szavazathoz jutó magyarság túlnyomó nagy része a színmagyar kerületekre esik, ahol tehát a nemzetiségi izgatás ellensúlyozásául értéktelen; viszont a magyar kerületekben az értelmi cenzusnak ez a leszállítása olyan tömegeknek nyújtana választójogot, amelyek az erőviszonyokat az értelmesebb néprétegek hátrányára teljesen felforgatnák.

A mi módosításaink számszerű eredményének nagyobbik fele erre az egy kérdésre esik. Ha álláspontunkat ebben nem juttatjuk érvényre, éppen a magyar kerületekben kompromittáljuk egész akciónknak fő célját, t. i. azt, hogy legalább a vidéki kerületekben az értelmesebb néprétegekre támaszkodó öntudatos, építő, magyar nemzeti politika a harcot a siker reményével vehesse fel; éppen a magyar kerületeket szolgáltatjuk ki a legkülönbözőbb s legalább részben nemzetietlen irányú demagógiának s ezzel a magyarságnak látszólag kedvező rendszabállyal éppen a magyarság létérdekét veszélyeztetjük.

Ilyen körülmények között a legnagyobb súlyt kell erre a kérdésre fektetnem s arra a bizalomra támaszkodva, amelynek a lefolyt év nehéz küzdelmei alatt is annyi megtisztelő és megható jelével halmoztatok el, azzal a kéréssel fordulok a párt minden tagjához, hogy a 2. § első pontjának eldöntésében részt venni és szavazatát a bizottságban megállapított szövegre adni szíveskedjék.

Bizonyára felesleges megjegyeznem, hogy mint az egész campagne alatt tettem: az ország belbékéjének megőrzésére most is a legnagyobb súlyt helyezem és minden netaláni híreszteléssel szemben annak a biztos tudomásomnak adhatok kifejezést, miszerint pártunknak ez az állásfoglalása az országot válságba sodorni nem fogja.

Amidőn tehát kérésem teljesítésére ismételve a legnagyobb nyomatékkal felkérnélek, egyúttal arra kérlek, hogy abban a nem várt esetben, ha annak teljesítése részéről bárminő nehézségbe vagy aggályba ütköznék, erről értesíteni s a dolog megbeszélésére alkalmat adni szíveskedjél.

Végül engedd meg, hogy a nők választójogára is felhívjam szíves figyelmedet. Ezt a kérdést pártunk kebelében nyílt kérdésnek tekintettük. Ezért nem pártvezéri minőségemben fordulok e kérdésben hozzád, hanem mint olyan elvtársad, aki számos esetben élvezhette már bizalmadnak megtisztelő bizonyosságait, s kérlek az alábbi szempontok megfontolására.

A választójogi bizottságnak s talán a Háznak is számos tagja hajlandó a nőket egy vagy más formában szavazatjoghoz juttatni. Nem kutatom, hogy ebben az állásfoglalásban a feminista mozgalmat vezető hölgyek személyes propagandájának mennyi része volt, de kétségtelen, hogy azok között is, akik a női szavazatjog elvi barátai, alig van olyan, aki a nők nagy tömegét óhajtaná szavazatjoggal felruházása vélemények szerteágaznak abban a tekintetben, hogy minő jogcímek alapján, minő kategóriák részesíttessenek választójogban?

Kétségtelen az is, hogy a magyar nők túlnyomó nagy többsége nem kívánja a választójogot. Egyes tiszteletreméltó kivételektől eltekintve, a választójogi agitáció tábora nagyrészen azokból a nyugtalanabb városi elemekből áll, amelyeket elért műveltségi fokuk és – fájdalom – sok tekintetben ki nem elégíthető életviszonyaik a szélső radikális szellemi áramlatok híveiül mintegy predesztinált s akik a városi kerületek férfiválasztói között úgyszólván nagy számban levő hasonló tényezőknek aggályos erőgyarodást nyújtanának. Érti is ezt a nők választójogát megszavazni óhajtó képviselőtársaink nagyrésze, s ennek a nagyon is jogosult aggálynak tulajdonítható, hogy a nők szavazatjogának konkrét megállapítását illetően a legnagyobb bizonytalanság uralkodik s attól lehet tartani, hogy ha a képviselőház többsége elvileg a nők szavazatjoga mellett döntene, a jogcímek konkrét kialakítása a véletlen játéktól függene s esetleg olyan végeredményhez vezetné a Házat, amelytől leginkább azok riadnának vissza, akiknek elvi szavazata a döntést előidézte.

Már pedig egészen kétségtelen, hogy a magyar nép túlnyomó nagy többségének nem kell a női szavazatjog. A magyar nép becsüléséből s előtte megszerzett erkölcsi tekintélyből veszít az a párt, amelyik megvalósítja a nők szavazatjogát. Ha komolyan vesszük a demokráciát, ha azt kívánjuk, hogy a törvényhozás összhangban maradjon a nép lelkével, felfogásával, kívánságaival, akkor legalább ezidőszert nem volna szabad egy olyan lépést tennünk, amelyik éppen az értelmes magyar népnek csodálkozását, gúnyját, reszenszát ébreszti fel.

Nagyon kérek, méltóztassál ezeket a szempontokat fontolóra venni s amennyiben eddig kötelező ígéretet nem tettél volna vagy határozott egyéni meggyőződésed mást nem parancsolna: ne szavazd meg a nők szavazat jogát. Amennyiben pedig nem volnál

abban a helyzetben, hogy teljesíthesd ezt a kérésemet, arra kérlek, méltóztassál bizonytságot szerezni arról, hogy a női szavazatjog többi barátaival meg tudsz-e olyan konkrét megoldásban egyezni, amelyik helyesléssel találkozik, de semmiesetre se add a nők szavazat jogának elvi elhatározására szavazatodat, mielőtt nem tudod, hogy minő lesz az a szavazatjog, amelyik ezen határozat következményeképpen kialakul.

Ezen bizalmas soraim tartalmát szíves megfontolásodba ajánlva, meleg barátsággal üdvözöl

Budapesten, 1918. június 12-én

igaz híved *Tisza*.

2035/a.

TISZA ISTVÁN GABONATERMÉSÉNEK FELESLEGÉT
ÉHEZŐ FALUSI ASSZONYOK ÉS GYERMEKEK ÉLELMEZÉSÉRE
KÍVÁNTA FELHASZNÁLNI.

*Malatinszky Lajosnak.*¹

Geszt, 1918. június 17.

Tisztelt Barátom!

Az itteni lakosság nélkülözéseinek láttára pontos számítást tettem s arra az eredményre jutottam, hogy ha minden cselédemnek éppen csak annyit mérek ki július 1-re, amennyivel újig megélhet, marad circa 15 q gabonakészletem. Arra kérlek, engedd meg, hogy ezt arra használjam fel, miszerint olyan *geszti*, esetleg *mezőgváni* családoknak, akik teljesen közellátásra szorultak, fejkvótáját *némileg feljavítsam*. Itt most tényleg 1 kg-ot mérnek fejenként és hetenként, *úgy* hogy az illetők fejkvótája még az általam tervezett javítás után sem haladná meg az előírt napi 220 grammot.

Miután jogom volna a nélkülözhető terménykészletet iparcikkekért cserébe felajánlanom, reményelem, nem lesz ellene kifogásod, hogy fent megjelölt célra fordítsam. *Több száz szegény asszony és gyermek koplalásán tudnék így enyhíteni.*

Miután Budapestre utazom, arra kérlek, közöld határozatodat közvetlenül a menyemmel.²

Igaz tisztelettel vagyok híved

Tisza István.

¹ Akkor Bihar vármegye főispánja volt.

² Ifj. gr. Tisza Istvánné úrnő, aki akkor Geszten lakott.

2035/b.

Malatinszky Lajcsinak.

Budapest, 1918. júl. 31.

Tisztelt Barátom!

Egy engemet végtelenül bosszantó konfúzió miatt kell alkalmatlankodnom s egyúttal további intézkedésedet kérnem.

István fiam tudta, hogy csekély ó-búza-maradványomat nem akarom iparcikkéért becserélni, hanem a geszti éhező asszonyok és gyermekek élelmének javítására kívánom fordítani, azt hitte azonban, hogy új búzát is be lehet cserélni s abban a hiszemben, hogy tilalmam erre nem vonatkozik, összesen 36.7 q búzát jelentett be Cséffán egyéb anyagokért való becserélésre és ezeket az anyagokat át is vette.

Amint megtudtam a dolgot, felvilágosítottam tévedése felől és stornírozni akartam a csereügyletet, fájdalom, azonban 15 kg szíjjártó bőrt, 14.7 kg talpbőrt és 1 csomag gyufát már akkorra felhasználáltak, mintegy 11.7 q búza értékben.

A többi áru rendelkezésre áll s azt bármikor visszaszállíttathatom, a felhasznált mennyiséget illetőleg pedig a te döntésednek teljesen alávetem magamat. Kérlek, állapítsd meg annak ellenértékét pénzben vagy terményben s a cséffai főszoigabírói hivatalt légy kegyes a kellő utasítással ellátni. Azt az elintézés, amit te megfelelőnek találsz, feltétlenül elfogadom.

Az alkalmatlankodásért szíves elnézésedet s mielőbbi intézkedést kér tisztelő híved

Tisza István.

2036/a.

INTERPELLÁCIÓ A KÖZÉLELMEZÉS ÉS AZ ARATÁSI
RENDELET KIEGÉSZÍTÉSE TÁRGYÁBAN.

Távirat.

Geszti, 1918. jún. 30.

A Képviselőház Elnökségének.

Kérem interpelláció s könyvbe bejegyezni következő interpelláciomat a közélélmzési hivatalt vezető miniszter úrhoz: Az éhező vidékek sürgős ellátása és az aratási rendelet kiegészítése tárgyában.

Tisza István.

2036/b.

ÉLELMEZÉSI KÉRDÉS.

Herceg Windischgrätz Lajos közlélmelési miniszternek.

Geszt, 1918. július 1.

Tisztelt Barátom!

Szerdán interpellációt intézek hozzád két tárgyban:

Az egyik a rettentő élelmelési helyzet gyors javítására vonatkozik. Biztosítva van-e a közlélmelés július 15 utánra? és történik-e intézkedés az éhínséggel küzdő vidékek gyors felségélyezésére? Tudod-e, hogy Erdélyben sok helyen 1, sőt $\frac{1}{2}$ kg lisztet kaptak az emberek *az egész hónapra!* s rettenetes esetek fordultak elő? Tettél-e intézkedést, hogy oda soronkívül árpalisztet, krumplit vagy bármi mást vigyenek?

Másik kérdésem a f. évi termésből beszolgáltatandó mennyiségekre vonatkozó megegyezésekre vonatkozik. Mikor felvetettük az eszmét, rokonszenvvel fogadtad; tényleg csak így lesz a rekvirálási eljárásnak kellő eredménye és fog lehetni nagy zavarokat és elkeseredést elkerülni. Csakhogy már most meg kellene tenni a szükséges előkészületeket.

Sietek előzetesen közölni veled a dolgot, hogy lehetőleg a közönséget megnyugtató választ adhass. Mind a két témát a legnyomatékosabban ajánlja szíves figyelmedbe tisztelő híved

Tisza István.

Szerdán délelőtt a képviselőházban leszek, s ha beszélni akarsz, velem a dolgról, készséggel állok rendelkezésedre.

2036/c.

D.

TÁVIRAT.

Közlélmelési miniszter.

Reménylenem múló, de heves rosszullét miatt holnapi értekezleten legnagyobb sajnálatomra nem vehetek részt; álláspontom lényegét következőkben jelzem, kérve annak értekezlet elé terjesztését. Stop. Helyeslem, hogy cséplőgépnél rekvirálás szabályul felállítsassák, de kiegészítve azzal, hogy miniszter megyei hatóság bevonásával megegyezhessen községekkel és nagybirtokosokkal

beszállítandó mennyiségre. Stop. Megegyezés esetén rekvirálás elmarad, tulajdonos természetének többi részével maximális áron szabadon rendelkeznek. «Stop.» Ilyen szabályozástól tengerinél szerzett kedvező tapasztalataink alapján nagyon jó eredményt várok. Stop. Eekvirálási szervezet annyi embert igényel, hogy tömegesen kellene a legalkalmatlanabb egyéneket bevonni, ami tömérdek ügyetlenséget, visszaélést, zavart, elkeseredést okozna. Stop. Nézetem szerint körjegyzőségenként egy, a miniszter által a törvényhatóság bevonásával kiszemelt egyént kellene rekvirálás foganatosításával megbízni, akinek a dolog technikai lebonyolítására szükséges egyéneket a haditermény bocsátáná rendelkezésre. Stop. Ellenőrzésre kellő számú mozgó közeget kellene alkalmazni. Stop. Cséplőgéptulajdonos az előljároság által munka kezdete előtt összefűzött és aláírt könyvet tartozik vezetni, ami okirat jellegével bír és minden mázsálás eredeti feljegyzését, valamint tulajdonosonként és cséplési naponként összegezett eredményeket tartalmazza. Stop. E könyv adatai hatóság és rekviráló közeg rendelkezésére állanak, hamis adatok bejegyzése mint okirathamisítás büntetettik. Stop. Gazdasági szükségletre vonatkozó szabályok revideálandók, árpa-szükséglet tengerivel szoros kapcsolatba hozandó. Stop. Végül nem utalhatok elég nyomatékkal tengerirendelet óriás fontosságára és arra, hogy kiscgazdáknak állatok hizlalására módot kell nyújtani, valamint marhahúsellátás körüli tarthatatlan állapotokon gyökeresen segíteni. Stop. Budapestre érkezésemet be fogom jelenteni és részletes megbeszélésre készséggel állok rendelkezésre.

Tisza István.

2037.

Grósz Emil budapesti egyetemi tanárnak.

Kedves Tanár Úr!

Ismerve mindig cselekedni kész jó szívét, alkalmatlankodom egy igen jóra való asszony érdekében. Szegedy Istvánnéról, a kolozsvári egyetemen működő, de jelenleg hadnagyi ranggal hadbavonult asszisztens nejről van szó, aki maga is a kolozsvári egyetemen végezte a vegyészetet és ugyanazon szakmában működő férjével együtt dolgozott. Szegény asszony férje hadbavonulása folytán Budapestre húzódott, atyjával együtt, aki tekintélyes brassói

ügyvéd volt, de elbetegesedvén s a román betöréskor vagyonát majdnem teljesen elveszítvén, a fővárosba költözött. Nagy áldás volna reájuk nézve, ha Szegedy Istvánné valamely kvalifikációjának megfelelő olyan foglalkozást kapna, amelyik félnapon át kötné le s lehetővé tenné, hogy atyjára és háztartásukra gondot viseljen. Az asszony végzett vegyész, azonkívül szóban és írásban bírja a francia és német nyelvet. Nem tudom, nem lehetne-e a« egyetemen vagy valamely speciális vegyészeti ismereteket igénylő állami intézetnél foglalkozást találni számára? Mindenesetre nagyon hálás volnék, ha tehetne valamit érte.

Kérésem megisméltésével maradok
Budapest, 1918. július 8.

tisztelő híve *Tisza*.

2038/a.

A VIDÉKI TÖRVÉNYHATÓSÁGOKBAN SZERVEZETT
MUNKAPÁRT VEZETŐSÉGÉNEK FELADATAI 1918 NYARÁN.

Több volt főispánnak.

Tisztelt Barátom!

Szíves tájékozásodul közlöm a te törvényhatóságodban szervezett munkapárt elnökéhez intézett leveletem és az abban foglalt ügyet buzgó támogatásodba nagyon melegen ajánlom.

Budapest, 1918. július 20-án.

Tisztelő híved *Tisza István*.

2038/b.

A vidéki törvényhatóságokban szervezett munkapárt elnökeihez.

Tisztelt Barátom!

A választójogi kérdés békés elintézését immár befejezett ténynek tekinthetjük. A jelenlegi kormány¹ a megegyezés programjával jött és jövőre is kerülni akarja a gyűlölködést, üldözést és párt viszályt. Ezt a fordulatot minden jóézésű magyar ember csak örömmel fogadhatja, hiszen az ország mai helyzetében első kötelességünk kiküszöbölni minden, a háborús kötelességeiket

¹ Id. Wekerle Sándor kormánya.

híven teljesíteni kívánó, magyar hazafiakat egymástól elválasztó, zavaró tünetet és lehetővé tenni, hogy ezek a hazafias elemek a nemzet kockán forgó létérdekei védelmére a háborúban és a háború utánra kezet fogjanak.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az a mai nagy időkhöz annyira méltatlan kormányzati szellem, amely olyan visszatetszően jellemezte politikai ellenfeleink hatalomrajutásának *első* időszakát, tisztultabb felfogásnak adta át a tért és bizalommal lehetünk az-iránt, hogy a kormány nemcsak nem óhajtja és nem támogatja, a közelmúlt korszakban lábrakapott *üldözési politika* folytatását, hanem a maga részéről meg kíván tenni mindent, ami a jogrend, igazság és kölcsönös jóindulat helyreállítása szempontjából szükséges. A kormány politikájának ezzel az örvendetes módosulásával azonban nincsen a dolog elintézve. Magában a központban sem mondtak le minden reményről az egyetértést megbontani kívánó elemek, a perifériákon pedig hatalmi állásokban vannak itt-ott olyanok is, akik a közelmúltban vezető szerepet játszottak a basáskodásban és üldözésben és alig hihető, hogy ezek a kormány tisztultabb felfogásához önként, megértéssel és buzgalommal csatlakozzanak. Résen kell tehát állnunk, hogy minden kóros tünettel, minden elítélendő jelenséggel szemben nyomban megtegyük a szükséges lépéseket.

Szükség lett volna erre sokkal fokozottabb mérvben, mint ahogy megtörtént a letűnt üldözési korszak alatt is. Hiszen akkor is sokat el lehetett érni a bajnak legalábbis enyhítésére és korlátozására ott, ahol idejekorán megtudta az országos pártvezetőségünk az előfordult visszaéléseket és szabatos tényállás alapján követelhetett az egyes konkrét esetek orvoslását. Még sokkal nagyobb eredményt érhattünk volna el, ha mindenünnen idejekorán megkaptuk volna a szükséges konkrét információt. A mai kormánynak jogtisztelő és békét kívánó álláspontja mellett biztos a siker, amint az egyes sérelmes esetek, szabatosan megjelölve, idejekorán tudomásunkra jutnak, míg ennek a gyors és pontos információnak elmulasztása mellett csak félsikert jelent a kormány jóindulata: saját bizalmi közegeinek meg nem értésén vagy hallgatolagos rezisztenciáján fog az nem egy helyen hajótörést szenvedni. Hiszen most is merülnek fel egyes jelenségek, hol itt, hol amott, amelyekből világosan kitűnik, hogy a kormány bizalmi közegeinek egy része saját kormánya intencióit még mindig nem követi. A régi

fegyverbarátság a kormánnyal ellentétbe került pártokkal sok helyütt fennáll ma is. Egymás támogatása és a munkapártnak együttes erővel való leszorítása és üldözése nem mindenütt ért véget. Egyes főispánok saját kormányukkal szemben is sajátságosan kétértelmű magatartást tanúsítanak s alig leplezik a kormánnyal szembehelyezkedett régi vezéreikhez való ragaszkodásukat.

Pártunk tagjaival számos sérelem történik ma is, ezen pedig nem általános panaszokkal és elkeseredett kitérőekkel, hanem a konkrét esetet gyorsan és szabatosan megállapító információval segíthetünk.

Feltétlenül szükséges tehát, hogy pártunknak vezető tényezői az összes törvényhatóságokban 'állandóan éber figyelemmel kísérjék az eseményeket, és egymással és a központtal élénk összeköttetésben állva, tájékoztassák pártunk országos vezetőségét minden olyan mozzanatról, amelyik az illető törvényhatóságok helyzetének megismerésére szükséges, különösen pedig minden egyes, orvoslást igénylő esetben gyorsan a központ kezébe juttassák a konkrét adatokat.

Szükséges ez az állandó érintkezés egyéb általános szempontból is. Közviszonyaink alakulófélben vannak. Pártunk férfias és önzetlen magatartása elhárította a nemzet fejéről a fenyegető felfordulás veszélyeit; a válságot előidézni kívánó gyűlölködők aknamunkája a velünk szemben álló tényezők nagy részénél is visszautasításra talált; úgy látszik, hogy a kormány becsületesen keresi az ország belső rendjét fenntartó, a háborúval kapcsolatos nagy nemzeti érdekeket hiven szolgáló, gyűlölség és pártszenvedély fölé emelkedő nemzeti reálpolitika biztos alapjait. Pártunknak a központban és a vidéken a konkrét viszonyokhoz szabott, de lényegében harmonikus működésben kell ugyanazt a célt szolgálnia.

Ilyen viszonyok között szükségesebb, mint valaha, hogy központi pártvezetőségünk tájékozva legyen mindenről, ami a perifériákon történik, viszont megadhassa a netalán tőle kívánt felvilágosítást és irányítást.

E célból pártvezetőségünk az országgyűlés szünetelése alatt is permanenciában marad és készséggel áll vidéki pártszervezeteink rendelkezésére, viszont azzal a kéréssel fordulok Hozzád, mint törvényhatóságod közéletének egyik vezető tényezőjéhez, hogy rövid úton létesítve a párt néhány vezető tagjával a most említett állandó éber kapcsolatot, légy kegyes a központnak minden infor-

mációt megadni és az egyben-másban netalán szükséges útbaigazítással és tájékoztatással segítségünkre lenni.

Szíves értesítéseted a Nemzeti Munkapárt Országos Vezetőségéhez (Budapest, VII., Károly király-út 3) kérem intézni és hálás köszönettel fogadnám, ha addig is, míg a kórdós a most jelzett módon megoldást nyer, a pártvezetőséget az ottani viszonyokról (pártunk erőviszonyai, párttagok hangulata, más pártiak viselkedése, kormányzati viszonyok, főispán magaviselete kormánnyal, velünk, kormánytól elfordult többi pártokkal szemben stb.) tájékoztatni szíveskednél.

Budapest, 1918. július 20.

Hazafias üdvözlettel *Tisza István*.

2039.

GRÓF TISZA ISTVÁN RÁBESZÉLI GRÓF BURIÁN ISTVÁNT,
MONDJON LE A KÜLÜGYMINISZTERSÉGRŐL.

Gróf Burián Istvánnak.

Budapest, 1918. okt. 10.

Kedves Barátom!

Tegnap csak este 10 órára kerültem vissza Reichenauból,¹ úgy hogy tegnap, sajnálatomra, nem kereshettelek fel. Most is ezer dolog között, a részletekbe mélyedés nélkül, sietve kell, hogy közöljem veled azt a fájdalmas ténytet, amelyet éppen a közöttünk fennálló igaz barátságánál fogva nyíltan meg kell mondanom. Kedves barátom, már egy idő óta nem értek egyet külpolitikáddal; fájdalom, arról kellett meggyőződnöm, hogy az utolsó sorsdöntő napokban is súlyos hibák és mulasztások történtek és elodázhatatlanul szükségesnek tartom, hogy sürgősen változás álljon be a külügyek vezetésében. Nekünk nem szabad chimaerák után nyargalnunk (ukrain béke ratifikálása, lengyel-osztrák megoldás stb.), kellemes, bizalmas, állandó érintkezést kell a németekkel biztosítanunk s minden erővel azon lennünk, hogy a béketárgyalásoknál és az ezeket megelőző állásfoglalásoknál a magyar nemzet létérdekei német részről is teljes megértésre és támogatásra találjanak.

E célból okvetlenül változásnak kell a külügyminisztériumban beállnia. Nagyon kérlek, tedd ezt spontán lépéssel lehetővé s ne

¹ Tisza István kihallgatáson volt IV. Károly király 6 Felségénél.

menj neki a magyar delegációnak, mely kénytelen volna ellened állást foglalni. Hidd el, *nekem fáj a legjobban*, hogy így kell gondolkodnom. Ez a véleménykülönbség semmit sem változtat azon nagyrabecsülésen és igaz barátságon, amellyel maradok

igaz híved *Tisza István*.

2040.

RÉSZVÉTTLEVÉL RÉGI BARÁTJÁNAK CSALÁDI GYÁSZZA
ALKALMÁBÓL.

Szász Károlynak, a képviselőház elnökének.

Budapest, 1918. okt. 13.

Kedves Barátom!

Gesztről visszatérve, most veszem a téged ért borzasztó csapás megrendítő hírét.¹ Én, aki annyi viruló fiatal szeretett lényt tettem már el, meg tudom osztani egész bánatodat; tudom azt is, hogy ilyenkor csak Istennél a segítség és vigasztalás. Vallásos ember vagy te is, keres hitedben erőt és megnyugvást.

Feleségemet is mélyen megindította a gyászír. Az ő legmélyebb részvétét is tolmácsolva, egy igaz barát egész melegségével szorítja meg kezedet

Tisza István.

2041.

IV. KÁROLY KIRÁLY Ő FELSÉGE FELSZÓLÍTOTTA
GRÓF TISZA ISTVÁNT, ADJA ELŐ A MAGYAR KÉPVISELŐHÁZ
ÜLÉSÉN, HOGY 1914 NYARÁN ELLENEZTE A HÁBORÚT.

Gróf Tisza István előterjesztése IV. Károly király Ő Felségéhez.

Budapest, 1918. okt. 18.

Legkegyelmesebb Úr!

Legkegyelmesebb parancsának eleget téve, van szerencsém előterjeszteni két kivonatot bizalmas okmányokból,² amelyeket a legkegyelmesebben megadott felhatalmazás alapján legközelebbi beszédemben közzétenni szándékozom, valamint beszédem idevonatkozó részének rövid vázlatát.³

A béke megóvására irányuló törekvéseim mellett még sokkal meggyőzőbb bizonyítékokat hozhattam volna fel, ha magasabb

¹ Az akkor Budapesten elterjedt spanyoljárványban leánya hunyt el.

² Közölve 2041/6. c és d sz. alatt.

³ L. 2041 ja sz. alatt.

szempontok által vezéreltetve nem kellene mindent elkerülnöm, ami *más* osztrák-magyar¹ és német tényezőknél háborús szándékok fennforgására engedne következtetni.

Tisza István[^]

2041/a.

A 2041. számú előterjesztés melléklete.

Külpolitikai fejtegetéseim eszmemenete:

Helyzetünk a bukaresti béke után igen kedvezőtlen volt: az ellenséges indulatú Szerbia megnagyobbodott, Bulgária meg volt törve, Románia elidegenedett, közel állt a hármasszövetségtől való elszakadáshoz. Másfelől számos jel szólt a mellett, hogy Oroszország nagyarányú előkészületeket tesz és egy-két éven belül teljesen felszerelten és harcrakészen fog állni északi határunkon.

Programmunk szükségszerűen az volt, hogy a Balkánon való helyzetünket megjavítsuk, Bulgáriával szövetséget kössünk és ezáltal Romániát a mi szövetségi rendszerünkhöz való ragaszkodásra bírjuk vagy legalább is sakkban tartsuk.

Éppen akkor, amikor ennek az akciónak előmunkálatai sikert ígérő stádiumba léptek, következett be a sarajevói merénylet és háborús bonyodalmak elé állított bennünket.

Ilyen körülmények között igyekeztem elejétől kezdve oda irányult, hogy *a háborút* – hacsak valamiképpen lehetséges - *elkerüljük*. Még július 8-án ilyen értelemben tettem jelentést a mi Istenben boldogult legkegyelmesebb Urunknak és állást foglaltam az ellen, hogy Szerbiának azonnal ultimátumot küldjünk.

¹ Ilyen szándéka volt a vezérkarnak és az akkori közös külügyminiszternek. Tisza István elsősorban éppen ő ellene küzdött. L. a Levelek II. kötetében 5. sz. a. 5-6. l. »

² Lásd még Tisza Istvánnak 1867. számú előterjesztésében «Ich war nie ein Kriegshetzer» etb. (VI. köt. 260 l.) és 1914 okt. 17-én a magyar képviselőházban elmondott beszédét.

V. ö. Gratz Gusztáv cikkével a Magyar Szemle című folyóirat V. kötet (1929) 377-381. l.

vége a Marczali Henrik egyetemi tanárhoz intézett 2027. számú levél pontjával [a] és 6) alpontok is. 346-347. l.]

2041/5.

GRÓF TISZA ISTVÁN ELŐTERJESZTÉSE I. FERENC JÓZSEF
6 FELSÉGÉHEZ 1914. JÚLIUS 8-ÁRÓL.

II. Gróf Tisza István álláspontját először az I. Ferenc József király Ő Felségéhez 1914. július 1-ről kelt előterjesztésében¹ fejtette ki, azután 1914. július 8-ról az alább magyar fordításban is közölt újabb előterjesztést tette:

Legkegyelmesebb Uram!

A Berlinből érkező, mindenesetre igen örvedetes hírek a szerbiai események keltette jogos felháborodással kapcsolatban a tegnapi közös miniszteri konferencia minden többi résztvevőjében azt a szándékot érlelték meg, hogy Szerbiával háborút idézzünk elő és végleg leszámoljunk a monarchia ezen ősi ellenségével.

Nem voitam abban a helyzetben, hogy a tervet teljes egészében helyeseljem. Ilyen¹ támadás Szerbia ellen mindennemű emberi előrelátás szerint Oroszország beavatkozását és ezáltal a *világháborút* zúdítaná ránk, miközben Románia semlegessége, a berlini optimizmus ellenére is nagyon kétségessé válnék. Az ottani közhangulat szenvedélyesen követelné ellenünk a háborút és ennek nyomán a mostani román kormány semmiképpen, sőt maga Károly király is csak igen nehezen tudna ellenállni. Ennél a támadó háborúnál tehát az orosz és román hadsereget ellenségeink táborához kellene számítanunk, ami a csatolt jegyzék szerint² a háború kilátásait nagyon kedvezőtlenekké tenné a mi számunkra.

Egy oly cselekvéshez, amely a háborút ily körülmények között idézné elő, *annál kevésbbé járulhatok hozzá*, mert éppen most értük el Berlinben a régóta sóvárgott teljes eredményt abban az irányban is, hogy egy következetes, cselekvő, sikert ígérő balkáni politikának immár mi sem állja útját és mi ezáltal éppen most jutottunk *vége* az eszközökhöz, hogy szabályozó befolyást gyakorolhassunk a Balkánra és ott kedvezőbb konstellációt valósíthassunk meg. Ez arra a reményre jogosít, hogy ha később ránk erőszakolják a döntő küzdelmet, abba kedvezőbb esélyekkel bocsátkozhatunk.

Kérdésemre, mint tolódnak el a nagyhatalmak erőviszonyai a következő évek folyamán a mindenütt keresztülvitt fegyverkezé-

¹ Közöltetett Levelek II. kötet 5. sz. 5-6. lap.

² L. 2041/d szám alatt.

sek következtében, a vezérkar főnöke² némi gondolkodás után azt felelte: «*Inkább a mi hátrányunkra*». Ebből a feleletből joggal lehet azt következtetni, hogy ez az eltolódás nem lesz túlságosan lényeges és a viszonyok kedvezőbb alakulása által a Balkánon teljesen helyre lehet majd hozni.

Alighanem felesleges volna azt a sokszor megbeszélte eljárást ismét részletesen előadni, melytől a balkáni helyzet eme javulását várhatnók. Az első lépés Bulgária csatlakozása és egyszersmind az archimedesi pont is, amelyből az orosz pozíciót sarkaiból kiemelhetjük. Közvetlen ezután a bulgár-görög viszony tartós tisztázásán kellene munkálkodnunk, amely tekintetben némi nehézségek dacára is a siker esélyei egyáltalán nem kedvezőtlenek, másrésről Németországgal egyesülten nyomást kellene gyakorolnunk Romániára. Minden láрма ellenére is, melyet Bulgáriával való szövetekezésünk ebben az államban kelteni fog, ez a tényállás kétségtelenül azonnal szemmel látható befolyással lesz magatartására. A helyzet tehát ekképpen sokkal kedvezőbben alakulhat a mi számunkra, a legrosszabb esetben nyilván feltételezhetjük azt, hogy néhány év leforgása után Görögország semlegességét biztosítjuk, Romániát az imént megerősödött Bulgária révén sakkban tartjuk és egy macedóniai bolgár akció által a szerb hadseregnek egy jelentékeny részét megbénítjuk.

Az eddig elmondottakat abban foglalom össze, hogy egy általunk provokált háborút valószínűleg nagyon kedvezőtlen feltételek mellett kellene végigküzdenünk, míg a leszámolásnak későbbi időre való kitolásával, ha ezt az időt diplomáciailag jól használjuk ki, az erők arányának javulását érhetnők el.

Ha e politikai szempontokkal együtt az állampénzügyek és a nemzetgazdaság helyzetét is meggondolás tárgyává teszem, amely a hadviselést szerfelett megnehezíti és a háborúval egybekötött áldozatokat és szenvedéseket majdnem elviselhetetlenné tenné a társadalomra, akkor a legkínosabb lelkiismeretességé megfontolás után sem viselhetem a felelősséget a Szerbia ellen javasolt katonai támadásért.

Távol áll tőlem, hogy Szerbiával szemben erőtlen és tétlen politikát javasoljak. Nem lehetünk szenttelen szemlélői annak, hogy ebben a szomszédos országban miképpen tüzelnek ellenünk, hogy saját alattvalóinkat hazaárulásra izgatják és gyilkos merényletekre készülnek.

¹ Conrad von Hötzendorff.

Nemcsak a szerbiai sajtónak, – még a hivatalosnak is, – hanem még az államnak külföldön akkreditált képviselői is olyan gyűlölködést és az internacionális tisztesség akkora hiányát mutatják, hogy tekintettel egyrészt presztízsünkre, másrészt a monarchia biztonságára, parancsolólag előáll annak szüksége, hogy Belgrádban komolyan és energikusan lépünk fel.

Egyáltalán nem akarok arra biztatni, hogy ezeket a provokálásokat tegyük zsebre és kész vagyok a felelősséget viselni oly háború minden következményeiért, melyet jogos követeléseink visszautasítása okozna. De véleményem szerint meg kell adni Szerbiának azt a lehetőséget, hogy a háborút egy mindenesetre nehéz diplomáciai vereség árán elkerülhesse. *Az egész világ szeme előtt be kell bizonyítanunk, hogy mi a jogos önvédelem talaján állunk. Megfelelő, de nem fenyegető hangon tartott jegyzéket kellene Szerbiához intézni, melyben konkrét panaszaink felsorolandók és szabatos követeléseink ezzel összekötendők volnának. Ilyeneként pl. rámutathatunk Spalajkovics és Joanovics szerb diplomatáknak Pétervárott, illetve Berlinben tett kijelentéseire, a Boszniában talált bombák kragujeváci¹ eredetére, arra a tényre, hogy a monarchia kompromittált polgárai szerb hatóságoktól nyert útlevellel jöttek vissza a határon át, szerb hivatalnokok és tisztek remélhetőleg legközelebb megállapítandó ellenséges és lázító kijelentéseire, végül a sajtó, egyesülési és iskolaügyek általánosan ismert visszásságára. Ezeket kellene panaszunk tárgyává tenni és ezekért kellene minden egyes esetben a megfelelő orvoslást és elégtételt követelnünk.*

Amennyiben Szerbia ki nem elégítő feleletet adna vagy az ügyet el akarná nyújtani, akkor ultimátummal és ennek leforgása után azonnal az ellenségeskedések megkezdésével kellene válaszolni. Ebben az esetben azonban először is egy reánk kényszerűen háborúval volna dolgunk, ilyet pedig minden hatalom csüggedetlenül kell, hogy végigharcoljon, ha egyáltalán tovább akarja folytatni állami létét, másfelől a háborúért való felelősséget Szerbiára hárítanak át, amely a háború veszedelmét azzal vonta magára, hogy még a sarajevói rémtett után is vonakodott a tisztességes szomszéd kötelességeit becsületesen teljesíteni.

Részünkről való ilyen eljárás mindenesetre erősen fokozná Bukarestben a német akció esélyeit és talán Oroszországot is vissza-

¹ Állami fegyvergyár Szerbiában.

tartaná a háborúban való részvételtől. Előrelátható, hogy Anglia minden valószínűség szerint ilyen értelemben fog nyomást gyakorolni a többi entente-hatalmakra és a cárnál is a mérlegbe fog esni az a gondolat, hogy aligha az ő szerepe király gyilkosokat és anarchistákat védelmébe venni.

Mindazonáltal, hogy *Olaszországgal* való bonyodalmak elől kitérjünk, Anglia rokonszenvét biztosítsuk és Oroszországnak egyáltalán lehetővé tegyük, hogy a háborúnak csak nézője maradjon, a mi részünkről megfelelő időben és formában olyan nyilatkozatot kell tenni, hogy *Szerbiát nem akarjuk megsemmisíteni, még kevésbé annektálni*. Egy szerencsés háború után ugyanis – nézetem szerint – Szerbia hódított területeinek Bulgária, Görögország és Albánia részére való átengedése által volna megkisebbitendő, a magunk számára azonban legfeljebb bizonyos stratégiaileg fontos határkiigazítások volnának követelendők. Természetesen igényünk lenne a hadiköltségek megtérítésére, ami szabad kezet nyújtana nekünk ahhoz, hogy Szerbiát hosszú időre biztos kezünkben tartsuk.

Ez volna a viszonyok kialakulása, amelyekre háború esetén törekedni kellene. Ha Szerbia engedne, akkor természetesen ezt a megoldást is bona fide el kell fogadnunk és nem megakadályoznunk részére a visszavonulás útját. Ez esetben meg kellene elégednünk a szerb fennhégázás erős letörésével és az állam súlyos diplomáciai vereségével és Bulgáriában és a többi balkán államokban annál erélyesebben kellene kézbevennünk a tudatos intenzív tevékenységet, mivel az így elért diplomáciai siker mindenesetre kedvezően hatna a tárgyalások eredményére.

Ezekben voltam bátor legalázatosabb véleményemet Felsőged elé terjeszteni. Tudatában vagyok annak a súlyos felelősségnek amelyet ezekben a kritikus időkben mindenkinek viselnie kell, aki Felsőged bizalmát szerencsés bírní. A felelősség súlya egyformán nehéz, akár a cselekvés, akár az abbaahagyás mellett döntünk és valamennyi idevágó szempont leggondosabb mérlegelése után van szerencsém e felterjesztésben leírt középutat tanácsolni, amely nem zárja ki a békés eredményt és a *háború esélyeit*, – ha az valóban elkerülhetetlen lenne – *sok vonatkozásban javítja*.

Kötelességem lesz a holnapra egybehívott magyar minisztertanácsban a magyar kabinet állásfoglalását létrehozni, egyelőre csak a saját személyemre nézve tehettem meg azt a kijelentést, hogy én –

dacára a Felséged szolgálatában való odaadásomnak vagy jobban mondva éppen annak következtében – a kizárólagosan és agresszíven háborús megoldásért a felelősséget nem viselhetném.

AZ ELŐTERJESZTÉS EREDETI SZÖVEGE A KÖVETKEZŐ:

2041/c.

Aller gnädigst er Herr!

Die allerdings sehr erfreulichen Nachrichten aus Berlin verbunden mit der sehr gerechten Entrüstung über die Vorkommnisse in Serbien haben bei allen andern Teilnehmern der gestrigen gemeinsamen Ministerkonferenz die Absicht gereift einen Krieg mit Serbien zu provozieren und mit diesem Erzfeinde der Monarchie endgültig abzurechnen.

Ich war nicht in der Lage diesem Plane im vollen Umfange zuzustimmen. Ein derartiger Angriff an Serbien würde nach jeder menschlichen Voraussicht die Intervention Russland's und somit den Weltkrieg heraufbeschwören, wobei trotz allem Optimismus in Berlin die Neutralität Bumäniens wenigstens sehr fraglich wäre. Die dortige öffentliche Meinung würde den Krieg gegen uns leidenschaftlich fordern und diesem Drucke würde die jetzige rumänische Begierung¹ garnicht und auch König Carol sehr schwer widerstehen können. Bei diesem Angriffskriege also müsste die russische und rumänische Armee ins feindliche Lager gezählt werden (was laut beiliegender Notiz² die Chancen des Krieges sehr ungünstig für uns gestalten würde).

Einer Aktion, welche den Krieg unter solchen Konstellationen heraufbeschwört, könnte ich umsoweniger beipflichten, weil wir gerade jetzt den langersehnten vollen Erfolg in Berlin auch in jener Richtung erzielt haben, dass einer konsequenten, aktiven, erfolgversprechenden Politik am Balkan kein Hindernis mehr im Wege steht und wir somit gerade jetzt die Mittel in die Hände bekommen haben, einen massregelnden Einfluss auf die Entwicklung am Balkan auszuüben und eine uns günstigere Konstellation daselbst durchzuführen. Dies berechtigt zu der Hoffnung, dass wir, wenn

¹ Bratianu Jonel és kormánya.

² L. 2041/d számú mellékletet.

uns der Entscheidungskampf später aufgenötigt würde, denselben mit besseren Chancen aufnehmen könnten.

Auf meine Frage, wie sich die Kräfteverhältnisse bei den Grossmächten infolge der überall vorgenommenen Eüstungen im Laufe der nächsten Jahre verschieben würden, hat der Chef des Generalstabes nach einigem Nachdenken geantwortet: «Eher zu unseren Ungunsten». Aus dieser Antwort kann wohl mit Eecht gefolgert werden, dass diese Verschiebung keine allzu wesentliche sei und durch die günstigere Ausgestaltung der Verhältnisse am Balkan mehr als wettgemacht werde.

Es wäre wohl müssig die oft besprochene Aktion wiederum näher zu erörtern, welche diese Besserung der Balkanlage bewerkstelligen sollte. Der Anschluss Bulgariens ist der erste Schritt und gleichzeitig der archimedische Punkt, um die russische Position aus den Angeln zu heben. Gleich darauf hätten wir auf eine dauernde Klärung des bulgarisch-griechischen Verhältnisses hinzuwirken, wo trotz mancher Schwierigkeiten die Chancen des Erfolges durchaus nicht ungünstig sind, andererseits vereint mit Deutschland einen Druck auf Rumänien auszuüben. Trotz allem Lärm, den unser Bund mit Bulgarien in diesem Staate gewiss hervorrufen würde, wird diese Tatsache zweifellos sofort einen sichtbaren Einfluss auf dessen Haltung ausüben. Die Sache kann also weitaus günstiger für uns ausfallen, für den schlimmsten Fall kann wohl vorausgesetzt werden, dass im Laufe weniger Jahre die wohlwollende Neutralität Griechenlands gesichert, Rumänien durch ein wiedererstarktes Bulgarien in Schach gehalten und durch eine bulgarische Aktion in Mazedonien ein beträchtlicher Teil der serbischen Armee dort lahmgelegt werde.

Ich resümiere das bisher Gesagte dahin, dass ein unsererseits provoziertes Krieg wahrscheinlich unter sehr ungünstigen Bedingungen durchgefochten werden müsste, während eine Verschiebung der Abrechnung auf spätere Zeit, wenn wir diese Zeit diplomatisch gut ausnützen, eine Besserung der Kräfteverhältnisse hervorrufen würde.

Wenn ich noch zu diesen politischen Gesichtspunkten die Lage der Staatsfinanzen und der Volkswirtschaft in Betracht ziehe, welche die Kriegführung kolossal erschweren und die mit dem Krieg verbundenen Opfer und Leiden beinahe unerträglich für die Gesellschaft machen würde, so *kann ich nach peinlich-gewissenhafter*

Überlegung für die in Vorschlag gebrachte militärische Aggression gegen Serbien nicht die Verantwortung mittragen.

Es steht mir fern eine energielose und untätige Politik Serbien gegenüber empfehlen zu wollen. Wir können nicht indolente Zuschauer dessen bleiben, wie in diesem Nachbarlande gegen uns geschürt wird, unsere eigenen Untertanen zum Landesverrat aufgehetzt und Mordanschläge vorbereitet werden— Erklärungen nicht nur der serbischen — auch der offiziellen — Presse, sogar im Auslande akkreditierte Vertreter des Staates fördern so einen Hass und so einen Mangel jedes internationalen Anstandes zu Tage, dass die Eücksicht sowohl auf unser Prestige, wie auf die Sicherheit der Monarchie ein ernstes und energisches Vorgehen in Belgrad gebieterisch erheischt.

Ich plaudiere keineswegs dafür, dass wir die^{S3} Provokation einstecken sollen und bin bereit die Verantwortung für alle Konsequenzen eines durch die Zurückweisung unserer *gerechten* Forderung verursachten Krieges zu tragen. Es muss aber meines Erachtens Serbien die Möglichkeit gegeben werden, den Krieg im Wege einer allerdings schweren diplomatischen Niederlage zu vermeiden und es soll vor Allerwelt Augen bewiesen werden, dass wir uns auf dem Boden *gerechter* Notwehr befinden. Es wäre also eine in gemessenem, aber nicht drohendem Tone gehaltene Note an Serbien zu richten, in welcher unsere konkreten Beschwerden aufzuzählen und präzise Petita mit denselben zu verbinden wären.

Als solche kann ich beispielsweise auf die Äusserungen der serbischen Diplomaten Spalajkovic in Petersburg und Joanovic in Berlin, auf die kragujevacer Herkunft der in Bosnien aufgefundenen Bomben, auf die Tatsache, dass compromittierte Angehörige der Monarchie mit von serbischen Behörden erhaltenen falschen Pässen über die Grenze zurückkommen, und hoffentlich auf nächstens festzustellender feindlichen und aufwieglerischen Erklärungen serbischer Beamten und Offiziere, endlich auf die allgemein bekannten Misstände in Bezug auf Presse, Vereins- und Schulwesen hindeuten und für jeden betreffenden Fall die entsprechende Kemedur und Genugtuung fordern.

Sollte Serbien eine ungenügende Antwort geben oder die Sache verschleppen wollen, so wäre mit einem Ultimatum und sofort nach Ablauf desselben mit Eröffnung der Feindseligkeiten zu antworten. In diesem Falle aber hätten wir erstens mit einem uns

aufgenötigtem Kriege zu tun, einen solchen aber muss eine jede Macht unversagt durchkämpfen, wenn sie überhaupt eine staatliche Existenz fortführen will, andererseits hätten wir die Schuld des Krieges auf Serbien gewälzt, welches die Kriegsgefahr dadurch auf sich gezogen hätte, dass es sich selbst nach der Sarajevoer Greuelthat geweigert habe die Pflichten eines anständigen Nachbarn ehrlich zu erfüllen. Ein solches Vorgehen unsererseits würde die Chancen der deutschen Aktion in Bukarest jedenfalls stark vermehren und vielleicht auch Eussland von einer Beteiligung am Kriege abhalten. Es ist vorauszusehen, dass England aller Wahrscheinlichkeit nach einen Druck in diesem Sinne auf die übrigen Entente-Mächte ausüben und der Gedanke auch bei dem Zaren in die Wagschale fallen würde, dass es kaum seine Bolle sei Königsmörder und Anarchisten unter seinen Schutz zu nehmen.

Um jedoch Verwicklungen mit Italien aus dem Wege zu gehen, die Sympathie Englands zu sichern und es Russland überhaupt zu ermöglichen, Zuschauer des Krieges zu bleiben, müsste unsererseits in entsprechender Zeit und Form die Erklärung abgegeben werden, dass wir Serbien nicht vernichten, noch weniger annektieren wollen. Nach einem glücklichen Kriege nämlich wäre meines Erachtens Serbien durch Abtretung seiner eroberten Gebiete an Bulgarien, Griechenland und Albanien zu verkleinern, für uns aber höchstens gewisse strategisch wichtige Grenzregulierungen zu fordern. Freilich hätten wir Anspruch auf Entschädigung der Kriegskosten, was uns Handhabe bieten würde Serbien für lange Zeit in fester Hand zu behalten.

Das wäre die Ausgestaltung der Verhältnisse, auf die im Kriegsfall hinzuwirken wäre. *Sollte Serbien nachgeben, so müssten wir freilich auch diese Lösung bona fide hinnehmen und ihm den Rückzug nicht verlegen.* In diesem Falle hätten wir uns mit einer starken Knickung des serbischen Hochmutes und einer schweren diplomatischen Niederlage dieses Staates zu begnügen, und die bewusste intensive Aktion in Bulgarien und den anderen Balkanstaaten umso energischer in die Hand zu nehmen, das der soeben erreichte diplomatische Erfolg jedenfalls günstig auf das Ergebnis dieser Verhandlungen wirken würde.

Ich habe mir erlaubt meine alleruntertänigste Anschauung Eurer Majestät eingehend vorzulegen. Ich bin der schweren Verantwortung bewusst, welche in diesen kritischen Zeiten ein jeder

zu tragen hat, der die Ehre hat das Vertrauen Eurer Majestät zu besitzen. Der Druck dieser Verantwortung ist gleichschwer, ob man sich fürs Handeln oder fürs Unterlassen entscheidet, und nach peinlicher Erwägung aller einschlägigen Momente beehre ich mich den in diesen Auseinandersetzungen beschriebenen Mittelweg anzuraten, *welcher einen friedlichen Erfolg nicht ausschliesst* und die Chancen des Krieges – sollte er doch unvermeidlich sein – in mancher Beziehung bessert. Trotz meiner Hingabe an den Dienst Eurer Majestät oder besser gesagt gerade infolge derselben könnte ich nämlich die Verantwortung für die ausschliesslich kriegerische Lösung nicht mittragen.

Budapest, den 8. Juli 1914.

Tisza.

A 2041/6. SZÁMÚ ELŐTERJESZTÉS MELLÉKLETE
A KÖVETKEZŐ VOLT:

2041/d.

Hivatalos másolat.

Kräfteverhältniss in einem Kriege gegen Russland, Serbien, Rumänien (nach Angaben des Chefs des Generalstabes).

Unsere sämtliche Armeekorps werden auf dem nördlichen Kriegsschauplatz verwendet, mit Ausnahme von 3, gegen Serbien aufgestellten Armeekorps. Gegen Rumänien können nur kleinere Formationen der zweiten Linie erübrigt werden.

In diesem Fall werden unsere Truppen aller Wahrscheinlichkeit nach gleich stark sein, wie die uns gegenüber stehende russische Heeresmacht, wogegen die an der Ostgrenze des deutschen Reiches aufgestellten deutschen Truppen in der ersten Phase des Feldzuges überlegene russische Truppen vor sich haben werden.

Unsere Südarmee wird kaum in der Lage sein, die überlegenen serbischen Kräfte dauernd aufzuhalten, während wir der vordringenden rumänischen Armée keinen ernsten Widerstand leisten werden können.

Die russische Armee braucht also nur einer raschen Entscheidung, welche im Siegesfall einen Teil unserer Truppen zum Schutze unserer Süd- und Südostgrenze verfügbar machen würde, auszuweichen und abzuwarten, bis die rumänische Armée in Siebenbürgen eindringt, die von Rumänen bewohnten Gegenden in Aufruhr versetzt und unserer mit den Serben kämpfenden Armée in Flanke und Eücken fällt.

Die absolut sichere Niederlage dieser Armée öffnet den Weg nach Budapest und Wien vor der feindlichen Macht und entscheidet den ganzen Feldzug.

Trotzdem ich wiederholt auf die immense Gefahr dieser Entblösung unserer rumänischen Grenze und auf die Notwendigkeit hinwies im Einvernehmen mit der deutschen Heeresleitung wenigstens 1-2 Korps für den Schutz Siebenbürgens aufzusparen, versicherte mich Freiherr v. Conrad keine Truppen der ersten Linie für diese Aufgabe reservieren zu können.

Schliesslich sei noch bemerkt, dass Bulgarien bei seiner jetzigen Erschöpfung kaum einen sehr wesentlichen Teil der rumänischen Streitkräfte binden könnte; umso weniger, da eine Intervention Bulgariens in diesem gegen Serbien geführten Krieg aller Wahrscheinlichkeit nach heute noch den casus foederis für Griechenland bedeuten würde.

Budapest, am 8. Juli 1914.

Graf Stefan Tisza.

(Kívül felzet.) Beilage zum allerunfcertänigsten Vortrage vom 8. Juli 1914.

2041/e.

ÁZ 1914 JÚLIUS 19-ÉN BÉCSBEN TARTOTT KÖZÖS MINISZ-
TERTANÁCS JEGYZÖKÖNYVÉBŐL GRÓF TISZA ISTVÁN
FELSZÓLALÁSAIT FELTÜNTETŐ KIVONAT.

Protokoll des, zu Wien, am 19. Juli 1914 abgehaltenen Ministerates für gemeinsame Angelegenheiten, unter dem Vorsitze des Ministers des k. u. k. Hauses und des Äussern Grafen Berchtold.

Gegenwärtige: der k. k. Ministerpräsident Graf Stürgkh, der königl. ungar. Ministerpräsident Graf Tisza, der k. u. k. gemeinsame Finanzminister Dr. Eitter von Bilinski, der k. u. k. Kfiagsminister FZM. Eitter von Kroatina, der k. u. k. Chef des Generalstabes G. d. I. Freiherr Conrad von Hötendorf, der Stellvertreter des Marinekommandanten Konteradmiral von Kailer.

Schriftführer: Legationsrat Graf Hoyos.

Gegenstand: Die bevorstehende diplomatische Aktion gegen Serbien.

Bevor der gemeinsame Ministerrat sich konstituiert und der Vorsitzende die Sitzung eröffnet, findet eine formlose Besprechung über die Eedaktion der an Serbien zu richtenden Note statt und wird deren definitiver Text festgestellt.

Der *Vorsitzende* eröffnet hierauf den Ministerrat und beantragt, dass die Note der königlich serbischen Regierung am Donnerstag, den 23. Juli um 5 Uhr nachmittags überreicht werde, so dass die 48-stündige Frist am Samstag den 25. 1. M. um 5 Uhr nachmittags ablaufe und die Mobilisierungsverordnung noch in der Nacht von Samstag auf Sonntag hinausgegeben werden könne. Nach Ansicht des Grafen Berchtold ist es nicht wahrscheinlich, dass unser Schritt noch vor der Abreise des Präsidenten der fran-

zösischen Republik von Petersburg bekannt werden wird, aber selbst, wenn dies der Fall wäre, würde er hierin keinen grossen Nachteil erblicken, nachdem wir den Courtoisie-Rücksichten genügt hätten, indem wir das Ende des Besuches abgewartet hätten. Dagegen würde er sich aus diplomatischen Gründen entschieden gegen eine weitere Verschiebung aussprechen müssen, da man schon jetzt beginne in Berlin nervös zu werden und Nachrichten über unsere Intentionen schon nach Rom durchgesickert seien, so dass er nicht für unerwünschte Zwischenfälle gutstehen könnte, wenn man die Sache noch hinausschieben würde.

Mit Rücksicht auf diese Erklärung des Vorsitzenden wird einstimmig beschlossen, das die Note a. 23. um 5 Uhr nachmittags zu übergeben sein wird.

Der *königlich ungarische Ministerpräsident* behält sich vor, falls die Nachricht von der Überreichung des Ultimatus schon' am Donnerstag abends aus Belgrad nach Budapest gelangt sein sollte, im ungarischen Abgeordnetenhaus eine Erklärung abzugeben. Dies wird zur Kenntnis genommen.

Der *Chef des Generalstabes* betont, dass er auch aus militärischen Gründen eine möglichst rasche Initiierung der Aktion für wünschenswert halten würde (stb. stb. stb.).

Sodann wird die Frage der Verhängung des Ausnahmezustandes in allen von Südslaven bewohnten Gebieten der Monarchie besprochen (stb. stb.).

Der *k. u. k. Kriegsminister* gibt hierauf Aufschlüsse über die verschiedenen Mobilisierungsmassnahmen, welche er vorbereitet habe (stb. stb.).

Hierauf beschliesst der Ministerrat, dass der Landeschef von Bosnien und der Herzegovina durch Privatschreiben des gemeinsamen Finanzministers von den Absichten der k. u. k. Regierung gegenüber Serbien in Kenntnis gesetzt werden wird.

Auf Wunsch des *königlich ungarischen Ministerpräsidenten* gibt der *Chef des Generalstabes* noch geheime Auskünfte über die Mobilisierung und erklärt über eine Anfrage des Grafen Tisza, dass die im Falle einer allgemeinen Mobilisierung in Siebenbürgen verbleibenden Sicherungsbesatzungen weitaus genügen, um die innere Ruhe des Landes bei lokalem Aufruhr zu sichern. Es handle sich um Landsturmbildungen unter dem Kommando von Offizieren. Das Oberkommando werde ein höherer General übernehmen. Zum Schutze des Landes gegen eine rumänische Armee würden diese Truppen allerdings nicht genügen, sie könnten aber auch in diesem Falle den Vormarsch der Rumänen verzögern. Diese Truppen seien so ausgesucht, dass nur ein kleiner Prozentsatz von ungarländischen Rumänen darunter sei.

Der *königlich ungarische Ministerpräsident* erklärt sich mit dieser Erklärung befriedigt und betont, dass die *königlich ungarische Regierung* ihrerseits für eine Verstärkung der Gendarmerie

in Siebenbürgen Vorsorge treffen und im Ernstfalle einen königlichen Kommissär dahin ernennen würde, der mit dem Oberkommandanten der Truppen einvernehmlich vorgehen würde, um die Ruhe im Lande aufrechtzuerhalten. In Siebenbürgen werde sofort nach der Mobilisierung der Ausnahmezustand verhängt werden.

Auf Wunsch des *k. k. Ministerpräsidenten* wird hierauf die Frage akademisch erörtert, was die k. u. k. Regierung zu unternehmen hätte, wenn Italien eine Expedition nach Valona entsenden sollte (stb. stb. stb.).

Hierauf ersucht der *königlich ungarische Ministerpräsident* die Anwesenden, den Beschluss zu fassen, von dem er, wie er bei der letzten Besprechung betont hätte, die Zustimmung der königlich ungarischen Regierung zur ganzen Aktion abhängig machen müsse. Der Ministerrat hätte nämlich noch einstimmig auszusprechen, dass mit der Aktion gegen Serbien keine Eroberungspläne für die Monarchie verknüpft seien und dass dieselbe bis auf aus militärischen Gründen gebotene Grenzberechtigungen kein Stück von Serbien für uns annektieren wolle. Er müsse unbedingt darauf gestehen, dass ein solcher einstimmiger Beschluss gefasst werde.

Der *Vorsitzende* erklärt, dass er sich dem Standpunkte des königlich ungarischen Ministerpräsidenten nur mit einer gewissen Eeserve anschliessen könne. Auch er sei der Ansicht, dass, wie die politische Lage jetzt sei, wir im Falle in einem Kriege mit Serbien den Sieg davontragen, von diesem Lande nichts annektieren, sondern trachten sollen, es durch möglichst grosse Abtretung von serbischen Gebieten an Bulgarien, Griechenland und Albanien, eventuell auch Rumänien so zu verkleinern, dass es nicht mehr gefährlich sei. Die Situation am Balkan könne sich ändern, es sei immerhin nicht unmöglich, dass es Eussland gelinge, das jetzige Kabinett in Sofia zu stürzen und dort wieder ein uns feindselig gesinntes Eegime an die Macht zu bringen; Albanien sei auch noch kein verlässlicher Faktor und er müsse als Leiter der auswärtigen Politik mit der Möglichkeit rechnen, dass es uns am Ende des Krieges wegen der dann vorhandenen Verhältnisse nicht mehr möglich sein werde, nichts zu annektieren, wenn wir bessere Verhältnisse an unserer Grenze schaffen wollten als sie jetzt bestehen.

Der *königlich ungarische Ministerpräsident* erklärt, er könne die Eeserven des Grafen Berchtold nicht gelten lassen und müsse mit Rücksicht auf seine Verantwortlichkeit als ungarischer Ministerpräsident darauf bestehen, dass sein Standpunkt einstimmig von der Konferenz angenommen werde. Er stelle dieses Verlangen nicht nur aus Gründen der inneren Politik, sondern insbesondere auch, weil er persönlich überzeugt sei, dass Eussland sich à outrance zur Wehr setzen müsste, wenn wir auf die vollständige Vernichtung Serbiens bestehen würden und weil er glaube, dass eines unserer stärksten Atouts, um unsere internationale Situation zu

verbessern, darin bestehen würde, dass wir möglichst bald den Mächten erklären, keine Gebiete annectieren zu wollen.

Der *Vorsitzende* erklärt, ohnedies die Absicht zu haben, diese Erklärung in Eom abzugeben.

Der *k. k. Ministerpräsident* verweist darauf, dass wenn auch die Besitzergreifung serbischen Territoriums durch die Monarchie ausgeschlossen bleiben solle, es doch noch möglich sein werde, Serbien durch die Absetzung der Dynastie, eine Militärkonvention und andere entsprechende Massregeln in ein Abhängigkeitsverhältnis zur Monarchie zu bringen. Auch dürfe der Beschluss des Ministerates nicht etwa notwendig erscheinende strategische Grenzberechtigungen unmöglich machen.

Nachdem der *k. u. k. Kriegsminister* erklärt hat, dass er diesem Beschlüsse zustimmen würde, jedoch nur unter der Bedingung, dass ausser einer Grenzberechtigung auch die dauernde Besetzung eines Brückenkopfes jenseits der Save, etwa des Schabatzer Kreises, hiedurch nicht ausgeschlossen werden dürfe, wird der nachstehende Beschluss einstimmig gefasst:

Der gemeinsame Ministerrat beschliesst auf Antrag des königlich ungarischen Ministerpräsidenten, dass sofort bei Beginn des Krieges den fremden Mächten erklärt werde, dass die Monarchie keinen Eroberungskrieg führt und nicht die Einverleibung des Königreiches beabsichtigt. Natürlich sollen strategisch notwendige Grenzberichtigungen, sowie die Verkleinerung Serbiens zu Gunsten anderer Staaten, sowie eventuell notwendige vorübergehende Besetzungen serbischer Gebietsteile durch diesen Beschluss nicht ausgeschlossen werden.

Der *Vorsitzende* konstatiert hierauf, dass erfreulicherweise in allen Fragen vollständige Einmütigkeit erzielt worden sei und hebt hierauf den Ministerrat auf.

Schriftführer *A. Hoyos* (s. k.) » *Berchtold* (s. k.).

Ich habe den Inhalt dieses Protokolles zur Kenntnis genommen.

Wien, am 5. August 1914.

Franz Josef (s. k.)

2042.

TISZA ISTVÁN KÖZLÉSEI CSALÁDJÁ KÉSZÉRE
1918 OKTÓBER HAVÁBAN.

Ifj. gróf Tisza Istvánné úrnőnek Geszt.

Budapest, 1918. okt. 26.

Kedves édes kis Jolkám!

Nagyon régóta készülök neked írni; eleinte rengeteg hecbben éltém, most pedig igazán nem csuda, ha nincs kedve az embernek az írásra. Igazán csak baj, veszély, szégyen ér mindenfelől.

Wekerléék lemondtak, mert úgy állították fel a kérdést, hogy létrejöhet a nemzeti egyesülés, ha elejtjük a választójogi álláspontunkat, másfelől az általános helyzet rosszabbodása s főleg az osztrák és horvát viszonyok mind szükségesebbnek tündették fel, hogy a félig-meddig hazafias és tisztességes elemek egyesüljenek. Meghoztuk az áldozatot: kijelentettük, hogy a választójog sem szolgálhat akadályul s most három nap óta a legcsúnyább marakodás folyik, és ilyen időkben gazdátlanul áll az ország. Károlyiék egyenesen bolsevik uralomra törekszenek, a nagy hazafiak pedig, nem mernek nélkülök s ellenök vállalkozni. E közben pusztul, züllik az is, amit talán még meg lehetett volna menteni. Igazán szégyenteljes és felháborító.

Édes angyalom, igazán az egy derűs pont a láthatáron a ti kis, olyan szépen fejlődő, viruló, kedves családok. A jó Isten tartson meg; őrizzen minden bajtól, adjon vigasztalást és örömet tibennetek. Angyalkám, írd mentől többet a gyermekekről. Úgy szeretnék mentől sűrűbb és bensőbb kapcsolatban lenni velök. Amint csak lehet, lemegyünk hozzátok, de persze most minden teljesen bizonytalan.

A városban eddig teljes csend van; Károlyiék minden erőlködése dacára, hogy valami forradalomparódia-félét csináljanak, csak pár száz galileista gyerek tüntetget itt-ott az utcákon. Egy kísérletük, hogy a királyi palotába bemenjenek, balul ütött ki reájuk nézve. Néhány rendőr alaposan szétverte őket.

Igazán gyerekjáték a rendet fenntartani, de ha sokáig nem lesz kormány, minden megtörténhetik.

Isten áldjon angyalom. Meleg, mély szeretettel gondol reátok s a csüggedéselleni küzdelmében nagyon reá volna a ti segítségetekre is szorulva szerető

apátok.

2043/a.

TISZA ISTVÁN LELKI GYÖTRŐDÉSE
1918. OKTÓBER VÉGE FELÉ.

Réz Mihálynak.

Budapest, 1918. okt. 28.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm mindkét leveledet. Ha határozottan úgy fogod kívánni, intencióid szerint fogok eljárni, de azt majd meg-

beszélem veled akkor, mikor aktuálissá vált a dolog. Most a megváltozott viszonyok között úgyis tárgytalan volna. Az országot egyesek hihetetlen prepotenciával és a felelősségérzet teljes, hiányával beledobták a káoszba. Attól félek, hogy a béke megkötéséig semmit sem tehetünk arra, hogy más kezekbe juttassuk az ország kormányzatát. Igyekszem magamtól a kétségbeesést távol tartani s lelki egyensúlyomat fenntartani úgy, hogy hasznomat vehessék még, ha rám kerül a sor. Szívből üdvözöl

igaz barátod *Tisza István.*

2043/6.

Mayer Jánosné úrnőnek¹ Szászváros.

Nagyságos Asszonyom!

Higgye meg, lelkem mélyéből osztom hazánk sorsa feletti aggodalmait. Azt csak a jó Isten tudja, hogy a legközelebbi jövő mit rejt méhében, de arról az egyről legyen meggyőződve, hogy minden magyar ember el fog követni minden lehetőt, hogy Erdélyt és az erdélyi magyarságot megmentse.

Budapest, 1918. október 28.

Kezeit csókolja

tisztelő híve *Tisza.*

2043/c.

Sándor Ilonka úrhölgynek² Maroscsapó.

1918. október 30.

Kedves Ilonkám!

Fogadja és tolmácsolja a csapói hölgykoszorú³ többi tagjai előtt szíves megemlékezésükért hálás köszönetemet.

Remélem, a spanyolkodások⁴ teljesen elmúltak már; itt mi megvagyunk jó egészségben, de igazán *erős hit kell a jó Istenben,*

¹ Az eredeti levél az Akadémia kéziratárában van.

² Ifj. gróf Tisza Istvánná nővére, jelenleg Kovács Sebestyén Miklósné úrnő, akkor Erdélyben, Maroscsapón lakott édesanyjával. Az eredeti levél Kovács Sebestyén Miklósné úrnő ajándéka.

³ Ozv. Sándor Kálmánné úrnő és családtagjai.

⁴ Utalás az akkoriban oly sok áldozatot követelő spanyol influenzajárványra.

hogy az embert a kétségbeeséstől megóvja. Az egyedüli felvidító pont a láthatáron az olyan szépen viruló geszti gyermeksereg . . . Mindnyájokat meleg szeretettel üdvözli

öreg barátja Tisza István.

2044.

GRÓF TISZA ISTVÁN KÉT UTOLSÓ LEVELE.

1918. október havában a IV. Károly királytól kapott megbízás teljesítése után Tisza István nem térhetett vissza a harctérre, mert képviselőházi kötelességei Budapesten tartották. Részt kellett vennie azokon a tárgyalásokon is, amelyeket pártjával és Wekerle Sándor miniszterelnökkel közérdekű ügyekben folytatnia kellett. Október 29-én kedden délután Tisza István meglátogatta Balogh Jenő országos képviselőt, aki e hó közepétől fogva spanyol influenzában súlyosan beteg volt és kinek e betegsége felől előzetesen Sándor János útján, később személyesen is tudakozódott.

E látogatás alkalmával Tisza István szokott figyelmességével és gyöngédségével a felől akarta megnyugtatni Balogh Jenőt, hogy «nem jön bolsevik kormány; elhatározott dolog, hogy József főherceg nádorrá fog választatni és gróf Hadik János lesz magyar miniszterelnök».

Október 30-án Tisza István a képviselőházban és a munkapárt pártkörében fordult meg.

Október utolsó napjaiban több barátja és néhány hozzátartozója arra kérte Tisza Istvánt, hogy néhány napra utazzon bárhová, rokonokhoz, valamelyik barátjához, hisz' hónapokkal előbb egyik katonatiszt, aki gyilkosság tervéről értesült, figyelmeztette őt, hogy egyesek forradalmi összeesküvésre tesznek előkészületeket és az ő halálát már előre elhatározták. A rábeszélés hiábavaló volt; Tisza István nem fog kitérni semmi veszély elől. Októberben, mint ismeretes, egy Lékai nevű egyén az Országházat érten rá akart löni, de a gyilkossági kísérlet szerencsére eredménytelen maradt. Ez a kísérlet még jobban megerősítette Tisza Istvánt abban az elhatározásában, hogy nem tesz semmi olyat, ami menekülésnek látszhatnék. Egyik ismeretlen tisztelője október végén bemutatkozott neki és előadta: a forradalom néhány napon belül ki fog törni; őt még aznap meg fogják gyilkolni. Ezt a közlést elszánt nyugalommal és predesztinációs hittel hallgatta végig, de továbbra is helyén maradt.

Tisza István október 31-én reggel lakásán, a VII, Hermina-út 35. számú Roheim-villában értesült a forradalom kitöréséről. A délelőtt folyamán meglátogatta őt sógora, Sándor János országos képviselő, unokaöccse, báró Eadvánszky Béla orvos, egyetemi tanársegéd és unokahuga, gróf Almásy Denise.

Azt az újabb kísérletet, hogy autóján látogassa meg egyik rokonát, Tisza István ismét kereken visszautasította. Nagy rábeszélésre mégis hajlandó volt arra, hogy sajátkezű két levelet írjon gróf Hadik Jánosnak, akiről azt hitte, hogy időközben megkezdte miniszterelnöki működését és báró Lukachich Géza altábornagynak, Budapest katonai parancsnokának. Ez a határozott, nyugodt férfias kézírással írt két levél megtalálható hátrahagyott iratai között, mert a házfelügyelő, aki a leveleket elvitte, sikertelenül kereste a címzetteket.

A két levél a következő:

2045.

Nagyméltóságú gróf Hadik János úrnak.¹

Budapest, 1918. okt. 31.

Kegyelmes Uram!

Ha a *törvényes rend ügyének* bárminő szolgálatot tehetek, Nagyméltóságod rendelkezésére bocsátom magamat.

Ez esetben azonban olyan megbízható járórt kérek értem küldeni (Hermina-út 35/a.), amelynek *élén* rendeltetési helyemre juthassak.

Hasonló levelet intéztem Lukachich altábornagy úrhoz is.

Kiváló tisztelettel

Tisza István.

2046.

Nagyméltóságú Lukachich Géza altábornagy úrnak,¹ Budapest.

Budapest, 1918. okt. 31.

Kegyelmes Uram!

Ha bárminő szolgálatot tehetnék még a törvényes rend fenntartása ügyének, Kegyelmes Uram rendelkezésére bocsátom magamat. Ez esetben azonban olyan teljesen megbízható őrzőjáratot kérek értem küldeni, amelynek *élén* rendeltetési helyemre juthassak.

Kiváló tisztelettel

Tisza István.

Levelem átadója útján a helyzetről némi szóbeli tájékoztatást kérek.

¹ Az egész levél és a boríték címzése gr. Tisza István sajátkezű írása.